

**Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет**

Заснований
у 1997 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого
засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР,
22 червня 2009 р.

Адреса редакції :

Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефони

для довідок:

(061) 228-75-21

(061) 289-12-88

В і с н и к
Запорізького національного
університету

- **Філологічні науки**

Телефон/факс (061)764-45-46

№1, 2017

Запоріжжя 2017

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Філологічні науки. — Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. — № 1. — 226 с.

Збірник «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки» включений до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Затверджено як наукове фахове видання, у якому можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук (Наказ МОН України від 07.10.2015 № 1021).

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 13 від 20.06.2017 р.)

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Білоусенко П.І.	— доктор філологічних наук, професор — головний редактор
Павленко І.Я.	— доктор філологічних наук, професор — заступник головного редактора
Хом'як Т.В.	— кандидат філологічних наук, професор — відповідальний редактор

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Галич О.А.	— доктор філологічних наук, професор
Єнікєєва С.М.	— доктор філологічних наук, професор
Заверталюк Н.І.	— доктор філологічних наук, професор
Зарва В.А.	— доктор філологічних наук, професор
Зацний Ю.А.	— доктор філологічних наук, професор
Корраза Е.	— доктор філології, професор (м. Оттава, Канада)
Манакін В.М.	— доктор філологічних наук, професор
Махачашвілі Р.К.	— доктор філологічних наук, професор
Погребна В.Л.	— доктор філологічних наук, професор
Приходько А.М.	— доктор філологічних наук, професор
Приходько Г.І.	— доктор філологічних наук, професор
Семенець О.О.	— доктор філологічних наук, професор
Сімеонов І.	— доктор філології (м. Пазарджик, Республіка Болгарія)
Харитончик З.А.	— доктор філологічних наук, професор (м. Мінськ, Республіка Білорусь)
Шевченко В.Ф.	— доктор філологічних наук, професор

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Поповський А.М.	— доктор філологічних наук, професор
Торкут Н.М.	— доктор філологічних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

КОЗАЧУК К. О. ЗАПОРІЗЬКИЙ СУД НАД КИРИЛОМ ТУРОМ: ІСТОРІЯ, ПРАВО, ХУДОЖНЯ ПРАГМАТИКА.....	5
МАРЧЕНКО Т. М. ЗАПОРІЗЬКА СЕЧЬ ЯК ЕТНООБРАЗ В РОМАНЕ Ф. В. БУЛГАРИНА “ДМИТРИЙ САМОЗВАНЕЦ”.....	11
НІКОЛАЄНКО В. М., ЗУБЕЦЬ Н. В. МОТИВ САМОТНОСТІ В АНТИУТОПІЯХ О. ІРВАНЦЯ (“РІВНЕ/РОВНО (СТІНА): НІБИТО РОМАН”) ТА Я. МЕЛЬНИКА (“ДАЛЕКИЙ ПРОСТІР”).....	17
ПАВЛЕНКО І. Я., КОЗЛЕНКО Н. В. Я / МИ / ВОНИ В ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ.....	21
РАХНО К. Ю. ІВАН МАНЖУРА ЯК ДОСЛІДНИК ГОНЧАРСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ.....	28
РОМАНЕНКО Л. В. ЗАПОРІЗЬКЕ ЛИЦАРСТВО В ЛІТЕРАТУРНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА	36
СТАДНІЧЕНКО О. О. РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ NON-FICTION	40
СТАСИК М. В. РОЛЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТИПІЗАЦІЇ ОБРАЗУ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕРОЯ В РОМАНІ ТИМУРА ТА ОЛЕНИ ЛИТОВЧЕНКІВ «КИНДЖАЛ ПРОТИ ШАБЛІ»	46
ХОМ’ЯК Т. В. РЕЦЕПЦІЯ КОЗАЦТВА В ЛІРИЦІ В. ЧАБАНЕНКА.....	52
ХОРОШКОВ М. М., ТЮТЮМА Т. С. ХУДОЖНІЙ СВІТ НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНИХ ТА ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНІВ ВОЛОДИМИРА ЄШКІЛЄВА.....	58
ЧИЖИК К. В. ОБРАЗ НЕСКОРЕНОЇ ЛЮДИНИ В ТОТАЛІТАРНОМУ СВІТІ РОМАНУ НАТАЛКИ ДОЛЯК “ЗАГУБЛЕНИЙ МІЖ ВІЙНАМИ”	63
ШЕВЧЕНКО В. В. ВІДРОДЖЕННЯ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ ХХІ СТОЛІТТЯ НА ФОНІ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО НАСТРОЮ В СУСПІЛЬСТВІ ДЕРЖАВИ	67
ШЕВЧЕНКО В. Ф. КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНІХ МОДЕЛЮВАНЬ ОБРАЗІВ ВАТАЖКІВ КОЗАЦЬКО-СЕЛЯНСЬКИХ ПОВСТАНЬ.....	71
ЩЕДРИН І. Л. ПАМ’ЯТЬ ЖАНРА БЫЛИНЫ В ЛИБРЕТТО В. А. ЖУКОВСЬКОГО К ОПЕРЕ “АЛЕША ПОПОВИЧ, ИЛИ СТРАШНЫЕ РАЗВАЛИНЫ”	81
ЮФЕРЕВА О. В. ГЕОПОЕТИЧНІ КОДИ ЗАПОРІЗЬЖЯ В “ОПИСІ УКРАЇНИ” ГІЙОМА ЛЕВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА	90

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

ГРОЗОВСЬКА Н. А. СЕМАНТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОРНІТОНІМІЧНИХ ПРИЗВИЩ ЗАПОРІЗЬКИХ КОЗАКІВ	99
ДОМНІЧ О. В. ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ	104

ЖУЙКОВА М. В.	
ЗАСТОСУВАННЯ МЕТАФОРИЧНОЇ МОДЕЛІ “СОЦІАЛЬНА МЕРЕЖА” ДЛЯ ОПИСУ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ	113
ЗАВГОРОДНЯЯ Д. А.	
ВРЕМЕННАЯ ОРИЕНТАЦИЯ КУЛЬТУРЫ В ЗЕРКАЛЕ ПАРЕМИЙ: НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ И АРАБСКИХ ПОСЛОВИЦ	120
ЛЬЧЕНКО І. І.	
ХУДОЖНІЙ ХРОНОТОП “СІЧОВОЇ СКАРБНИЦІ” КРИЗЬ ПРИЗМУ ВЛАСНИХ НАЗВ.....	127
КЛИМЕНКО А. И., МАМЕДОВА А. И.	
КОНЦЕПТЫ WASSER И AGUA В НЕМЕЦКОЙ И ИСПАНСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА.....	131
ЛИТВИН О. Л.	
СТРУКТУРА КАТЕГОРІЇ АНТОНІМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЬ)	137
ЛИТВИНКО О. А.	
ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНА І НОМЕНА В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ НАСОСОБУДУВАННЯ.....	147
МАШКІНА О. М., САМОФАЛОВА О. В.	
ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРИНЦИПІВ НЕЙРОДИДАКТИКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ	153
НОВОСЛЕЦЬ О. В.	
КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ІМЕННИКОВИХ МОДИФІКАТОРІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ	160
ОЛЕНЧЕНКО Н. В.	
ВИДО-ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ ДІСПРИСЛІВНИКОВИХ ФОРМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XIV – XIX ст.	166
ПРОЦИК І. Р.	
НАЗВИ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ	173
РОМАНЮК Н. М.	
ДИФЕРЕНЦІЙНІ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ МОВНОЇ КЛІШОВАНОЇ ОДИНИЦІ	178
РУДОМАН О. А.	
ПРОБЛЕМА ВИБОРУ БАЗОВИХ ОДИНИЦЬ ДЛЯ ОПИСУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ	183
СЕРЕБРЯНСЬКА І. М.	
МОВНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ПОНЯТЬ “ВИКЛАДАЧ” І “СТУДЕНТ” У ТЕКСТАХ СТУДЕНТСЬКОГО ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛУ.....	192
СІРИК С. В.	
МОВНІ КОНТРАСТИ ЯК ЗАСОБИ ЕКСПРЕСІВНОСТІ В МОВНО-ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ В. А. ЧАБАНЕНКА	198
СІРОШТАН Т. В.	
АБСТРАКТНІ ІМЕННИКИ НА -ЬВА, -ОВА В СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ	204
ЮСІКОВА О. В.	
ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У СТРУКТУРІ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ-ОПОВІДІ.....	209
РЕЦЕНЗІЇ	
БЛОУСЕНКО П. І.	
БАГАТОАСПЕКТНА ПРАЦЯ З ІСТОРІЇ АРХАЇЧНОЇ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЗОРЯНИ ОЛЕГІВНИ КУПЧИНСЬКОЇ “СТРАТИГРАФІЯ АРХАЇЧНОЇ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ”).....	215
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” ЗА ФАХОМ “ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ”	218

РОЗДІЛ 1. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.166.2:34 – Куліш

ЗАПОРОЗЬКИЙ СУД НАД КИРИЛОМ ТУРОМ: ІСТОРІЯ, ПРАВО, ХУДОЖНЯ ПРАГМАТИКА

Козачук К. О., к. філол. н., доцент

*Академія адвокатури України
бульвар Тараса Шевченка, 27, м. Київ, Україна*

ks162@i.ua

У статті розглянуто два епізоди козацького суду в романі П. Куліша “Чорна рада. Хроніка 1663 року”. Акцентами аналізу обраного матеріалу стали дані про правову традицію запорозького козацтва, зокрема про формування звичаєвого права на основі прецеденту. Постаць підсудного Кирила Тура показано як створений письменником орієнтир для мистецької конструкції, покликаної відобразити сутність реальної шкоди, завданої судовій системі України при гетьмануванні Івана Брюховецького.

Ключові слова: звичай, верховенство права, суд, покарання, художня деталь.

ЗАПОРОЖСКИЙ СУД НАД КИРИЛЛОМ ТУРОМ: ИСТОРИЯ, ПРАВО, ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ПРАГМАТИКА

Козачук К. О., к. филол. н., доцент

*Академия адвокатуры Украины
бульвар Тараса Шевченко, 27, г. Киев, Украина*

В статье рассмотрены два эпизода казацкого суда в романе П. Кулиша “Чёрная рада. Хроника 1663 года”. Акцентами анализа выбранного материала стали данные о правовой традиции запорожского казачества, в частности о формировании правового обычая на основе прецедента. Фигура подсудимого Кирилла Тура показана как созданный писателем ориентир для художественной конструкции, призванной отобразить сущность реального вреда, нанесённого судебной системе Украины при правлении Ивана Брюховецкого.

Ключевые слова: обычай, верховенство права, суд, наказание, художественная деталь.

ZAPOROZHIAN COSSACKS' TRIAL OVER KYRYLO TUR: HISTORY, LAW, ARTISTIC PRAGMATICS

Kozachuk K. O.

*The Academy of Advocacy of Ukraine
27 Taras Shevchenko boul., Kyiv, Ukraine*

The world of characters of “The Black Council. 1663 Chronicle” novel by P. Kulish traditionally draws attention of Ukrainian literary history and Zaporozhian Cossacks’ customs scholars. Its impressing part consists of the personality and deeds of a fictitious person – Kyrylo Tur, who is a favourite of domestic readers and one of the most charismatic characters amongst ones of Ukrainian literature school and university curricula. But was this artistic image the author’s final aim, a “thing-in-itself”? An answer to this question could be found by means of thorough studying of the court trial over Kyrylo Tur episode, with involvement of additional data about Zaporozhian Sich legal customs history and history of Ukraine after the end of liberation war under the leadership of Bohdan Khmelnytsky.

The analysis of Kyrylo Tur character’s real function in the context described above can be started from concretizing of the hero’s self-characteristics and giving examples of his own accounts of the Sich customs concerning women. P. Kulish had partially used a cliché about Cossacks’ celibacy (created earlier by A. Skalkovsky) but he did it for a certain purpose. The writer’s real objective was to fix the plot and ideological importance of two very different court trials over Kyrylo Tur and Oleksa Senchylo. Thereby restriction of women’s access to the Sich appears in a slightly new light. Women are not evil; they are bearers of priorities different from those on which customs and axiology of

Zaporozhian Sich had been built for centuries, especially considering substantially military tone of this original knightly organization.

The court trial in the case of Kyrylo Tur is clearly built on the ritual. Here the ritual protects the accused against abuses. The writer had strictly followed all the features of the court trial tradition in Europe in the way it had already been formed for the second half of the 17th century. He stressed the importance of the rule of law principle in the practice of Cossacks' court. Hetman was the highest instance in administrative and court matters. Atamans (Cossack chieftains) had the least influence towards respective decisions, therefore retired kuren elders represented the lowest Cossacks' administrative section. This means in the case of Kyrylo Tur the bearer of the highest court power took advantage of predictable court sentence for his own benefit. The second case's final is different, however the author of the novel succeeded to demonstrate in its sequence how the history of Cossacks' court power made a striking turn from adhering the rule of law principle towards the primacy of feudalistic power when the lord brings the sentence guided by self-seeking considerations. Acting this way in the second case episode the hetman undermines the trust for Zaporozhian Cossacks' court power and for the democratic legal practice in whole.

Key words: custom, rule of law, court, punishment, artistic detail.

Світ персонажів роману П. Куліша “Чорна рада. Хроніка 1663 року” вже традиційно привертає увагу дослідників історії української літератури і звичаїв запорозького козацтва. Його яскравою частиною є постать і діяння вигаданої особи – Кирила Тура, улюбленця вітчизняних читачів, одного з найбільш харизматичних персонажів шкільної та університетської програми з української літератури. Ставний козарлюга, відчайдух, цілком орієнтований на дотримання триєдиного зразку козацької досконалості і на уникання всілякого зв'язку з жіноцтвом, – таким вписався він в історію уявлень про літературний типаж “правильного” козака епохи романтизму. Але чи був цей образ кінцевою метою письменника, “річчю в собі”? Відповідь на це питання міг би дати детальніший розгляд такого сюжетного елемента роману, як судовий процес над Кирилом Туром, із залученням супутніх даних з історії правових звичаїв Запорозької Січі та історії України після завершення визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького. Висвітленню відповідної інформації присвячені праці О. Кривошия (жінки в культурі козацького Запорожжя), М. Журавля, І. Паньонко, М. Тараненка (Запорозька Січ як козацька республіка; судова практика Гетьманщини), Р. Железка та В. Слюсаренка (гетьманування Івана Брюховецького).

Аналіз реальної функції образу Кирила Тура в означеному вище контексті можна почати з конкретизації самохарактеристики персонажа і наведення його власних розповідей про звичаї Січі стосовно жіноцтва. Як стверджує історик О. Кривоший, сформульовані А. Скальковським історіографічні штампи про зневажливе ставлення козаків до жінок та постійне порівняння запорізького козацтва з безшлюбними лицарськими орденами католицького світу “стали [після 1841 року] “офіційним” поглядом на історію стосунків запорожців з жінками та жіночу історію козацького Запорожжя” [1, с. 18]. П. Куліш почасти скористався таким штампом, однак зовсім не бездумно. Справжньою метою письменника було зафіксування сюжетної та ідейної важливості двох дуже різних і за складом злочину, і за місцем у фабулі роману, і за вироком судових процесів у справах Кирила Тура та Олексі Сенчила.

Оповідь про регламентоване козацьке ставлення до жінок подано у творі словами Кирила Тура і його побратима. На в'їзді до Києва вони перегукуються, обговорюючи Лесю: “ – Хочеш, зараз поцілую! – А як поцілують коло стовпа киями?” [2, с. 38]. У цій фразі-орієнтировці не сказано нічого про обов'язкове суворе покарання за стосунки зі слабкою статтю, а лише анонсовано намір і відповідний сюжетний блок. Пізніше, під час бенкету в Сомка, Тур дохідливо пояснює наслідки, які в принципі очікують на козака, що зв'язався з жіноцтвом: “ – У нас, панове, поки козак не випишеться з коша чи з куреня, то слухай січової старшини, так як ігумена. Знюхайсь тоді, коли хоч, з бабою, то знатимеш, почім ківш лиха! Тільки наш чернечий устав кращий од монастирського. У нас, скоро чоловіка спантеличить мирська суета, то в куну або до кози не саджають, а зараз – іди собі к нечистій матері!” [2, с. 53]. Із цієї фрази можна зробити висновок про те, що в культурі запорозького козацтва П. Куліш не зацікавлений був підкреслювати тотальне заперечення жіночого начала, тим більше, що частиною історичних джерел “Чорної ради” був фольклор козацького періоду, значне насичення якого “...ідеями, сформованими на основі традиції пошани до жінки та

жінки-матері, дає підстави вважати, що Запорозжя <...> мало своєрідну систему звичаїв, які регламентували стосунки козаків з жіноцтвом” [3, с. 22-23].

Так само не відзначається категоричністю ставлення самого козака до жіночої статі. У розмові з Петром Шраменком, яка відбулася після їхньої дуелі, Кирило лише дає картину двох відмінних систем цінностей, не відчуваючи і не декларуючи зневаги до жінок. На згадку про Лесю він відповідає Петрові: “Один тому час, що чоловік іскрутиться. Тепер давай мені хоч копу таких дівчат, то їй-богу, – от велике слово “їй-богу” – усіх оддам за люльку тютюну!” [2, с. 89]. Це точка зору людини, яка побувала за межею життя, і в такому ракурсі вона видається цілком логічною, дарма що не схожа на комплімент. Обмеження допуску жінок на Січ відтак постає у дещо новому світлі. Жінка – не зло, а носій інших пріоритетів, ніж ті, на яких століттями будувалась звичаєва й аксіологічна система Січі, особливо, якщо враховувати виразно військовий відтінок цього своєрідного лицарського угруповання: “Сі баби ніяк не збагнуть, що сьогодні можна з чоловіком рубатись на всі заставки, а завтра гуляти вкупі по-братерськи. Не знаєть як дивляться на божий світ” [2, с. 90]. На користь подібного уточнення (відмежування замість зневаги; повага до відмінності жінок замість тотального відчуження) може свідчити і те, що, за словами М. Тараненка, “...на Січі <...> смертна кара злочинцю могла бути замінена побиттям киями, коли у засудженого на смерть паланкового козака залишалися дружина й діти” [4, с. 118] – подібно до випадку Кирила Тура, який мав маму і сестру.

Судовий процес у справі Кирила Тура чітко побудований на ритуалі. У цьому разі ритуал захищає обвинуваченого від зловживань, і ми спостерігаємо, як весь процес, від початку до кінця, виписано відповідно до усталених правил. Письменник детально дотримався всіх особливостей традиційного плину судового процесу в європейській правовій традиції в тому вигляді, у якому вона була вже сформована на другу половину XVII ст. Забираючи Тура до судової ради, січовий батько Пугач (“прокурор” у справі) виголошує йому підозру, при цьому користуючись стандартною словесною формулою: “Прощайсь лишень, дияволів сину, з матір’ю та сестрою, бо вже недовго ряст топтатимеш! <...> Плюгавець! Загладиш ти в нас сьогодні увесь сором, що наробив товариству!” [2, с. 91]. Слова “повістки” звучать грізно, і сестра з матір’ю у відчаї благають зберегти козакові життя, на що Пугач їм резонно відповідає: “Якого біса лазите передо мною? Не я над ним суддя: все товариство з їм правуватиметься!” [2, с. 91]. Цим він підкреслює важливість у козацькому суді принципу верховенства права і недоречність спроб вплинути на ситуативно найближчого представника суду, бо джерелом правосуддя є не він, а козацька рада. Привертає увагу і те, що батько Пугач, зайшовши заарештувати Тура, не забув про звичай гостинності: “Батько Пугач сів за стіл, поблагословивсь да й почав уплітати млинці. Кивнув на чуру, і чура сів коло нього да й прийнявсь за сніданне” [2, с. 92].

Сцена суду починається з опису розташування козацтва. Обізнаність автора роману з етнографічними джерелами дозволила йому змалювати суд драматично, з художнім потенціалом, який відсилає читача до шедеврів образотворчого мистецтва схожої тематики: “Посеред суднього колеса стояв Кирило Тур, потупивши очі, а кругом його усе братчики. Миряне й собі перлись наперед, щоб подивитись на запорозький суд, да не таківські були низовці, щоб пропустили до суднього колеса кого не треба” [2, с. 99].

Максимальним ступенем традиційності вирізняється обвинувальна промова, яку виголосив батько Пугач на початку судового засідання. Завважмо, що в ній немає конкретики; формулювання складу злочину надзвичайно лаконічне, навіть його граматичний аналіз вказав би нам на нейтральну позицію обвинувача у справі: “Дивись, вражий сину, в вічі добрим людям, щоб була іншим наука! Що ж сей паскудник учинив? <...> Учинив він таке, що тільки пху! Не хочеться й вимовити. Знюхавсь поганий з бабами і наробив сорома товариству на всі роки” [2, с. 100].

І нарешті настає той момент, коли на сцену виходить персонаж, характеристика якого є, на нашу думку, головним прагматичним акцентом двох судових процесів, – Іван Брюховецький. Він, знаючи про вирішальну роль гетьмана в козацькому суді, очікував свого часу. Громада

каже: “Говори, батьку гетьмане; твоє слово – закон” [2, с. 100], і кошовий (він стане гетьманом Лівобережної України через пару днів) поступається відповідальністю січовим старійшинам: “Ви знаєте всі стародавні звичаї і порядки – судить, як самі знаєте, а моє діло махнути булавою, да й нехай по тому буде. <...> Усі ми перед вашими сивими чупринами діти і дурні” [2, с. 100]. Заради успішної маніпуляції рішенням старійшин І. Брюховецький скористався тут прийомом, який в еристиці називається “аргументація до марнославства”, – і цей прийом подіяв. Так він напрацьовує собі імідж справедливого володаря, який у своїй практиці нібито іде за предковичними звичаями Січі і готовий воскресити Україну такою, якою вона була за Хмельницького. Вирок суду ухвалено так, як про це висловлювався Д. Яворницький у своїх відомих працях з історії козацтва, – “швидко, суворо й безвідносно до особи підсудного”: “...чого ж довго міркувати? До стовпа та киями!” [2, с. 100]. Описаний реверанс перед старійшинами не був би необхідний, якби не було потреби здійснити таку маніпуляцію. Річ у тім, що, за словами Тетяни Клименко, саме “гетьман був найвищою інстанцією в адміністративних та судових справах. <...> Отамани мали найменше впливу на вирішення того чи іншого питання, тому курінна старшина у відставці складала останню управлінську ланку козацтва” [5, с. 78], – а це означає, що носій верховної судової влади скористався передбачуваним вирокком у своїх інтересах.

Переважна більшість істориків згоджуються на тому, що наявність багатьох спільних елементів ритуалу покарання в романі Пантелеймона Куліша та працях Дмитра Яворницького дають підстави стверджувати про “реальне історичне підґрунтя цього явища” [5, с. 76]. Традиційно епізод покарання Кирила Тура тлумачиться як фрагмент виховання через побиття; історичні джерела епізоду і його функція в тексті нечасто отримують наукове висвітлення. Характерно, що П. Куліш зберіг історично достовірну інформацію про інструмент покарання – кий, – але прикрасив процес драматичними деталями, пославшись від імені оповідача на спогади літніх людей: “Отсе ж усякий братчик, ідучи мимо, зупиниться коло стовпа, вип’є коряк меду чи горілки, калачем закусить, візьме кий, ударить раз виноватого по спині – да й пішов своєю дорогою”. “А вже в їх таке було прокляте заведеніє, – розказують було старосвітські люде, – що як сім раз одважить киякою, то хліба більш не їстимеш” [2, с. 101]. Кількість ударів, згадана письменником, є зменшеною порівняно з тією, яка насправді застосовувалась у випадку смертної кари: на Січі це зазвичай було “50-100 ударів, після чого людина помирала” [6, с. 194]. Ймовірно, це зроблено з метою викликати більше співчуття до Кирила Тура у читача, для якого “Чорна рада” могла стати найближчим джерелом з історії запорозького козацтва.

На особливу увагу заслуговує втілення тут концепту справедливості у мірі покарання за описане правопорушення. Знову ж таки, П. Куліш як історик дещо лукавить, коли каже: “...більшої вини й не було, здається, в запорожців над оте скаканне в гречку” [2, с. 101]. Не менш суворі покарання, часто й смертна кара, призначались винним у крадіжці особистого майна, убивстві, неправдивому свідченні, та й у випадках скоєння злочинів на статеву тематику переважно смертна кара очікувала на злочинця в разі перелюбства, зґвалтування тощо, тобто тоді, коли було порушено право людини на особисту недоторканність. Відповідно до цієї класифікації, міра покарання винному визначалася в точній відповідності до міри його провини, що ми й бачимо в епізоді покарання, коли хтось із січових братчиків запропонував вдарити Тура по голові: “...ніхто з нас не зазнає, щоб коли-небудь бито виноватого по голові. Голова – образ і подобіє Боже: гріх підіймати на неї кия” [2, с. 103]. Таке твердження є одним з показників обізнаності письменника з правовою системою козацького Запорожжя, адже покарання в ній були суворими, але, за словами І. Паньонко, “в них далеко не було загостреної жорстокості, тієї особливої “винахідливості”, щоб завдати злочинцю додаткових страждань, які були характерні на той час для західних країн” [7, с. 161].

Абсолютно відмінну від арешту Кирила Тура картину ми бачимо в момент, коли затримано козака Олексу Сенчила після спіймання “на гарячому” біля чужої дружини. Поведінка двох літніх козаків, які тягнуть його до суду, не позначена цього разу повагою; уривок тексту

написано настільки іронічно, що він став улюбленим матеріалом для декламації в українських акторів ХХ ст. (наприклад, майстерно його виконував К. Степанков): “Так як от часом двоє вовків попадуть під селом необачну свиню да, взявши з обох боків за уші, ведуть у пушу на розправу, так тії діди вели бідаху-запорожця через базар, позираючи грізно з-під сивої щетини” [2, с. 136]. На питання цікавих діди відповідають: “Унадивсь дияволів син до ковалихи. У Гвинтовки коло хутора коваль живе, дак він туди і внадивсь. <...> Ми двері вивалили, аж він, поганець, там, як той кнур у берлозі!” [2, с. 136]. Здавалось би, на Сенчила очікує геть інший фінал, ніж на його попередника у суді: “Та вже сього не так, як Кирила Тура! Сьому вже треба так боки нагріти, щоб не дждав більш рясту топтати!” [2, с. 136]. Фінал і справді інший, але у процесі розгляду справи історія судової влади козацтва робить разючий поворот – від дотримання верховенства права до примату феодальної влади, коли володар виносить вирок, керуючись кон’юнктурними міркуваннями.

Тепер Іван Брюховецький – гетьман, і йому треба терміново виправдовувати очікування низів суспільства, які стали основою його електорату. За словами В. Слюсаренка, “...Ніжинська “чорна рада” 1663 р. стала доволі унікальною подією, адже до цього часу на жодних виборах гетьмана таку велику роль не відігравало рядове козацтво – один із факторів перемоги І. Брюховецького, який за допомогою численних обіцянок привернув його на свою сторону” [8, с. 203-204]. Тому Брюховецький спотворює навіть сам процес судового розгляду: “Як ось, тільки що кошовий дід, батько Пугач, виступивши наперед, хотів кланятись на всі боки до радного слова, аж Іван Мартинович звелів ударити у срібні Сомкові бубни і прийняв сам таке слово...” [2, с. 136-137]. На відміну від попередньої справи, коли тодішньому кошовому було вигідно погодитись із точкою зору старійшин, тепер він протиставляє їх і себе: “Серця свого вколупав би я та дав своїм діткам; а тут ось сивії голови січовії знай кії та кії вимагають” [2, с. 137].

Те, що відбувається далі, можна без ризику перебільшення назвати руйнуванням правових звичаїв козацтва. Своє вкрай популістське рішення гетьман аргументує тим, що запорожці не мали б орієнтуватися на усталені правила: “Хіба в запорожця душа з лопуцька, не хоче того, що й людська?” [2, с. 137]. На спроби старійшин запобігти подібним порушенням він відповідає: “...се не Січ: тут тобі гетьман не свій брат!” [2, с. 137]. Продовжуючи експлуатувати своє добре знання риторики й психології, Брюховецький застосовує прийом підміни тверджень: “Хіба ти не казав, що Січ буде Січю, а запорожці будуть судити й рядити всю Гетьманщину по своїм звичаям? – Казав, і як казав, так і зробив” [2, с. 138]. І наостанок він заперечує попередню практику винесення вироків у подібних справах – а найближчим аналогом у тексті роману є судова справа Кирила Тура: “Чого ж вам іще хочеться? Щоб я за дурницю бив киями козака? Ні, сього не буде: я своїм діткам не ворог” [2, с. 138]. У результаті знецінено прецедент, на основі якого насправді мав би бути ухвалений вирок для Олекси Сенчила. І. Паньонко зазначає, що період з 1648 по 1709 роки – це період, коли в судовій системі Гетьманщини “на підставі прецедентів утворювались звичаї” [7, с. 160]. Як бачимо, в епізоді другої справи гетьман підриває довіру до запорозької судової влади і демократичної правової практики загалом. Відомо, що в реальності під час гетьманування І. Брюховецького вартість людського життя на підвладних йому територіях стала чи не мінімальною: “В той час, коли українське населення перебувало на межі повстання, Іван Мартинович лише збільшував чисельність московських залог і впроваджував в Україні середньовічну <...> інквізицію, палячи на площах міст відьом” [9, с. 11]. Вивчення останнього масиву фактів (зокрема справи 1667 р. – шість одночасно страчених жінок) не є метою цього дослідження, втім, можна відзначити, що, на думку К. Диса, згадана справа “нагадує саме російську модель судів про чари, тісно пов’язану з владою і зрадою” (докладніше про це див. 10, с. 172-173), – зайва ілюстрація того, що судову систему України було відкинуто на пару століть назад.

Про що в такому разі нам говорять результати аналізу двох судових епізодів “Чорної ради”? В обох випадках обвинувачений – вигадана особа, хоч Кирило Тур викликає у читача

співчуття майже на рівні живої, морально шляхетної людини; сюжет та історичний антураж процесів також має певний відтінок театралізованості. Вигаданим є і текст промов гетьмана. Але дуже реальним, психологічно достовірним є зображення на простому прикладі самої суті неправди, для якої широко відкрилися двері українського суспільства, і способу, яким її було запрошено до входу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кривоший О. “Жіноче” в культурному просторі козацького Запорозжя: історіографічний дискурс другої половини XIX – початку XX ст. / О. Кривоший // Мандрівець. – 2013. – №3. – С. 16-23.
2. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 року // Куліш П. Твори : В 2 т. – К. : Дніпро, 1989. – Т. 2 : Чорна рада: Хроніка 1663 року ; Оповідання ; Драматичні твори ; Статті та рецензії / Підгот. тексти, упоряд. і склад. приміт. М. Гончарук. – С. 6-155.
3. Кривоший О. Традиції запорозького козацтва і українське жіноцтво / О. Кривоший // Нова парадигма : Гуманітар. журн. мол. вчених Запоріз. регіону. – Запоріжжя, 1997. – Вип. 5. – С. 18-24.
4. Тараненко М. Запорозька Січ – зародок української козацької держави / М. Тараненко // Вісник НТУУ “КПІ”. Політологія. Соціологія. Право. – Випуск 3 (19). – 2013. – С. 112-122.
5. Клименко Т. Ритуал як інтертекстуальний елемент у романі “Чорна рада” П. Куліша / Т. Клименко // Літературознавчі студії [Текст] : Вип. 5 / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Житомирський держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир : Видавництво ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 74-79.
6. Журавель М. Перегляд та виконання судових рішень в Гетьманщині в другій половині XVII століття / М. Журавель // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. – 2014. – Т. 1, вип. 1. – С. 191-196.
7. Паньонко І. Злочини та покарання козацької доби / І. Паньонко, В. Струс // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. – 2010. – Вип. 5. – С. 158-163.
8. Слюсаренко В. Форми і методи боротьби за гетьманську булаву І. Брюховецького напередодні Ніжинської “чорної ради” / В. Слюсаренко // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – 2015. – Випуск 8. – С. 200-205.
9. Железко Р. Ніжинський козацький полк та гетьман Іван Брюховецький: завершення національно-визвольних змагань українського народу середини XVII ст. / Р. Железко // Ніжинська старовина. – Вип. 13 (16). – К., 2012. – С. 5-14.
10. Діса К. Історія з відьмами: суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII-XVIII століття / К. Діса. – К. : Критика, 2008. – 302 с.

REFERENCES

1. Kryvoshyi O. “Zhinoche” v kulturnomu prostori kozatskoho Zaporozhzhia: istoriografichnyi dyskurs druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. / O. Kryvoshyi // Mandrivets. – 2013. – #3. – P. 16-23.
2. Kulish P. Chorna rada. Khronika 1663 roku // Kulish P. Tvory : V 2 t. – K. : Dnipro, 1989. – T. 2 : Chorna rada: Khronika 1663 roku ; Opovidannia ; Dramatychni tvory ; Statti ta retsenzii / Pidhot. teksty, uporiad. i sklad. prymit. M. Honcharuk. – P. 6-155.
3. Kryvoshyi O. Tradytsii zaporozkoho kozatstva i ukrainske zhinotstvo / O. Kryvoshyi // Nova paradyhma : Humanitar. zhurn. mol. vchenykh Zaporiz. rehionu. – Zaporizhzhia, 1997. – Vyp. 5. – P. 18-24.
4. Taranenko M. Zaporozka Sich – zarodok ukrainskoi kozatskoi derzhavy / M. Taranenko // Visnyk NTUU “KPI”. Politolohiia. Sotsiolohiia. Pravo. – Vypusk 3 (19). – 2013. – P. 112-122.

5. Klymenko T. Rytual yak intertekstualnyi element u romani "Chorna rada" P. Kulisha / T. Klymenko // Literaturoznachni studii [Tekst] : Vyp. 5 / M-vo osvity i nauky, molodi ta sportu Ukrainy, Zhytomyrskiy derzh. un-t im. I. Franka. – Zhytomyr : Vydavnytstvo ZhDU im. I. Franka, 2011. – P. 74-79.
6. Zhuravel M. Perehliad ta vykonannia sudovykh rishen v Hetmanshchyni v druhii polovyni XVII stolittia / M. Zhuravel // Rynkova ekonomika: suchasna teoriia i praktyka upravlinnia. – 2014. – T. 1, vyp. 1. – P. 191-196.
7. Panonko I. Zlochyny ta pokarannia kozatskoi doby / I. Panonko, V. Strus // Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. – 2010. – Vyp. 5. – P. 158-163.
8. Sliusarenko V. Formy i metody borotby za hetmansku bulavu I. Briukhovetskoho naperedodni Nizhynskoi "chornoj rady" / V. Sliusarenko // Visnyk Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka. Istorychni nauky. – 2015. – Vypusk 8. – P. 200-205.
9. Zheliezko R. Nizhynskiy kozatskyy polk ta hetman Ivan Briukhovetskyi: zavershennia natsionalno-vyzvolnykh zmahan ukrainskoho narodu seredyny XVII st. / R. Zheliezko // Nizhynska starovyna. – Vyp. 13 (16). – K., 2012. – P. 5-14.
10. Dysa K. Istorii z vidmamy: sudy pro chary v ukrainskykh voievodstvakh Rechi Pospolytoi XVII-XVIII stolittia / K. Dysa. – K. : Krytyka, 2008. – 302 p.

УДК 821.161.1

ЗАПОРОЖСКАЯ СЕЧЬ КАК ЭТНООБРАЗ В РОМАНЕ Ф. В. БУЛГАРИНА "ДМИТРИЙ САМОЗВАНЕЦ"

Марченко Т. М., д. филол. н., профессор

*Горловский институт иностранных языков
ГВУЗ "Донбасский государственный педагогический университет"
ул. Василия Першина, 24, г. Бахмут*

tanjamarchenko@rambler.ru

В статье рассмотрены основные приёмы создания одного из центральных в русской литературе украинского этнообразов – Запорожской Сечи. Фрагменты произведения, посвящённые её изображению, признаны критиками и литературоведами наибольшей творческой удачей автора. Этнообраз содержит историко-географические, этнографические, бытовые, правописательные составляющие, является важной частью в воссоздании экзотических представлений об Украине в романтической картине мира автора. Запорожская Сечь – символ безграничной вольницы, мощной, стихийной воинской силы. Автор статьи придерживается принятых в современной эйдологии и имагологии подходов, согласно которым понятие "этнообраз" коррелирует с термином "национальный образ мира". Он конструирует не только индивидуальные черты, но и этническую идентичность изображаемого персонажа, ландшафта, явления, исторической эпохи, подавая некоторые его признаки как типичные для определённой страны, как характерные для целого народа в ситуации межкультурного диалога и взаимопознания.

Ключевые слова: этнообраз, национальный образ, исторический роман, романтизм, сюжет.

ЗАПОРОЗЬКА СІЧ ЯК ЕТНООБРАЗ У РОМАНІ Ф. В. БУЛГАРИНА "ДМИТРИЙ САМОЗВАНЕЦ"

Марченко Т. М., д. філол. н., професор

*Горлівський інститут іноземних мов
ДВНЗ "Донбаський державний педагогічний університет"
вул. Василя Першина, 24, м. Бахмут*

У статті розглянуто основні засоби творення одного з центральних у російській літературі українських етнообразів – Запорозької Січі. Фрагменти твору, присвячені її зображенню, визнані критиками та літературознавцями найбільшою творчою удачею автора. Етнообраз містить історико-географічні, етнографічні, побутові, морально описові складові, є важливою часткою у відтворенні екзотичних уявлень про Україну в романтичній картині світу автора. Запорозька Січ – символ безмежної вольниці, потужної,

стихійної воїнської сили. Автор статті дотримується притаманних для сучасної ейдології та імагології підходів, згідно з якими поняття “етнообраз” корелює з терміном “національний образ світу”. Він конструює не тільки індивідуальні риси, але й етнічну ідентичність зображуваного персонажа, ландшафту, явища, історичної епохи, подаючи деякі його ознаки як типові для певної країни, притаманні для цілого народу в ситуації міжкультурного діалогу і взаємного пізнання.

Ключові слова: етнообраз, національний образ, історичний роман, романтизм, сюжет.

ZAPOROZHSKAYA SICH AS ETHNOLOGY IMAGE IN THE NOVEL OF F. V. BULGARIN “DMITRIY SAMOZVANETS”

Marchenko T. M., d. Philology, Professor

Gorlovka Institute of Foreign Languages

“Donbass State Pedagogical University”

Vasyl Pershyn str., 24, Bakhmut

The author of the article analyses the principal methods of creation of Zaporozhskaya Sich, one of the main Ukrainian ethnology images in Russian literature. The critics and scientists regard the novel fragments, which are dedicated to its representation, as the main creative success of the writer. The ethnology image contains historical, geographical, ethnology, morals and manners components. It is the important part of the process of reconstruction of exotic notions about Ukraine in the romantic world-view. Zaporozhskaya Sich is the symbol of the boundless outlaws, strong, primordial military force. The author of the article hold the opinion, which is accepted in modern science, that notion “ethnology image” correlates with the notion of “national image of the world” It constructs not only individual features, but ethnology identity of the personage, which is depicted, the landscape, the phenomenon, the historical epoch and demonstrates some of its traits as typical for the certain country and the whole nation in the situation of cross-cultural dialog and mutual cognition.

Key words: ethnology image, national image, historical novel, romanticism, subject.

Роман Ф. В. Булгарина “Дмитрий Самозванец” (1829) традиционно рассматривается литературоведами как значительная веха в становлении исторического романа в России. Претендуя на роль русского Вальтера Скотта, писатель создал во многом экспериментальный, пробный образец этого жанра. Как любая экспериментальная работа, произведение отразило авторские находки и трудности, попытки органичного сочетания художественных приёмов воссоздания прошлого и документальной обоснованности повествования. К числу творческих неудач автора литературоведы, как правило, относят создание исторических характеров, главные герои романа Самозванец и Борис Годунов – “заурядно и бледно написанные честолюбцы”, “примитивные и тенденциозные” фигуры [5, с. 17]. Гораздо ярче получились страницы, которые посвящены этнографическим описаниям. “Следуя традиции В. Скотта детально описывать быт и нравы народа, среди которого происходит действие, Ф. В. Булгарин очень живо и выразительно обрисовал общественную и частную жизнь русских XVII столетия. В таких описаниях он оказывается гораздо сильнее, чем в изображении человеческих характеров”, – пишет И. Н. Хаткова [5, с. 18]. Русскими нравами, изображёнными в первой части романа, не исчерпывается этнографический пласт романного текста – вторая часть произведения содержит главы, посвящённые пребыванию Самозванца на Украине. “Сцены, связанные с Запорожской Сечью, можно отнести к бесспорным достижениям беллетриста”, – отмечает Е. В. Жаринов [4]. Эти достижения в создании ярких этнографических зарисовок Запорожской Сечи, отмеченные исследователем, действительно бесспорны – ведь хорошо известная русскому читателю повесть В. Т. Нарезного “Запорожец” (1824), действие которой тоже разворачивается в казацкой республике, написана в традициях условно-исторического, дидактического повествования. Это тематически сходное с романом Ф. В. Булгарина произведение принадлежит времени, когда задача создания национально-самобытной литературы ещё не стояла перед писателями, оно не даёт читателям соответствующих исторической правде представлений о жизни и быте Запорожской Сечи.

Задачей настоящей статьи является анализ признанных литературоведами лучшими “запорожских” страниц романа “Дмитрий Самозванец”. Мы намереваемся показать

Запорожскую Сечь, изображённую Ф. В. Булгариным, как детально воссозданный украинский этнообраз, привносящий в роман атмосферу романтической экзотики.

В современной эйдологии и имагологии понятие этнообраз семантически коррелирует с термином, предложенным Г. Гачевым – “национальный образ”. Как известно, учёный трактует это понятие как триаду “Космо-Психо-Логос”, т.е. единство национальной природы, склада психики и мышления [3, с. 11]. Складываясь в национальном самосознании, эта триада неизбежно становится и составной частью познавательной деятельности других народов в “едином диалектическом процессе ассимиляции-диссимилиации культур” [3, с. 13]. Приверженцы понятия этнообраз акцентируют внимание на том, что он конструирует не только индивидуальные черты, но и этническую идентичность изображаемого персонажа, ландшафта, явления, исторической эпохи, подавая некоторые его черты как типичные для определённой страны, как характерные для целого народа [1, с. 352]. Совокупность этнообразов в конечном итоге составляет более или менее целостную национальную картину мира, существующую в ситуации межкультурного диалога и взаимопознания.

В инонациональном восприятии этнообразы всегда позитивно или негативно окрашены и, как правило, символичны. Так, Запорожская Сечь – символ безграничной вольницы, мощной, стихийной воинской силы, в поисках которой и отправляется к днепровским порогам политический авантюрист, объявивший себя русским царевичем Дмитрием. Этот этнообраз – сложный, структурно многоуровневый художественный конструкт, состоящий из исторических, географических, нравоописательных, бытовых компонентов. По сути, это комплекс представлений о Чужом, о “не своем” мире и о “не своей культуре”. “Перед нами предстают не совсем обычные люди, живущие по совершенно иным, весьма отличным от привычных, законам. Романтическая концепция свободы ставит запорожцев над моралью, делает их неким фантастическим племенем, может быть и никогда не существовавшим в подобном виде”, – констатирует Е. В. Жаринов [4].

Процесс реконструкции этнообраза начинается с информации о географическом положении Сечи и её истории, прежде всего – о причинах возникновения столь необычного социального и национального явления в жизни Украины. Коренные жители – старый казак запорожец, а затем священник на хуторе, близ Киева – рассказывают об этом поляку, иезуиту Иваницкому, который выдаёт себя за русского царевича. Ещё раз повторим, вся информация организована с установкой на местный колорит, столь экзотичный как для жителей двух русских столиц, так и для читателей из провинциальной российской глубинки. Так, на вопрос Лжедмитрия, далеко ли от Киева Запорожская Сечь, казак отвечает, что привык “считать в степях даль по воловьему рыку, по выстрелам, по конскому топоту”. Вслед за этим читателя ориентируют в более понятной для него системе координат: от Киева до первого днепровского порога – пятьдесят миль, затем следуют тринадцать порогов, чьи названия приведены в романе. На выстрел из лука от последнего из них – Нижнего Вольного, на острове Хортица расположена Новая Сечь, что в шестидесяти четырёх милях от Киева. Помимо Киева, есть ещё один исторический и пространственный ориентир для запорожцев – Крым, куда от Сечи четыре дня пути.

Именно с Киевом и с Крымом неразрывно связано возникновение и существование казацкого братства на днепровских островах. Священник, хранитель народной памяти, поведал Самозванцу о том, что первые воинские поселения за порогами возникли в начале XIII века, когда татары разорили Киев и опустошили всю Украину: “Несколько тысяч украинцев, не будучи в состоянии противиться превосходной силе татар, скрылись в ущельях и на неприступных островах запорожских и составили первое воинское поселение <...> После взятия и разорения Киева и всей Украины литовским князем Гедимином, число переселенцев за пороги Днепра умножилось...” [2]. Именно с тех пор и казаки стали предпринимать

смелые набеги на Крым, защищая Украину и Польшу от разорения кочевников лучше всяких крепостей.

Геополитическое значение Сечи хорошо понимал польский король Стефан Баторий, который “признал кошевого атамана в звании гетмана, позволил казакам выбирать всех своих чиновников, дав им грамоту, булаву, знамя и литавры в ознаменование того, что он признаёт права запорожцев войском почётным” [2].

Польский шляхтич по происхождению, Ф. В. Булгарин акцентирует внимание на извечной привязанности украинцев и казаков к Польше. Бесперывные сношения с донскими казаками, которые толпами бежали на Запорожье, спасаясь от притеснений московских воевод и бояр, поддерживали давнюю неприязнь запорожцев к “москалям” и лишь введение унии привело к зарождению раздоров и даже ненависти к Польше. “Здесь привыкли к такой воле, что одно воспоминание о царе Иване Васильевиче подирает морозом по коже. Теперь, даже при недовольствиях за введение унии, Наливайко и Косинский, которые бунтовали противу Польши, хотели поддаться хану крымскому или султану турецкому, но не России” [2]. Не случайно главный герой романа Лжедмитрий надеется на антирусские настроения, вербуя себе сторонников в Сечи. Эти историко-политические реалии, приведенные в романе, весьма показательны. Ф. В. Булгарин, известный своей верноподданностью, тем не менее, не отступил от исторической правды, он далёк от официальной версии о неизменной преданности казаков Москве.

С историко-географической информацией органично связаны детальные описания нравов, традиций и обычаев запорожцев. Не менее экзотично, чем географическое положение, описаны и условия вступления в запорожскую воинскую республику: “принимают в казаки всех, кому Бог дал силу и смелость. Будь он поляк, татарин, волох, венгр или немец, только б крестился в русскую веру, десять лет не женился да переправился в ладье через пороги – так и наш...” [2]. Ещё одна интересная достоверная деталь, указанная автором романа, – на выстрел из лука от последнего порога запорожцы на небольшом острове варили кашу в знак преодоления всех опасностей. Остров этот так и назывался – Кашеварица. Самозванцу, чтобы быть принятым в запорожское братство, тоже пришлось преодолеть страшные днепровские пороги, управляя лодкой.

Из уст героев романа читатели узнают о нехитрых законах и правилах жизни в запорожской республике: “...В Сечи не терпят ни баб, ни латинов, ни паньчей, ни каких неженков. У нас должно быть закалённым, как булат, на всякую беду и опасность <...> Пасём коней, едим саламату до пьём вино, пока есть, а нет, так на коней, да и в Крым, или в лодки да в Туреччину, так и всего довольно. Наш брат казак умеет и весело жить, и весело потерпеть. Нет мяса и муки, так сосём лапу, как медведь, пьём днепровскую водицу да попеваем о старых походах до нового без горя и кручины <...> У нас жизнь – что старый кафтан. Сбросил с плеч – легче! Сегодня жить, а завтра гнить! День мой, век мой...” [2].

Воссоздавая экзотический мир казацкой вольницы, Ф. В. Булгарин далёк от романтической идеализации казачества. Он неоднократно подчёркивает дикость и жестокость нравов, царящих в Сечи – ужасающую невежественность, неряшливость, невоздержанность в питии и еде. Е. В. Жаринов отмечает, что такого рода фрагменты выполнены в стиле “украинского раблезианства” – “езде были видны кучи мяса и рыбы, бочки с вином и пивом...” [4]. Самозванец, попав в Сечь, даёт ей такую краткую, но ёмкую характеристику – “чудное сборище злого и глупого”. Это определение постепенно расширяется и конкретизируется: “Только в Сечи добром называют то, от чего добрые люди в другом месте крестятся, а злом почитается то, в чём другие ищут спасения. Пить, бить, резать, грабить, не щадя своей жизни, называется здесь высочайшей добродетелью, а умеренность, сострадание, уважение чужой собственности и попечение о сохранении своей жизни почитаются величайшими пороками. Вот запорожская нравственность!” [2].

Вместе с тем писатель отмечает железную дисциплину и трезвость в казацком войске во время похода, законы побратимства, свято соблюдаемые казаками, уважение к людям “книжным”, “когда они не хвастаются своим знанием”.

Особенно подробно автор романа описывает воинский быт и нравы запорожского казачества. Как известно, казаки одинаково успешно воевали на суше и на море, и читатели романа получают возможность воочию представить себе казацкий табор и флотилию чаек, на которых смельчаки отправлялись к берегам Босфора. Большую достоверность излагаемым сведениям придаёт тот факт, что автор вложил их в уста поляка Меховецкого, который стал запорожцем и не раз был участником сухопутных и морских баталий. “...В сухопутных походах мы кладём на телеги съестные припасы и военные тяжести, запрягаем волов или лошадей и идём, прикрывая телеги и прикрываясь ими в случае нападения. Пешие казаки стреляют из-за телег, как из-за шанцев, и удерживают натиск конницы неприятельской. <...> Сто казаков в таборе, то есть за телегами, не боятся 1000 поляков <...> Телеги наши так устроены, что дышло можно прикрепить к обеим сторонам, оттого мы можем подвигать наш табор в разные направления с большим удобством. Телеги наши всегда прикрываются сырыми кожами, которые смачиваются, и это предохраняет нас от татарских стрел с огнём” [2]. В мирное время описанный табор использовался казаками для охраны несметных стад волов и табунов лошадей, которые паслись в степи под вооружённой охраной. Прибывшему в Сечь Самозванцу показывают обширную равнину на расстоянии двух вёрст от Сечи, где у речки Чертомлык двадцать тысяч телег уставлены в четыре четырёхугольника крестообразно, с пушками по углам.

Подготовка к морскому походу, сам поход и взятие турецкого Трапезунда подробно описаны в седьмой главе второй части романа. Вначале две недели на берегу Днепра отряд искусных ремесленников и опытных в постройке судов казаков строил сто чаек. “Чайка в длину имеет около восьми, в ширину и в глубину до двух сажень. Построены чайки из досок твёрдого дерева, прибитых гвоздями к основе. Сверху они гораздо шире, нежели в подводной части. По обеим сторонам чайки прикреплены большие связки тростника, чтоб судно не перевернулось в качке. На обоих концах по рулю и на каждом боку по пятнадцать больших вёсел. В середине складная мачта с одним четвероугольным парусом. <...> Каждое судно нагрузили съестными припасами, водою и вооружили четырьмя или шестью небольшими пушками. На каждую из ста чаек село восемьдесят человек” [2]. Выступление в поход – ритуал с ярко выраженным элементом сакральности. Ночь накануне проходит в веселии, это прощание с остающимися товарищами. С восходом солнца вся Сечь собирается на площади у церкви. Благовестят колокола, священник совершает “молебствие с коленопреклонением”, кропит святой водою знамя атаманское и допускает приложиться к кресту всех уходящих в море. Он призывает хранить православную веру и свободу Запорожья. Каждый казак, крестясь, прикладывается к земле, целует её и берёт горсть, которую в куске полотна привязывает к нательному кресту, ибо закон казацкий таков – “схоронить кости, или в земле родимой, или с землёй родимой”. Под звуки труб и литавр атаман, неся сам войсковое знамя, покидает Сечь с казаками.

Нельзя не отметить точность описаний запорожского воинского быта и нравов, обилие деталей, свидетельствующих о тщательной, скрупулёзной работе с историческими источниками. Сам автор в примечаниях к роману назвал труды историографов, послуживших документальной основой для его художественного произведения. Всё, что говорится о запорожцах, почерпнуто из “Описания Украины” (1650) французского инженера Г. Л. Боплана, долгие годы служившего польскому правительству, и из четырёхтомной “Истории Малой России от водворения славян до уничтожения гетьманства” (1822) Д. Н. Бантыш-Каменского. Столь скрупулёзное воссоздание местного (т.е. казацкого – Т. М.) колорита, равно как и авторские указания на источники, дают основания оспорить

утверждения И. Н. Хатковой о том, что “...изучение истории было у Булгарина не очень тщательным” [5, с. 15].

Сложный, структурно многоуровневый образ Запорожской Сечи, воссозданный Ф. В. Булгариным, стал одной из содержательных составляющих в формировании у русского читателя первой половины XIX века представлений об Украине, об украинской ментальности. Благодаря таким конструктам в русской романтической картине мира формируется широкий пространственный образ “оконечностей живописных” (П. А. Вяземский), которыми изобилует Российская империя.

Описание Запорожской Сечи в “Дмитрии Самозванце” свидетельствует о том, что Ф. В. Булгарин, по сути, предвосхищает будущие художественные открытия классика русской литературы Н. В. Гоголя, сделанные в “Тарасе Бульбе”. Е. В. Жаринов, отмечая факт тесного творческого общения двух писателей осенью 1829 года, констатирует наличие в русской литературе довольно интересной закономерности. “Несерьёзная беллетристика оказывается несколько впереди большой литературы и даёт пищу для дальнейших плодотворных размышлений более талантливому писателю” [4]. Это наблюдение должно вызвать у современных историков литературы новый вопрос, нуждающийся в осмыслении: так ли уж “несерьёзна” беллетристика Ф. В. Булгарина?

ЛИТЕРАТУРА

1. Будний В. Порівняльне літературознавство / В. Будний, М. Ільницький. – К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 430 с.
2. Булгарин Ф. В. Дмитрий Самозванец. Ист. роман [Электронный ресурс] / Под общ. ред. и с примеч. С. Ю. Баранова. – Вологда : ПФ “Полиграфист”, 1994. – Режим доступа : az.lib.ru/b/bulgarin_f_w/text_0260.shtml
3. Гачев Г. Д. Национальные образы мира: Космо-Психо-Логос / Г. Д. Гачев. – М. : Культура, 1995. – 480 с.
4. Жаринов Е. В. Романтическая беллетристика в России. Исторический роман и повесть [Электронный ресурс] / Е. В. Жаринов. – Режим доступа : www.samopiska.ru/main_dsp.php
5. Хаткова И. Н. Историческая тема в русской литературе 1830-х годов и романы Ф. В. Булгарина / И. Н. Хаткова // Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. 2 : Филология и искусствоведение. – 2010. – Вып.1. – С. 15-26.

REFERENCE

1. Будний, Василь та Микола Ільницький. *Порівняльне літературознавство*. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2008.
2. Булгарин, Фаддей. *Дмитрий Самозванец (исторический роман)*. Общ. ред. и примеч. С. Ю. Баранова. www.az.lib.ru/b/bulgarin_f_w/text_0260.shtml dlya perevoda
3. Гачев, Георгий. *Национальные образы мира: Космо-Психо-Логос*. Москва: Культура, 1995.
4. Жаринов, Евгений. *Романтическая беллетристика в России. Исторический роман и повесть*. www.samopiska.ru/main_dsp.php
5. Хаткова, Ирина. “Историческая тема в русской литературе 1830-х годов и романы Ф. В. Булгарина”. *Вестник Адыгейского государственного университета. Сер. 2: Филология и искусствоведение*. 1 (2010):15-26.

УДК: 821.161.2 : 82-31: 364.274

МОТИВ САМОТНОСТІ В АНТИУТОПІЯХ О. ІРВАНЦЯ ("РІВНЕ/РОВНО (СТІНА): НІБИТО РОМАН") ТА Я. МЕЛЬНИКА ("ДАЛЕКИЙ ПРОСТІР")

Ніколаєнко В. М., к. філол. н., доцент, Зубець Н. В., магістрант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

nikolajenko2012@rambler.ru, * zubets_1994@mail.ru

Стаття присвячена аналізу мотиву самотності в антиутопічних романах О. Ірванця та Я. Мельника. Актуальність дослідження пов'язана з постійним інтересом до поданої проблеми не тільки в літературі, а й інших галузях науки. Представлено авторські інтерпретації парадоксу самотності людини в антиутопічному соціумі, досліджено специфіку змалювання суспільства, у якому функціонують головні герої.

Ключові слова: антиутопія, постмодерний роман, мотив самотності, екзистенційність, конфлікт із соціумом.

МОТИВ ОДИНОЧЕСТВА В АНТИУТОПИЯХ А. ИРВАНЦА ("РИВНЕ/РОВНО (СТЕНА): ВРОДЕ БЫ РОМАН") И Я. МЕЛЬНИКА ("ДАЛЬНЕЕ ПРОСТРАНСТВО")

Николаенко В. Н., Зубец Н. В.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена анализу мотива одиночества в антиутопических романах А. Ирванца и Я. Мельника. Актуальность данного исследования связана с постоянным интересом к представленной проблеме не только в литературе, но и других отраслях науки. Представлены авторские интерпретации парадокса одиночества человека в антиутопическом социуме, исследована специфика изображения общества, в котором функционируют главные герои.

Ключевые слова: антиутопия, постмодернистский роман, мотив одиночества, экзистенциальность, конфликт с социумом.

THE MOTIVE OF LONELINESS IN O. IRVANETS' ("RIVNE/ROVNO (THE WALL): KIND OF A NOVEL") AND Y. MELNIK'S ("THE DISTANT SPACE") DYSTOPIAS

Nikolaenko V. M., Zubets N. V.

*Zaporizhzhya National University
Zhykovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

This article is dedicated to one of the most essential problem of the last two centuries and its representation in modern Ukrainian dystopian novels. The phenomenon of loneliness turned into one of the most popular motives for different kinds of literature all over the world, and there're a huge amount of various points of view and attitudes to this subject.

The motive of human's loneliness in a big world was represented by some artists, who tried to find out the root of evil in the society, starting regime critics, destruction or distortion of utopian ideas, which were about to inspire people and make them happy. This scientific research is a try to find out some common and different peculiarities in describing a lonely person in a dreadful dystopian society with no freedom, real happiness, truth and justice. O. Irvanets shows how a lonely person can be helpless and confused without national consciousness and a real native place to come back. Y. Melnik represents another type of a lonely man, who suddenly figured out that his own life doesn't matter at all, and he's only a tiny part of a huge government machine. Both of authors explain the reasons of characters' loneliness, which totally depends on the specific of dystopian society, where people were turned into faceless executors of one's will.

This kind of research is deeply connected with sociological and philosophical problems and is another level in studying the motive field of loneliness, analysis of this phenomenon in a global discourse.

Key words: dystopia, postmodern novel, the motive of loneliness, existentialism, the conflict with the societ.

У світовій культурі феномену самотності завжди приділялося багато уваги ще з часів Ренесансу, коли людина почала усвідомлювати себе неповторною особистістю. Важливе

місце тема самотності посідала у філософських пошуках М. Бердяєва, С. К'єркегора, Б. Паскаля, Ж.-П. Сартра, Г. Торо та ін. Найбільшого розвитку цей феномен набув у ХІХ ст., ставши одним із основних понять екзистенціалізму. За словами М. Мовчана, “екзистенціальна позиція, єдина серед усіх теорій, розглядає самотність як універсальну характеристику людського буття” [4]. “Відправною точкою” вважається твердження, що люди від народження самотні, і саме явище самотності – неминуче. Внутрішня ізольованість людини – це основа індивідуального буття, і коли особа починає контактувати з оточенням, то вона стикається з холодною й нежиттєвою об'єктивністю, що захоплює усе суб'єктивне, доводячи людину до замкнутості, відчуженості. Живучи в сучасному Всесвіті – неосяжному й нескінченному, – люди відчують порожнечу навколо себе, і це поглиблює їхню самотність.

Будучи однією з давніх філософсько-антропологічних проблем, цей феномен знайшов своє відображення і у світовій літературі. Мотив самотності став рушійною силою творчості прозаїків А. Камю (“Сторонній”), Ф. Кафки (“Перевтілення”), Н. Королевої (“Без коріння”), Г. Маркеса (“Сто років самотності”), Дж. Селінджера (“Над прірвою в житті”); поетів М. Лермонтова (поезії “Дума”, “Как часто, пестрою толпою окружен”, “Благодарность”), Т. Осьмачки (збірки “Клекіт”, “Китиці часу”) та багатьох інших.

У ХХ ст. парадокс самотності й неприкаяності людини у величезному й різноманітному світі змушував митців шукати корінь зла в самому соціумі, що призводило до нищівної критики панівного устрою, деструкції чи спотворення утопічних ідей, які буцімто мали надихати людей та об'єднувати їх у дружну спільноту. Класичні антиутопії О. Гакслі (“Чудовий новий світ”), Дж. Орвелла (“1984”) та сучасні романи О. Ірванця (“Рівне/Ровно (Стіна)”), Я. Мельника (“Далекий простір”) об'єднані не лише спільними жанровими особливостями, а й аналізом причин людської самотності в доведеному до абсурду суспільстві. Серед науковців, зацікавлених мотивом самотності в художній літературі, – А. Абдулліна, В. Дмитренко, М. Нестелеєв, Т. Смушак та ін. Варто зазначити, що поданий мотив у контексті антиутопічного твору в попередніх розвідках не досліджувався.

Проблема самотності не втрачає актуальності ні в періоди спокою, ні в буремні часи війн чи болісних перебудов. Посилення уваги митців до різноаспектних проблем буття зумовлює специфіку нашої розвідки. Мета дослідження – виявити специфіку відтворення О. Ірванцем та Я. Мельником мотиву самотності людини в антиутопічному суспільстві. Поставлено завдання виявити особливості відтворення мотиву в різних романах і дослідити їхні спільні та відмінні риси. Предметом дослідження є мотив самотності в антиутопічному творі. Об'єктом дослідження є переживання самотності Шлоймою Ецірваном (“Рівне/Ровно”) та Габром Силком (“Далекий простір”).

У постмодерному “нібито романі” О. Ірванця “Рівне/Ровно” представлено гротескню суспільно-політичну ситуацію, за якої більша частина сучасної України є соціалістичною державою з “давніми демократичними та національно-визвольними традиціями” [2, с. 3]. В іронічно-зухвалому ключі висвітлено суспільну кастовість, обскурантизм, переслідування й покарання незгодних із режимом, позірне благополуччя соціалістичного осередку. Західний сектор Рівне, у якому живе й працює головний герой, хоч і вирашно контрастує з соціалістичним Ровно, та все ж видається штучним різновидом “потьомкінського села” (“...дахи Західного сектора, всіяні сателітними антенами-тарілками, поміж них де-не-де випиналися вежі готелів: “Хілтон”, “Маріотт”, “Європейський-Гоф” [2, с. 63], “пляжі понад Устею і місточки Гідропарку – місцевого, рівенського, а не славетного київського – разом з незчисленними терасами кафе, барів та ресторанчиків...” [2, с. 31]). Автор зберіг традиційну канву антиутопії, але поставив на місце головного героя власне альтер еґо – Шлойму Ецірвана, який протистоїть тоталітарній системі. О. Ірванець пояснює цю анаграму так: “Шлойма – це є ідишна форма імені Саша, Шура. Тут є багато пояснень... Хто такий єврей? Єврей – це чужинець” [1, с. 290]. Доречно згадана в цьому контексті цитата з “Поєми кінця” М. Цветаєвої “У цьому християнському світі поети – жида” [цит. за 1, с. 290] доповнює пояснення автора: Шлойма, успішний і популярний митець, улюбленець публіки й театральних критиків (“три його комедії, які він сам інакше як “п'єсами для читання” не

називав, з несподіваним успіхом навіть не пройшли – прокотилися сценами Німеччини, Франції і Нідерландів” [2, с. 21–22]), насправді є самотнім, ніким не зрозумілим. Більше того – герой у буквальному сенсі позбавлений рідного дому. П’ять років тому, випадково опинившись в іншій частині міста, на ранок 17 вересня він не зміг потрапити до батьків: між частинами міста виросла Стіна: “На ранок місто розділилося, і тролейбуси вже не ходили... Блокада тривала понад два роки, а потім потрохи... “західних” почали пускати туди” [2, с. 22]. Живучи в європейській частині міста, він одружився й знайшов нових друзів, але невдовзі дружина пішла від нього, не витримавши його заглиблення у творчість, а друзі виявилися не більше, як театральними декораціями, із якими його нічого, крім світського життя, не поєднувало.

Рідне місто Ецірвана розділене на “соціалістичний” сектор – недорусифіковану гіперболу радянських реалій – та “капіталістичний” – крихітне Ельдорадо європейського зразка. Тут, як не важко здогадатися, не залишається місця нічому українському. Перебуваючи “на нашій – не своїй землі”, тобто і в західному Рівному, і в східному Ровно, Шлойма відчуває себе чужим і непотрібним, точно як Агасфер, не знаходячи свого місця в жодному із секторів. Головному герою доручена місія об’єднання двох частин Рівного, а отже, об’єднання України під єдиним соціалістичним прапором. Очікуючи прем’єри п’єси “Програма передач на післязавтра”, під час якої треба було ліквідувати Стіну між секторами, Шлойма раптом схоплюється й сумбурно намагається повідомити людям, що за Стіною поміж звичайних громадян немає ворогів, що “не всі хороші тут” і “не всі погані там” [2, с. 197], але його виступ сприймається як “зовсім-зовсім незвичайна постановка” [2, с. 196], черговий рекламний трюк: “Пан автор хоче зацентувати на небезпеці комуністичного тероризму, якій присвячена і вся його творчість, і ця п’єса зокрема” [2, с. 198]. Самотність головного героя пов’язана з утратою контактів із близькими людьми, небажанням оточення зрозуміти його душу, а головне – з відсутністю національної самосвідомості, справжньої рідної сторони. У цьому контексті вбачається давнє порівняння українців із єврейським народом, який довгий час скитався пустелею, не маючи ніде прихистку.

Мотив самотності в романі Я. Мельника “Далекий простір” теж пов’язаний із тим, що головний герой перебуває на помеж’ї діаметрально протилежних світів і не може пристати до жодного. Художній простір роману теж поділено на два основні сектори – постапокаліптичний за структурою й типово антиутопічний за призначенням Мегаполіс і майже ідеальний Тихий Куточок – селище для високопоставлених осіб, які керують – а точніше, імітують управління Державним Об’єднанням. Безликість і розмитість просторових меж посилюють самотність громадян: містяни не покидають невідомо ким встановлених рамок “близького простору”, а управлінці живуть усталеною спільнотою, де доля кожного відома заздалегідь. Габр Силк жив як усі мешканці-аудіали Мегаполісу, тобто всюди орієнтувався на слух, мав домівку, рутинну роботу, друзів і навіть не здогадувався про те, що його “рудиментарні” очі колись почнуть бачити. Прозрівши – вражений страшним світом навколо: “...Мегаполіс, уже добре помітний в своїх головних каркасних нутрощах, нагадував моторошних розмірів фабрику життя. Фабрику, що підтримує життя і керує ним... Ці мертві конструкції, і люди всередині них, і Державне Об’єднання, його органи, – все це було одне ціле” [3, с. 95].

Габр пробує пояснити близьким, що їх оточує, але вони вважають головного героя божевільним чи просто кепкують з нього. Прірва між ним і рідними людьми (матір’ю та Ліоз) збільшується, після того як герой побачив, як жахливо виглядають вони – безпорадні створіння, яких навіть важко було назвати людьми. Стає відомо, що стосунки головного героя з матір’ю завжди були складними, і це впливало на душевний стан Габра, який почувався зайвим у власній родині. “Він утратив блаженство незнання. Усе його життя, як і життя мільйонів, що перебували там у своєму щасті і дотепер, минало в затишку незнання” [3, с. 94]. Так уперше явно проявляється Габрова самотність і розгубленість через незнайомі й жахливі обставини: провалля між головним героєм і оточенням дедалі ширшає, і він уже не може існувати у світі, який, на його думку, сповнений брехні, темряви, болю та горя.

Гарячкові висновки підкріплює терорист Окс Нюрп – колись зрячий, а нині осліплений чоловік, який узяв собі за життєву мету сліпу помсту керівникам Державного Об'єднання.

Після численних перипетій Габр потрапляє до ідилічного Тихого Куточку, де живуть самі управлінці, і згодом залишається жити з ними. Він дізнається, що Мегаполіс – це жорстока вигадка тих, що заснували Державне Об'єднання багато років тому, коли насправді існувала потреба в підкореній робочій силі й коли виникла ідея створення кастового суспільства. Самотність і відчуженість, укупі з фізичною вадою, мали створити ідеального працівника Мегаполісу, який повністю залежав би від “вищих сил”. Що ж до мешканців Тихого Куточку, то попри ідеальність їхнього життя, жоден не міг полишити це місце без негативних наслідків. І Мегаполіс, і Тихий Куточок – в'язниці, тільки одна – похмура й непомітна для її мешканців, а інша – варіант “золотої клітки”.

Головна біда героя в тому, що в Тихому Куточку його теж не сприймають як повноцінного члена суспільства: “...Але всі чекають подяки. Всі чекають його радості. Всім хочеться, щоб він, свідок того і цього життя, не просто вдавав, що він завжди жив із ними, а щоби він був “колишнім сліпим”. Його місце тут, його відмітина – це “перший сліпий в Тихому Куточку”. Так, зрячий, але сліпий” [3, с. 262]. У цьому моменті найкраще розкрито парадокс самотності головного героя. Габр розуміє, що ні в Мегаполісі, ні в Тихому Куточку нікого не цікавить він як неповторна особистість. Він потрібен і тут, і там – тільки не як людина, а гвинтик величезного механізму: “Вся біда в тому, що був світ – до нього – світ, про який він не мав поняття, Тихий Куточок, – і в цьому світі було вакантне, незаповнене місце. Потрібен був Міністр – Державному Об'єднанню, і чоловік – зрячій дівчині, дочці пана Річардсона. І ще якийсь сліпий, що оселився би в Тихому Куточку, – він був потрібний усім зрячим. Для повного комплекту не вистачало “колишнього сліпого серед нас”” [3, с. 267]. Не бажаючи стати ще одним “манекеном” Тихого Куточку й не винісши такого ставлення, Габр разом із подругою Нією втікають за межі Державного Об'єднання, зрікаючись старого життя й не будуючи ніяких планів. Такий умовно позитивний фінал доповнює екзистенційну тезу про те, що самотність – це справжня свобода людського духу. Нестерпна самотність Габра після двох втеч із “в'язниць духу” трансформується в свободу від будь-яких обмежень і “пут минулого”, тому він легко слідує в безвість.

Отже, в антиутопічних романах “Рівне/Ровно” та “Далекий простір” самотність головних героїв пов'язана з їхньою чужістю, невідповідністю життєвим установкам суспільства, у якому ті змушені марно шукати своє місце. Обидва герої відірвані від родинного затишку, що було продиктоване жорстоким суспільством. Шлойма Ецірван “волочить рідним містом туди і назад”, але не може відчутти себе “як удома” в жодній із частин. Для нього є чужими ті цінності, що пропагуються в соціалістичному суспільстві, і штучними – ті, що насаджуються в європейській частині Рівного. На відміну від Шлойми, Габр Силк значно гостріше переживає самотність, бо, по-перше, зрозумів, наскільки самотніми й непотрібними є мешканці Мегаполісу загалом, а по-друге, він усвідомлює, що його життя саме по собі нічого не варте ні в Мегаполісі, ні в Тихому Куточку, тому герой обирає втечу у безвість “далекого простору”. Дослідження мотиву самотності людини в антиутопічному суспільстві є перспективним не тільки в царині сучасної української літератури, а й світової, а також суміжних дисциплін – соціології, філософії, психології тощо. Вищезазначені концепти самотності та спотвореного соціуму останнім часом все частіше стають об'єктами наукових розвідок.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич, Артем. «“Стіна в романі-антиутопії О. Ірванця “Рівне / Ровно (Стіна)”». *Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство: міжвуз. зб. наук. ст.* XXIII, ч. 2 (2010): 289–296.
2. Ірванець, Олександр. *Рівне/Ровно (Стіна): нібито роман*. Харків: Фоліо, 2010.
3. Мельник, Ярослав. *Далекий простір*. Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, 2013.

4. Мовчан, Михайло. “Осмислення феномену самотності як проблеми суспільного буття особистості”. <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2125/1/Movchan.pdf>

REFERENCES

1. Galych, Artem. The Wall in O. Irvanets' Dystopia “Rivne/Rovno (The Wall): Kind of a Novel”, *Actual problems of Slavic philology: linguistics and the study of literature, collected works*. Iss. XXIII, part 2 (2010): 289–296.
2. Irvanets, Oleksandr. *Rivne/Rovno (The Wall): Kind of a Novel*, Folio, Kharkiv, Ukraine, 2010
3. Melnik, Yaroslav. *The Distant Space*, Knyzhkovyi Klub “Klub Simeynogo Dozvillya”, Kharkiv, Ukraine, 2013
4. Movchan, Mykhaylo. The Comprehension of a Loneliness Phenomenon as a Problem of Social Being of a Human. <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2125/1/Movchan.pdf>

УДК: 398.8 : 94 (477.7)

Я / МИ / ВОНИ В ІСТОРИЧНИХ ПІСНЯХ НИЖНЬОЇ НАДДНІПРЯНИЩИНИ

Павленко І. Я., д. філол. н., професор, Козленко Н. В., викладач

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

i.pawlenko2011@yandex.ua, student-v2014@yandex.ru

У статті на матеріалі записів історичних пісень, що увійшли до збірань І. Срезневського, Я. Новицького, Д. Яворницького та І. Бесараби, розглядається характер кореляції виконавця та героя, виділяється три типи персонажів історикопісенної спадщини Нижньої Наддніпрянищини, які визначаються як “я”, “ми”, “він”/“вони”, що дозволяє стверджувати про творення текстів у запорозькому середовищі та трансляції серед нащадків, котрі усвідомлювали зв'язок із степовим лицарством.

Ключові слова: історичні пісні, виконавець, герой, Нижня Наддніпрянищина, запорожці.

Я / МЫ / ОНИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ПЕСНЯХ НИЖНЕГО ПОДНЕПРОВЬЯ

Павленко И. Я., д. филол. н., профессор, Козленко Н. В., преподаватель

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье на материале записей, вошедших в сборники И. Срезневского, Я. Новицкого, Д. Яворницкого, И. Бессарабы, рассматривается характер корреляции исполнителя и героя, выделяется три типа персонажей историкопесенного наследия Нижнего Поднепровья, обозначаемых как “я”, “мы”, “он”/“они”, что позволяет утверждать, что тексты создавались запорожцами и транслировались в среде потомков, осознававших связь со степными рыцарями.

Ключевые слова: исторические песни, исполнитель, герой, Нижнее Поднепровье, запорожцы.

I / WE / THEY IN HISTORICAL SONGS OF THE LOVER DNEPER REGION

Pavlenko I. Ya., Kozlenko N. V.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

In the article “I / we / they in historical songs of the lover Dnieper region” written by I. Pavlenko and N. Kozlenko is considered the nature of correlation between singer and character and are highlighted three types of characters determined as “I”, “we”, “he”/“they”. The article is based on the material of the collections of I. Sreznevsky, J. Nowicki, D. Yavornytsky and I. Bessaraba. Materials, collected in the region during 19th century, are compared with historical songs of other regions of Ukraine, which are included in the collection of P. Lukashevich. Comparative analysis allows us to draw a conclusion that in the 30s of the 19th century in the songs about Zaporozhye, which

were popular beyond its limits, Zaporozhian Cossack were mentioned as “they”. In the songs of the studied region is frequent collective hero: unified military comradeship with what performers associate themselves. That’s why “we” is used as a synonym to “Zaporozhians”.

Individualized hero “I” is very rare and is typical for a character that hasn’t joined the troops or was excluded for some reason from the community. The “he” character is an individual who stands out from ambience for some reason: “the most glorious” (Sirko), the one who breaks the laws of comradeship (Nechay) or traitor (Sava Chalyj).

Historical and functional approach to regional song material allows us to assert that the songs were created by Zaporozhians and were transmitted among the descendants who felt the relation with steppe knights. That is why during the long period of time remained the identification of performers and characters, which was seen in the frequent use of “us”. In later recordings more frequent character is “Zaporozhians” or “our glorious Zaporozhians”.

Key words: historical songs, performer, character, the lover Dnieper region, Zaporozhians.

Історична пісня – один з найбільш відомих і водночас дискусійних жанрів східнослов’янського фольклору. Полеміка навколо неї точиться впродовж значного часу. Дискутується навіть питання про те, чи є історичні пісні окремим жанром [7; 17; 18; 19; 20; 21], а чи міжжанровою єдністю, тематичною групою текстів різних жанрів [1; 2; 3; 4; 6; 9; 16]. Згідно з теорією стадіального розвитку епосу, висловленою О. Веселовським, первинним відгуком на подію може бути ліро-епічна кантилена, яка у процесі багаторазової трансляції, переходу в інші покоління та соціальні групи, рухаючись у просторі та часі, поступово епізується [5], тому історичні пісні іноді розглядаються як відтворення перехідного процесу від пісень-хронік до пісенного історичного епосу [15].

Історичні пісні, записані на “запорозьких попелищах” (за визначенням Я. Новицького) [11, с. 3] від прямих нащадків степових лицарів, наочно демонструють, що у фольклорних історикопісенних творах про одну й ту саму відносно недавню подію, більш за те, навіть у варіантах одного твору, що побутують в одній місцевості, суб’єкт і об’єкт можуть ототожнюватися і вербалізуватися як “я” або “ми”, і розмежовуватися, тоді виконавець ніби виводить себе з внутрішнього світу твору і співає “про них” або “про нього”. І це не просто лексична заміна, оскільки зовні бачиться й подія, про яку йдеться у творі, іншими стають оцінки персонажів та часу.

Здавалося б незначні варіювання займенників приводять до роздумів над сутністю жанру, його походженням та внутрішнім світом творів, динамікою їх буття і характером функціонування у просторі та часі. Це питання способу творення пісень, характеру їх трансляції та розповсюдження, жанрової природи, виконавців та їх ставлення до минулого тощо.

Мета пропонованої статті – дослідження, способів номінації героя та динаміки її зміни в історичних піснях Нижньої Наддніпряни (передусім про Запорожжя та запорожців), записаних впродовж другої половини XIX – початку XX ст.

Для досягнення цієї мети вважаємо необхідним порівняння записів, зроблених на теренах історичного Запорожжя в останній третині XIX – на початку XX ст., тому обрані пісенні зібрання Я. Новицького [11; 14], Д. Яворницького [22; 23; 24], І. Бесараби [12], із матеріалами віддалених від Нижньої Наддніпряни українських регіонів, тому звернулися до збірника П. Лукашевича, створеного значно раніше [10]. Обрання саме цього матеріалу зумовлено тим, що П. А. Лукашевич записував пісні практично в той самий час, коли на Нижній Наддніпряни зустрічався з кобзарями і готував до друку перші випуски “Запорожской старины” І. Срезневський [8], – у першій половині 30-х років XIX ст.

Зіставлення текстів, що увійшли до одночасно виданих зібрань, засвідчують, що вже тоді (у першій третині XIX ст., тобто, через 50 – 60 років після знищення Січі) запорожці та запорозька спільнота в історичних піснях різних українських земель зображувалася по-різному. На теренах історичного Запорожжя як за часів фольклористичної роботи І. Срезневського, так і на межі XIX – XX ст., частим було своєрідне злиття виконавця твору та героя, і тому звучало “ми”, що зберігалося впродовж усього XIX ст., тоді як у записах П. А. Лукашевича вже зафіксовано відсторонене ставлення до степового лицарства, тому

запорожці – “вони”. І це характерно для пісень усіх українських регіонів, крім Низу Дніпрового.

Власне, в історичних піснях досліджуваного регіону, їх варіантах, що поширювалися на території історичного Запорожжя та поза її межами впродовж ХІХ ст., було фактично три героя. “Я” – козак-запорожець, “ми” – козацька спільнота, що сприймалася як монолітна, з єдиними думками, прагненнями і колективною долею, та “вони” або “запорожці”, “славні запорожці”, а в регіональній традиції (поза територією історичного Запорожжя фактично не фіксувалося) – “наші славні Запорожці”. Присвійний займенник “наші” вельми красномовний.

“Я” – знак виокремленості, у нижньонаддніпрянській історичній пісенності трапляється вкрай рідко і лише відносно особи, яка ще не є членом спільноти або якимось чином вийшла з неї, стала іншою.

Необхідно відзначити, що злиття об’єкту та суб’єкту притаманне ліриці, звичайно, й фольклорній, де думки й почуття ліричного героя сприймаються як рефлексія виконавця, якій, власне, вони тим чи іншим чином відповідають. Щодо історичних пісень, то традиційно вважається, що вони стосуються минулих подій і є формою збереження історичної пам’яті нащадками. Злиття наратора та героя свідчить про творення пісні у процесі події або при незначній епічній дистанції свідком або учасником події.

Особливо помітно зближення/злиття героя та виконавця історичних пісень Нижньої Наддніпрянщини при зіставленні з іншими історичними жанрами фольклору. Звичайно, передусім, з думою. Не вдаючись у проблеми жанрової специфіки дум, відзначимо тільки, що вони завжди орієнтовані на одноосібне (сольне) виконання, що не обмежує варіювання, дозволяє вільно оперувати текстом залежно від хисту кобзаря, умов виконання та особливостей аудиторії. Значна кількість думових сюжетів первинно пов’язана із запорозькою спільнотою. Водночас кобзар дистанціює себе від актантів. Герой – особа, що має ім’я, персоналізований. Кобзар (бандурист, виконавець твору) завжди на зовнішній щодо художнього часопростору думи позиції, а отже й герой – “він”, як, відповідно, “вони” – його товариші і його антагоністи. “Ми” як поєднання суб’єкта і об’єкта у творах цього жанру не існує:

“Ой на полі на Киліяньском,

На шляху на Ординьском:

То не ясный сокол літає, –

То козак Голота, сердечний, добрим конем гуляє ... “ [10, с. 49].

Специфіка історикопісенної традиції Нижньої Наддніпрянщини в наявності колективного героя, що сформувався у специфічній спільноті, яка позиціонувала себе як “ми”, звідси й поява відповідного героя історичних пісень: спочатку “ми”, що мають спільну долю, єдину аксіологію та переживання, потім “вони” як унікальна, неповторна спільнота. В історикопісенній спадщині регіону мало творів про осіб, скільки іманентно притаманним культурі Запорожжя було відчуття рівності.

Значна кількість записів засвідчує, що твори склалися в середовищі низового козацтва та відтворювали його світогляд і почуття, ставлення до спільноти та усвідомлення себе як одного з колективу. Тому часте вживання займенника “ми”:

“– Хоч ми будем, братці, канави копати,

А не будем салдацької одежі приймати;

Бо салдацькая одежа куца, ще й погана,

Нехай наша не загине запорозька слава” [11, с. 93 – 94].

Подібне злиття виконавців та колективного героя іноді трапляється у творах інших регіонів. Найближчі за характером ідентифікації наратора та персонажа до пісень про Запорожжя твори – зафіксовані в “червоній Русі” пісні про опришок, які склалися у відповідній спільноті, серед нащадків якої функціонували:

“На високої полонині народили рижки,
Да чи поїдем, пане браття, на весні в опришки?
А зробимо топорчики да с самої сталі,
Да не покличмо *ми* нікого, поїдьом-ко *ми* самі ...” [10, с. 135].

Загалом, у творах, що побутували в інших регіонах, “ми” трапляється вкрай рідко. Є відсторонене “вони”, але й це явище нечасте, оскільки вкрай рідко трапляється колективний герой. Частіше це – особа, а тому, звичайно, “він”.

На межі XIX – XX ст. нащадки запорожців співали багато пісень про руйнування Січі, у яких зберігся герой – “ми”. У записах Лукашевича вже на початку 30-х років – “вони”:

“Тече річка невеличка,
Підмиває кручі,
Заплакали запорожці
Від цариці йдучи.
Летіла бомба від Чорного моря,
Серед Січі впала,
Хоч пропали наші запорожці,
Не пропала їх слава” [10, с. 58].

У виконанні історичних пісень важливо не тільки актуалізувати закладену у творі історичну інформацію, а й довести наявність колективного знання пісні, що є засобом етнічної та культурної самоідентифікації особи та колективу виконавців, створення відчуття єдності, хоча б на рівні емоційному. Спільне знання засвідчує належність до однієї соціокультурної групи і допомагає відмежувати представників свого соціуму від “інших” або “чужих” [13].

Закріплення текстуальних зрушень відбувається за умови “погодження” з колективом (сприймають чи ні новації та погоджуються чи ні так співати), оскільки в разі неузгодженості спільне – хорове виконання стає неможливим. На теренах колишнього Запорожжя нащадки ще довго пам’ятали про те, чий вони діти (онуки, правнуки), тому й зберігали у піснях згадку про первинного творця та героя – “ми”. У інших регіонах, куди активно заносилися та де розповсюджувалися запорозькі твори, їх герой був “іншим”, не своїм або не зовсім своїм. Він міг ідеалізуватися або зображуватися більш-менш реалістично, але ніколи виконавці себе з ним або зі спільнотою не ототожнювали.

У піснях про Запорожжя “ми” може означати як героя, так і, що відбувається набагато рідше, свідка події. І цей свідок зазвичай вражений побаченим, тому й складає твір. І це також свідчення того, що тексти, які ми називаємо історичними піснями, – колишні пісні-хроніки, І “ми” в такому випадку також знак перебування у внутрішньому світі твору, а не поза ним, як це відбувається в історичних переказах, думках та у віддалених від події текстах власне історичних пісень.

“Гей, та *ми* думали, та *ми* ж думали,
Що то орли та із Січі вилітали,
Аж то військо та славне запорізьке
Та на Кримський шлях із Січі вилітало” [22, с. 651].

Хоч з плином часу та зміною середовища трансляторів з'являлося інше ставлення до минулого і його героїв, що породжувало відсторонене “вони” із негативними конотаціями.

На досліджуваній території пісні про осіб, про когось виокремленого з колективу, запорозької спільноти навіть у ХІХ столітті фіксувалися рідко. У цих творах герой одразу був “він”, а отже, дещо окремих, особливий, наділений непересічними рисами і власною долею. Поширеність творів про Саву Чалого, мабуть, мотивується нестандартністю його вчинків та життя, осмисленою виокремленістю, зрадою, що само по собі було рідкісним явищем. Він протиставив себе спільноті, і пам'ять про нього як свого, наділеного багатьма притаманними спільноті чеснотами, що перейшов на сторону ворога, надовго закріпилася в народній творчості. Але в кожному із зафіксованих варіантів це “він” з конотацією “чужий”.

Цікаві явища спостерігаються у записаних Д. Яворницьким від старих дідів піснях про Сірка. Це один з небагатьох історичних діячів, ідеалізований січовою спільнотою, визнаний “славним із славних”, тому в пісенних творах про нього є “він” – непересічна особа, та “ми” – Запорожжя, козаки, готові йти за своїм кошовим. У такому випадку “він” – найкраще уособлення всіх чеснот спільноти, втілення її ідеалу.

Виходячи з того, що навіть пісні про Сірка в період запису мали локальне поширення, хоч виконавці – діди з Капулівки – стверджували, що колись твори були широковідомими [23, с. 300], можна припустити: пісні про осіб на Нижній Наддніпрянщині в основному були втрачені, оскільки суперечили загальній ідеалізації спільноти, притаманній регіональній культурі ХІХ століття, хоч прозових творів – легенд та переказів про нього побутувало безліч ще в першій половині ХХ ст.

Водночас “він” – герой переважного масиву історичних пісень, зафіксованих в інших регіонах, та творах, що були запозичені з інших українських земель. За ним ніби спостерігають зі сторони і виконавець ніколи не ототожнює себе з персонажем.

У творах про героїв інших регіонів, які, відповідно, створені на місцях подій, – часте “ти”, відповідно до того, як було в первинних варіантах, коли твір складався про конкретну особу, що не була творцем пісні, а з певних причин вразила інших:

“Ой *ти*, Морозе, Морозенку, ой *ти* славний козаче,
За тобою, Морозенко, вся Україна плаче,
Ой не так тая Україна, ой як гордоє військо ...” [10, с. 28].

У відомих записах пісень про цього героя Поділля поряд із проникливими риторичними зверненнями до нього на “ти” – оповідь про “нього”, людину, за вчинками якої спостерігають зовні. Такий погляд дозволяє подати панорамну картину події, що можна простежити і в різних записах творів про Нечая, Перебийноса, Палія та ін.

Отже, є “ти” і “він”/“вони” з виконавцем поза художнім світом твору. І це завжди нарація про те, що було з кимось. У деяких варіантах пісень про Морозенка згадуються й козаки, але відсутня свідомість належності виконавців до цього середовища. Це також “вони”:

“По тім боці запорожці покопали шанці” [10, с. 29].

У таких творах колективний герой – персонаж другорядний, на відміну від історикопісенної спадщини Запорожжя.

Отже, історична пісня твориться як безпосередня реакція на подію в тексті, який побутує в більш-менш стабільному, а отже і осмисленню події або діяльності героя нащадками у самостійні тексти не розгортається, тому й мотиви, що продукуються нащадками, в історичні пісні майже не потрапляють, **а це дає можливість на якийсь час закріпити “я” та “ми”, особливо, коли виконавець відчуває свою спорідненість із героям.**

Звичайно, текст і характер побутування твору значною мірою залежить від часу, змін у складі та характері історичної пам'яті, характеру середовища, що є носієм і транслятором фольклорної традиції, від характеру мислення цього середовища. Саме тому пісня, записана через декілька років після події, може суттєво відрізнятись від твору про ту саму подію або особу, записаного через декілька століть. І рівень історичного знання та усвідомлення минулого виконавцями значною мірою впливає на текст історичних пісень, що й відбивається у заміні “я” та “ми” на “вони”, на зміні ставлення до героя, звідки й негативна оцінка запорожців в одному з наведених уривків.

Характер вживання особових та присвійних займенників в історичних піснях Нижньої Наддніпряни дозволяє стверджувати, що авторами інваріантів творів були запорожці, зміна актантів пісень, відбита в займенниках “я” (“ми”) / “вони”, та зміна конотацій останнього зумовлена зростанням епічної дистанції та/або переходом твору в інше соціокультурне середовище.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азбелев С. Н. Исторические песни русских солдат / С. Н. Азбелев // Русская речь. – 2000. – № 1 (январь – февраль). – С. 95 – 104.
2. Азбелев С. Н. Русские исторически песни в иноэтническом контексте / С.Н. Азбелев // Русский фольклор. – Т. 12 : Межэтнические фольклорные связи. – СПб. : Наука, 1993. – С. 14 – 27.
3. Азбелев С. Н. Русские исторические песни / С. Н. Азбелев // Исторические песни / [сост., вст. ст., подг. текстов и коммент. С.Н. Азбелев]. – М. : Русская книга, 2001. – С. 5 – 32.
4. Березовський І. Народ про свою історію // Історичні пісні / [упор. текстів, вст. ст. і прим. І. П. Березовського. Ред. кол. М. П. Бажан та ін.]. – К. : Радянський письменник, 1970. – С. 5 – 26.
5. Веселовский А. Эпос (из авторских конспектов лекционных курсов 1881 – 1882 и 1884 – 1885 гг.) / А. Н. Веселовский // Веселовский А. Избранное. На пути к исторической поэтике. – М. : Автокнига, 2010. – С. 507 – 520.
6. Грица С. Украинская песенная эпика : монография / София Грица. – М. : Советский композитор, 1990. – 262 с.
7. Грица С. Й., Дей О. І. Принципи класифікації і наукового видання української словесно-музичної народної творчості на сучасному етапі / С. Й Грица, О. І. Дей // VI Міжнародний з'їзд славістів. Доповіді радянської делегації на VI Міжнародному з'їзді славістів (Прага, серпень 1968). – К. : Наукова думка, 1968. – 38 с.
8. Срезневский И.И. Запорожская старина / [Сост., публ. и предисл.: И. С[резневский]]. - Харьков : Унив. тип., 1833-1838. – Ч.1. – Харьков, 1833 – 162 с. ; Ч. 2. 1.– Харьков, 1834. – 85 с.; Ч. 2.2. – Харьков, 1835 – 166 с.; Ч.3. – Харьков, 1838. – 166 с.
9. Кравцов Н. И. Проблемы славянского фольклора / Н. И. Кравцов. – М. : Наука, 1975. – 359 с.
10. Лукашевич П. А. Малороссийские и червонорусские думы и песни / П. А. Лукашевич. – Сп-б. : В типографии Эдуарда Праца и К., 1836. – 172 с.
11. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. П. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874 – 1894 гг. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Т. 6 : Труды педагогического отдела. – Выпуск 2. – Харьков, 1894. – 112 с.
12. Материалы для этнографии Херсонской губернии: [собрал И. В. Бессараба]. – Петроград : Типография Имперской Академии наук, 1916. – 568 с.

13. Николаев О. Р. Почему мы не поем “русские народне” песни до конца (о некоторых механизмах трансляции русской песенной традиции) [Электронный ресурс] / О.Р. Николаев. – Режим доступа: <http://www.rutenia.ru-folklore-nikolaew1/htm>
14. Новицкий Я. П. Малороссийские исторические песни, собранные в Екатеринославщине 1874-1903 гг. / Я. П. Новицкий // Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии / [под ред. А. С. Синявского]. – Екатеринослав, 1908. – Вып. 4. – С. 131-257.
15. Павленко І.Я. Жанрова специфіка історичних пісень / І. Я. Павленко // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект – Поліграф”, 2008. – Вип. XVIII : Лінгвістика і літературознавство. – С. 415 – 420.
16. Пропп В. Я. Поэтика фольклора : собрание трудов / Владимир Пропп / [сост., предисл. и комм. А. Н. Мартынова]. – М. : Лабиринт, 1998. – 352 с.
17. Путилов Б. Н. Русский историко-песенный фольклор XIII-XVI веков / Б. Н. Путилов. – М. ; Л. : Изд-во Акад. наук СССР [Ленингр. отд-ние], 1960. – 300 с.
18. Путилов Б. Н. Русская народная песня у гребенских казаков / Б.Н. Путилов // Песни гребенских казаков / [публ. текстов, вст. ст. и коммент. Б.Н. Путилова]. – Грозный : Грозненское областное издательство, 1946. – С. 11 – 56.
19. Соколова В. К. О некоторых особенностях развития историко-песенного фольклора у славянских народов / В. К. Соколова // История, фольклор, искусство славянских народов. – М. : Изд-во АН СССР, 1963. – С. 472 – 489.
20. Соколова В. К. Русские исторические песни XVI-XVIII вв. / В.К. Соколова. – М. : Изд-во Акад. наук СССР, 1960. – 330 с.
21. Шумада Н. С. Сучасна пісенність слов'янських народів / Н. С. Шумада. – К. : Наукова думка, 1981. – 263 с.
22. Эварницкий Д. И. Малороссийские народные песни, собранные в 1878-1905 гг. / Д. И. Эварницкий. – Екатеринослав : Тип. Губ. земства, 1906. – XL, 772, III с.
23. Эварницкий Д. И. По следам запорожцев : [очерки и рассказы] / Д. И. Эварницкий. – СПб. : Типо-лит. и Фотот. П. И. Бабкина, 1898. – 324 с.
24. Эварницкий Д.И. (Д. И. Яворницкий) Запорожье в остатках старины и преданиях народа / [упорядк., текстолог. інтерпретація, передмова М. М. Олійник-Шубравської]. – Ч. 1, 2. – К. : Веселка, 1995. – 447 с.

REFERENCES

1. Азбелев, Сергей. “Исторические песни русских солдат” *Русская речь* 1(январь – февраль) (2000): 95-104.
2. Азбелев, Сергей. “Русские исторически песни в иноэтническом контексте”. В *Русский фольклор*, Т. 12, “Межэтнические фольклорные связи.”, 14-27. Санкт-Петербург: Наука, 1993.
3. Азбелев, Сергей. “Русские исторические песни”. В *Исторические песни*, сост., вст. ст., подг. текстов и коммент. Сергей Азбелев, 5-32. Москва: Русская книга, 2001.
4. Березовський, Іван. “Народ про свою історію”. В *Історичні пісні*, упор. текстів, вст. ст. і прим. Івана Березовського; ред. кол. М. П. Бажан та ін., 5-26. Київ: Радянський письменник, 1970.
5. Веселовский, Александр. “Эпос (из авторских конспектов лекционных курсов 1881 – 1882 и 1884 – 1885 гг.)”. В *Избранное. На пути к исторической поэтике*, 507-520. Москва: Автокнига, 2010.
6. Грица, Софья. *Украинская песенная эпика*. Москва: Советский композитор, 1990.
7. Грица, Софія та Олексій Дей. “Принципи класифікації і наукового видання української словесно-музичної народної творчості на сучасному етапі.” *Доповіді радянської делегації на VI Міжнародному з'їзді славістів*, Прага, Серпень, 1968.
8. Срезневский, Измаил. *Запорожская старина*. 3 ч. Харьков: Унив. тип., 1833-1838.
9. Кравцов, Николай. *Проблемы славянского фольклора*. Москва: Наука, 1975.

10. Лукашевич, Платон. *Малороссийские и червонорусские думы и песни*. Санкт-Петербург: В типографии Эдуарда Праца и К., 1836.
11. “Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. П. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874 – 1894 гг.” В *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Т. 6, “Труды педагогического отдела.”, Вып. 2. Харьков, 1894.
12. *Материалы для этнографии Херсонской губернии*. Собрал Иван Бессараба. Петроград: Типография Имперской Академии наук, 1916.
13. Николаев, О. “Почему мы не поем “русские народные” песни до конца (о некоторых механизмах трансляции русской песенной традиции).” Rutenia.ru. Февраль 3, 2017. <http://www.rutenia.ru-folklore-nikolaew1/htm>
14. Новицкий, Яков. “Малороссийские исторические песни, собранные в Екатеринославщине 1874-1903 гг.” В *Летопись Екатеринославской ученой архивной комиссии*, под ред. Антипа Синяевского, Вып. 4, 131-257. Екатеринослав, 1908.
15. Павленко, Ирина. “Жанрова специфіка історичних пісень” *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Вип. XVIII. “Лінгвістика і літературознавство.”, 415-420. Ніжин: ТОВ “Видавництво “Аспект – Поліграф”, 2008.
16. Пропп, Владимир. *Поэтика фольклора: собрание трудов*. Москва: Лабиринт, 1998.
17. Путилов, Борис. *Русский историко-песенный фольклор XIII-XVI веков*. Москва; Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР [Ленингр. отд-ние], 1960.
18. Путилов, Борис. “Русская народная песня у гребенских казаков”. В *Песни гребенских казаков*, публ. текстов, вст. ст. и коммент. Бориса Путилова, 11-56. Грозный: Грозненское областное издательство, 1946.
19. Соколова, Вера. “О некоторых особенностях развития историко-песенного фольклора у славянских народов”. В *История, фольклор, искусство славянских народов*, 472-489.– М. : Изд-во АН СССР, 1963.
20. Соколова, Вера. *Русские исторические песни XVI-XVIII вв.* Москва: Изд-во Акад. наук СССР, 1960.
21. Шумада, Наталия. *Сучасна пісенність слов'янських народів*. Київ: Наукова думка, 1981.
22. Эварницкий, Дмитрий. *Малороссийские народные песни, собранные в 1878-1905 гг.* Екатеринослав: Тип. Губ. земства, 1906.
23. Эварницкий, Дмитрий. *По следам запорожцев: очерки и рассказы*. Санкт-Петербург: Типо-лит. и Фотот. П. И. Бабкина, 1898.
24. Эварницкий, Дмитрий (Дмитрий Яворницкий). *Запорожье в остатках старины и преданиях народа*. Упорядк., текстолог. інтерпретація, передмова М. М. Олійник-Шубравської. Ч. 1, 2. Київ: Веселка, 1995.

УДК 821. 161

ІВАН МАНЖУРА ЯК ДОСЛІДНИК ГОНЧАРСЬКОГО ФОЛЬКЛОРУ КАТЕРИНОСЛАВЩИНИ

Рахно К. Ю., д. іст. н., старший науковий співробітник;
провідний науковий співробітник

*Інститут керамології – відділення Інституту народознавства Національної академії наук
України; Національний музей-заповідник українського гончарства в Опішному
вул. Василя Кричевського, 102, с. Опішне, Зіньківський район, Полтавська область, Україна*

krakhno@ukr.net

Стаття присвячена гончарському фольклору Катеринославщини в записях Івана Манжури. Фольклорні матеріали Манжури допомагають повніше осягнути образ гончаря у народній творчості українців, простежити його зв'язки з архаїчними світоглядними уявленнями.

Ключові слова: керамологія, гончарство, українці, Катеринославщина, Іван Манжура, фольклор.

ИВАН МАНЖУРА КАК ИССЛЕДОВАТЕЛЬ ГОНЧАРНОГО ФОЛЬКЛОРА ЕКАТЕРИНОСЛАВЩИНЫ

Рахно К. Ю., д. ист. н., старший научный сотрудник;
ведущий научный сотрудник

Институт керамологии – отделение Института народоведения Национальной академии наук Украины; Национальный музей-заповедник украинского гончарства в Опшном ул. Василя Кричевского, 102, с. Опшное, Зеньковский район, Полтавская область, Украина

Статья посвящена гончарскому фольклору Екатеринославщины в записях Ивана Манжуры. Фольклорные материалы Манжуры помогают полнее постичь образ гончара в народном творчестве украинцев, проследить его связи с архаичными мировоззренческими представлениями.

Ключевые слова: керамология, гончарство, украинцы, Екатеринославщина, Иван Манжура, фольклор.

IVAN MANZHURA AS A RESEARCHER OF THE POTTERY FOLKLORE OF THE KATERYNOSLAV REGION

Rakhno K. Yu.

*The Ceramology Institute – the branch of the Ethnology Institute of the National Academy of Sciences of Ukraine, the National Museum of Ukrainian Pottery in Opishne
102 Vasylya Krychevskoho str., Opishne, Zinkiv District of the Poltava Region, Ukraine*

The article deals with the pottery folklore of the Katerynoslav region in the records by Ivan Manzhura. Pottery is one of the most ancient handicrafts of the Ukrainians, which has been fixed in mythological legends, fairy tales, narratives, songs, proverbs and sayings, riddles, charms. A potter is a character of many Ukrainian folklore texts. But the study of the pottery folklore of the Southern Ukraine would be imperfect without that folk heritage, which was preserved for the descendants by a famous poet and student of folklore Ivan Manzhura. He had a very inexorable destiny, but loved his nation and native language very much. Manzhura's folklore materials help to understand better the image of a potter in the folk culture of the Ukrainians, to trace out its connections with the archaic world-outlook ideas and beliefs. Among the songs, collected by Manzhura, was a funny spring ritual song from the Oleksandrivsk district of the Katerynoslav region, where the selling of earthenware is mentioned. Potters are described here as persons with strange features of the beyond. Narratives about meetings of potters with vampires were typical for the folklore of the Ukrainians and their neighbours as well. Ivan Manzhura has published a story on a potter and the undead, found by him during his travels in the empty huts, which was recorded in a well-known pottery centre – the city of Novomoskovsk in the Katerynoslav region. A potter was accompanied by a soldier, which was often portrayed in the Ukrainian folklore prose as a knower, but simultaneously as an artful trickster. With his help the potter succeeded in laying hold on the riches of forest brigands. There are numerous Ukrainian fairy tales, demonological narratives, tall tales, proverbs, rhymes, connected with earthenware and clay, among other folklore materials of the scientist.

Key words: ceramology, pottery, Ukrainians, Katerynoslav region, Ivan Manzhura, folklore.

Гончарство – одне з найдавніших ремесел українців, яке закарбувалося в міфологічних легендах, казках, бувальщинах, піснях, прислів'ях і приказках, загадках, замовляннях. Гончар є персонажем багатьох фольклорних текстів. Але дослідження гончарського фольклору півдня України було б неповним без тієї народної спадщини, яку зберіг для нащадків поет і фольклорист Іван Манжура (1851-1893). Він прожив нелегке життя, коротке, але сповнене любові до власного народу. Його фольклорно-етнографічна діяльність вже була предметом спеціального дослідження [4; 5; 10].

Будучи вихованцем видатного філолога, фольклориста й знавця традиційної культури Олександра Потебні, Іван Манжура велику увагу приділяв точності фіксації говірок. Записуючи український фольклор, він ретельно зберігав особливості народної вимови. Наукове значення етнографічних записів Манжури зумовлене, з-поміж іншого, саме прекрасним знанням народного мовлення й розумінням його художньої краси [20, с. 126].

“Серед діячів вітчизняної культури минулого, мабуть, не було знедоленішого, ніж Іван Манжура” [10, с. 26]. Уродженець приміської околиці Харкова, з самого дитинства він зазнав поневірянь, рано втративши матір. Батько, дрібний чиновник шляхетського походження, який втратив роботу, майже не брав участі у вихованні сина. Після смерті батька Іванком

заопікувалася його тітка по матері – дружина Потебні. Вона віддала його до повітової школи, звідки Манжура як здібний учень переходить до Харківської гімназії. Гімназію хлопець не закінчив. За непокірну вдачу його виключили з шостого класу. У 1870 році Іван Манжура на правах вільного слухача вступив до Харківського ветеринарного інституту. Там він став членом націоналістичного політичного гуртка, організованого серед студентів [5, с. 22]. Участь у таємній політичній організації відобразилась навіть у деяких його віршах [4, с. 21]. 1871 року Іван Манжура притягався до слідства у справі таємного розповсюдження народних книжок. Через брак доказів справу про нього припинено в січні 1873 року, та надалі він перебував під наглядом поліції. Інститут Манжура теж так і не зміг закінчити, бо його виключили за “неблагонадійність поведінки” без права вступу до будь-якого вищого навчального закладу. Після цього Іван Манжура жив переважно на Катеринославщині. Займаючи різні дрібні посади, заробляв собі на прожиття, часто міняв місце роботи, постійно мандрував селами і містечками. З цього часу починаються і його етнографічні дослідження, відданість яким учений зберіг до кінця своїх днів. Манжура, за словами його друга Миколи Сумцова, входив у глибину народного життя Катеринославщини й Харківщини, мешкав у селянських хатах, на пасіках, і таким чином набув велику кількість знань про побут, повір’я й пісні українського народу, чудово засвоїв його живу й літературну мову [20, с. 116]. Він налагодив зв’язки з Південно-Західним відділом Російського географічного товариства в Києві, куди надсилав свої записи. Тим часом 1875 року в Сербії спалахнула визвольна війна проти турецьких пригноблювачів. Самовіддана боротьба мужнього сербського народу викликала глибоке співчуття і підтримку з боку прогресивної громадськості України. У багатьох містах виникають нелегальні і напівлегальні комітети допомоги балканським слов’янам. До складу київського комітету входили видатні діячі української культури. Вони мали навіть намір сформувати в Києві цілий відділ добре озброєних українських добровольців. Спонукуваний шляхетними ідеями боротьби за свободу братнього слов’янського народу, під впливом тієї атмосфери солідарності з сербськими патріотами, що панувала в той час серед національно свідомої частини українського суспільства, Іван Манжура разом із іншими своїми співвітчизниками одним з перших вступив 1875 року добровольцем до сербської армії. Виявив мужність у боях проти турків, був поранений. Після поранення він 1876 року повертається на батьківщину, живе на Катеринославщині, вчителює, продовжує записувати фольклор, приятелюючи з іншим видатним дослідником Південної України – Яковом Новицьким, і починає писати вірші. Наприкінці 1880-х років, мешкаючи в селі Мануйлівка поблизу Катеринослава, Манжура поширював серед селян популярну літературу для читання. Він не поривав живого спілкування з народом [20, с. 116], публікуючи почуте з народних уст у провідних наукових часописах. Про визнання вченого свідчить те, що 1887 року його за фольклористичну діяльність було обрано дійсним членом Харківського історико-філологічного товариства. А в 1891 році Манжуру також обрало дійсним членом за його етнографічні записи Товариство любителів природознавства, антропології й етнографії при Московському університеті. Та до нього лише посилилася увага поліції, він був змушений часто міняти адреси, одержувати кореспонденцію на адреси близьких знайомих. Усе життя Манжура зазнавав матеріальних нестатків, навіть не мав власного кутка. Самотній, хворий, переслідуваний поліцією, талановитий етнограф і поет помер передчасно, на сорок другого році життя, у Катеринославі. Незважаючи на важку долю, Іван Манжура “до кінця життя зберіг чуйне серце, ясний розум, велике поетичне обдарування і жвавий інтерес до народовивчення” [20, с. 114].

Ще за життя Івана Манжури – у 1880-х роках – записані ним фольклорні твори були передані Харківському історико-філологічному товариству. 1890 року в Харкові побачив світ єдиний прижиттєвий збірник його записів фольклорної прози [14]. Продовженням цього збірника був ще один, виданий Харківським історико-філологічним товариством уже після смерті

поета [13]. Його редагував Микола Сумцов. Готувався до видання також збірник пісень, але цей намір не був здійснений. Науковець зібрав різні за жанрами й тематикою зразки народної пісенної творчості: від соціально-побутових пісень – чумацьких, наймитських, робітничих – до обрядових танців і веснянок. Деякі з них мають прямий стосунок до гончарства. Зокрема, в Олександрівському повіті на Катеринославщині Манжура фіксує жартівливу веснянку, де згадується продаж глиняного посуду:

Що Яківко голомозий
по вулиці горшки возе,
а Лукерка глуха
по горшки гука [16, с. 32].

Як вказують дослідники, згадки про глиняний посуд і гончарів у веснянках не випадкові, бо навесні значно активізувалася торговельна діяльність гончарів. Вони починали інтенсивно їздити близькими і далекими селами, містечками і містами, пропонуючи місцевим мешканцям свої вироби [17, с. 344]. Тому саме ситуація весняного приїзду гончаря відобразилася в пісеньці. Глухота, як і лисина, – ознаки пов'язаних із надприродним світом персонажів у казках, які можуть супроводжуватися мудрістю, хитрістю, чаклунськими вміннями та фізичною силою. З часом такі вірування у фольклорних текстах починають висміюватися [22, с. 146-152; 1, с. 49]. Отже, тут наявна міфологіка міченості як ознаки перехідного статусу гончаря.

Для фольклору українців і їхніх сусідів були характерні бувальщини про зустрічі гончарів з упирями [6, с. 97-98; 9, с. 222-224; 21, с. 41; 23, с. 156]. 1892 року Іван Манжура публікує оповідь про гончаря і живих мерців, знайдених тим у порожніх хатах, яку було записано у відомому гончарному осередку – місті Новомосковську на Катеринославщині. У ній гончар і солдат познайомилися після того, як останній завдав, здавалося б, непоправної шкоди гончареві: зіпхнув воза з горщиками у провалля. Гончар не розгубився й, маючи могутню силу, “тільки взявсь за налигач – так і вирятував і воли, і воза, так лихо – горшки пропали”. Побачивши гончареву силу, солдат запропонував йому дружбу й пообіцяв винагороду за розбиті глиняні вироби. Він прозвав гончаря “Дуж”, а себе “Смел”, відповідно до проявлених якостей. Удвох вони вирушили в дорогу. Під хутором їх застала ніч. Вони помітили, що в одній хатці світилося. Оскільки солдат був Смел, то пішов у ту хатку першим. Там лежав мрець, а біля нього на столі стояло багато різної їжі, але жодної живої душі не було ні в хаті, ні надворі. “Салдат тоді й гука: “Ей, Дуж, ездай сюда, випрягай свої воли да іди в хату”. Той випряг, увійшов. “Ну, – каже салдат, – давай, Дуж, закушувать”. Випили отто по чарці, по другій, салдат і каже: “Ну, Дуж, лягай ти спать, а я караулить буду, только как крикну: “Вставай”, так уж вставай”. Той Дуж як ліг, так ураз і заснув, а салдат походе-походе по хаті, вип’є, люльки покуре та знов ходе. От тільки дивиться – аж мертвяк двиг рукою. “Што ето, – каже салдат, – ти насправді чи шутишь?” А мертвяк і ногою сов-сов та й устав. І зчепивсь з тим салдатом. Баче салдат, шо не подоліє, та й гука: “Ей, Дуж, вставай, помогі мнє етого чорта управить!” Той Дуж як устав, умить і скрутили того мертвяка, звязали, зкрутили та у ганчареві ясла між череп’я і вкинули”. Переночувавши, вони рушили далі. Наступні дві ночі гончар і солдат також натрапляли на таких самих мерців, яких скручували й клали до себе у віз. На четверту ніч вони заїхали до непрохідного лісу. “Дивляться, в гущині вогонь горить, салдат і каже: “Ти ж, Дуж, випрягай тут бики, а я пойду посмотрю, што там”. Приходе – аж коло того вогню дванадцять разбойників сидить і між ними отаман такий лупаняга [товстун] у червонній сорочці. Сидять отто вони, кашу варять, барана жарять, і перед іми – аж три кучі грошій. Солдат помітив те все та й підсів до них. “А што, – пита, – можно трубочку закурить?” – “Можно”, – кажуть. От він розбалакує з іми, а далі і гука: “Ей, Дуж, што ж – ето

люді мясо жарят, давай і мене!” Дуж догадався, достав одного мертвяка, настромив на кілок та й подає йому. Салдат устромив його у вогонь, пік-пік, аж поки той не завонявся та й не лопнув. Він тоді знов кричить: “Ей, Дуж, што ти мене дал тухлого мяса, давай свежева!” Той йому і другого мертвяка подав. Він і цього пік – поки і цей не лопнув. “Давай, – знов кричить, – свежей!”. Подав йому Дуж і третього мертвяка, він і цього спік. “Давай ещю!” – кричить. “Та нема, – каже, – більш!” – “Як нема? А подай вон того, што в червоній рубахе сидіт!”, цебто того отамана”. З переляку розбійники повтікали, покинувши свої гроші й їжу. Тоді солдат велів гончареві викинути черепки і забирати ті гроші. Гончар узяв гроші і поїхав собі додому, а солдат подався, куди йому було треба [12, с. 79].

Як і в деяких інших бувальщинах [15, с. 227], увага в цій оповіді акцентується на надзвичайній фізичній силі гончаря, котрий здатен утримати і витягти падаючих у провалля волів і воза. До неї дуже близька за змістом казка, записана фольклористом Петром Івановим у Куп'янському повіті на Харківщині. Там гончар теж мав величезну фізичну силу, але старанно її приховував від оточуючих. Один бідний, але слабосилий чоловік, який знав, де можна розжитися багатством, з'ясував його таємницю й запропонував гончареві побрататися. Згодом побратим умовив гончаря побити горшки. По дорозі вони знайшли мертвого чоловіка й поклали його на віз. З допомогою цього мертвого тіла гончар і його кмітливий побратим налякали розбійників, і ті втекли, полишивши все добро [8, с. 352-354]. Тут теж усі події відбуваються з гончарем у дорозі, коли він вирушив торгувати своїм посудом. Та варіант Івана Манжури з Катеринославщини виглядає набагато ціліснішим і архаїчнішим, бо герої, мандруючи, натрапили не просто на мертве тіло, але на неспокійних мерців. Ці мерці виявилися ненажерливими упирями і напали на товаришів, бо ті з'їли залишену їм обрядову трапезу. Те, що упирі почувають голод і ласі до їжі, акцентується і в інших українських бувальщинах про гончарів. Доволі стародавнім виглядає і залишення померлих у хатах.

У зачинах більшості бувальщин про гончарів і упирів міститься натяк, що людина сама спровокувала свою зустріч з надприродними істотами. Гончар зупиняється на ночівлю на кладовищах і в місцях поховання нечистих покійників [18, с. 51-52], які у звичайних сільських мешканців викликали страх і фактично були для них табуованими. Ночівля в таких місцях вимагала певної мужності й сприймалася як своєрідний містичний досвід. У бувальщині, записаній Іваном Манжурою, разом із гончарем подорожує солдат. Для народної культури українців то був член соціуму, відірваний від традиційного ладу. Відрізняючись способом життя і належачи до окремішньої, закритої групи людей, які професійно вдавалися до збройного насильства, мали специфічний стиль мислення та діяли на підставі особливих принципів, він прямо розглядався як чужинець, у тому числі й етнічний. Невипадково солдат у бувальщині розмовляє російською мовою. Подібно до гончаря, йому приписували риси знатника, чаклуна, особливі магічні знання й уміння, набуті за тривалий час служби. Неоднозначна суспільна роль військовослужбовців регулярної армії та конфлікти між ними й цивільним населенням відобразилися і в народній творчості. У фольклорній прозі солдат часто зображувався як хитрун, витівник, крутій, здатний завдяки своїй вояцькій догадливості перевершити людей із більш високим соціальним статусом, нечисту силу і навіть смерть. Одночасно він поставав незваним прибульцем, здатним порушити звичний плин життя, нахабним збитошником, який робив людям різні капості, підприємливим і спритним мандрівним шахраєм, який беззастережно дурив їх і дошкульно карав за жадібність, злостивість [3, с. 99-101; 17, с. 150-151]. Не зовсім зрозуміло, штовхнув він воза знічев'я, задля власної розваги, чи навмисно, щоб побачити фізичні можливості гончаря. Проте саме у взаємодії з винахідливим солдатом гончареві вдалося настрахати розбійників і заволодіти їхніми статками. Можливо, солдат тут заступив більш давній образ козака як баламута, зухвальця й водночас надійного друга-рятівника.

На окрему згадку заслуговують записані Іваном Манжурою на Катеринославщині й Харківщині фольклорні тексти про глиняні вироби. Це й дотепна казка про лисичку та тиковку [14, с. 1-2], і розповідь, як дурень купив горщики й понадягав їх замість шапок на тернові кущі [14, с. 79], і бувальщина, як відьма ховала зорі в глеку, щоб мати владу над молоком [14, с. 134], і небилиця про глечики зі сметаною на вербі [14, с. 124], що перегукується з ритуальним спровадженням на вербу скоромної їжі у Великий піст, відомим на Лівобережній Україні [7, с. 54; 2, с. 77-79, 81]. Манжура наводить цікаві приказки про глину та горщики [14, с. 115, 169], загадки про череп'яну покришку, про покришку й горщик [14, с. 174-175]. Згадувався горщик і в діалогах у дитячих іграх [19, с. 231]. Зафіксовано Іваном Манжурою також деякі дотичні до побуту гончарів і горшковозів народні вислови, наприклад, “баб'ячій ярмарок” – кінець ярмарку, коли лишаються, за його словами, тільки торговці посудом і різними господарськими дрібницями [13, с. 195]. Відзначив спостережливий науковець і застосування глини в народній медицині мешканців Новомосковського повіту на Катеринославщині – як засобу від наривів [11, с. 184].

Отже, різножанрові фольклорні матеріали Івана Манжури, зібрані на півдні України, дозволяють суттєво доповнити й розширити дані про образ гончаря в народній творчості українців, його взаємодію з іншими фольклорними образами, зв'язок з архаїчними світоглядними уявленнями, а також повніше охарактеризувати гончарні вироби в українському фольклорі, їхні міфоритуальні функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агапкина Т. А. Слух // Славянские древности: Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого. – Москва: Международные отношения, 2012. – Том 5. С (Сказка) – Я (Ящерица). – С. 49-51.
2. Агапкина Т. А., Топорков А. Л. К проблеме этнографического контекста календарных песен // Славянский и балканский фольклор: Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – Москва: Наука, 1986. – С. 76-88.
3. Белова О. В. Солдат // Славянские древности: Этнолингвистический словарь под общей редакцией Н. И. Толстого. – Москва: Международные отношения, 2012. – Том 5. С (Сказка) – Я (Ящерица). – С. 99-101.
4. Березовський І. П. Іван Манжура: (Нарис життя і діяльності). – Київ: видавництво АН УРСР, 1962. – 124 с.
5. Бернштейн М. Д. Іван Манжура: Життя і творчість. – Київ: Дніпро, 1977. – 188, 2 с.
6. Гринченко Б. Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях. – Чернигов: типография Губернского земства, 1897. – Вып. 2. – 390 с.
7. Дикарев Митрофан. Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й мітології / Передмова Івана Франка. – Львів: Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1903. – 258 с.
8. [Іванов Петро]. Народні казки, зібрані Петром Івановим / Упорядник Ірина Неїло. – Київ: ЕксОб, 2003. – 512 с.
9. Иванов П. Народные рассказы о ведьмах и упырях: (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купянского уезда) // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков: типография К. Счасни, 1891. – Т. 3. – С. 156-228.
10. Кучинський М. Висвітлення фольклористичної діяльності Івана Манжури на сторінках “Киевской старины” // Народна творчість та етнографія. – Київ, 1992. – № 2. – С. 26-36.

11. Манжура Ив. К народной медицине малоруссов // Этнографическое обозрение. – Москва, 1891. – Кн. XI. – № 4. – С. 183-186.
12. Манжура И. Малорусские рассказы и поверья (Екатеринославской губ.) // Живая старина. – Санкт-Петербург, 1892. – Вып. 1. – С. 78-80.
13. Манжура И. И. Малорусские сказки, предания и поверья, зап. в Екатериносл. губ. // Сборник Харьковского историко-филологического общества. – Харьков: типография Губернского Правления, 1894. – Том 6. Труды Педагогического отдела Историко-филологического общества. – Выпуск II. – С. 161-197.
14. Манжура И. И. Сказки, пословицы и т.п., записанные в Екатеринославской и Харьковской губ. И. И. Манжурую. – Харьков: типография К. Счасни, 1890. – 194, VII с.
15. Мартинович Порфирій. Українські записи. – К.: типография Императорского Университета Св. Владимира Акц. О-ва печ. и издат. дела Н.Т. Корчак-Новицкого, 1906. – 317 с.
16. Народні пісні в записах Івана Манжури / Упорядкування, вступна стаття і примітки Л. С. Каширіної. – Київ : Музична Україна, 1974. – 352 с.
17. Пошивайло Марія. Гончарний код українського фольклору: (семіотика, образність, атрибутика, текстологія). – Опішне: Українське народознавство, 2015. – 464 с.
18. Пошивайло Олесь. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – Київ: Молодь, 1993. – 408 с.
19. Старков В. М. З неопублікованої фольклорно-етнографічної спадщини Івана Манжури (народні ігри) // Південна Україна XVIII–XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Запоріжжя: РА “Тандем – У”, 2001. – Вип. 6. – С. 230-234.
20. Сумцов Н. Ф. И. И. Манжура как поэт и этнограф // Н. Ф. Сумцов. Из украинской старины. – Харьков: типография “Печатное дело” кн. К.Н. Гагарина, 1905. – С. 114-130.
21. Топорков А. Л. Гончарство: мифология и ремесло // Фольклор и этнография: У этнографических истоков фольклорных сюжетов и образов. – Ленинград: Наука, 1984. – С. 41-47.
22. Турсунов Е. Д. Генезис казахской бытовой сказки: В аспекте связи с первобытным фольклором. – Алматы: Дайк-Пресс, 2004. – 192 с.
23. Яворницький Д. І. Словник української мови. – Катеринослав: видання видавництва “Слово”, 1920. – Том I. А–К. – 1, 411 с.

REFERENCES

1. Agapkina, T.A. (2012), Sluh [Ear], Slavyanskiye drevnosti: Etnolingvisticheskij slovar pod obshchey redakcyey N.I. Tolstogo. Vol. 5. S (Skazka) – Ja (Jashherica), Mezhdunarodnye otnosheniya, Moscow, Russia, pp. 49-51.
2. Agapkina, T.A., Toporkov, A.L. (1986), K probleme etnograficheskogo konteksta kalendarnykh pesen [To the Problem of the Ethnographical Context of Calendar Songs], Slavyanskiy i balkanskiy folklor: Dukhovnaya kultura Polesya na obshcheshlavyanskom fonye, Nauka, Moscow, Russia, pp. 76-88.
3. Belova, O.V. (2012), Soldat [Soldier], Slavyanskiye drevnosti: Etnolingvisticheskij slovar pod obshchey redakcyey N.I. Tolstogo. Vol. 5. S (Skazka) – Ja (Jashherica), Mezhdunarodnye otnosheniya, Moscow, Russia, pp. 99-101.
4. Berezovskiy, I. P. (1962), Ivan Manzhura: (Naris zhittya i diyalnosti) [Ivan Manzhura: (A Sketch of Life and Activity)], Publishing House of the Academy of Sciences of Ukrainian SSR, Kyiv, Ukraine.
5. Bernshteyn, M.D. (1977), Ivan Manzhura: Zhittya i tvorchist [Ivan Manzhura: Life and Creative Works], Dnipro, Kyiv, Ukraine.

6. Grinchenko, B.D. (1897), *Etnograficheskiye materialy, sobrannyye v Chernigovskoy i sosednih s ney guberniyakh* [Ethnographical Materials, Collected in Chernihiv and Neighbouring Governments], issue 2, typography of the Government Council, Chernigov, Ukraine.
7. Dykaryev, Mytrofan. (1903), *Posmertni pisannja Mytrofana Dikaryeva z polja folkloru j mitologii, peredmovva Ivana Franka* [Posthumous Writings by Mytrofana Dikaryev from the Field of Folklore and Mythology, a Foreword by Ivan Franko], typography of the Taras Shevchenko Scientific Society, Lviv, Ukraine.
8. Ivanov, Petro. (2003), *Narodni kazky, zibrani Petrom Ivanovym, uporyadnik Iryna Neyilo* [Folk Fairy Tales, Collected by Petro Ivanov, compiled by Iryna Neyilo], EksOb, Kyiv, Ukraine.
9. Ivanov, P. (1891), *Narodnyye rasskazy o vedmakh i upyryakh: (Materialy dlya kharakteristiki mirosozertsaniya krestyanskogo naseleniya Kupyanskogo uyezda)* [Folk Stories about Witches and Vampires: (Materials for the Description of the World-View of the Peasant Population of the Kupyansk District)], *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva*, vol. 3, K. Schasnya's typography, Kharkiv, Ukraine, pp. 156-228.
10. Kuchynsky, M. (1992), *Vysvitlennya folkloristychnoy diyalnosti Ivana Manzhury na storinkakh "Kiyevskoy stariny"* [Elucidation of the Ivan Manzhura's Folklore Studies on the Pages of *Kiyevskaya starina*], *Narodna tvorchist ta etnografiya*, Nr. 2, pp. 26-36.
11. Manzhura, Iv. (1891), *K narodnoy medicine malorussov* [To the Folk Medicine of the Ukrainians], *Etnograficheskoye obozreniye*, vol. XI, Nr. 4, pp. 183-186.
12. Manzhura, I. (1892), *Malorusskiye rasskazy i poverya (Yekaterinoslavskoy gub.)* [Ukrainian Narratives and Beliefs (of the Katerynoslav Government)], *Zhyvaya starina*, issue 1, pp. 78-80.
13. Manzhura, I.I. (1894), *Malorusskiya skazki, predaniya i poverya, zap. v Yekaterinosl. gub.* [Ukrainian Fairy Tales, Legends and Beliefs, Recorded in the Katerynoslav Government], *Sbornik Kharkovskogo istoriko-filologicheskogo obshchestva*, Vol. 6. *Trudy Pedagogicheskogo otdela Istoriko-filologicheskogo obshchestva*, issue II, typography of Government Board, Kharkiv, Ukraine, pp. 161-197.
14. Manzhura, I.I. (1890), *Skazki, poslovicy i t.p., zapisannye v Ekaterinoslavskoy i Har'kovskoy gub. I.I. Manzhuroju* [Fairy Tales, Proverbs etc., Recorded in the Katerynoslav and Kharkiv Governments], K. Schasnya's typography, Kharkiv, Ukraine.
15. Martynovych, Porfyriy. (1906), *Ukrayinski zapysy* [Ukrainian Records], Printing House of the Saint Vladimir Royal University of Kiev at the Printing and Publishing Society by N.T. Korchak-Novitsky, Kyiv, Ukraine.
16. *Narodni pisni v zapisah Ivana Manzhury, Uporyadkuvannya, vstupna stattya i prymitki L.S. Kashyrynoi* [Folk Songs in the Ivan Manzhura's Records, Compiling, Preface and Notes by L.S. Kashyryna] (1974), *Muzychna Ukrayina*, Kyiv, Ukraine.
17. Poshyvailo, Mariya. (2015), *Honcharnyj kod ukrayinskoho folkloru: (semiotyka, obraznist, atrybutyka, tekstologiya)* [The Pottery Code of Ukrainian Folklore (Semiotics, Imagery, Attributes, Textology)], *Ukrayinske narodoznavstvo*, Opishne, Ukraine.
18. Poshivailo, Oles. (1993), *Etnografiya ukrayinskoho honcharstva: Livoberezhna Ukrayina* [The Ethnography of Ukrainian Pottery Craft: the Left-Bank Dnieper Ukraine], *Molod*, Kyiv, Ukraine.
19. Starkov, V.M. (2001), *Z neopublikovanoi folklorno-etnografichnoyi spadshchyny Ivana Manzhury (narodni igry)* [From the Ivan Manzhura's Unpublished Heritage (Folk Games)], *Pivdenna Ukraïna XVIII–XIX stolittya: Zapysky naukovo-doslidnoyi laboratoriyi istoriyi Pivdennoyi Ukrayiny Zaporizkojo derzhavnojo universitetu*, issue 6, RA *Tandem – U*, Zaporizhzhya, Ukraine, pp. 230-234.
20. Sumtsov, N.F. (1905), *I. I. Manzhura kak poet i etnograf* [I.I. Manzhura as a Poet and Ethnographer], N. F. Sumtsov, *Iz ukraïnskoy stariny, the Pechatnoye Delo* typography of Duke K.N. Gagarin, Kharkiv, Ukraine, pp. S. 114-130.
21. Toporkov, A.L. (1984), *Goncharstvo: mifologiya i remeslo* [Pottery: Mythology and Craft], *Folklor i etnografiya: U etnograficheskikh istokov folklornykh syuzhetov i obrazov. –: Nauka*, Leningrad, Russia, pp. 41-47.
22. Tursunov, E.D. (2004), *Genezis kazakhskoj bytovoj skazki: V aspekte svjazi s pervobytnym folklorom* [The Genesis of Kazakh Fairy Tales of Everyday Life: From the Aspect of Its Connection with the Primeval Folklore], *Dayk-Press*, Almaty, Kazakhstan.
23. Yavornytsky, D.I. (1920), *Slovnyk ukrayinskoyi movy* [A Dictionary of Ukrainian Language], Vol. I. A–K, Publishing House *Slovo*, Katerynoslav, Ukraine.

ЗАПОРОЗЬКЕ ЛИЦАРСТВО В ЛІТЕРАТУРНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКА

Романенко Л. В., к. філол. н., доцент

*Маріупольський державний університет
просп. Будівельників, 129-а, м. Маріуполь, Україна*

ukrkafedra@gmail.com

Стаття присвячена осмисленню художніх візій українського письменства, зокрема Спиридона Черкасенка, про події давнього минулого, коли Запорозька Січ стала осередком козацької вольниці і єдиним можливим засобом порятунку рідної землі від іноземних кривдників. Актуальність цього дослідження можна пояснити невичерпним інтересом до феномену козацтва. Героями творів українських і зарубіжних авторів ставали і реальні історичні постаті, і збірні образи справжніх лицарів. У центрі уваги Спиридона Черкасенка (роман “Пригоди молодого лицаря. Роман з козацьких часів” (1934)) був саме такий герой – втілення мужності, сили, сміливості, відчайдушності, але і ніжної любові до матері й коханої.

Ключові слова: історична література, козак, пригодницький роман, образ, гіперболізація, фольклор, традиція.

ЗАПОРОЖСКОЕ РЫЦАРСТВО В ЛИТЕРАТУРНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ СПИРИДОНА ЧЕРКАСЕНКО

Романенко Л. В., к. филол. н., доцент

*Маріупольський державний університет
просп. Строителей, 129-а, г. Маріуполь, Украина*

Статья посвящена осмыслению художественных интерпретаций украинских писателей, в частности Спиридона Черкасенко, событий далекого прошлого, когда Запорожская Сечь была центром казацкой вольницы и единственно возможным способом спасения родной земли от иноземных обидчиков. Актуальность этого исследования можно объяснить неисчерпаемым интересом к феномену казачества. Героями произведений украинских и зарубежных авторов стали реальные исторические личности и собирательные образы настоящих рыцарей. В центре внимания Спиридона Черкасенко (роман “Приключения молодого рыцаря. Роман с казачьих времен” (1934)) был именно такой герой – воплощение мужества, силы, смелости, бесшабашности, но и нежных чувств к матери и возлюбленной.

Ключевые слова: историческая литература, казак, приключенческий роман, образ, гиперболизация, фольклор, традиция.

ZAPORIZHIA CHIVALRY IN THE LITERARY INTERPRETATION OF SPIRIDON CHERKASENKO

Romanenko L. V.

*Mariupol State University
Budivelnkyiv avenue, 129-a, Mariupol, Ukraine*

The article is devoted to understanding the artistic visions of the Ukrainian writers, in particular of Spiridon Cherkasenko, the events of the distant past, when Zaporizh Sich became the center of Cossack spirit of liberty and the only possible means of saving native land from foreign abusers. The relevance of this study can be explained by the burning interest to the phenomenon of the Cossacks. The heroes of the works of Ukrainian and foreign authors were both real historical figures and collective images of knights. In the focus of Spiridon Cherkasenko (novel “The adventures of young knight”, 1934) was just such a hero – the embodiment of courage, strength, courage, recklessness, ale and at the same time of tender love for his mother and his beloved one.

The purpose of this article, therefore, is to define the basic parameters of the artistic world of adventure works of Spiridon Cherkasenko, characteristics of plot and compositional structure of the text, and attempt to perform an artistic variation of the writer, his vision of long-past time events and the effects of activities of Free Zaporizhya Cossacks on the Ukrainian lands.

Each stage of Ukraine’s struggle for independence, identity and the right to live on the own land as free people was associated with bloody conflicts, a significant human loss and a symbol of freedom has always been a free knight of the Wild field. Not coincidentally in such a tragic for the Ukrainian statehood times appeared undeservedly forgotten novel of the talented writer Spiridon Cherkasenko.

We can't talk about idealization and cult of the Cossacks in this work, here is shown the usual routine of the soldiers, their dirty work along with the glorification of the shows and the baseness of some members. But it is the image of Pavlo Zburlyay who embodied the ideal of the Cossack which was envisioned by the author. As for the genre it is more an adventure than a historical work which is supposed to be read with ease, but those ideals, the attitude to the aim of a man-Cossack are brought up in the main character since childhood.

He himself idealizes the Cossacks and Sich, but when it turns out that the activities of the Hetman is subordinate to the Polish gentry and in combat skirmishes the Cossacks are used basically as cannon fodder to protect the wealth of the Polish gentry, Paul decides to return to a peaceful (as much as it was possible) life.

Pavlo Pohil is depicted in the novel as a fairy-tale hero who emerges victorious from any difficult situation, even from such a combat where it is impossible to escape. However, he remains morally pure and faithful to his desire to liberate his land from invaders, save the slaves who have been waiting for years for Zaporizhia brothers (as the elder Pohil) on the Turkish galleys and in the palaces.

Spiridon Cherkasenko's work is still relevant today. It is available for reading and understanding for the contemporary youth, to understand the origins of patriotism and self-identification with the fate of their country.

Key words: historical literature, Cossak, adventure novel, image, exaggeration, folklore, tradition.

Постанова проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями. Сучасний літературний процес характеризується розмаїтістю жанрів, інтересом митців до проблем сьогодення, але більшість науковців і письменників схиляються до думки, що відповіді на те, чому Україні доводиться так тяжко здобувати свою свободу, можна знайти в історичних документах того часу, у фольклорі, який не скупився на похвали захисникам рідної землі, а також у літературних творах різних часів. Кожний етап боротьби України за свою незалежність, самобутність і право жити на своїй землі вільними людьми був пов'язаний з кривавими конфліктами, значними людськими втратами, і символом свободи завжди був вільний лицар Дикого поля. Не випадково саме у такі трагічні для української державності часи з'явився роман несправедливо призабутого талановитого письменника – Спиридона Черкасенка. Як свого часу Леонід Полтава, який писав твори для дитячої і юнацької аудиторії і порушував питання патріотизму, але змушений був виїхати за межі вже тоді Радянської України, так і С. Черкасенко те саме зробив на початку 20-х рр. (незадовго до найстрашніших в історії людства голодоморів, якими намагалися знищити українську націю як таку, викоринити усе, що було пов'язано з генетичною пам'яттю народу), залишаючись вірним своїм поглядам на той політичний устрій, який наполегливо насаджувався на землях свободолюбивого народу. І уже роман про славних запорожців з'явився в Чехії, ставши символом ностальгії, суму і зрештою віри в те, що козацький дух відродиться з новою силою, як це багато разів траплялося після поразок і розчарувань. Не випадково в кінці роману він говорить: *“Восени почули й на хуторі, що з давніх-давен приспана воля українська почала прокидатись і пробувати сили в жорстоких кривавих герцях. Не раз її приборкувала й топила в червоному морі ворожа міць, не раз Павло вертався додому, спочивав і знов сідлав свого бахмата, щоб пробити мур... й дочекався-таки, вже хоч і пристарим, великої всенародної бурі, знятої його побратимом Хмелем. У цій бурі знайшов собі наш славний лицар і тую почесну смерть у бою, що її так прагне серце справжнього лицаря”* [2, с. 664].

Проте, і говорити про ідеалізацію і культ козацтва у цьому творі ми не можемо, тут показані звичайні будні воїнів, їх брудна робота, і поряд з героїзацією показується ницість деяких представників. Але в образі Павла Жбурляя втілений саме той ідеал козака, який змалював у своїй уяві автор. За жанром це не стільки історичний, як пригодницький твір, який нібито має читатися легко і невимушено, але ті ідеали, ставлення до призначення чоловіка-козака, виховуються в головному героєві змалку. Він сам ідеалізує козацтво і Січ, але коли виявляється, що діяльність гетьмана підпорядковується польському панству і в бойових сутичках козаки використовуються, по суті, як гарматне м'ясо для захисту багатств польських панів, Павло вирішує повернутися до мирного (наскільки це можливо) життя. Зазнавши кривд від посполитих, зокрема і від коронного гетьмана Потоцького, він не розуміє, чому має за них гинути на війні.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. На жаль, творчість Спиридона Черкасенка була несправедливо призабута. Його активна творча діяльність

припала на буремні і визначні для долі України роки, а принципова громадська позиція стала причиною його виїзду за кордон, де 1940 року він помер. Звичайно, для радянської влади він, як і багато письменників діаспори, став небезпечним свідком їх злочинів. За кордоном він продовжував літературну діяльність. У кінці 20-х років він написав кілька драматичних творів. Серед них – історична драма “Северин Наливайко”, яка мала стати першою частиною задуманої трилогії “Степ”. Проте, цьому наміру не судилося здійснитися. Слід згадати, що Спиридон Черкасенко за освітою був учителем, працював у багатьох містах України, зокрема й на Донбасі, як результат – низка творів шахтарської тематики, серед них і ті, які стали класикою української дитячої літератури. У трудових школах діти вчилися за складеною ним читанкою. Передісторією до звернення С. Черкасенка до історії запорозького козацтва і розвитку шахтарського краю став саме розподіл письменника на вчительську роботу. Тут, на Лідіївці, С. Черкасенко працював учителем у школі, де і спілкувався із шахтарями. У цей час шахтарі вели важку боротьбу за поліпшення умов свого життя. На заводах і шахтах виникали революційні підпільні організації. Для того, щоб зрозуміти, чому автора зацікавила подібна тематика, можна згадати деякі історичні факти. Заселення земель, що входять до сучасного Донецька, почалося давно, коли у верхів'ях річки Кальміусу, на її обох берегах, осідали зимівниками і хуторами козаки-запорожці. Після знищення російським царем Запорізької Січі силою влади у козаків відбирались земельні угіддя і “жалувались” російським офіцерським чинам та “благодійній” частині козацької старшини. Жителі навколишніх сіл займалися переважно землеробством і скотарством. Після 1820 року, коли в Олександрівці (район теперішнього м. Донецька) було відкрито поклади кам'яного вугілля, стали з'являтися дрібні шахти. Після скасування кріпосного права почав створюватись новий промисловий район. У другій половині XIX століття у зв'язку з поразками Росії у Кримській війні і неможливістю покриття витрат власною казною на концесійних началах було допущено російським урядом іноземний капітал. І сюди полинув потік французьких, бельгійських, англійських і німецьких підприємців. У 1892 році на землях поміщиці Горбачової відкривається невелика шахта, яка була названа ім'ям дочки засновника цієї шахти бельгійця О. Шена – “Лідія”. Тому не дивно, що у творчості Спиридона Черкасенка так тісно переплелися ці дві теми. Ґрунтовно досліджена драматургія С. Черкасенка і його театральна діяльність (Т. В. Жицька “Спиридон Черкасенко і театр” (1998), О. Олійник “Початки символізму в українській драмі (на матеріалі творчості О. Олеся та С. Черкасенка)” (1994) та ін.). Проте, наразі твори С. Черкасенка, призначені для дитячого читання, не достатньо досліджені.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У пропонованій статті натомість увага зосереджена на особливостях художнього відтворення історичного періоду, пов'язаного із морськими походами козаків на Османську імперію та гетьманування Петра Конашевича-Сагайдачного.

Формулювання мети статті (постанова завдання). Метою статті є окреслення основних параметрів художнього світу пригодницького твору Спиридона Черкасенка, а також спроба проаналізувати художні варіації письменника, його бачення подій давноминулих часів і наслідки діяльності вольного запорозького козацтва для українських земель.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливістю художнього змалювання історичного минулого України у творчості Спиридона Черкасенка став вибір на користь художнього, а не історично правдивого відтворення дійсності. Головний герой – Павло Похил – це звичайний парубок, який мріє про запорозьку вольницю, слухає розповіді козаків, які приїзять у їхнє містечко. Його захоплює і їх зовнішній вигляд, і розповіді про бої, пригоди, морські походи. Маючи велику фізичну силу, він мріє стати козаком, проте, матір не хоче втратити єдиного сина, а сама згадка про Запорозьку Січ у неї викликає обурення, тому що двадцять років тому на Січ поїхав її чоловік і звісток про нього не було. Павло – дуже міцний. В описі його фізичної сили автор вдається до засобів гіперболізації: сутичка із козаками у місті, морська битва тощо. Створюється ніби образ казкового Котигорошка, який долав ворогів, майстерно

користуючись булавою: “Вигнався, як той дуб...” [2, с. 372]; “...стояв, як укопаний слуп та сміявся, немов не тягли, а лоскотали його” [2, с. 375]; “Та й шаблями...його не візьмеш...Хіба з гаківниці звелиши палити в цього тура...” [2, с. 375]; “Він стиснув кулаки, випнув лікті й бистро повернув плечима. Лейстровики, як груші, розкотилися від нього людям під ноги старшому, так і не підводилися відразу, а тільки сидів та від несподіванки лупав очима...” [2, с. 376]. Таким для автора уявляється справжній запорозький козак.

Цікавим є факт протиставлення запорозьких козаків і реєстрових. Автор дає позитивні характеристики саме запорожцям, акцентує на моральній вищості, називаючи їх справжніми лицарями, і визначаючи найголовніші для козака в житті цінності – честь, відвага, чесність, вірність побратимству, але і говорить про один із недоліків – гультайство і пиятику в шинках. Проте, за традицією, запорозькі козаки під час походів за пиятику могли бути позбавлені життя – такими були неписані правила козацтва, а за межами Січі козаки давали собі волю і за короткий час прогулювали все у шинках. Вони жили одним днем: кидалися звиятно в бій, зневажливо ставилися до болю, страху, смерті: “Правилом козаків було ставитися з гумором до будь-якої навіть найнебезпечнішої ситуації (це допомагало поборювати негативні емоції). Лише за допомогою гумору можна швидко й ефективно подолати страх, паніку, опанувати гнів, покращити настрій собі та іншим...” [1, с. 32]; “Чудові вони, ці січовики. Нема-нема, а то раптом де візьмуться, – і загудить місто козацьким п’яним гомоном, піснями та музикою, застугонить земля від танців, річками полетять оковита, меди, пиво, заряхтять головні вулиці червоними кармазинами, срібною та золотою зброєю, затрясється пархата жидова з ляку і з неситої хтивості, а надто коли якийсь отакий бравий козарлюга та в запалі від буйного хмелю розстібне свого червоного чи синього жупана... Січовик гуляє далі, поки в чересі бряжчить... І що воно за люди (реєстровики)... Лейстровик наш немовби зв’язаний, все робить на наказ і гуляє, мабуть, з дозволу. А січовик – орел, вітер степовий: літає де хоче, гуляє, коли хоче... Ні впину йому, ні заборони...” [2, с. 379-380].

Автор вдається до прийому контрасту, він показує відмінність у ставленні до життя січовиків та реєстровиків. Протилежністю до Павла Похила став Крига, який шість років перебував на Січі, а потім став реєстровиком, купив хутір і підступами домігся одруження з Орисею. У цьому образі він показав негативні риси – пристосуванство, підступність, нещирість.

У творі чітко не вказується рік, коли відбуваються події, але із згадок про Сагайдачного, його гетьманування, можна окреслити 1616-1620 роки умовно. Конашевич-Сагайдачний не героїзується у творі, не ідеалізується, проте показує шанобливе ставлення до героїчного гетьмана і в буденній підготовці до походу в Січі, і під час морської битви: “Перед очима все стояв образ величного, з довгою бородою й вусами, лицаря із зсунутими над переніссям соболевіми бровами, а під ними – гострими, як свердло, мудрими, допитливими очима, що зазирали – хотів би того чи ні, – в самісіньку душу... Дак оце він, той необачний Сагайдачний, що проміняв жінку на тютюн да люльку... Але то, мабуть, тільки в жарт складено пісню, бо на необачного він анітрохи не скидається, – навпаки, швидше на дуже обачного, а ще й мудрого, та ще й з сильною, залізною рукою. Гляне, то аж мороз поза шкурою” [2, с. 491].

Звичайно, образ гетьмана представлений ідеалізовано, цілком позитивно. Проте він не позбавлений і звичайних людських рис. Він – авторитет для козаків, чудовий ватаг і стратег, проте епізоди знищення османського міста показує його як безкомпромісну людину. Тут він користується принципом око за око (принцип Таліона – завдане зло відтворюється покаранням у такому ж обсязі), помстившись за загиблих побратимів і тих, кого було забрано в ясир. Він знищує не тільки озброєних людей, а наказує підірвати все місто.

Історична дійсність у творі окреслена схематично, зроблено акцент на деяких значних подіях в існуванні Запорозької Січі.

Висновки за проведеним дослідженням і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Роман Спиридона Черкасенка попри свою виразну зорієнтованість на масового

читача, розважальність, легкість і простоту сюжету, притаманну пригодницьким творам, відображає прагнення українського письменства зберегти національну ідентичність, не загубитися в масі “радянського” народу. Цей твір не претендує на високі епітети про ґрунтовність висвітлених у ньому проблем і образів. Звичайно, він більше зорієнтований на підліткову вікову категорію читачів, для яких важливий простий сюжет, пригодницька складова, але основна ідея, яка оформилася в тексті, чітко спрямовує на розуміння поняття патріотизм, вірність, побратимство, які були надзвичайно важливими для лицарів Дикого поля. Він доступний для прочитання і розуміння сучасній молоді, для розуміння витоків патріотизму і ототожнення себе і свого життя з долею своєї країни. Відтак, творчість Спиридона Черкасенка надзвичайно цікава і різноманітна, але історична тематика посідає у ній значне місце і спрямована на дитячу читацьку аудиторію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Каляндрук Т. Дітям про козаків / Тарас Каляндрук. – Львів: Апріорі, 2016. – 88 с.
2. Черкасенко С. Ф. Твори: В 2-х т. / Спиридон Черкасенко – К.: Дніпро, 1991. – Т.2. – 671 с.

REFERENCES

1. Kaliandruk T. Ditiyam pro kozakiv / Taras Kaliandruk. – Lviv: Apriori, 2016. – 88 p.
2. Cherkasenko S.F. Tvory: V 2-kh t. / Spurydon Cherkasenko – K.: Dnipro, 1991. – T.2. – 671 p.

УДК 821.161.2: 82-94

РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ NON-FICTION

Стадніченко О. О., к. філол. наук, доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

stadnichenkoo-1@ukr.net

У статті розкриваються особливості інтерпретації національного характеру в українській мемуарній прозі. Звертається увага на дослідження цієї проблеми в українській науці. Наголошується на відмінностях у відображенні національного характеру в художніх творах та в літературі non fiction. Предметом дослідження обрано мемуарну прозу українських письменників: “Щоденники” Олеся Гончара та “Спогади” Дмитра Павличка.

Ключові слова: інтерпретація, мемуарна проза, національний характер, спогади, щоденник.

РЕЦЕПЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ХАРАКТЕРА В УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ NON-FICTION

Стадніченко О. А., к. філол.н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье раскрываются особенности интерпретации национального характера в украинской мемуарной прозе. Обращается внимание на исследование этой проблемы в украинской науке. Отмечаются различия в отображении национального характера в художественных произведениях и в литературе non fiction. Предметом исследования избрано мемуарную прозу украинских писателей: “Дневники” Олеся Гончара и “Воспоминания” Дмитрия Павлычко.

Ключевые слова: интерпретация, мемуарная проза, национальный характер, воспоминания, дневник.

PERCEPTION OF THE NATIONAL CHARACTER IN THE UKRAINIAN NON-FICTION LITERATURE

Stadnichenko O. O.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article reveals the peculiarities of interpretation of the national character of the Ukrainian autobiographical prose. The differences in the reflection of the national character in fiction and non-fiction literature are stressed. Memoir prose of Ukrainian writers “Diaries” by Oles Honchar and “Memories” by Dmytro Pavlychko is the subject of the study.

In memoir prose of the Ukrainian writers interpretation of national character on the example of concrete figures meetsoften enough, as in memoirs, remembrances, diaries authorsoften call to description of acquaintances people astransmitters of national mentality them.

The book “Recollections” by Dmytro Pavlychko in two volumes published in 2015 is considered. The author of the article points out that the book is synthetic combination of memoirs, where the writer appeals to his life’s comprehension of his first steps to present time. A lot of attention in the book is paid to highlighting writer’s relations with his numerous contemporaries; writers and public-political figures of the period from the end of 1940th to our days.

Actuality of the article is determined by an increasing scientists’ attention of the end of XX – beginning of XXI century to non-fiction literature and also by deep interest in recreation of its characters especially of contradictory XX century, its real figures, in particular writers, statesmen and historical background when all events took place and when acting people and the writer himself were hostages of recollections.

In “Recollections” of Dmytro Pavlychko it is possible to read to remembrance the essays, sanctified to many people thatreally are the transmitters of the real lines of Ukrainian mentality and national character. It, in particular, M. Rylsky, O. Honchar, O. Dovzhenko, C. Paradzhanov, M. Bazhan, K. Morozov, O. Yemets, N. Krukova, and many others.

The book “Recollections” by Dmytro Pavlychko and “Diaries” by Oles Honchar have documentarily publicistic nature. In every essay that is unconnected with other essays, the writer as though strings the stories about his life, his development as a poet and public figure and factors that were crucial for formation of his outstanding personality. Through the writer’s personal perception one can see the tragic Ukrainian history of XX century.

Key words: interpretation, memoir prose, national character, memories, diary.

Проблема інтерпретації національного характеру в художніх творах і літературі non-fiction є нині актуальною в умовах боротьби України за незалежність і територіальну цілісність на Донбасі й утвердження її як суверенної держави на шляху подолання тоталітаризму і розвитку модерної української нації. Осмислення цієї проблеми сприятиме становленню української ідентичності та вихованню самосвідомості.

Питання національного характеру найбільшою мірою привертало увагу народів, що зазнавали національного гноблення і для яких актуальним було виявлення всіх чинників, що впливали на перебіг національно-визвольної боротьби. Намагаючись виявити умови, за яких стає можливим досягнення національної незалежності, і з’ясувати причини попередніх поразок, українські мислителі – політики-державники, філософи, психологи, представники інших наукових галузей – звертались до особливостей української національної ментальності й психології [8, с. 11].

“Проблема національного характеру цікавила ще Аристотеля, Цицерона, але до XIX ст. не було глибоких наукових досліджень у цьому напрямку. Особливості національного характеру українця фіксувалися у спостереженнях тих, хто подорожував Україною, це знаходило вияв у літературі. Перші спроби осмислити національний характер українського народу пов’язані з іменем М. Костомарова, видатного українського історика, політолога, літературознавця й письменника. У своїх розвідках М. Костомаров звертав увагу на спільне та відмінне в національному характері росіян та українців, зазначав, що на формування національного характеру вплинуло географічне розташування України” [1, с. 63].

Національний характер як літературознавча категорія лише частково привертав увагу дослідників. На національний характер, який виражав сутність нації і мав безпосередній вплив на художню творчість, звернув увагу німецький мислитель Г.-В. Ф. Гегель, аналізуючи

надбання різних національних культур. Він дійшов висновку, що поезія, ототожнена з мистецтвом слова взагалі, “неодмінно потребує визначеності щодо національного характеру, з якого вона випливає, і зміст та спосіб споглядання якого зумовлюють її зміст і спосіб зображення” [8, с. 12].

Світоглядом українського народу цікавилися Ю. Липа, В. Липинський, Д. Донцов. Таємниці української душі намагалися збагнути Є. Онацький, Д. Чижевський, Г. Лозко. Етнопсихологічні аспекти українського національного типу досліджували Ю. Блажеєвська, І. Грабовська та інші науковці.

Національний характер – це етнопсихологічний тип, своєрідний код сутності нації й віковичних звичаїв, традицій і психології. Сутність національного характеру так узагальнював М. Драгоманов: “У самому національному є те, що є основне, природжене якійсь національності, відмінне від перемінного, історичного” [3, с. 339].

За О. Кульчицьким, в українському світосприйнятті важливу роль відіграло колективне несвідоме [4]. “Національні відмінності – це перш за все відмінності в психології мислення, яка відображається насамперед у мові, а також у розумовій творчості, що впливає з ментальності етносу” [1, с. 67]. Те, що тут названо підсвідомими “національними образами світу”, знаходить своє відображення, навіть незалежно від волі автора, у національній специфіці будь-якого твору. Г. Лозко робить висновок, що “національний характер найповніше відображається саме в культурі, в інтелекті нації” [6].

Враховував національні особливості літератури С. Єфремов. Він слушно зауважував, що “письменство у кожного народу має величезну вагу як вираз творчої сили нації, з одного боку, та міжнародного єднання і впливів, з другого. ...Кожне письменство, виходячи з загальнолюдських основ і осмислюючи світові мотиви, повинно бути національним, тобто духовну суть народу виявляти” [8, с. 9].

Науковці, які досліджують національний характер, переконані, що “аналіз цього концепту як естетичного феномена не повинен обмежуватися виокремленням тих чи інших психологічних рис”. На думку деяких дослідників, в образі національного характеру перед нами постає “історія, відтворена в певних формах поведінки, пріоритетів, уподобань людей, що належать до конкретного народу. Перераховані чинники є невід’ємні від того життєвого світу, людської діяльності, що не тільки зумовлює виникнення психологічних феноменів, а й служить підґрунтям їх постійного самовідтворення” [5].

Науковці, досліджуючи національний характер у літературі, обстоюють думку, що для письменника не існує абстрактної людини, яка була б відірвана від національної, історичної основи. У створенні образів – носіїв національного характеру – митці відштовхуються “переважно від уявлень українців про такі морально-етичні категорії, як добро й милосердя, честь і совість, людяність і справедливість” [5].

Національний характер як літературознавча категорія – це змодельований у творі образ із виразними етноментальними рисами, з притаманною йому моделлю світоуявлення, історичною пам’яттю, відповідною шкалою цінностей, унікальним світовідчуттям, генетичним кодом, специфічним способом мислення, які сформувалися з урахуванням своєрідності території, мови, побуту, звичаїв і традицій, під впливом економічного й культурного розвитку [8, с. 12].

У мемуарній прозі українських письменників інтерпретація національного характеру на прикладі конкретних постатей зустрічається досить часто, оскільки в мемуарах, спогадах, щоденниках автори часто звертаються до характеристики знайомих їм людей як носіїв національної ментальності.

Аналізуючи щоденникові записи О. Гончара, Д. Павличка, натрапляємо на документальні описи конкретних людей, у яких яскраво зображений національний характер українців, які

були рядовими солдатами Другої світової війни. Вони змальовані без нашарування ідеологічних догм, в екстремальних умовах війни. У щоденниках оприлюднені буденні справи українців, які можна було розглядати як подвиги в умовах війни, а головними рисами характеру своїх героїв вони вважали насамперед працьовитість, витривалість, оптимізм, наполегливість, скромність, доброту, щирість, толерантність, стійкість, хоробрість, готовність йти на смерть в ім'я перемоги, віру в перемогу.

У “Щоденниках” О. Гончара, які охоплюють період з 1940-х років до 1995 року, простежується, як змінюються риси національного характеру українців з часів війни до набуття Україною незалежності. Це виявляється у відображенні особливостей мови, портретів, характеристик і автохарактеристик. Наприклад, у записі від 23.01.[19]84 року О. Гончар зазначає: “У боргу великому ми перед Вернадським. Що ми написали про нього? [...] І це ж той, хто не забув про козацьке своє коріння, він нічого не забув про своє козацьке коріння, він нічого не зрікся, ні від чого не відцуравсь. Томик Шевченків всюди возив із собою, мріяв у полтавських Шишаках і віку дожити, бо чуття синівське до України – на відміну від багатьох – назавжди зберіг” [2, с. 8].

Часто О. Гончар давав характеристику відомій людині вже посмертно, у відповідь на повідомлення про її смерть або як некролог. Наприклад: “Помер Олександр Іванович Ковінька. Справді народний письменник, народний в усьому: в усмішках, у доброті, в любові... І яку щедрю та світлу душу треба було мати, щоб усі терни життя перейти і не озлобитись, не ожорсточитись...” [2, с. 64].

Або ось про О. Довженка: “Довженко й справді глибоко трагічна і глибоко суперечлива постать. Десь я назвав його “українським Мікеланджело” і цих слів не зрікаюся і зараз, маючи на увазі всебічну фантастичну обдарованість цієї людини.[...] Зреалізував себе Довженко далеко не повністю. І не так як хотів би... Все життя змушений був відкуповуватись від режиму. За геніальну “Звенигору” мав платити антирадянським “Арсеналом”, за мудру “Землю” – силуванням “Щорсом”, за бунт “України в огні” – казенним “Мічурінін”... Справді трагедія художника!” [2, с. 305-306]. “Щоденники” О. Гончара – це як пантеон українських героїв. Він пише про своїх друзів, колег по перу, зустрічаємо навіть тих, з ким ніколи не був знайомим, але він залишає нотатки про ці особистості в історії України. У записі від 07.02.1994 згадує він про Д. Донцова: “Хай категоричний, різкий, може, й не завжди справедливий, але ж думки його про лицарськуність, козацький дух, необхідність формувати національну еліту й критика модерну, занепадництва, квалості та плаксивості в поезії – це ж так слушно, сучасно! [...] Гадаю, Донцов мав би бути близьким Довженку з його цілісністю натури, непримиренністю до зла...” [2, с. 511].

Якщо в художній літературі образи героїв автор створює як правило зі своєї уяви про нього, якщо це постать не історична, то в літературі мемуарній зафіксовані оцінки автором конкретних людей, з їх рисам характеру, вдачі, позитивними чи негативними, але визначальними для цієї постаті. Як правило, риси вдачі, якими наділяють своїх героїв автори, повністю відповідають національним ознакам. Часто ці герої змальовані в екстремальних для них обставинах.

“Спогади” відомого українського поета і громадського діяча Дмитра Павличка є своєрідним калейдоскопом особистостей, героїв, характерів. За видання спогадів він узявся недавно, але вони охоплюють події його життя від дитинства (1930-і роки) до наших днів. Ясна річ, що й спілкуватися йому довелося з багатьма людьми, тим більше перебуваючи на різних посадах, буваючи в різних країнах, спілкуючись з колегами-письменниками і політиками. Отож багато з них і потрапили на сторінки спогадів, залишивши слід у його пам'яті і душі. Ось як, зокрема, пише Д. Павличко про українського поета Андрія Малишка: “Такий це був характер – нестримний і вибуховий, неподатливий і затятий. В шершавому, колючому, нелегкому характері коріняться мотиви доброти, ненависті до фальші й пошани до подвижників, настроєних на справедливість, чутливих до правди. Творець не може бути гладеньким і

згинистим за вдачею. Він – це протестуюча й ще не визнана всіма істота, він – боління, а не світський етикет. Малишко був надто живою людиною, не ідеальною, але принадливою навіть слабкостями своїми, бо ж слабкості бездарної натури – це рани, які викликають огиду, як віспа на посполитому обличчі, а слабкості таланту – це шрами на красивому обличчі героя. [...] Малишко був вродженим оратором, великим, незрівнянним трибуном. Його промови захоплювали імпровізаційним польотом, каскадами розгорнутих порівнянь і сміливою думкою, яка домагалася не якоїсь дрібної, другорядної, а тривалої історичної істини” [7, с. 90-91].

У “Спогадах” Д. Павличка можна прочитати спогадові нариси, присвячені багатьом людям, які справді є носіями справжніх рис української ментальності та національного характеру. Це, зокрема, М. Рильський, О. Гончар, О. Довженко, С. Параджанов, І. Вільде, М. Бажан, П. Шелест, М. Горбачов, К. Морозов, О. Ємець, Н. Крюкова, О. Коломієць та багато інших.

Цікавими характеристика наділяє Д. Павличко співачку Неонілу Крюкову, життя якої, трагічне й переможне, пообтискане терниною переслідувань і заборон з боку радянських ідеологів, недооцінене й незаплямоване новою владою: “Це той випадок, коли артистка сама собі міністр культури, режисер, дизайнер, сама собі вибирає репертуар, живе повнотою незалежності свого натхнення” [7, с. 445]. Автор переконаний, що головна причина її успіху – “непоступливий гордий характер, який не дозволяв хилитися перед майстрованою радянськими лицедіями неправдою, тримав її біля Шевченкового слова і наказував внести в покалічену пам’ять українського народу оздоровчі й пророчі послання нашого генія” [7, с. 445].

Не менш яскравими змальовує Д. Павличко і характери народних депутатів, які разом з ним були у Верховній Раді України. Наприклад, Олександра Ємця, який трагічно загинув у автомобільній катастрофі: “Українську душу йому дала його родина, подільська пісня, книжка, класична література. Він був юристом, але в його натурі жив не прокурор, а захисник, який намагається допомогти слабшому. З такого розуміння справедливості будувався його світогляд. Він любив Україну, бо вона потребувала його оборони. Не любив Ємець агресивності в політиці, завжди шукав такого підходу до розв’язання найскладніших проблем, який був би мирним, але в жодному разі не ганебним для України та її стратегічних устремлінь” [7, с. 437].

Ясна річ, пишучи спогади про різних людей, з якими доводилося зустрічатися на своєму життєвому шляху, Д. Павличко, крім опису їхніх людських якостей, окрему увагу приділяє інтерпретації особливостей національного характеру. Цікаві спостереження з цього приводу знаходимо у спогадовому нарисі Д. Павличка “Перший міністр оборони України Костянтин Морозов”. Обґрунтовуючи його патріотичну українську позицію в перші дні незалежності України, автор спогадів нагадує ключову фразу, яку Морозов сказав міністру оборони СРСР Шапошникову: “Я – українець!” І пояснює, що його українізація не могла розпочатися з жодної іншої думки чи з жодного іншого слова. Коментує, що сказавши це, він згадав свою матір, свого батька, російськомовного шахтаря, предки якого звалися Морозами. Автор зазначає, що згадати свою національність допоміг йому не лише спогад про світ свого дитинства, а й драматичний перебіг життя радянського військовика, який мусив притлумлювати в собі спорідненість із українським народом. Д. Павличко пише: “Він сказав собі: “Я українець!” – і його національна душа ожила, як у сироти, що знайшла своїх батьків і не соромиться їх, а, навпаки, пишається ними. Інша, таємнича доля поставала перед ним, і я думаю, що коли б він навіть знав, якою нелегкою вона буде, то пішов би їй назустріч. Несправедливість, яка пронизувала його військове життя, підказувала йому, людині сміливій і чесній, іти служити, як матері, своїй Батьківщині” [7, с. 316].

У мемуарній прозі українських письменників кінця ХХ – початку ХХІ століть спостерігаємо еволюційні зміни порівняно з мемуарами попереднього періоду ХХ століття. Їй притаманна заглибленість, закоріненість в українську ментальність, складну українську історію, минуле в

умовах радянської України і на тлі цього – образи-характери реальних людей, які в різних умовах свого перебування наближали здобуття Україною незалежності.

На відміну від художньої літератури, мемуаристиці притаманні реалістична інтерпретація образів-характерів справжніх людей, відомих автору. Це характери не надумані, а ті, які найбільшою мірою відповідають дійсності, хоча інтерпретовані автором з його інколи суб'єктивним баченням і сприйняттям. Серед рис, якими автори наділяють героїв своїх спогадів, найчастіше зустрічаємо патріотизм, чесність, порядність, здатність до самопожертви в ім'я справи, любов до ближнього, непримиренність до ворогів Батьківщини, талановитість, творчість, креативність та ін. Саме ці риси і визначали провідні науковці в дослідженнях українського національного характеру та менталітету. Найбільш відомими творами літератури non-fiction, де розкриваються національні характери, крім розглянутих, можна назвати “Щоденникові записи” О. Довженка, “Лінія життя” Л. Танюка, “Спогади і роздуми на фінішній прямій” І. Дзюби, “Найбільше диво – то життя” М. Руденка та ін.

ЛІТЕРАТУРА

1. Довженко О. П. Національний характер у романах Олесь Гончара / О. Довженко // Слово і час. – 2005. – №12. – С.63 – 68.
2. Гончар О. Т. Щоденники : у 3-х т.: / О. Т. Гончар. – Т.3 (1984-1995) – К.: Веселка, 2008. – 646 с.
3. Драгоманов М. П. Літературно-публіцистичні праці: У 2 т. / М. П. Драгоманов – Т. 2. – К., 1970. – 531с.
4. Кульчицький О. Ю. Світовідчуження українця / О. Ю. Кульчицький // Українська душа. – К.: МП “Фенікс”, 1992. – 128 с.
5. Лаврик О. В. Проблема національного характеру у творчості Гната Хоткевича. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/22948.html>. – Дата доступу. –18.02.2017.
6. Лозко Г. С. Національний характер українців. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://westudents.com.ua/glavy/33829-5-natsionalniy-harakter-ukrantsv-.html>. – Дата доступу: 17.02.2017.
7. Павличко Д. В. Спогади / Д. В. Павличко. – Т.1. – К. : Ярославів Вал, 2015. – 488 с.
8. Працьовитий В. С. Національний характер в українській драматургії 20-30-х років ХХ століття / В. С. Працьовитий. – Львів: Ліга-Прес, 1999. – 282 с.

REFERENCES

1. Dovzhenko O.P. Natsionalnyi kharakter u romanakh Olesia Honchara / O. Dovzhenko // Slovo i chas. – 2005. – № 12. – P.63 – 68.
2. Honchar O. T. Shchodennyky : u 3-kh t.: / O. T. Honchar. – T.3 (1984-1995) – K.: Veselka, 2008. – 646 p.
3. Drahomanov M. P. Literaturno-publitsystychni pratsi: U 2 t. / M.P. Drahomanov – T. 2. – K., 1970. – 531p.
4. Kulchytskyi O.Yu. Svitovidchuvannia ukrainsia / O. Yu. Kulchytskyi // Ukrainska dusha. – K.: MP “Feniks”, 1992. – 128 p.
5. Lavryk O. V. Problema natsionalnogo kharakteru u tvorchosti Hnata Khotkevycha. – [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/22948.html>. – Data dostupu. –18.02.2017.
6. Lozko H. S. Natsionalnyi kharakter ukrainsiv. – [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu <http://westudents.com.ua/glavy/33829-5-natsionalniy-harakter-ukrantsv-.html>. – Data dostupu: 17.02.2017.
7. Pavlychko D. V. Spohady / D. V. Pavlychko. – T.1. – K. : Yaroslaviv Val, 2015. – 488 p.
8. Pratsovytyi V. S. Natsionalnyi kharakter v ukrainskii dramaturhii 20-30-kh rokiv XX stolittia / V.S. Pratsovytyi. – Lviv: Liha-Pres, 1999. – 282 p.

РОЛЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЕТНОГРАФІЧНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ТИПІЗАЦІЇ ОБРАЗУ І ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕРОЯ В РОМАНІ ТИМУРА ТА ОЛЕНИ ЛИТОВЧЕНКІВ «КИНДЖАЛ ПРОТИ ШАБЛІ»

Стасик М. В., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

dobrogost1975@ukr.net

У статті на прикладі роману Тимура та Олени Литовченків розкривається роль фольклорно-етнографічного матеріалу для творення художнього образу. Аналіз матеріалу показує цікаві вкраплення в розповідь як відомого історичного матеріалу, так і створених фантазією авторів історичних фактів, традицій, звичаїв та обрядів.

Ключові слова: роман, художній образ, фольклор, традиція.

РОЛЬ ФОЛЬКЛОРНО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В ТИПИЗАЦИИ ОБРАЗА И ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕРОЯ В РОМАНЕ ТИМУРА И ЕЛЕНА ЛИТОВЧЕНКО «КИНЖАЛ ПРОТИВ САБЛИ»

Стасык Н. В., к. филол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

dobrogost1975@ukr.net

В статье на примере романа Тимура и Елены Литовченко раскрывается роль фольклорно-этнографического материала для создания художественного образа. Анализ материала показывает интересные вкрапления в рассказ как известного исторического материала, так и созданных фантазией авторов исторических фактов, традиций, обычаев и обрядов.

Ключевые слова: роман, художественный образ, фольклор, традиция.

THE ROLE OF FOLKLORE-ETHNOGRAPHIC DETAILS IN TYPIFICATION OF IMAGE AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTIC OF THE MAIN HEROES IN TYMUR AND OLENA LYTOVCHENKO'S NOVEL «DAGGER VS SABER»

Stasyk M.V.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine.*

dobrogost1975@ukr.net

I tried to discover the role of folklore-ethnographic matter for creation character, formed the basis Tymur and Olena Lytovchenko's novel. Should be mentioned that one of the main peculiarities of Ukrainian literature is the constant address of Ukrainian writers to ethnology. The analysis showed that the mix of well-known historical materials and imaginary historical facts, traditions, customs and religious practices which makes the plot exciting. On the one hand, the folklore-ethnographic details are often carry out the nominative function. They are named «ethnographisms». And helped to hand over the historical background. But exists the most important folklore detail, what function is characterological. The authors are well aware in traditional symbolic, omens. And they are successfully integrated into novel plot. This details are quiet often found at the beginning of the work. That is why, the future of main heroine is predictable, but nothing to how evolve action at the next time. It should be noted, that this novel enrichment of folklore. Moreover, this is not just ordinary decoration, but also organic element of plot. It makes the language more emotional, ease, naturalness. And the authors might be able to deepen psychological, characteristics imagery in the novel with it's help.

In the end, we can stated, that for authors goal was way to make character with help ethnographic materials. And furthermore, because of that, psychological characters and their worldview are opened.

Key words: novel, character, folklore, traditions.

Однією з центральних особливостей української літератури є безпосереднє звернення письменників до народознавства. З цього приводу С. Єфремов писав: «Початки нашого письменства у нас тісно сплітаються з першими етнографічними спробами... Народознавство й літературні інтереси неподільно зв'язані в літературній діяльності наших письменників нового періоду» [1, с. 236]. Ці слова відомого літературознавця, сказані на

початку ХХ століття, не втратили актуальності і на сьогодні, про що свідчить творчість багатьох сучасних українських прозаїків. Важливо відзначити, що значна кількість українських письменників були відомими збирачами народознавчого (етнографічного) матеріалу. І нині, фольклор був і продовжує залишатися важливим елементом художньої літератури. Кожен митець, так чи інакше, звертається до усної народної творчості, художньо освоює мотиви, образи, зображально-виражальні засоби і прийоми фольклору. Цілісну естетичну систему у творі поряд з фольклорними елементами створюють і етнографізми, тобто художнє використання в оповіданні традиційних форм побутового укладу, звичаїв і обрядів народу.

Зазначимо, що проблема взаємостосунків фольклорно-етнографічного матеріалу і літератури аналізувалась багатьма вітчизняними та зарубіжними дослідниками (У. Далгат, Д. Лихачов, Ю. Лотман, Д. Медриш, С. Неклюдов, Н. Рудецька, Б. Хоменко та ін.). Відповідно, різними є і погляди на цю проблему. Дискусія передусім стосується питання форми реалізації впливу фольклору на художній твір, а також про те, за яких обставин та яким чином відбувається взаємовплив літератури і фольклору.

На жаль, незважаючи на те, що творчість Т. та О. Литовченків активно досліджується літературознавцями (В. Разживін, О. Сінченко, Л. Шелепова), синтез фольклорних та етнографічних традицій, специфіка створення національної картини світу в романі «Кинджал проти шаблі» до цих пір залишається поза увагою науковців, хоча вплив народної творчості в цьому творі досить відчутний. Заради справедливості зазначимо, що дехто з дослідників зазначав, що «у книзі досить непогано описані звичаї» [2]. З огляду на сказане, вважаємо, що тема розвідки є актуальною.

У нашому дослідженні ми торкнемося однією з основних складових художнього світу письменника, – фольклорно-етнографічного контексту в романі «Кинджал проти шаблі».

Мета статті – з'ясувати особливості використання фольклорно-етнографічних елементів для типізації і психологічної характеристики героїв у романі Тимура й Олени Литовченків «Кинджал проти шаблі». Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) виявити наявні у творі фольклорно-етнографічні елементи; 2) визначити їх роль у формуванні та характеристиці образів головних героїв роману; 3) оцінити їх художню значущість.

Один із дослідників образу Роксолани в художній літературі Омер Дерменджі зауважив, що усна народна творчість є «плідним ґрунтом для розбудови сюжету» про Роксолану [3]. Дослідник виокремлює різні напрями художньої інтерпретації образу постаті Роксолани (Анастасії Лісовської) в Україні. Зокрема, він акцентує увагу на антиколоніальному дискурсі, що був притаманним для багатьох творів української літератури. Визначальними рисами міфу про Роксолану при цьому є патріотизм: «Попри всі випробування, героїня зберігає українську душу, ментальність, лишається патріоткою, пам'ятає батьківщину і докладає зусиль для її захисту» [3]. Але, беручи до уваги все сказане, при цьому варто погодитись з думкою В. Разживіна, що в українській літературі «почався складний процес переосмислення традиції, посилення пошуків нової форми, що виявляється в ігноруванні класичного канону, встановленого ще у творах Вальтера Скотта, насиченні сюжету авантюрними, позаісторичними, навіть химерними елементами, наданні переваги криптоісторії та альтернативній історії. Усе це суттєво послабило міцні позиції жанру й наблизило сучасну історичну прозу до інших зразків масової літератури» [4, с. 193].

Історичні романи розповідають про події, віддалені від читача значним часовим проміжком. Їхня мета – зробити сюжет не тільки достовірним, художнім, але й цікавим для сучасного читача. Тому в історичних романах, зазвичай, представлені описи багатьох народних звичаїв і обрядів. У сюжет аналізованого історичного роману «Кинджал проти шаблі» включена певна кількість фольклорно-етнографічних деталей. Це можна пояснити тим, що крім документальних джерел для досягнення достовірності та художності були необхідні й інші

засоби образотворчості. Автори знаходять їх серед історичних фактів, досліджень, і, головне, звертаються до звичаїв і обрядів українського та тюркських (татари, турки) народів. Автори твору художньо описали відомі історичні події, що відбувалися майже п'ятсот років тому, яскраво і образно відтворивши побут цих народів. Аналіз роману виявляє цікаві вкраплення в сюжет як відомих, так і створених фантазією автора історичних фактів і звичаїв.

Роман якраз і починається з опису одного із найсакральніших дійств – народження дитини, того, як, за яких обставин з'явилася на світ героїня твору: «Пологи тривали ще з ночі – ось уже понад дванадцять годин. Лазню топили по-білому третій раз поспіль. Води у Настусі давно відійшли, через втрату крові породілля раз у раз упала в безпам'ять. Зграйка переляканих повитух дедалі прибувала, але жодна з них нічого не могла вдіяти: дитинча затято не бажало залишати материнське лоно» [5, с. 4]. У поданому уривку, автори хоч і штрихами, але достатньо точно подають описи всіх дійств, що відбувались при народженні дитини у цей час, а саме, що часто народжували жінки у лазнях, а допомагала їм баба-повитуха. Ті, хто цікавляться українськими народними традиціями, добре знають, що народження в добре натопленій лазні сприяло швидкому обігріву новонародженого. Крім того, за давнім звичаєм, вода є символом очищення від гріха. Українець – релігійна людина. Але його релігійність тісно пов'язана зі звичаями, забобонами, заклинаннями, віруваннями в надприродні сили. Тому, з одного боку, герої твору моляться за щасливе народження дитини, а з іншого – дотримуються усіх народних звичаїв, бо свято вірять, що їх порушення може призвести до нещасливого життя дитини.

З тексту роману дізнаємося про те, що за складних обставин люди звертались і до знахарок: «Тітка Марта була відомою на всю околицю цілителькою, вона допомагала багатьом: хвороби різні відганяла, суглоби вивихнуті вправляла й багато чого іншого робила – загалом, лікувала майже всі болячки.... До тітки Марти люди ставилися по-різному. Дехто вважав її мало не святою, інші хоч позаочі, хоч в очі називали відьмою, ба навіть більше того – "клятою відьмою"» [5, с. 5]. Автори роману дуже добре розуміють, що звичаї і обряди – невід'ємна частина культури і побуту тогочасного суспільства. У них відображено спосіб життя та світогляд народу. Ці невеличкі вставки допомагають авторам правдиво передати історичне тло описуваних подій, рельєфно змалювати національний характер і світогляд персонажів.

Однак, композиційні форми введення в текст роману фольклорно-етнографічного матеріалу, на нашу думку, можуть бути різними. Твір переносить читача в ті часи, коли і суспільний устрій, і побут, і самі люди помітно відрізнялися від нинішніх. Тому матеріал сприймається ним, хоч і з зацікавленням, але часто дуже складно. Складні для розуміння як особливості описуваної епохи, її закони і прикмети, так і окремі слова і поняття, які зникли з ужитку чи змінили своє значення. Ці вставки не завжди виразно прочитуються, і зміст твору багато в чому втрачається.

Значна частина фольклорно-етнографічних вкраплень виконує чисто номінативну функцію, вони завжди на поверхні. Це «етнографізми», що допомагають передати історичне тло. Набагато важливішими є інші фольклорні елементи, що виконують характерологічну функцію. Автори твору добре розуміються на народній символіці, прикметах і вдало вплітають їх у канву твору. Ці деталі, що досить часто зустрічаються на початку роману, таким чином ніби натякаючи на долю головної героїні твору, та на те, як будуть розвиватися події. Згадаймо хоча б прикмету, що народжувати в будинку не можна (тільки у лазні), про родиму пляму на плечі новонародженої Насті, а пізніше її сина Дмитра, або чудернацьку історію з ім'янареченням Анастасії. «У будинку ж народжувати не можна, лазня тоді навіщо?!», – читаємо у романі [5, с. 7]. Тримаючи новонароджене немовля, Марта замислено промовляє: «– Гарне немовлятко, – задоволено кивнула Марта. – І родимка на правому плечу, як у всієї нашої рідні. Щоправда... Вона ненадовго замислилася. – Щоправда, ні в кого з рідні не було родимки у вигляді корони... Ніяк не зрозумію, гарний знак це чи поганий?!» [5, с. 9]. Українці завжди вірили, що знаки на тілі мають символічне значення,

вважали їх віщими [6, с. 466]. Родимка на плечі свідчить про певну родову карму. Ці знаки часто вказують на проблеми у житті, тяжку працю, складні життєві випробовування тощо.

До вибору імені також підходили дуже серйозно, адже ім'я – одночасно і оберіг, і доля людини. Хоча й відзначимо, що у християнській традиції не існує фатальної залежності долі від імені. У романі читаємо: «...охрестили дівчинку вже в наступному – 1504 році під ім'ям Олександри. Втім, без курйозу не обійшлося: роблячи відповідний запис у церковній книзі, Гаврило чомусь вивів ім'я своєї молодої дружини – «Анастасія»! Коли ж здивована жінка і присутня на хрестинах внучатої племінниці тіточка Марта... вказала на явну безглуздість – дописав поруч із першим друге ім'я «Олександра». Жінкам же сказав: мовляв, нічого страшного, називайте, як хочете, – Бог бачить кожне своє чадо!..» [5, с. 10]. Як бачимо, оця своєрідна гра з іменами змушує читача до відповідних смислових алузій. Виходячи з етнографічних досліджень, знаємо, що в Україні батьки мали декілька застережень (прикмет, забобон, кому як подобається), щоб не називати своїми іменами власних дітей. Пояснень цьому декілька. Дитина, названа на честь родича, повторить її долю. Втім, автори твору скористались іншим тлумаченням цієї прикмети. За ним дві людини з однаковими іменами, які живуть в одному будинку, не зможуть «поділити» ангела-охоронця. І як говорить прикмета, один з них, навіть, може передчасно піти з життя, що, зрештою сталося з матір'ю головної героїні твору. Гадаємо, що відомою авторам роману була також інформація про значення імен Олександра (у перекладі з грецької мови «мужня», «захисниця») й Анастасія (у перекладі з грецької мови «повернення до життя», «воскресіння», «воскресла», «відроджена», «безсмертна»), хоча зрозуміло, що тут вони в першу чергу використали історичні факти, про що вказано у додатку до книги, однак вміло скористалися цим історичним свідченням.

А інколи вони вдаються навіть до перебільшення, що характерно для народних казок: «Грошей на освіту не шкодувала, тому вже до шести років дівчинка досить непогано читала Молотислов і Псалтир, до семи опанувала латину, до восьми – давньогрецьку» [5, с. 11]. І таких фольклорних вкраплень, що створюють полісемантичний художній ефект, у романі досить багато.

Відзначаємо і насиченість, без надмірності, мови роману подружжя Литовченків образними засобами усної народної творчості. Причому ці образні засоби не просте оздоблення чи данина моді, а органічний елемент твору. Вони надають мові роману деякої емоційної забарвленості, натуральності, невимушеності, природності та допомагають розкрити внутрішній світ героїв, показати їхні погляди і переконання, і аж ніяк не переобтяжують твір. Ось лише декілька прикладів з великої кількості фразеологізмів, що зустрічаються у творі: «ні жива ні мертва» [5, с. 13], «наскочила коса на камінь» [5, с. 33], «обходити десятою дорогою» [5, с. 40], «ні сном, ні духом» [5, с. 44], «не квапся поперед батька в пекло» [5, с. 167], «за тридев'ять земель» [5, с. 203], «за що купив, Охріме, за те й продав» [5, с. 241], «чужа душа – темний ліс» [5, с. 241] та ін. Майстерним добром фразеологізмів письменник оживлює мовлення персонажів, у них багато гумору, натяків тощо. З їхньою допомогою автор поглиблює психологічну характеристику образів роману. На цьому тлі як чужорідне тіло сприймається канцелярська лексика, яку, на нашу думку, автори деколи використовують надмірно: «брали особисту участь у його реалізації» [5, с. 225], «перейшов у розпорядження козаків» [5, с. 229], «наочно переконалась» [5, с. 225], «не в силах упоратися з ситуацією» [5, с. 124], «у свою чергу, козаки зобов'язувалися...» [5, с. 218] та ін.

Як уже зазначалось вище, багато етнографізмів використано авторами для означення історичного хронотопу. Це назви одягу, страв, напоїв, титулів тощо. Можемо констатувати, що, на наш погляд, автори припустилися деякого недогляду в називанні тих чи інших деталей. Не маємо на меті прискіпливо ставитись до спроби поєднати сімейними узами Роксолану і Вишневецького, деякою мірою це навіть видається цікавим, залишимо це на розсуд істориків, нас більшою мірою цікавить достовірність історичних (етнографічних, побутових) реалій, оскільки, перечитуючи твір, деколи складається враження, що читач

потрапив у позаісторичний хронотоп. А роман вже своєю назвою претендує на те, щоб називатись історичним. Мабуть не читали автори роману свого часу «Салдацький патрет» Г.Квітки-Основ'яненка, де про кабака написано таке: «Перш усього блиснуло світло у кабаці... Гай, гай! Вже і в Липцях завелися кабаки, неначе – нехай бог милує – у Расеї... <...> і вже в них не шинок зветься, а кабака...» [7]. Додамо, що і в Етимологічному словнику української мови зазначено, що слово «кабак» (українською – шинок) має російське, за іншими даними тюркське чи німецьке походження [8, с. 329]. Тому, на нашу думку, воно навряд чи могло зустрічатись на території тодішньої Польщі та України. А саме про це ми читаємо в романі: «Кабачок «Щербатий місяць» славився пивом...» [5, с. 255]. Тут варто було б вжити слово таверна чи українське корчма, шинок. Дбаючи про внесення в історію Роксолани чогось нового, автори проявили певний недогляд в антуражі, який, на нашу думку, допомагає читачеві орієнтуватись в епосі, «натякає» на події, а часто є мотиватором їхніх дій.

Зрештою, все-таки автори роману добре орієнтуються у фольклорно-етнографічних деталях XVI століття. Для наочності наведемо ще одну цитату з твору: «Одне в зовнішності Олександри залишалось незмінним: хай як ретельно не заплітала вона товсту «заміжню» косу, але з-під квітчастої хустки як і раніше виривалися непокірливі прядки рудого волосся...» [5, с. 27]. Отож, констатуємо, що автори добре знають про існування так званої «дівочої» і «заміжньої» коси, яка ховається під хустку. Але ми хотіли б звернути увагу на іншу деталь із цієї цитати, а саме – на «непокірливі прядки рудого волосся». Вигляд волосся (охайність, колір) має тут важливе значення. Добре відомо, що рудоволосі у сприйнятті багатьох народів не користуються прихильністю, до них ставились з певною пересторогою, часто їх вважали лихими, мстивими та заздрісними людьми [6, с. 510]. Тут можна провести певні паралелі навіть з міфологічними істотами (водяник, дідько, лісовик, мавка, чорт), які мають довге, розкуйовджене, часто руде волосся. Чи не тому зустрічаємо у творі такі порівняння: «І почалася своєрідна танцювальна дуель! Олтун рухалася чудово, однак її танок нагадував рухи бездушної механічної ляльки. Зате рудоволоса **бісиця** [виділення наше – М.С.] вклала у свій дикий танець душу...» [5, с. 135].

Не менш ефектним є використання авторами такого явища усної народної творчості, як прокльон. Потрапляючи в художній контекст, прокльони підкоряються художньому задуму митця, стають частиною образної системи роману. Знавці народних звичаїв добре знають, яким страшним є прокляття, наслане матір'ю на своїх дітей, бо воно обов'язково збувається: «– Проклинаю князя Вишневецького, проклинаю Дмитра, сина невірнього чоловіка Івана й негідної дружини Анастасії!.. Проклинаю найстрашнішим прокляттям матері, що втратилася ненаглядного первістка!.. Проклинаю прокляттям дочки, що втратилася батька й улюблену тіточку, яка віддала вихованню племінниці все своє життя!.. Проклинаю прокляттям закоханої дівичі, узятої Іваном, сином Михайла за законну дружину перед Богом і людьми, потім зрадницьки відкинуту, віддану ворогам на наругу й розтерзанню!.. Нехай же на твою голову, князю Дмитре, сину Івана й Анастасії, впадуть нечестиві діяння батька твого, котрий вирішив єдиним махом позбутися усіх нас!.. І будемо ми всі – і я жива, і вони мертві, – відомщені похмурих божевіллям, що опанує тебе!.. А також нехай стане помстою за нас тобі й роду твоєму нечестивому наступна твоя смерть люта, передчасна!.. Будь же проклятий ти, князю Дмитре, навіки і на цім світі, й на тім!..» [5, с. 254]. Включаючи в роман ці елементи, автори нагнітають ситуацію, ніби ставлять героя (і читача) на край урвища, концентруючи нашу увагу на всій трагічності ситуації. При цьому, цікавим тут є тлумачення поняття «доля», яке розуміється героями твору як життєвий лад, де кожному визначено його місце. «Либонь, ти права: це й справді кісмет!», – говорить Дмитро [5, с. 203]. З роману дізнаємося, що кісмет з арабської перекладається як невідворотна доля, рок. Важливим елементом образотворення є роздуми головних героїв про свою долю. При цьому поняття «доля» не сприймається абстраговано. Доля є не лише фатумом, на думку героїв твору, але й результатом «вільного» вибору людини. Погана, нещаслива доля по суті є провинною самої

людини. Людина вільна у своїх вчинках і може вільно обирати собі долю, але зобов'язана моральними принципами. Трагічність ситуації зумовлена ще й тим, що головна героїня вважає, що має право на помсту. Вона діє за «принципом Таліона», згідно з яким міра покарання повинна бути не меншою за шкоду, заподіяну злочинцем. Іншими словами – «око за око, зуб за зуб», що власне і призводить до трагедії, дітовбивства.

Отже, можна говорити про важливу роль фольклорного матеріалу у формуванні поетики символів роману. Зрештою, тут проаналізовані лише деякі художні функції, що виконують включені у контекст фольклорно-етнографічні елементи. Але і те, про що було сказано, досить очевидно свідчить, що цей матеріал бере активну участь у формуванні художнього цілого роману.

Можемо констатувати, що звернення до етнографічного матеріалу не є для авторів роману самоціллю, а є засобом характеротворення. Більше того, часто саме через цей матеріал відбувається розкриття світогляду героїв твору, їх психологічної характеристики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов, С. О. *Історія українського письменства*. Київ: Феміна, 1995.
2. Шелепова, Л. «Нелегка жіноча доля, або пристрасті гаремні». Січень 8, 2016. <http://avtura.com.ua/book/932/reviews/>
3. Дерменджі, Омер. «Трансформації сюжетів та образів у художній літературі (на матеріалі творів про Роксолану)». Автореф. дис. канд. філол. наук, КНУ ім. Т. Шевченка, 2005.
4. Разживін, В. М. «Своєрідність інтерпретації образу Роксолани в романі подружжя Литовченків, "Кинджал проти шаблі"» *Вісник Запорізького національного університету. Серія: Філологічні науки*. 1(2015): 192–198.
5. Литовченки, Тимур і Олена. *Кинджал проти шаблі*. Харків: Фоліо, 2012.
6. Жайворонок, В. В. *Знаки української етнокультури: Словник-довідник*. Київ: Довіра, 2006.
7. Квітка-Основ'яненко, Григорій. «Салдацький патрет». Квітень 6, 2017. <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1019>
8. Болдирєв, Р. В. та ін., уклад. *Етимологічний словник української мови: В 7 т. «Т. 3: Кора – М»*. Київ: Наук. думка, 1989.

REFERENCES

1. Yefremov, S. O. *Istoriia ukrainskoho pysmenstva*. Kyiv: Femina, 1995.
2. Shelepova, L. «Nelehka zhinocha dolia, abo prystrasti haremni». Sichen 8, 2016. <http://avtura.com.ua/book/932/reviews/>
3. Dermendzhi, Omer. «Transformatsii siuzhetiv ta obraziv u khudozhnii literaturi (na materialii tvoriv pro Roksolanu)». Avtoref. dys. kand. filol. nauk, KNU im. T. Shevchenka, 2005.
4. Razzhyvin, V. M. «Svoieridnist interpretatsii obrazu Roksolany v romani podruzzhzia Lytovchenkiv, "Kyndzhal proty shabli"» *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Serii: Filolohichni nauky*. 1(2015): 192–198.
5. Lytovchenky, Tymur i Olena. *Kyndzhal proty shabli*. Kharkiv: Folio, 2012.
6. Zhaivoronok, V. V. *Znaky ukrainskoi etnokultury: Slovyk-dovidnyk*. Kyiv: Dovira, 2006.
7. Kvitka-Osnovianenko, Hryhorii. «Saldatskyi patret». Kviten 6, 2017. <http://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=1019>
8. Boldyriev, R. V. ta in., uklad. *Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy: V 7 t. «T. 3: Kora – M»*. Kyiv: Nauk. dumka, 1989.

РЕЦЕПЦІЯ КОЗАЦТВА В ЛІРИЦІ В. ЧАБАНЕНКА

Хом'як Т. В., к. філол. н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

fil@znu.edu.ua

Стаття присвячена дослідженню поезії В. Чабаненка, зокрема рецепції козацтва в ній. Розкрито підхід поета до осмислення козацтва, визначено основні поетикальні риси.

Ключові слова: авторське бачення, історична пам'ять, ліричний герой, поезія, символ.

РЕЦЕПЦІЯ КАЗАЧЕСТВА В ЛИРИКЕ В. ЧАБАНЕНКО

Хомяк Т. В., к. філол. н., професор

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена исследованию поэзии В. Чабаненко, в частности рецепции казачества в ней. Раскрыт подход поэта к осмыслению казачества, определены основные поэтикальные черты.

Ключевые слова: авторское видение, историческая память, лирический герой, поэзия, символ.

RECEPTION OF COSSAKS IN V. CHABANENCO'S POETRY

Номыак Т. В.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

Cossacks is one of the main objects of V. Chabanenko's artistic interpretation. Each of the poetry collections ("Cathedral of My Soul" – 1998, "Visiting Youth Yours" - 1999, "The Eternal Fight" - 2000, "Orataniya" - 2001, "Sich Spiritual" - 2007), he addresses the problems of the Cossacks. Specifically, these are the works: "Where is the Space of Native Steppe?", "Rising Vision", "To the Dnieper," "The Khorticky Oaks", "Our Destiny", "Over the Kakhovka Sea", "Oh the Sea, oh the Grief" "Red Vision", "The Sower's Glory", "Ballad of Severin Nalyvaiko", "Ballad of Ivan Gonta" and so on. There are two aspects in understanding of the Cossacks in V. Chabanenko's poetry: the Cossacks era directly, including its specific representatives (Gonta, Kalnyshvskiy, Mazepa, Nalyvayko, Khmel'nitsky, etc.) and from today's position, as at the time of writing, the transfer of own history vision. The island Khortytsya in the poet's perception is the cradle of the Cossacks. The lyrical hero's and the author's positions are identical. The Dnieper appears as the embodiment of the Cossacks' glory. It is transmitted as a testament to descendants.

In his historic-philosophical poetry V. Chabanenko defines confrontation between "Cossacks' will" and modern "bondage". Missing about the past accompanies typical for Ukrainian romantic images - historic-philosophical semantics – the images of steppe graves ("Steppe Wind", "Call of the Eternity", "Among the Steppe Silently Standing", "Sitting on the Grave Eagle-Bilozir," "Evening Vision", "Red Vision", "Steppe Miracle", "The Vision of Velykoluzka Steppe"). The Cossack's tomb, the burial mound for the lyrical hero is like sacred points in space, as if accumulating historical memory. National melancholy, that defines V. Chabanenko author's vision of Ukrainian history, appears in antithetic structure if the artistic times in the images that show the nature of the Cossack era.

The most strikingly the Cossacks are artistically understood in "Duma about Severin Nalyvaiko" and "Duma about Ivan Gonta". The attention focused on the problem of Cossack valor and glory of Cossack Ataman Severin Nalyvaiko and Uman Centurion Ivan Gonta. The full description of characters is given. The undying memory of the heroes of the Cossack era is highlighted. The problem of Nalyvaiko's and Gonta's death was studied based on legends, literary works by Franko, V. Chabanenko, the actual material from the "Ukrainian Cossacks" Small Encyclopedia. There is a legend about the execution of Severin Nalyvaiko as burning on a copper Bulls by Poles. This Death Chabanenko ascribes to Ivan Gonta, who, according to historical sources, in fact, was hacked to pieces.

Historical figures in V. Chabanenko's poetry are endowed with legendary elements of the subjectively-author's fiction combined with specific facts recorded in scientific sources. V. Chabanenko poeticizes the glorious Cossack hetmans and otamans. For him, the Cossack times were the era of national dignity. Cossack phenomenon in his poetry is based on the conceptually expressed national consciousness, national character.

Key words: author's vision, historical memory, lyrical hero, poetry, symbol.

Віктор Антонович Чабаненко – відомий учений-мовознавець. Усе життя пропрацював у Запорізькому національному університеті на філологічному факультеті, пройшов шлях від студента до доктора філологічних наук, професора, завідувача кафедри загального і слов'янського мовознавства, декана філологічного факультету. Відомий громадський діяч, патріот, він писав і літературознавчі розвідки, і поезію. Належність до Спілки письменників України вказує на вагомість зробленого ним на літературній ниві. Зокрема, заслуговує на увагу його поезія як вираження прагнень, поривів, думок цієї непересічної особистості. У вересні 2017 року В. А. Чабаненкові виповнилось би 80. Поетичний доробок його вражає багатством життєвого матеріалу і різноманітністю форм його художнього вираження, характеризується гуманістичною спрямованістю, широтою тематики.

Поезія В. Чабаненка дає можливість отримати об'єктивне уявлення про світоглядні цінності, художньо-естетичні уподобання митця, його творчу індивідуальність.

До сьогодні об'єктом спеціального літературознавчого дослідження вона ще не була, однак певні аспекти розглядалися. Переважно з'являлися статті в газетній періодиці місцевого значення. Вагомими є поодинокі наукові розвідки, які вийшли друком в останні роки. Це статті С. Сірик [1], Яра Славутича [2], О. Слижук [3, 4], Т. Хом'як [5, 6, 7], Т. Шевченка [8, 9, 10], О. Юрченка [11] тощо. У цих працях розкрито окремі аспекти літературного доробку В. Чабаненка. Так, С. Сірик [1] розглядала образ України в мовно-художній системі на матеріалі збірки “Оратанія”, О. Слижук [3, 4] – вивчення поезії В. Чабаненка у школі на уроках літератури рідного краю; загальний огляд творчості і художнє моделювання образу України в поезії В. Чабаненка розглядала Т. Хом'як [5, 6, 7]. О. Юрченко [11] дослідив концепт “Дніпро” в образній мовній картині світу В. Чабаненка, Яр Славутич [2] прорецензував збірку “Оратанія” тощо.

Мета цього дослідження: проаналізувати поезію В. Чабаненка, зокрема із поетичних збірок “Собор душі моєї” (1998), “В гостях у юності твоєї” (1999), “У вічному двобої” (2000), “Оратанія” (2001), “Січ духовна” (2007), окреслити твори, у яких поет порушував проблему козацтва, і визначити своєрідність художнього моделювання його у них.

В. Чабаненко зауважував: “Поезія – це, можна сказати, друге крило моєї душі, мого ества. Це те, чим я живу постійно з дитячих років” [12].

Козацькі мотиви займають чільне місце в його поезії. У вірші “Сповідь” ліричний герой гордо стверджує, що у нього “У жилах козацька – не рабська кров” [13, с. 173] тече. Автор в іншій поезії закликав: “Будуймо Січі у своїх серцях” [13, с. 187].

Козацтво В. Чабаненко художньо осмислює в таких поетичних творах, як “Де степу рідного огром”, “Вранішнє видиво”, “До Дніпра”, “Хортицькі дуби”, “Наша доля”, “Над “морем” Каховським”, “Ой, моренько, ой горенько!”, “Червоне видиво”, “Сіячеві слава” та у двох думах (“Дума про Северина Наливайка”, “Дума про Івана Гонту”).

Козацька доба в поезії В. Чабаненка осмислена у двох аспектах. У деяких із них постають безпосередньо часи козаччини і воздано осанну окремим героям (Гонті, Калнишевському, Мазепі, Наливайку, Хмельницькому тощо); в інших, і таких більше, із позицій сьогоденного дня, як на час написання, передано власне бачення історії. Поетові болить, що

Над славою козацькою

Тішиться болото (“Ой моренько, ой горенько!”) [13, с. 22].

Почуття ностальгії за козацькою звиягою характерне для багатьох поезій. У вірші “Червоне видиво” актуально сприймається питання: “О, де ж ви, де ж ви, браття січові?!” [13, с. 30]. Словами ліричного героя у поезії “Над “морем” Каховським” стверджено:

Над “морем” Каховським гуде буревій

І чайка Мазепина плаче,
 Вогнями-шаблями в імлі грозівій
 Лютує прокляття козаче [13, с. 21],
 а у вірші “Наша доля” щемливо зізнається:
 Болять мені Пороги й Луг Великий,
 Затоплєні-замулені болотом,
 І Хортиця болить мені стражденна,
 Поранена, обснована дротами [13, с. 19].

Хортиця у баченні і сприйнятті В. Чабаненка – колиска козацтва. У поезії “До Дніпра” ліричний герой (і тут можна ставити знак рівності між ліричним героєм і поетом) благає:

А підведись, Дніпре,
 Високо, аж до неба,
 Та вдар по гранітах,
 Хортиці – ковадлу,
 Та викуй нам, тату,
 Викуй нову славу,
 Нову Святославу! [13, с. 14].

Дніпро, до якого поет шанобливо звертається “тату”, постає як уособлення козацької слави, що передається нащадкам як заповіт. Каховське ж водосховище сприймається як антисимвол. Епітет “болотомутний” В. Чабаненко вживає для змалювання хвиль Каховського водосховища, яке затопило козацьку героїчну історію. “Яку мету переслідували ті люди, які нищили Великий Луг? Ясно, що був елемент невігластва: не прораховано на належному науковому рівні, до чого це зможе призвести. Але я абсолютно впевнений, там була ще й інша причина, яка підштовхнула до руйнації Великого Лугу, до знищення цієї землі. Це ж територія, де була Запорозька Січ. А що таке Запорозька Січ для України, для українського народу? Це символ нашої незалежності, свободи, боротьби за свободу і незалежність. Це наша історія” [13, с. 4].

В історіософських поезіях В. Чабаненка окреслюється протистояння, протиставлення “козацька воля” – “неволя” сучасна. Ореол туги за минулим супроводжує типові для українського романтизму образи з історіософською семантикою – образи степової могили (“Степовий вітер”, “Дзвони вічності”, “Серед степу безмовно стоїть”, “Сидить на могилі орел-білозір”, “Вечірнє видиво”, “Червоне видиво”, “Ти скажи мені, могило”, “На Гаймановій могилі”) чи кургану (“Серед степу безмовно стоїть”, “Степова балада”, “Де степу рідного огром”) та козацького коня (“Червоне видиво”, “Степове диво”, “Великолузько-степове видиво”). Вони мають традиційне символічне значення – уособлення волелюбних поривів особистості. Козацька могила, курган для ліричного героя виступають сакральною точкою простору, яка ніби акумулює історичну пам’ять. Національна туга, визначаючи в поезії В. Чабаненка авторське бачення української історії, оприявнюється в антитетичній структурі художнього часу, в образах, що передають характер козацької доби, у символах, які відбивають сприйняття ліричним героєм зміни епох національної історії.

Найбільш рельєфно козацтво художньо осмислено у двох думах (“стилізація”, як вказує автор): “Дума про Северина Наливайка”, “Дума про Івана Гонту”. Обидві датовані 1957 роком. В обох увагу акцентовано на славі козацькій, на мужності й героїзмі конкретних

звитяжців, відповідно – козацького отамана Северина Наливайка й уманського сотника Івана Гонти. Написані твори, як і заявлено, у стилі народних дум, із дотриманням усіх складових композиції. Засіб художнього паралелізму покладено в основу передачі змісту. Так, у “Думі про Северина Наливайка”:

То не бистрії гомінкі ріки з-під гір витікали, –
 То гурти бідацькі та сотні козацькі
 На підмогу Северину
 Боронити Україну
 З городів і Січі виступали.
 То не бистрії гомінкі ріки злилися, –
 То гурти бідацькі та сотні козацькі
 В одно військо запорозько-посполите
 Волю й віру боронити
 Зійшлися [13, с. 117].

Козаки ладні із Северином Наливайком, якого називають любовно і з великою повагою “батьку наш”, “орле сизий”,

Виступати
 Та за волю святу, та за правду святу
 Головами накладати... [13, с. 116].

Характеристика Северина Наливайка досить повна: надзвичайно вразливий, щирий, співчуває іншим, співпереживає, “добрий розум має” [13, с. 121]. Почувши розповідь від сироти про страту родини, він “сам сльози втирає” [13, с. 123]. Такі життєві історії додавали сил і енергії отаманові та його війську:

Добре ж Северин-батько, славний Наливайко,
 Гуляв,
 Ляхів карав
 За сльози сирітській гіркій,
 За муки наші тяжкі,
 За віру християнську –
 Непанську,
 За землю рідную,
 Україну бідную
 Відомщав... [13, с. 126].

Авторові боляче й гірко, що залишилися сиротами “орлята”, бо Северина-батька “кати розпинали” [13, с. 127]:

Ой Наливайку, Наливаєчку!
 Ой батьку Северине!
 За тобою, орле, за тобою, козаче,
 Мати-Україна

Гірко-гірко плаче...
 Ой будеш ти, батьку, Северине Наливайку,
 Славен навіки, мученику великий!
 Поки й сонця-світу
 України діти
 Тебе не забудуть,
 Шанувати будуть! [13, с. 128].

У словословії, як бачимо, з душевною щирістю поет ствердно засвідчує немеркнучу пам'ять про козацького ватажка. Постать Северина Наливайка овіяна легендами. Зокрема, побутує легенда про його страту (спалення поляками на мідному бикові). І. Я. Франко у студії “Наливайко в мідянім биці” спростовує традиційну версію смерті С. Наливайка, наводить докази причин виникнення легенди про посадження поляками керівника козацько-селянського повстання 1591–1596 рр. на розпеченого мідного бика. В. Чабаненко пише про це ж у своїй літературознавчій розвідці “Моя Франкіана”, зауважуючи, що І. Франко був певен, що ця легенда є “витвір шляхетської фантазії, яка під враженням пізніших козацьких звірюх чимраз сердитіше малювала кінець першого ініціатора боротьби українців за свою волю” [14, с. 12]. У “Думі про Северина Наливайка” не дуже конкретно сказано про страту отамана. Такий спосіб страти, як описано вище, В. Чабаненко подає, змальовуючи смерть сотника уманського Івана Гонти у “Думі про Івана Гонту”:

...Мідного коня кували,
 Вогнем розпікали,
 На нього Гонту-мученика сажали,
 Розпечений обруч на буйну голову надівали [13, с. 137].

Це не відповідає історичним джерелам. У Малій енциклопедії “Українське козацтво” зазначено: “В липні 1768 р. у с. Сербах (нині Гонтівка) після нелюдського катування Г. стратили, порубавши на шматки. Кару переніс із великою витримкою і мужністю” [15, с. 333].

Іван Гонта змальований хоробрим, непохитним, гордим. Свою “шаблю булатную / Козацькую зложив” [37, с. 136] рано, бо випив зрадливого московського пива, його зв'язали “Московські пани-генерали” [13, с. 136] і віддали ляхам. Увагу зосереджено на психологічному стані героя: він дуже страждає від того, що сталося, бо ж “Україна буде в ярмі стогнати” [13, с. 137], а він уже не зможе разом з іншими козаками її визволити. Як і за Северином Наливайком, за Іваном Гонтою

мати-Україна за своїм сином
 Плакала-ридала [13, с. 132].

У “Думі про Івана Гонту” персоніфіковано образ матері-України. Вона до своїх синів-дітей промовляла:

“Ой діточки мої, сиротята,
 Козаченьки орлята!
 Та ви ж своїх буйних голів не схиляйте,
 Точить шаблі булатнії, самопали заряджайте,
 Ляхам і москалям за мого сина,
 А вашого отамана –
 Гонту Івана –
 Одомщайте!” [13, с. 138].

Фінал твору традиційний як для думи. У славословії прославляється герой – Іван Гонта – і висловлено впевненість, що слава буде

Поміж запорозькими козаками
 Многії літа жити.
 України діти
 Того мученика не забудуть
 І волю святую добудуть! [13, с. 138].

Історичні особи в поетичних творах В. Чабаненка наділені елементами легендарного суб'єктивно-авторського вимислу в поєднанні з конкретним фактажем, зафіксованим у наукових джерелах. Автор поетизує славних гетьманів козацьких і отаманів. Для В. Чабаненка козацькі часи були добою національної гідності. Образ козацької вольниці, у якому проступає ідея національної незалежності України. Козацький феномен у його поезії базується на концептуально вираженій національній свідомості, національному характерові.

Стрімкий потік часу не має влади над героями, бо є в житті вічні цінності. Наратив ліричного героя фіксує світ відповідно до життєвого досвіду і розуміння поета, характеризується енергією безпосередньої емоційності, глобальним осягненням праобразів, які часом у неочікуваних напрямках розширюють час і топоніміку реалій. У поезії В. Чабаненка створено неповторний художній світ, відбито буття людини на перехресті сьогодення й історії, ключовою ланкою у якій поет обрав добу козацтва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сірик, С. “Образ України у мовно-художній системі В. А. Чабаненка (на матеріалі поетичної збірки “Оратанія)””. *Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори*. 11 (2015): 96-107.
2. Славутич, Яр. “Оратанія – Україна”. *Запорозька Січ*, Липень 24, 2004.
3. Слижук, О. “Літературне краєзнавство Запоріжжя й шкільна літературна освіта: аспекти взаємодії”. *Літературне краєзнавство: проблеми, пошуки, перспективи: збірник наукових статей* (2011): 281-288.
4. Слижук, О. “Поетичний доробок В. Чабаненка на уроках літератури рідного краю”. *Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори*. 11 (2015): 107-125.
5. Хом'як, Т. “Його привітав Яр Славутич”. *Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори*. 6 (2008): 265-273.
6. Хом'як, Т. «“Життя людського строки стислі...” (про науковий і творчий доробок В. А. Чабаненка)». *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*. 2 (2007): 5-9.
7. Хом'як, Т. “Модель світу-України крізь призму бачення авторського сприйняття в поезії В. Чабаненка”. *Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки*. 2 (2015): 156-166.
8. Шевченко, Т. “Величальне слово філософії серця (до 70-річчя від дня народження професора В. А. Чабаненка)”. *Українська мова*. 3 (2007): 98-104.
9. Шевченко, Т. “Віктор Чабаненко”. *Письменники запорізького краю: 3-4*. Запоріжжя: Хортиця, 2002.
10. Шевченко, Т. “Грані великого таланту”. *Хортиця*. 5 (2003): 3-4.
11. Юрченко, О. “Концепт “Дніпро” в образній мовній картині світу Віктора Чабаненка: традиції і новаторство”. *Вісник Запорізького осередку вивчення української діаспори*. 11 (2015): 40-50.

12. Середя, В. “Віктор Чабаненко: “Коли затоплювали Великий Луг, я стояв на Шпиль-горі – це було схоже на кінець світу...””. [www. Pilipyurik.com/](http://www.Pilipyurik.com/)
13. Чабаненко, В. *Січ духовна*. Запоріжжя: Дніпровський металург, 2007.
14. Чабаненко, В. *Моя франкіана*. Запоріжжя: ЗНУ, 2005.
15. *Українське козацтво. Мала енциклопедія*. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем’єр. – 2002.

REFERENCES

1. Siryk, S. “Obraz Ukrainy u movno-hudozhnij systemi V. A. Chabanenka (na materialy poetychnoji zbirky “Orataniya”)”. *Visnyk Zaporiz'kogo oseredku vyvchennja ukrajins'koho diaspory*. 11 (2015): 96-107.
2. Slavutych, Jar. “Orataniya – Ukrainy”. *Zaporoz'ka Sich*, Lypen' 24, 2004.
3. Slyzhuk, O. “Literaturne krajeznavstvo Zaporizhzhja j shkil'na literaturna osvita: aspekty vzajemodiji”. *Literaturne krajeznavstvo: problemy, poshuky, perspektyvy: zbirnyk naukovykh statej* (2011): 281-288.
4. Slyzhuk, O. “Poetychnyj dorobok V. Chabanenka na urokah literatury ridnogo kraju”. *Visnyk Zaporiz'kogo oseredku vyvchennja ukrajins'koho diaspory*. 11 (2015): 107-125.
5. Hom'jak, T. “Jogo pryvitav Jar Slavutych”. *Visnyk Zaporiz'kogo oseredku vyvchennja ukrajins'koho diaspory*. 6 (2008): 265-273.
6. Hom'jak, T. «“Zhyttja ljuds'koho stroky stysli...” (pro naukovyj i tvorchyj dorobok V. A. Chabanenka)». *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu: Filologichni nauky*. 2 (2007): 5-9.
7. Hom'jak, T. “Model' svitu-Ukrainy kriz' pryizmu bachennja avtors'koho spryjnattja v poeziji V. Chabanenka”. *Visnyk Zaporiz'kogo nacional'nogo universytetu: Filologichni nauky*. 2 (2015): 156-166.
8. Shevchenko, T. “Velychal'ne slovo filosofiji serca (do 70-richchja vid dnja narodzhennja profesora V. A. Chabanenka)”. *Ukrajins'ka mova*. 3 (2007): 98-104.
9. Shevchenko, T. “Viktor Chabanenko”. *Pys'mennyky zaporiz'kogo kraju*: 3-4. Zaporizhzhja: Khortytsya, 2002
10. Shevchenko, T. “Grani velykogo talantu”. *Khortytsya*. 5 (2003): 3-4.
11. Jurchenko, O. “Koncept “Dnipro” v obraznij movnij kartyni svitu Viktora Chabanenka: tradyciji i novatorstvo”. *Visnyk Zaporiz'kogo oseredku vyvchennja ukrajins'koho diaspory*. 11 (2015): 40-50.
12. Sereda, V. “Viktor Chabanenko: “Koly zatoplyuvaly Velykyj Lug, ja stojav na Shpyl'-gori – ce bulo shozhe na kinec' svitu...””. [www. Pilipyurik.com/](http://www.Pilipyurik.com/)
13. Chabanenko, V. *Sich duhovna*. Zaporizhzhja: Dniprovsk'kyj metalurg, 2007.
14. Chabanenko, V. *Moja frankiana*. Zaporizhzhja: ZNU, 2005.
15. *Ukrajins'ke kozactvo. Mala encyklopedija*. Kyjiv: Geneza; Zaporizhzhja: Prem'jer. – 2002.

УДК 821.161.2Єшк. (045)

ХУДОЖНІЙ СВІТ НАУКОВО-ФАНТАСТИЧНИХ ТА ДЕТЕКТИВНИХ РОМАНІВ ВОЛОДИМИРА ЄШКІЛЄВА

Хорошков М. М., к. філол. н., доцент, Тютюма Т. С., магістр

*Маріупольський державний університет
просп. Будівельників, 129-а, м. Маріуполь, Україна*

ukrkafedra@gmail.com

Стаття присвячена осмисленню художніх особливостей романів Володимира Єшкілєва “Тінь попередника”, “Гніздо”, а також “Побачити Алькор”. Обрані для дослідження романи – яскраві зразки жанрів наукової фантастики та детективу з притаманними постмодерній популярній белетристиці ознаками: інтригуючий сюжет, схильність до провокацій, активна міфотворчість, експлуатація “масонської” теми, езотеричних знань і вчень, “таємної” історії людства, загадок історії тощо. Водночас, художні тексти письменника розширюють жанрові межі сучасної прози, популяризуючи українську літературу з-поміж широкої читацької аудиторії.

Ключові слова: науково-фантастичний роман, детективний роман, постмодерна проза, художній світ.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ МИР НАУЧНО-ФАНАСТИЧЕСКИХ И ДЕТЕКТИВНЫХ РОМАНОВ ВЛАДИМИРА ЕШКИЛЕВА

Хорошков Н. Н., к. филол. н., доцент, Тютюма Т. С., магистр

*Мариупольский государственный университет
просп. Строителей, 129-а, г. Мариуполь, Украина*

Статья посвящена осмыслению художественных особенностей романов Владимира ЕшкILEVA “Тень предшественника” (в русскоязычном издании “Питомник богов”), “Гнездо”, а также “Увидеть Алькор”. Выбранные для исследования романы представляют собой примеры жанров научной фантастики и детектива с присущими постмодерной популярной беллетристике чертами: интригующий сюжет, склонность к провокациям, активное мифотворчество, эксплуатация “масонской” темы, эзотерических знаний и учений, “тайной” истории человечества, загадок истории и другое. В тоже время, художественные тексты писателя расширяют жанровые границы современной прозы, делая популярной украинскую литературу среди обширной аудитории.

Ключевые слова: научно-фантастический роман, детективный роман, постмодерная проза, художественный мир.

ARTISTIC WORLD OF SCIENCE FICTION AND DETECTIVE NOVELS BY VOLODYMYR ESHKILEV

Khoroshkov M. M., Tiutiuma T. S.

*Mariupol State University
Budivelnkyiv ave., 129-A, Mariupol, Ukraine*

This article is devoted to the analysis of the artistic peculiarities of the novels “The Shadow of Progenitor”, “The Nest” and also “To See The Alcor” by Volodymyr Eshkilev. These novels represent examples of such genres as science fiction and detective stories. They incorporate the popular fiction features: intriguing plots, provocations and twists, active creation of myths, usage of mason themes, esoteric studies, the mysteries of the human race and history, etc. At the same time, the author’s work widens the genre borders of modern novel, making Ukrainian popular literature more accessible to a broader audience.

Therefore, the purpose of the article is to cover the main parameters of the artistic world of Eshkilev’s novels, characterization of the plot structure of the texts, by means of which the author attempts to create the meta-historical model of the world, to show the two sides of the human world with its eternal battle of good and evil, the sacred and the sins, the true knowledge and falsehood. This idea goes through all the work of the author and can even be found in the fantasy novels “The shadow of Progenitor” and “The Nest”.

Through the world of his novels V. Eshkilev is trying to unite the past and present, as well as looking into the future of the humanity. The author is practically a “postmodern demiurge” – the creator of his own artistic world, that is based on a mythological interpretation of the past, esoteric explanation of the present (such novels as “The Goddess and The Consultant” and “To See The Alcor”) and also futuristic reading of what is to come (found in the novel trilogy “Farengo”).

All his work is united by the author’s concept of the world, in which there is a constant battle of good and evil, of order and chaos, of light and dark. A person must make a choice and his characters are to choose which side they are on. This is the pinnacle of the author’s artistic world as well as his view of it.

Therefore, even though the novels of V. Eshkilev are oriented to the mass reader and have light and entertaining plots of popular fiction genre, they outline the postmodern artistic tendencies and the corresponding view of the world.

The adventure settings, detective plots, erotic scenes, play on myths and cultural codes, active storytelling and creating of the alternate reality, provocativeness and cockiness, at times, the ease of the writing – are all the characteristics of the author’s style. It is also worth mentioning that such novels as “The Shadow of Progenitor” and “The Nest” are great examples of highly underrepresented in modern Ukrainian literature genre of science fiction.

Key words: science fiction, detective, postmodern novel, artistic world.

Постанова проблеми в загальному вигляді та її зв’язок із важливими науковими або практичними завданнями. Сучасна українська література, позбавлена зрештою пафосу національної розбудови, месіанства й винятковості, морально-етичної заангажованості, культурної міфологізації, еволюціонує в бік масовості й, сказати б, постмодерної утилітарності. Ідеться, на наш погляд, про спроби задовольнити потреби сучасного масового читача – стилістично невибагливого, однак звиклого до розмаїття інтелектуальної, пригодницької, фантастичної, фентезійної, детективної літератури різного гатунку, яка дозволяє поринути у віртуальний, альтернативний світ. У вітчизняному письменстві

показовий приклад – художня практика Володимира Єшкілева, який буквально за останнє десятиліття випустив низку романів різних жанрових форм – біографічні (“Втеча майстра Пінзеля”, “Усі кути трикутника”), детективні (“Богиня і Консультант”, “Побачити Алькор”), науково-фантастичні (“Тінь попередника”, “Гніздо”), історично-фентезійні (“Імператор повені”, “Шлях Богомола: роман про Білих хорватів”). Письменника не даремно названо “організатором літературного процесу” (принаймні таку дефініцію подає українська Wikipedia), адже, яскравий репрезентант станіславського феномену, В. Єшкілев переконливо доводить можливість творення нових жанрових форм, активне експериментування зі стилем, апробація нових тем і часом провокативних сюжетів. Його проза сприймається в руслі популярної белетристики, що поєднує пригодницьку фабулу із інтригуючими детективними сюжетами і має на меті передусім розважити читача цікавим постмодерним читвом (про що автор чесно зізнається в численних інтерв’ю). Це, на нашу думку, зумовлює популярність романів В. Єшкілева і водночас робить їх цікавим матеріалом для літературознавчих досліджень, адже вони – свідчення динамічного розвитку й еволюції вітчизняної літератури епохи “пост”.

Аналіз основних досліджень і публікацій з порушеної проблеми. Більшість розвідок, присвячених романістиці В. Єшкілева останнього десятиліття, – це, здебільшого, рецензії на його книжки, або ж інтерв’ю із самим автором. Навіть побіжний огляд публікацій із цієї теми засвідчує брак фахових досліджень. Вочевидь, дається взнаки небажання дослідників займатися “несерйозними” літературними жанрами на кшталт наукової фантастики, або езотеричними концепціями (таємні товариства, магічні ордени), утіленими в детективні сюжети. Відтак, проблеми авторського індивідуального стилю, специфіки його художнього світу окреслені лише спорадично й не системно в рецензіях І. Бондар-Терещенка, О. Гуцуляка, Світлани Пиркало, розвідках Роксани Харчук та інших. З-поміж більш ґрунтовних літературознавчих студій варто виокремити статті Оксани Гольник «Трикутник Володимира Єшкілева: Містико-езотерична стратегія роману “Усі кути трикутника”», «Трансформація жанру “роман-міф” у творчості В. Єшкілева», «Гностичний міф у романах В. Єшкілева» та «Езотеричний дискурс прози Володимира Єшкілева», у яких авторка торкається окремих аспектів естетики художнього світу письменника, жанрових параметрів окремих романів, проблем стилю та образної системи. Цікаві спостереження над окремими аспектами творчості письменника (зокрема, біографічними романами) містяться у статті О. Галича «Особливості постмодерної квазі-біографії: В. Єшкілев “Усі кути Трикутника”». Окремо варто виділити дисертацію Зої Шевчук “Засоби моделювання історії в постмодерній українській прозі”, де з-поміж іншого розглянуті форми письменницької гри з історією, історичним часом та альтернативною історією в романах “Адепт” та “Імператор повені”.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття. У пропонованій статті натомість увага зосереджена на жанрово-стильових особливостях науково-фантастичних романів “Тінь попередника” та “Гніздо”, а також детективу “Побачити Алькор”. Крім того, зроблена спроба осмислити пропоновані художні тексти крізь призму естетики постмодерну з її фрагментарністю письма, провокативністю викладу, грою міфами, культурними кодами та сюжетами авантюрно-пригодницького характеру, езотеричною складовою і символікою.

Формулювання мети статті (постанова завдання). Метою статті, отже, є окреслення основних параметрів художнього світу романів В. Єшкілева, характеристика сюжетно-композиційної (подієвої) структури текстів, за якою прихована спроба створити метаісторичну модель буття, показати двоплановість людського світу з його одвічною боротьбою добра і зла, сакрального і профанного, істинного знання із фальшивим. Ця наскрізна ідея проходить через більшість романів автора й оприявнюється навіть у фантастичній фабулі романів “Тінь попередника” та “Гніздо”.

Виклад основного матеріалу з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Стиль письменника – цілісне художнє явище, яке, за В. Жирмунським,

“...означає не тільки фактичне співіснування різних прийомів, а й внутрішню взаємну їхню зумовленість, органічний чи систематичний зв'язок, що існує між окремими прийомами” [7]. Отже, поняття стилю відображає взаємозв'язок між змістом (сюжетно-подієвий компонент) та формою його втілення. Крім того, художній стиль письменника є вираженням його світогляду, втіленим в образах відповідними мовними засобами. Так, романам “Тінь попередника”, “Гніздо” та “Побачити Алькор” притаманна символічність, яка виявляється як на рівні творення специфічної концепції буття (двопланового, сповненого таємниць трансцендентного, езотеричного, доступного для розуміння лише обраним), так і на рівні, скажімо, колористики: “червона кімната” (науко-фантастичні романи “Тінь попередника”, “Гніздо”); “Загадковий маг червоної гілки”, “Але за цим фасадом чорні троянди незримих магичних царств”, “Але телефонний номер кілера залишився в старому органайзері – закодований, акуратно записаний червоною гелевою ручкою”, “Їй наснилась ніч, освітлена червоними лампами спальні мага”, “Традиція червоної гілки” (“Побачити Алькор”). Червоний – символ крові й вогню, бо це – гарячий колір. У ньому – всі сторони життя: з однієї – повнота життя, свобода та енергія; з іншої – ворожнеча, помста й агресивність. З одного боку – це символ кохання, а з іншого – символ страждань. І водночас, він відсилає читача до світу трансцендентного, світу магичних ритуалів [4].

Уже на рівні сюжету науково-фантастичні романи “Тінь попередника” і “Гніздо” символічно репрезентують зіткнення буденного (профанного) світу зі світом таємного. За карколомною фабулою міжзоряних перельотів, позаземних світів, масштабних баталій приховано існування давніх таємних орденів (та сама масонська тема із “Побачити Алькор”, “Усі кути трикутника”, “Богиня і Консультант”), таємниці походження людини (сюжет про матерів Піфії й теорія про штучне створення людини), зіткнення з таємничими позаземними цивілізаціями (праотці, інтерпретація “божественного” втручання). У цьому фактично весь В. Єшкілев, який, за цілком слушним спостереженням Оксани Гольник, “...поєднає захопливу інтригу й глибокі роздуми про таємниці буття, ліричні пасажі й інтелектуальні загадки” [3, с. 54].

Символічною постає і соціальна структура суспільства майбутнього. Людина, за Єшкілевим, підкорює всесвіт, колонізує планети, досягає технічної могутності, що межує з магією, однак залишається тією ж самою людиною ХХ – ХХІ століття, перейнятою боротьбою за владу, схильною до тоталітаризму й пригноблення собі подібних. Говорячи в романах “Тінь попередника” і “Гніздо” про тоталітарну за своєю суттю імперію, автор водночас не сприймає її суто негативно. З одного боку, це – тоталітарне суспільство, яке позбавляє індивідуальності й свободи вибору, а з іншого – рятівний ковчег, у якому народи переживають якісь бурхливі події, цей ковчег їх рятує як біологічний вид. Потім народи нарікають, що в цьому ковчезі було погано, але якби не ковчег, то, можливо, вони б уже не існували [5].

Двоплановість, уявлення про своєрідну “вертепність” світу покладена в основу стратегії сюжетотворення роману “Побачити Алькор”. Перший вимір авторської оповіді присвячений подіям так званого профанного світу (наприклад, зображення орденів, історія таємної зброї і боротьба за неї, споконвічне суперництво між таємними товариствами, розслідування нападу на Храм тощо), а другий – реалізує ідеї сакрального характеру, переважно гностицизму – істинність знання, необхідність пізнання таємниць буття, збереження й передача сакральних знань. На рівні сюжету це втілено в майстерному поєднанні детективного сюжету (напад на масонський храм, початок розслідування, викрадення таємничого могутнього артефакту) з ідеєю існування таємного знання (магічного, езотеричного) та людей, які його оберігають і передають у часі (масони, чаклунські ордени). Тут же натрапляємо на популярну і раніше, і в наш час ідею: за політиками, державними діячами та чиновниками приховані окультні сили, які таємно керують світом упродовж усієї історії людства (концепція таємного всесвітнього уряду). У науково-фантастичних романах ця ідея трансформується в існування прадавньої

могутньої цивілізації, яка створила людську цивілізацію і продовжує керувати її еволюцією через посвячених і знаючих.

Немає жодних заперечень, що саме життєвий досвід є найголовнішим складником формування індивідуального стилю автора. Митець, по суті, утілює власне уявлення про світ, свою особисту рефлексію. В одному з інтерв'ю В. Єшкілев зазначав, що вивчав обряди масонства, таємних угруповань, “за своє життя спілкувався з дуже багатьма просвітленими людьми: з монахами в Єгипті і Лівії, з тибетськими монахами, з дуже просунутими людьми і в нас в Україні” і сам є езотериком. Отже, закономірно, що автор у романі “Побачити Алькор” оповідає нам про гностичні таємні товариства – “Червона Гілка” / “Око Півночі” та масонів, які воюють між собою за Машину проклять, яка *“поєднує наш світ з іншими рівнями буття”*. Хранителями цих машин та таємниць є масони, сучасні нащадки яких мають оберігати цю Машину. Сам письменник зазначає, що масонство – це орден, який має своїм девізом “Порядок проти хаосу”, тобто є тією силою, що оберігає розумний світоустрій (схожу функцію виконують матері Піфії з романів “Тінь попередника”, “Гніздо”).

Висновки за проведеним дослідженням і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. У своєму романному світі В. Єшкілев прагне поєднати минуле й сучасне, а також зазірнути в майбутнє людства. Фактично автор виступає типовим “постмодерним деміургом” – творцем власного мистецького світу, заґрунтованого на часом фентезійному, міфологізованому прочитанні минулого (“Імператор повені”, “Шлях Богомола: роман про Білих хорватів”), езотеричному трактуванні теперішнього (романи “Богиня і Консультант”, “Побачити Алькор” показують звичну нам реальність крізь призму давніх езотеричних учень і гностичних знань), а також футуристичному прочитанні майбутнього (романи задуманої трилогії “Фаренго”). Усі ці твори об’єднує авторська концепція світу, де постійно відбувається боротьба добра і зла, порядку і хаосу, світла і темряви. І людина мусить робити вибір, відтак герої повсякчас обирають, на чиєму вони боці. Це наріжний камінь художнього світу письменника, його світогляду.

Водночас романи В. Єшкілева за своїм стилем є типово постмодерними творами, для яких характерна мозаїчність, колажність та фрагментарність художнього тексту, що виявляється як на рівні сюжетотворення, так і на рівні наративу. Звернення письменників до фрагментарного наративу, передусім, можна пояснити тим, що “в ситуації постмодерну фрагмент втілює плюралістичний світогляд та світосприйняття” [1, с. 14]. За словами дослідників, “фрагментований дискурс” і “фрагментованість оповіді” – прояви “постмодерністичної чутливості”, які відтак є рушійними елементами художньої літератури та належать до термінологічного апарату сучасного літературознавства [2]. І досліджувані твори В. Єшкілева якраз і підтверджують згадану тенденцію. Техніка творення фрагментарного дискурсу в них не стільки ознака індивідуального стилю автора, скільки ознака художнього світогляду всієї доби, складова мистецького контексту епохи.

Отже, романи В. Єшкілева попри свою виразну зорієнтованість на масового читача, розважальність, позірну “легкість і простоту” сюжету, притаманну популярній белетристиці, відображають мистецькі тенденції постмодерної доби і відповідний художній світогляд. Пригодницька фабула, детективний сюжет, наявність еротичних сцен, гра з міфами, культурними кодами, активна міфотворчість (творення альтернативної реальності), провокативність, часом епатажність, стильова невимушеність – характерні риси прозописьма автора. Окрім того, романи “Тінь попередника” і “Гніздо” – яскраві зразки жанру наукової фантастики – жанру, не надто розробленому в сучасній українській літературі. Відтак, творчість В. Єшкілева сприяє розширенню жанрових обріїв вітчизняної прози.

ЛІТЕРАТУРА

1. Костюк В. І. Поетика фрагменту і художня цілісність твору : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.01.06 / НАН України ; Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2000. – 17 с.

2. Ильин И. Постструктурализм, деконструктивизм, постмодернизм / Илья Ильин. – М. : Интрада, 1996. – 255 с
3. Гольник Оксана Прийом реплікації як спосіб авторської нарації у романі В. Єшкілева “Усі кути трикутника” / Оксана Гольник // *Studia Methodologica* : збірник наукових праць / Volodymyr Hnatyuk National Pedagogic University of Ternopil ; Editorial Board: N. Poplavs’ka, M. Tkachuk, T. Oliynyk. – Ternopil : TNPU, 2015. – Issue 40 : Пам’яті доктора філологічних наук, професора, академіка Академії вищої школи України Романа Гром’яка (1937-2014). – С. 323–328.
4. Символіка кольорів – електронний ресурс <http://about-ukraine.com/simvolika-koloriv/>
5. Наталя Дудко. Володимир Єшкілев: “Майбутнє буде більш жорстким, тоталітарним і менш гуманним” // Ратуша: сайт газети Львівської міської ради. – Режим доступу: <http://gk-press.if.ua/x5981/>
6. Біла І. Метароман Г. Пагутяк: текст і контекст : автореф. дис. на здобуття наук, ступеня канд. філол. н.: спеціальність 10.01.01 - українська література / І. Біла. – Дніпропетровськ, 2011. – 22 с.
7. Новиченко Л. Вчора. Сьогодні. Завтра. – У кн. : Проблеми. Жанри. Майстерність. – К. : Рад. Письменник, 1976. – Вип. 1. – С. 10-36.

REFERENCES

1. Kostiuk V. I. Poetyka frahmentu i khudozhnia tsilisnist tvoru : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. filol. nauk : spets. 10.01.06 / NAN Ukrainy ; Instytut literatury im. T. H. Shevchenka. – K., 2000. – 17 p.
2. Ilin I. Poststrukturalizm, dekonstruktivizm, postmodernizm / Ilya Ilin. – M. : Intrada, 1996. – 255 p.
3. Holnyk Oksana Pryiom replikatsii yak sposib avtorskoi na ratsii u romani V. Yeshkileva “Usi kuty trykutnyka” / Oksana Holnyk // *Studia Methodologica* : zbirnyk naukovykh prats / Volodymyr Hnatyuk National Pedagogic University of Ternopil ; Editorial Board: N. Poplavska, M. Tkachuk, T. Oliynyk. – Ternopil : TNPU, 2015. – Issue 40 : Pamiati doktora filolohichnykh nauk, profesora, akademika Akademii vyshchoi shkoly Ukrainy Romana Hromiaka (1937-2014). – P. 323–328.
4. Symvolika koloriv – elektronnyi resurs <http://about-ukraine.com/simvolika-koloriv/>
5. Natalia Dudko. Volodymyr Yeshkiliev: “Maibutnie bude bilsh zhorstkym, totalitarnym i mensh humannym” // Ratusha: sait hazety Lvivskoi miskoi rady. – Rezhym dostupu: <http://gk-press.if.ua/x5981/>
6. Bila I. Metaroman H. Pahutiak: tekst i kontekst : avtoref. dys. na zdobuttia nauk, stupenia kand. filol. n.: spetsialnist 10.01.01 - ukrainska literatura / I. Bila. – Dnipropetrovsk, 2011. – 22 p.
7. Novychenko L. Vchora. Sohodni. Zavtra. – U kn. : Problemy. Zhanry. Maisternist. – K. : Rad. Pysmennyk, 1976. – Vyp. 1. – P. 10-36.

УДК 821.161.2-311.6(045)

ОБРАЗ НЕСКОРЕННОЙ ЛЮДИНИ В ТОТАЛІТАРНОМУ СВІТІ РОМАНУ НАТАЛКИ ДОЛЯК “ЗАГУБЛЕНИЙ МІЖ ВІЙНАМИ”

Чижик К. В., студент

*Маріупольський державний університет
просп. Будівельників, 129-А, м. Маріуполь, Україна*

katyusha.evteeva@bk.ru

У статті проаналізовано роман Наталки Доляк “Загублений між війнами”. Акцентовано увагу на змалюванні образу нескореної людини в романі, людини, загубленої між війнами та перейнятою боротьбою за власне “я”. Досліджено образну систему роману крізь призму головного героя.

Ключові слова: художній образ роману, жанрова специфіка, психологізм, символ.

ОБРАЗ НЕПОКОРЕННОГО ЧЕЛОВЕКА В ТОТАЛИТАРНОМ МИРЕ РОМАНА НАТАЛКИ ДОЛЯК “ЗАТЕРЯННЫЙ СРЕДИ ВОЙН”

Чижик Е. В., студент

*Мариупольский государственный университет
просп. Строителей, 129-А, г. Мариуполь, Украина*

В статье проанализирован роман Наталки Доляк “Затерянный среди войн”. Акцентировано внимание на изображении образа непокоренного человека в романе, человека, затерянного среди войн и борьбы за собственное “я”. Проанализирована образная система романа сквозь призму главного героя.

Ключевые слова: художественный образ романа, жанровая специфика, психологизм, символ.

THE IMAGE OF THE UNCONQUERED MAN IN A TOTALITARIAN WORLD NOVEL NATASHA DOLYAK “LOST BETWEEN THE WARS”

Chyzhyk K. V.

*Mariupol State University
Budivelnkyiv ave., 129-A, Mariupol, Ukraine*

The article deals with the “Lost between the Wars” by Natalka Dolyak. The attention is focused on the delineation of the image of the unconquered man in the novel, a man lost between the wars, and imbued with the struggle for “me”. Studied figurative system of the novel through the prism of the protagonist.

Statement of the problem. The novel Natalka Dolyak “Lost between the wars” attracts attention by its psychology and style of writing. Today, this novel “Lost between the Wars” is not appreciated by critics, there is no thorough scientific research, which explained the problematics of the novel, the historical subtext, also not explored is the theme of unconquered of man in the work of Natalka Dolak. So, the topic of selected articles is relevant.

The purpose of this article is to explain and describe the image of a strong and unbowed personality in difficult life conditions in the early twentieth century in the novel Natalka Dalek “Lost between the Wars.”

Presentation of the basic material. The first half of the twentieth century. there was a rich and momentous event for the Ukrainian people: two revolutions and world wars, famine, repression, the establishment of the Bolshevik regime, new economic policy, forced collectivization and industrialization, the struggle for the independence of Ukraine. Among the first to speak about “zagubieni” and “rebellion” are Ukrainian writer Ulas Samchuk “Maria”, Todos Osmachka “rotunda Killers”, Vasyl Barka “Paradise” and Ivan Bagrijany “Garden Gefsimansky”. Today the theme of “lost” is not forgotten, turning to her, many writers, particularly A. Kokotyuha in the novels “Red” and “the Case of the chieftain of the Green”, and novel “pillars of Fire: the tetralogy” and the like. Modern writers on- new to comprehend the theme of repression, prohibitions, insults and other manifestations of the Soviet system. Natalka Dolac – modern Ukrainian writer, her novel “Lost between the wars” is based on real events, it tells about the life of historical figures, the Ukrainian writer Yuri Mowing, which is most wanted to live and work for the happy future of Ukraine. The events of the first half of the twentieth century. the novel depicts with historical accuracy. Young, talented writer Yuri Mowing (Thistle) left his native Poltava and went to Kharkov, where he began working in the group “the Plow”. It was at this time the country flashed the news about the Anglo-Boer war. The second time the writer got to the front during the first world war. It Mowing found and lost the love of his life Larissa, who was a nurse. The new government very quickly makes a decision, which bans all Ukrainian, and those who oppose will die. Despite all the prohibitions and fears the main character does not want to forget their roots and language. One day they came for him by the NKVD. In the camp, Mowing and saw many of his countrymen, and he suffered for love of country, and are now considered enemies of the people. The investigators of all the methods tried to beat a confession out of him that he lifted people to the revolution and acted against the interests of society. Yuri did not want to obey, and endured every possible humiliation and was able to return home. Back in Kiev, Yuri learned that his best friend is Pyotr Garkusha already a Colonel of the NKVD and with his help he went to prison. Dying, the main character sincerely believed that very soon it will become an independent country. He was very happy because his soul is finally at peace and will no longer be any taboos.

Conclusions. Therefore, we can say that the Natalka Dolyak in the novel “Lost between the Wars” interprets the image of the unconquered moral person. The main character of her novel “the lost” by the system and cannot find peace of mind. He suffers for the future of the state.

Key words: character of the novel, genre specifics, psychology, character.

Постановка проблеми. Роман Наталки Доляк “Загублений між війнами” привертає увагу своїм психологізмом та манерою написання. Вперше роман був виданий у 2015 році видавництвом “Клуб сімейного дозвілля” у Харкові. Водночас, до сьогодні цей твір не поцінований критиками, немає ґрунтовних наукових розвідок, які б розтлумачили

проблематику роману, історичний підтекст та контекст, звернули увагу на складну наративну структуру твору тощо. Також не дослідженим залишається образ нескореної людини у творчості Наталки Доляк. Отже, тема статті є актуальною.

Мета статті – розтлумачити, схарактеризувати образ сильної та нескореної особистості на початку ХХ століття в романі Наталки Доляк “Загублений між війнами”. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань: опрацювати наукову та художню літературу з теми; окреслити екзистенційну категорію загубленості як культурно-історичну проблему в українській інтелектуальній думці першої половини ХХ століття; охарактеризувати нове бачення проблеми українського суспільства ХХ століття; визначити композиційні особливості роману Наталки Доляк “Загублений між війнами”.

Виклад основного матеріалу. Цілком очевидно, що дати відповідь на питання, як вижити людині та суспільству в кризовий період, може дати література. Адже література, за висловом Ж. П. Сартра, – це, насамперед, “дія”, “письменник готовий розкрити світ, а головне – людину – заради інших людей” з метою зміни ситуації, розкриття ж певного аспекту світу без наміру його змінити виявляється недоречним [1, с. 40]. Перша половина ХХ ст. була багатою на доленосні події для українського народу: дві революції та світові війни, установлення більшовицького режиму, голодомор, репресії, нова економічна політика, насильницька колективізація та індустріалізація, боротьба за незалежність України, – усе це не тільки вплинуло на українське суспільство, а й стало стимулом для створення літературних творів та філософських концепцій, прочитання яких у сучасних умовах є винятково актуальним. Відповіді на гострі питання в ситуації суспільного розпаду давала література минулого століття. Тема внутрішнього світу людини ніколи не згасне на горизонті літературних шедеврів, бо поки є людина, буде цікавою і її душа. Одними з перших заговорили про “загубленість” та “нескореність” такі українські письменники, як: Улас Самчук “Марія”, Тодось Осьмачка “Ротонда Душоубців”, Василь Барка “Рай” та Іван Багряний “Сад Гетсиманський”. Кожен із цих письменників по-своєму бачить цю проблему, герої романів намагаються протистояти тоталітарному режиму та знайти в собі сили жити. На сьогодні тема “загубленості” не є забутою, до неї звертаються багато письменників, зокрема А. Кокотюха в романах “Червоний” та “Справа отамана Зеленого”, Р. Іваничук “Вогненні стовпи” тощо. Сучасні письменники по-новому осмислюють тему репресій, заборон, наклепів та інших проявів радянської системи.

Наталка Доляк – сучасна українська письменниця, її роман “Загублений між війнами” яскраво виділяється серед інших творів письменниці. Твір має реальне підґрунтя, він розповідає про життя історичної постаті, українського письменника Юрія Покоса, який найбільш за все мріяв жити та працювати заради щасливого майбутнього України. Події першої половини ХХ ст. у романі зображені з історичною точністю. Щодо композиційної побудови роману, то він починається та закінчується розв’язкою. Кожен із розділів роману – окрема розповідь про життя головного героя. Цікавим у романі є і наратив. В окремих частинах роману розповідь ведеться від автора, а інші розповідаються від імені головного героя. Вони мають характер сповіді. З цієї оповіді та самозаглиблення головного героя у себе ми дізнаємося, що центральний персонаж – досить обдарована та цікава особистість. “Загублений між війнами” – це історія життя людини на тлі буремних років кінця ХІХ ст. і аж до німецької окупації Києва. Ця розповідь ґрунтується на життєписі Юрія Покоса – письменника, журналіста, громадського діяча з Полтавщини. Справжній друг та чоловік, а з іншого боку нещаслива людина, яка все життя не може знайти свого місця й затиснута в “рамки”, які створила навколо неї влада. Протягом усього роману письменниця тримає читача в напрузі, читач постійно перебуває в передчутті та роздумах, чому герой вчиняє саме так?

Дії в романі відбуваються на початку ХХ століття, коли молодий, талановитий письменник Юрій Покос (Будяк) покидає рідну Полтавщину та їде до Харкова, де починає працювати в угрупованні “Плуг”. Там він знайомиться з Петром Гаркушею, який у подальшому житті

стане для нього не просто товаришем, а людиною, яка назавжди змінить його життя. Петро завжди намагався залучити Юрія до революційних угруповань, доручаючи йому досить ризиковані завдання. Та вже скоро Юрій розуміє, що всі його твори проходять редагування “цензурою” та багато в чому втрачають свій зміст. Він багато подорожує Кавказом, саме в цей час країною пронеслась звістка про Англо-бурську війну. Юрій одразу записався до лав добровольців та відправився в далеку Африку. Він усім серцем підтримував бурців, бо вони, як і його народ, намагалися отримати бажану свободу та незалежність. Саме тут він вперше побачив смерть і зрозумів, що не можливо шляхом війни побудувати нову державу, треба шукати альтернативних рішень. Війна закінчилась поразкою бурів, які, не маючи шансів на перемогу, підписали мирну угоду з англійцями. Вдруге письменник потрапив на фронт під час Першої світової війни. На ній Покос знайшов та назавжди втратив кохання свого життя Ларису, яка була медсестрою. Повернувшись із війни з численними пораненнями, він вирішив зажити спокійним життям та спробувати почати все з початку. Він повернувся до рідної Полтавщини і почав вчителювати в рідному селі. Та нестабільна політична ситуація в країні змусила Юрія через рік виїхати до Києва. До того часу він уже став відомим письменником, якого вивчали у школі та поважали в певних колах. У цей час він бере активну участь у створенні УНР та стає впливовим діячем новітньої української культури, знайомиться з відомими письменниками, зокрема з Григорієм Косинкою. Весь цей час за ним дуже пильно наглядає поліція. Його друг Гаркуша все частіше говорить про те, що Україна не зможе отримати бажану незалежність, а діяльність Покоса нікому не потрібна. Війська УНР втрачають свою популярність серед населення та владу в країні захоплюють більшовики. *“Небайдужі громадяни – ось основа основ правильного соціалістичного стибу життя. Без небайдужих громадян КАРЛАГ перетворився б у пустку. Невідомо, чи дочекався б бодай десятка справжніх ворогів. Небайдужий есересервівець добре зрозумів натяк вождя про ворогів, які зачались десь поруч, він, небайдужий громадянин, замалечку приноровився вгадувати натяки вождів. Нюхав кожного – чи не ворог, бува, дивився в шпарину, чи не з ворогом”* [2, с. 234]. Юрій досить болісно переживав поразку УНР, він не розумів, чому така велика армія перетворилась на маленький загін студентів. Нова влада дуже швидко виносить постанову, у якій забороняє усе українське, а тих, хто проти, чекає смерть. Попри всі заборони та страхи, головний герой не бажає забувати свої коріння та мову. Він і далі пише вірші та вірить у відродження його країни. Одного дня за ним прийшли працівники НКВД, які, маючи багато доказів його контрреволюційної діяльності, визнали його винним та на десять років відправили до далекого Казахстану. У таборі герой побачив багатьох своїх співвітчизників, які так само, як і він, постраждали за любов до батьківщини й тепер їх вважають ворогами народу. В’язниця НКВД – “держава в державі”, “філія єдиної великої системи”. Ця жахлива установа повинна була зламати волелюбний дух мільйонів, придушити будь-який опір режимові, зробити з людини бездумного і слухняного виконавця волі партії. Тут не гребують ніякими засобами, адже гасло сталіністів “Мета виправдовує всі засоби”. Арештантів страшенно били. Не витримуючи мук, в’язні наговорювали на себе будь-які звинувачення – ішов “психоз самовикриття”. Арештовані вигадували, що належать до міфічних антирадянських організацій чи є шпигунами капіталістичних країн. На таких фантастичних зізнаннях і фабрикувалися “справи”, ув’язненим присуджували розстріл чи довічну каторгу. Багато хто з товаришів Юрія, побиті до смерті, підписували проти нього документи. Слідчі усіма методами намагалися вибити з нього зізнання в тому, що він підіймав людей на революцію та діяв проти інтересів суспільства. Юрій не бажав підкорятись, витримав усі можливі знущання та зміг повернутися на батьківщину. Повернувшись до Києва, Юрій дізнався, що його найкращий друг Петро Гаркуша вже полковник НКВД та саме з його допомогою він потрапив до в’язниці. Виявилось, що всі ці роки Петро намагався переконати Юрія не вболівати за свою країну, а зрозумівши, що його не переробиш, вирішив прибрати його зі свого шляху. Дізнавшись правду, Юрій Покос не тримав зла на свого “товариша”, він розумів, що до кінця життя його будуть переслідувати. Під час окупації Києва у 1941 році Юрій дуже сильно хворів та не бачив сенсу у новій війні. Помираючи, головний герой щиро вірив, що дуже скоро побачить свою кохану та нарешті

його країна стане незалежною. Він був дуже щасливим, бо його душа нарешті заспокоїлась і більше не буде ніяких заборон.

Висновки. Отже, ми можемо стверджувати, що Наталка Доляк у романі “Загублений між війнами” трактує образ морально нескореної людини. Головний герой її роману “загублений” системою та не може знайти душевного спокою. Він страждає заради майбутнього своєї держави. Роман є глибоко психологічним, який особливо виявляється в душевних хвилюваннях головного героя. Своїм твором письменниця змушує нас замислитися над тим, хто ми є, та ніколи ні за яких обставин не втрачати себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ковальчук О. Новітній українець у саду страждань / О. Ковальчук // Дивослово. – 1997. – № 7. – С. 38–49.
2. Доляк Н. Загублений між війнами: Роман / Н. Доляк – Харків: Книжковий Клуб “Клуб Сімейного дозвілля”, 2015.- 492 с.

REFERENCES

1. Kovalchuk O. Novitnii ukrainets u sadu strazhdan / O. Kovalchuk // Dyvoslovo. – 1997. – # 7. – P. 38–49.
2. Doliak N. Zahublenyi mizh viinamy: Roman / N. Doliak – Kharkiv: Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho dozvillia”, 2015.- 492 p.

УДК 82.0Е20

ВІДРОДЖЕННЯ ХИМЕРНОЇ ПРОЗИ ХХІ СТОЛІТТЯ НА ФОНІ ЗРОСТАННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО НАСТРОЮ В СУСПІЛЬСТВІ ДЕРЖАВИ

Шевченко В. В., аспірант

*Луганський національний університет ім. Т. Шевченка
пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Україна*

shevchenkoviioletta351@mail.ru

У статті аналізується взаємозв'язок підйому національно-патріотичних настроїв в українському суспільстві та нової хвилі популяризації химерної прози. Подається список імен учених, які присвячували свої праці згаданій проблемі. Коротко йдеться про історію виникнення цього жанру і його основних ознак. Автор робить спробу проаналізувати книги українських авторів, у яких в основі сюжету лежать містичні події і як головні або другорядні персонажі виступають герої українського фольклору. Як приклади химерної прози у статті аналізуються книги Дари Корній і Тали Владимірової, Олени Захарченко, Марини Смагіної, Василя Шкляра. Робиться припущення, що химерна проза продовжує розвиватися і еволюціонувати в ХХІ столітті. Автор доходить висновку, що активні національно-патріотичні настрої в українському суспільстві стимулюють відродження химерної прози як унікального явища в літературі.

Ключові слова: химерна проза, міфологія, фольклор, патріотичність.

ВОЗРОЖДЕНИЕ ХИМЕРНОЙ ПРОЗЫ ХХІ ВЕКА НА ФОНЕ ВОЗРАСТАНИЯ НАЦИОНАЛЬНО-ПАТРИОТИЧЕСКОГО НАСТРОЕНИЯ ОБЩЕСТВА ГОСУДАРСТВА

Шевченко В. В., аспірант

*Луганский национальный университет им. Т. Шевченко
пл. Гоголя, 1, г. Старобельск, Украина*

В статье анализируется взаимосвязь активизации национально-патриотических настроений в украинском обществе и новой волны популяризации химерной прозы. Перечисляются имена ученых, которые посвящали свои работы данной проблеме. Коротко говорится об истории возникновения данного жанра и его основных

признаков. Автор делает попытку проанализировать книги украинских авторов, в которых в основе сюжета лежат мистические события и в качестве главных либо второстепенных персонажей выступают герои украинского фольклора. Как примеры химерной прозы в статье анализируются книги Дары Корний и Талы Владимировой, Елены Захарченко, Марины Смагиной, Василия Шкляра. Делается предположение, что химерная проза продолжает развиваться и эволюционировать в XXI веке. Автор делает вывод, что активные национально-патриотические настроения в украинском обществе стимулируют возрождение химерной прозы, как уникального явления в литературе.

Ключевые слова: химерная проза, мифология, фольклор, патриотичность.

THE REVIVAL OF CHIMERIC PROSE OF 21ST CENTURY ON THE BACKGROUND OF GROWING NATIONAL PATRIOTIC MOOD OF STATE'S SOCIETY

Shevchenko V. V.

*Luhansk Taras Shevchenko National University
Gogol square, 1, Starobilsk, Ukraine*

In the article analyzed relationships of revitalization national patriotic mood in ukrainian society and new wave of popularization of chimeric prose. There are a list of scientists who dedicate their works to this problem. Briefly speaking about history of appearing this genre and its main attributes. This article violates the problem of ambiguity interpretation and specificity of modern ukrainian novels. The author tries to analyze characteristics of Ukrainian author's books which take as the basis of the plot the mystic events and as the main or secondary characters they choose the heroes of Ukrainian folklore. Dary Kornei, Taly Vladimirov, Eleny Zakharchenko, Mariny Smagino and Vasilii Shkliara position their books as example of chimeric prose in the article. Authors used folk legends and described ukrainian ceremonies in each novel. The author exposes novels to literary analysis and suggests that they belong to chimeric prose. They accentuate our attention on the fact that some novels have a basis transformed mythology while others preserve the original traditions of Ukrainian folklore. Suggested that chimeric prose continues to develop and to evolve in the 21st century. The author concludes that active national-patriotic moods in Ukrainian society promote the revival of chimeric prose as a unique phenomenon in literature. Also works of ukrainian writers, which full of folklore motifs, emphasize the importance of more detailed analysis of their specifics.

Key words: chimera prose, mythology, folklore, patriotism.

Історичні події та соціальні настрої в Україні останніх років наклали великий відбиток на розвиток культури. Музика, кінематограф, театр, художнє мистецтво, література – усі ці напрямки ввібрали в себе актуальні настрої суспільства, а українські митці почали активно відходити від впливів зарубіжних віянь та робити у своїй творчості акцент на самобутні традиції народу. Сплеск зацікавленості українською історією та звичаями, звертання до своїх коренів має циклічний характер. Так, наприклад, українські митці переживали активізацію повернення у творчості до суто національних традицій у XX столітті під час так званої “хрущовської відлиги”, що стала стимулом для духовної піднесеності, прагнення більше дізнатися про давню культуру свого народу та популяризувати її, сподівання відродити самобутність українського суспільства. Тоді ж уперше серед літературних жанрів виділяється химерна проза. Це аналог магічного реалізму, що був необхідний у період хиткого балансування між соцреалізмом та зверненням до вікового досвіду народу. У XXI столітті, а особливо в період з 2014 року і до сьогодні, українська нація потребує вже з інших причин акцентування на національне забарвлення у культурі та освіті. На фоні цього явища в сучасній українській літературі відбувається повернення із забуття та еволюція химерної прози.

Проблемі виокремлення в українській літературі явища химерної прози свого часу присвячували свої наукові роботи В. Брюховецький, В. Дончик, М. Ільницький, А. Кравченко, Л. Новиченко, В. Панченко, А. Погрібний, М. Стрельбицький та інші. Проте, активний дискурс з цього питання на сучасному етапі не спостерігається.

Зважаючи на те, що багато науковців вважають химерну прозу явищем, яке відійшло в минуле, актуальним є аналіз питання, чи відбувається на сучасному етапі відродження химерної прози.

Мета роботи полягає в дослідженні взаємозв'язку відродження в українській літературі химерної прози та сплеску національно-патріотичних настроїв у суспільстві.

Разом із громадянською свідомістю та піднесенням національно-патріотичних настроїв у суспільстві в країні почав активно зростати попит на українське. Мода, телебачення, музика, література – усі ці напрями поволі відходять від впливу інших культур та набирають національного колориту. “Саме виховання національних почуттів і патріотизму (за допомогою відповідних заходів, історичної освіти, святкування визначних дат, популяризації національних міфів та символів; участі в різноманітних громадських акціях патріотичного змісту) є одним з основних засобів консолідації української політичної нації” [9]. Зі зростанням попиту в реципієнтів на українське популярність набирають твори, в основі яких лежать народні міфи та вірування, оригінальні містичні сюжети, де головними героями виступають не знамениті в усьому світі ельфи, гноми, тролі, а персонажі, оспівані ще у творах Євгена Гуцала, Івана Котляревського, Михайла Коцюбинського, Івана Нечуя-Левицького, Василя Стефаника, Лесі Українки, Тараса Шевченка та ін. Зазначимо, що “Для химерної прози, так само, як і для магічного реалізму, використання міфу, фольклору, вживлення в тексти елементів народної обрядовості стає засобом створення нової художньої реальності, яка корелює з реальністю безпосередньою і таким чином імпліцитно піднімає важливі соціальні, моральні, етичні тощо питання” [7, с. 403]. Романи таких сучасних авторів, як Т. Владмирова і Д. Корній, О. Захарченко, М. Смагіна, В. Шкляр мають за основу містичні події та сповнені національного колориту.

У романах Тали Владмирової та Дари Корній „Крила кольору хмар” і „Зозулята зими” головні героїні наділені особливими здібностями. А на шляху Аделаїди та Руслани зустрічаються вурдалаки, потерчата, відьми, янголи та інші потойбічні істоти. Деякі з них зазнали осучаснення, проте в кожному з персонажів відчувається відлуння прадавніх вірувань наших предків. Химерні події хоч і відбуваються в сучасній Україні, але, наче синтезують зі світом, де органічно поєднувалось язичництво та християнство, а українці сприймали містичних істот не як героїв казок та легенд, а як реальних створінь.

Олена Захарченко є однією з письменниць, чиї твори критики одноголосно відносять до химерної прози. Її повісті “Вишивані гарбузи”, “Брат-і-сестра”, “Дівчинка з химерами” сповнені ірреальними та оніричними пригодами. Події із реального світу тісно переплітаються і навіть втрачають кордон із фантастичними світами, які переповнені загадковими міфологічними створіннями. У творах нестандартний часопросторовий механізм, що стирає межу між теперішнім, минулим та майбутнім, маренням та нашим світом. Мавки, лісовики, привиди, русалки, упирі мають український колорит, у повістях описуються обряди-обереги, якими користувались наші предки.

Марина Смагіна – молода письменниця, дебютний роман якої критики характеризують так: “У “Волковицях” оживає давня карпатська магія з її ірреальними історіями, часовими вирвами, непростими прокляттями, які пролежали на денці гірської ріки Дзвінки майже сто літ і раптом вирвались на волю” [8]. А один із героїв роману так озивається про один із найвідоміших символів України: “Чи чула ти, дівчинко, про чари Карпат? Про те, як неживе оживає, а люди перекидаються на дерева та потічки? Чи чула про таємниці Лісу та казки, що їх розповідають стрімкі гірські річки?” [8, с. 17]. На написання роману письменницю надихнула подорож до Західної України, тож історія головних героїв наповнена містичними настроями та оспівуванням української природи.

Василь Шкляр звертається до містичної теми у своєму романі “Кров кажана”. Чоловік головної героїні Анастасії загадково зникає, а її коханець виявляється священиком-сатаністом. Настю втягують у ірреальні пригоди, під час яких вона зустрічається з істотами, що були описані в українських легендах та віруваннях: “Ще мить – і з-за чагарів, що обступають галявину, видибують почвари, поторочі, суне всіляке привиддя, чортовиння, з’являються такі ж голі, як і я, жінки з розпущеним волоссям, справжнісінькі лярви – хто на мітлі, хто на коцюбі, одна, здається, на швабрі, а та, дивися, верхи на круторогому цапові, у

якого зеленим вогнем світяться очі. Виходять чаклуни, відуни, ворожбити – ставні і горбаті, граційні й криві, за ними дибують карлики, куцаки, кордуплі, а далі посунула всяка нечисть – хвостаті жаби, пацюки, вухаті їжаки, кроти, чорні котяри, кажани, сичі із півнячими гребенями...” [10, с. 84] – один із епізодів книги, шабаш на Лисій горі, повною мірою занурює читачів у таємничі та шокуючі глибини української міфології.

Отже, використання в літературі фольклорних елементів, ірреальних подій, міфологічних істот надають національного акценту сучасним українським містичним романам та повістям. Оніричність, фольклорна основа, загадкові події – усі ці ознаки, що були притаманні химерній прозі у XX столітті, знову актуальні серед письменників. Це дає змогу зробити припущення, що химерна література продовжує свій розвиток, еволюціонує та виходить на новий рівень. Стимулом для цього стала потреба сучасного покоління в поверненні до свого національного коріння, глибоке усвідомлення та переосмислення культурних та історичних надбань, популяризація серед українців унікального минулого предків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Рівень довіри (Штрихи до портрета Володимира Яворівського) / І. Дзюба // Українська мова та література в школі. – 1987. – № 7. – С. 13 – 21.
2. Владмирова Т., Корній Д. Зозулята зими / Тала Владмирова, Дара Корній. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2014. – 353 с.
3. Владмирова Т., Корній Д. Крила кольору хмар / Тала Владмирова, Дара Корній. – Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2015. – 314 с.
4. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – К.: Либідь, 2002. – 662 с.
5. Захарченко О. Брат-і-сестра / О. Захарченко. – К.: Факт, 2007. – 180 с.
6. Захарченко О. Вишивані гарбузи / О. Захарченко. – К.: Факт, 2006. – 2012 с.
7. Подар Ю. “Магічний реалізм” і “химерна проза”: протистояння чи взаємодія / Ю. Подар. // Літературознавчі студії: збірник наукових праць. – 2012. – Вип. 33. – С. 397 – 404.
8. Смагіна М. Волковиці / М. Смагіна. – К.: Вид. група КМ-БУКС, 2016. – 224 с.
9. Чупрій Л. Шляхи оптимізації національного патріотичного виховання молоді в контексті забезпечення формування національної самосвідомості та історичної пам’яті українського народу. – [Електронний ресурс] Режим доступу: http://bulava.in.ua/chupriy_molodist.html
10. Шкляр В. Кров кажана / Шкляр Василь. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2013. – 268 с.

REFERENCES

1. Dziuba I. Riven doviry (Shtrykhy do portreta Volodymyra Yavorivskoho) / I.Dziuba // Ukrainka mova ta literatura v shkoli. – 1987. – # 7. – P. 13 – 21.
2. Vladmyrova T., Kornii D. Zozuliata zymy / Tala Vladmyrova, Dara Kornii. – Kh: Klub simeinoho dozvillia, 2014. – 353 p.
3. Vladmyrova T., Kornii D. Kryla koloru khmar / Tala Vladmyrova, Dara Kornii. – Kh: Klub simeinoho dozvillia, 2015. – 314 p.
4. Voitovych V. Ukrainka mifolohiia / V.Voitovych. – K.: Lybid, 2002. – 662
5. Zakharchenko O. Brat-i-sestra / O.Zakharchenko. – K.: Fakt, 2007. – 180 p.
6. Zakharchenko O. Vyshyvani harbuzy / O.Zakharchenko. – K.: Fakt, 2006. – 2012 p.
7. Podar Yu. “Mahichnyi realizm” i “khymerna proza”: protystoiannia chy vzaiemodiia / Podar Yu. // Literaturoznavchi studii: zbirnyk naukovykh prats.. – 2012. – Vyp. 33. – P. 397 – 404
8. Smahina M. Volkovytsi / Smahina M. – K.: Vyd. hrupa KM-BUKS, 2016. – 224 p.
9. Chuprii L. Shliakhy optymizatsii natsionalnogo patriotychnoho vykhovannia molodi v konteksti zabezpechennia formuvannia natsionalnoi samosvidomosti ta istorychnoi pamiatii ukrainського narodu. – Rezhym dostupu: http://bulava.in.ua/chupriy_molodist.html
10. Shkliar V. Krov kazhana / Shkliar Vasyi. – Kh. : Klub simeinoho dozvillia, 2013. – 268 p.

УДК 821.161.2 – 31.09

КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ ХУДОЖНІХ МОДЕЛЮВАНЬ ОБРАЗІВ ВАТАЖКІВ КОЗАЦЬКО-СЕЛЯНСЬКИХ ПОВСТАНЬ

Шевченко В. Ф., д. філол.н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

shevchenko@ukr.net

Стаття містить порівняльний аналіз літературознавчого осмислення і зіставлення художніх моделювань образів керівників козацько-селянських повстань Т. Федоровича (Трясила), С. Палія, С. Наливайка у творах Т. Шевченка, В. Сосюри, Ю. Мушкетика, М. Вінграновського, Івана Ле, С. Черкасенка, М. Шашкевича. Визначено своєрідність форм, принципів і засобів трансформації історичних реалій у художні версії, подібні та відмінні ознаки художніх текстів, їх літературознавчих інтерпретацій.

Ключові слова: компаративний аналіз, козацько-селянські повстання, історичні реалії, художні моделювання, літературознавчі інтерпретації.

КОМПАРАТИВНЫЙ АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ МОДЕЛИРОВАННЫХ ОБРАЗОВ РУКОВОДИТЕЛЕЙ КАЗАЦКО-КРЕСТЬЯНСКИХ ВОССТАНИЙ

Шевченко В. Ф.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья содержит сравнительный анализ литературоведческого осмысления и сопоставления художественных моделированных образов руководителей казацко-крестьянских восстаний Т.Фёдоровича (Трясила), С. Палия, С. Наливайко в произведениях Т. Шевченко, В. Сосюры, Ю. Мушкетика, Н. Винграновского, Ивана Ле, С. Черкасенко, М. Шашкевича. Определено своеобразие форм, принципов и средств трансформации исторических реалий в художественные версии, подобные и отличительные признаки художественных текстов, их литературоведческих интерпретаций.

Ключевые слова: компаративный анализ, казацко-крестьянские восстания, исторические реалии, художественные моделирования, литературоведческие интерпретации.

COMPARATIVE ANALYSIS OF LITERARY MODELLED CHARACTERS OF LEADERS OF COSSACK AND PEASANT REBELLIONS

Vitalii Shevchenko

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The article presents the comparative analysis of critical perceptions and comparison of literary modelled characters of leaders of Cossack and peasant rebellions in works of T. Shevchenko, V. Sosiura, Y. Mushketyk, M. Vinhranovskyi, Ivan Le, S. Cherkasenko, M. Shashkevych.

The diversity of the analyzed literary characters and their transformations can be explained by the peculiarities of the historical background of different literary works, ideological restrictions imposed by the authorities, spiritual renovations of the society, falsifications of the idea of the eternal fight for national freedom, communist party influence, official censorship, the availability of writings of famous historians.

It has been proved that psychological detalisation of characters and their behavior in certain political and military environment, actions and intensions, dynamic integrations of artistic details contributed to the expressiveness of images, focused the reader's attention on their extraordinary and exclusive features, affective states in mortal combats or captivity.

The object of our research is the poem The Night of Taras by T. Shevchenko, the historical poetic novel Taras Triasylo by V. Sosiura, historical novels Nalyvaiko by Ivan Le, Severyn Nalyvaiko by M. Vinhranovskyi, story Semen Paliy by Y. Mushketyk, historical drama Severyn Nalyvaiko by S. Cherkasenko, poem Nalyvaiko M. Shashkevych, literary works by Y. Ivanin, T. Zhytskaia, V. Zhukova, I. Zakutnaia, O. Protsenko, T. Sahaidak, M. Tkachuk and O. Tkachuk, O. Fedorenko, V. Shkola, historiographic studies about liberation rebellions and wars.

Critical perception of artistic legacy of the above mentioned writers has been presented, the writers' vision of complicated lives of leaders of Cossacks and peasant insurrections have been analyzed, their desire to demonstrate

to their compatriots moral models of freedom of national identity, fight for freedom, disapproval of passive selfish freedom attitudes, betrayal.

The comparative analysis is used to identify factual discrepancies between literary and historical texts. We have analyzed the variety of stylistic forms, techniques and means used in the creation of literary images. We have described the characters' potential, their will for victory, literary modelling of national characters in compliance with the principles of historicism.

Key words: comparative analysis, Cossack and peasant rebellions, historical realia, literary modelling, literary criticism, interpretation.

У нинішньому складному процесі державного і духовного відродження українського народу, формуванні національної свідомості назріла потреба концептуально-аналітичного підходу до спроб осягнення й художньої інтерпретації історичних осіб як носіїв стійких значущих ідей, умонастроїв, орієнтацій, цінностей, по-новому, без упереджень проаналізувати й оцінити художні моделі поведінки, вчинків, взаємостосунків представників національної верхівки й низів у контексті загальнолюдського морального досвіду.

Компаративний аналіз дає змогу глибше проникнути в синтез літературних і фольклорних традицій репрезентування енергетичних національно-консолідуючих рис давньої української еліти: лицарської честі та гідності, патріотизму, служіння державі та народу, мужності, розуму й освіченості, турботливого ставлення до простих людей, почуття відповідальності за їхню долю, уміння брати на себе всю її повноту в складний час, спрямовувати до сміливих дій.

Видозміни концепції образів були зумовлені тим, що історичні твори про керівників козацько-селянських повстань написані в різний час, в умовах ідеологічних вимог влади чи духовного оновлення суспільства, фальсифікації суті споконвічної боротьби за національну свободу різними авторами, які мали змогу спиратися на праці видатних істориків (М. Аркаса, М. Грушевського, Д. Яворницького та ін.) чи використовували дослідження з компартійно-ідеологічним спрямуванням і за існування офіційної цензури самі виступали в ролі внутрішніх цензорів, обмежуючи інтерпретаційні пошуки.

Художні образи ватажків визвольної боротьби українців по-особливному дієві у сприйнятті реципієнта, в активізації його уяви, оскільки вибудовують цілісну пізнавальну картину, утверджують її національну самобутність, вплив на свідомість. Живописні портрети, психологічна розробленість характерів і поведінки у певних політичних чи воєнних ситуаціях, у вчинках і намірах, динамічна "гра" експресивних художніх деталей спрацьовували на увиразнення оповитих романтикою рис героїв-лицарів, концентрували увагу на їхній неординарності, винятковості, афективних станах у смертельному двобої чи в полоні.

У публікаціях С. Андрусів, М. Ільницького, Н. Копистянської, Б. Мельничука, О. Проценко, Л. Ромашенко, Т. Салиги, М. Слабошпицького, А. Шпиталія та ін. художнє моделювання образів поводирів козацько-селянських повстань С. Наливайка, С. Палія, М. Жмайла, Т. Федоровича (Трясила), П. Бута (Павлюка), Я. Острянина, К. Скидана, Д. Гуні досліджено розрізнено.

Метою нашого дослідження є системний аналіз літературознавчого освоєння, осмислення й зіставлення особливостей персонажної сфери історичних творів, образотворення героїв лідерського типу, сильних особистостей, наявність контактів не тільки з окремими елементами текстів, а і з їхнім смисловим цілим.

Досягнення поставленої мети передбачало виконання таких завдань: визначити своєрідність принципів і засобів трансформації історичних реалій у художні версії визвольних козацько-селянських повстань, висвітлити здобутки і втрати у зображенні їхніх ватажків, показати своєрідність образотворення окремими письменниками, здійснити порівняльне зіставлення творів та їх літературознавчих рецепцій.

Об'єкт дослідження – історична поема “Тарасова ніч” Т. Шевченка, історичний роман у віршах “Тарас Трясило” В. Сосюри, історичні романи “Наливайко” Івана Ле, “Северин Наливайко” М. Вінграновського, повість “Семен Палій” Ю. Мушкетика, історична драма “Северин Наливайко” С. Черкасенка, вірш “О Наливайку” М. Шашкевича, літературознавчі праці Ю. Івакіна, Т. Жицької, В. Жукової, І. Закутної, О. Проценко, Т. Сагайдак, М. Ткачука і О. Ткачука, О. Федоренко, В. Школи, історіографічні студії про визвольні повстання і війни.

Предметом дослідження є переосмислення художньої спадщини письменників, аналіз позицій авторів стосовно складних історичних доль керівників козацько-селянських повстань, типологічних прагнень донести до співвітчизників моральні приклади виборювання волі як окремою людиною, так і цілою нацією, засудження пасивності, надмірного індивідуалізму, зрадництва.

Козацько-селянські повстання започаткували цілу епоху національно-визвольної боротьби проти польсько-шляхетського панування, за повернення української спільноти до ідей національної незалежності. І вже Северин Наливайко виступив із широким планом організації козацької провінції в межах України, у якій би панували порядки Запорозької Січі. Хоча спрямована на національну незалежність України боротьба Тараса Федоровича (Трясила), Павла Павлюка (Бута), Якова Острянина завершилася придушенням повстанців і постановою польського сейму – “Ординацією війська Запорозького реєстрового” 1698 р., яка “встановлювала новий, значно жорсткіший порядок урядового нагляду за козацтвом” [1, с. 358], однак ці виступи проклали шлях, яким згодом пішов Б. Хмельницький.

Про поему “Тарасова ніч” (1838), у якій Т. Шевченко вперше у своїй творчості вдався до героїчної боротьби українського народу проти шляхетської Польщі, присвятивши твір конкретно-історичній події козацько-селянського повстання 1630 р. – битві під Переяславом, що закінчилася перемогою повстанських військ, писали багато. Історики зокрема з’ясували пізніше, що події, описані в поемі Т. Шевченка, розгорталися дещо інакше, але характеристика головного героя, доби, самого її духу, як доводив Ю. Івакін, передані поетом “напрочуд правдиво” [2, с. 27].

Саме в головному героєві Т. Шевченко художньо моделював справжній зразок людської поведінки, високі почуття патріотизму, нерозривно поєданого з демократичністю ідеалів, начала товарищескості, братерства, прояви безмежної мужності та волі. І поет сміливо переключив історичний матеріал в естетичний, художній план, перевтілив живу, реальну особу в героя літератури.

Тяжко вболіваючи за Україну, Тарас Трясило “обізвався ... віру рятувати” [3, с. 21]. Дослідники твору наголошували: у поемі правильно зазначено, що головним гаслом повстання є протест проти релігійних утисків, за врятування православ’я [див. 4., с. 13]. Боротьба повстанського війська Трясила за “віру” була частиною народно-визвольного руху, для тодішнього часу вона означала боротьбу за народ, за рідний край.

Дбаючи про загальні інтереси, у найскрутніші хвилини Тарас звертається до повстанців за порадою, як подолати сильного ворога: “Отамани товариші, / Брати мої, діти! / Дайте мені порадоньку, / Що будем робити?” [3, с. 21]. І відповідь була позначена такою далекоглядністю: “Нехай, кляті, бенкетують, / Поки сонце зайде, / А ніч-мати дасть раду. / – Козак ляха знайде” [3, с. 22].

Як і в народних думках та піснях, краса подвигу визначається не деталізацією батальних епізодів, а узагальненістю: “Як став місяць серед неба, / Ревнули гармати; / Прокинулись ляшки-панки, – / Нікуди втікати!.. / Зійшло сонце – ляшки-панки / Покотом лежали” [3, с. 22]. Ці рядки дають наочну уяву про воїнську доблесть керівника і силу повстанців, визначають славу як історичну пам’ять: “Заспівали козаченьки / Пісню тії ночі, – / тії ночі кривавої, / Що славною стала / Тарасові, козачеству...” [3, с. 23].

Протиставлення романтизованого героїзму минувшини дегероїзованій сучасності, зокрема реставрації міщанства, прагнення поєднати український патріотизм з ідеями більшовицької революції в романі у віршах “Тарас Трясило” (1925) В. Сосюри викликали надто категоричні, різкі критичні відгуки М. Доленга та М. Зерова, звинувачення поета в перенесенні уявлень про козацьких полководців із “Тараса Бульби” М. Гоголя. У дещо зменшених “дозах” ці негативи повторювалися вже в історико-літературних виданнях, зокрема в літературних портретах В. Сосюри упродовж усього радянського періоду. Про “двоїсте” трактування поетом проблеми “людина – політика – історія”, його тяжке “ходіння по муках” йшлося в діаспорних працях. І лише в незалежній Україні, з початком поглибленого сосюрознавства, з’явилися скореговані, об’єктивні оцінки С. Гальченка, В. Краснікової, С. Мишанича та ін.

Дослідниця історичних романів у віршах І. Закутна виявила, що художнє моделювання образу Тараса Трясила дало можливості поетові не лише висловити своє ставлення до нього, а й виразити себе як громадянина і патріота. “Художньо утверджуючи значущість історичного героя, освітлюючи його вільною поетичною уявою, В. Сосюра природно й невимушено розкрив свої погляди, інколи кон’юнктурні, своє нічим не обмежене емоційне ставлення до Тараса Трясила та інших персонажів роману” [5, с. 83].

У дисертації І. Закутної наголошено: “Якщо в основі поеми Т. Шевченка “Тарасова ніч” – одна історична подія... то В. Сосюра в удесятеро більшому за обсягом творі прагнув використати колосальний досвід поетів минулого у зображенні народного життя, відтворення віршованими засобами людських характерів, побудови сюжету” [5, с. 109]. Дослідниця вважає, що головний романтичний образ “набуває квапливої приблизності реалістичних рис у змалюванні еволюції приниженості зневаженої особи до універсальної особистості, у “густому”, щедро деталізованому портретно-подієвому живописанні зі значними дозами ліризму й ідеологічного пафосу” [5, с. 131].

Поділяємо думку І. Закутної, що мотив єднання лідера, провідника і маси досягає найвищого звучання після зображення походу, який закінчився перемогою козаків і визволенням невільників із турецького полону. Трясило закликає: “Тепер пора. Гей, на Україну, / батьків і сестер визволять! / Нехай од панства і старшини / спочинуть люди і земля!” [6, с. 165].

У моделюванні моторики останнього бою з поляками “зовнішній” сюжет збагачено “внутрішнім” авторським голосом: “Бережись, Тарасе мій коханий! / Нахилийтесь нижче, козаки!” [6, с. 173], “Мій козаче, мій юначе милий, / як я бачу всі думки твої” [6, с. 174]. Автор використав художнє “право” на відтворення душевного стану Трясила й на ліричні звертання: “Іди ж на смерть, о мій Трясило, / мій отамане молодий. / Що буде далі, я не знаю” [6, 194]. Поет зливається з героєм твору в реалізації своїх мрій і здібностей, самоідентифікації.

Як встановили дослідники, зокрема В. Жукова, у повісті “Семен Палій” (1954) Ю. Мушкетик, попри ідеологічну заангажованість, загалом переконливо розкрив характер головного героя, нюансував психологічні стани, вміло передав настрої і почуття у досить широких хронологічних рамках твору, який охоплює понад чверть сторіччя української історії – усі роки гетьманування І. Мазепи.

Докладно, виразно й психологічно достовірно Ю. Мушкетик художньо окреслив, як фастівський полковник Палій на Правобережжі, де владарювала шляхта і поширювалася унія, “створює форпост православ’я, заселяючи землі навколо Фастова вихідцями з усієї України, зміцнивши місто фортецею з валом і ровом. І хоч дозвіл на формування полку він отримав від короля, на його території було справжнє козацьке самоврядування” [7, с. 285].

Основною стильовою тональністю зображення В. Жукова вважає романтику, героїку, наближену до напружених перипетій воєнних повістей. Три походи польських військ (1691, 1693, 1700 рр.) були відбиті. Семен Палій багато разів, хоча безуспішно, звертався за

допомогою до Москви, але російський уряд, зв'язаний із Польщею “Вічним миром” 1686 р. і союзницькими відносинами в Північній війні, не давав згоди на приєднання Правобережної України до Гетьманщини.

Широкою панорамою представлено підняття повстання 1702 р. С. Палієм спільно з полковниками С. Самусем, З. Іскрою, А. Абазином проти Польщі, яке незабаром охопило всю Київщину та Брацлавщину і частину Поділля.

Наслідки воєнних лих були сумними: “Палій розпитував, чи селяться в їхніх краях люди, надто цікавився, що в Фастові. Люди селились рідко. В ті села, що заціліли, повернулися з Польщі пани й все пішло по-старому. Посполитих приневолили одробляти по п'ять, а то й шість днів на панщині. Фастів майже вщент зруйнований, залишилось кілька десятків дворів. Якийсь шляхтич вже встиг збудувати невеликий маєток. Селяни не хочуть його визнавати, але він привів загін рейтар, і їх гонять на панський лан канчуками” [8, с. 234].

Своїми намірами Палій ділиться у розмові із Самусем: “–Дивлюсь я на все, і серце кров'ю облипає. Не можна терпіти такої наруги. Ми повернемося сюди. Курнемо з Фастова панів, щоб аж пір'я з них посипалось. Ти поряд отаборишся, у Богуславі!” [8, с. 235].

Ю. Мушкетика вдалося простежити взаємодію “природної” та соціальної засад характеру головного героя. Коли Самусь поцікавився “за що тебе прозивають Палієм”, той розповів про психологічну колізію: “Це давня притча, я ще тоді тільки-тільки на Запорожжя прийшов. Був молодий, гарячий. На раді одного разу встромив свого носа куди не слід. Сірко взяв мене на висміхи, я не втерпів – і собі щось наперекір, а він тоді наказав викинути мене з куреня. Я до вечора гриз зі злості очерет, а як стемніло, запалив курінь кошового” [8, с. 237 – 238].

Спогад став своєрідним аналізом перемоги людяності над озлобленням: коли Семен прийшов спокутувати провину, Сірко “подивився на мене і сказав: “Ага, прийшов, паліюка!” З того й пішло – Палій. А мені й сьогодні в подив, як одважився прийти до Сірка. Ти ж знаєш – був він, як блискавиця. Грізний... Але й справедливий. Мабуть, я тоді молодим серцем повірив у його справедливість” [8, с. 238].

Складником концепції гуманної людини стала така портретно-психологічна характеристика: “Невисокий, кремезний, років сорока, з довгими, трохи розпущеними на кінцях вусами, з густими бровами, що зрослись на переніссі, і рівним носом, він зовсім не був схожий на того грізного Палія, яким татари лякали своїх дітей. Скоріше щось лагідне, тепле світилось в його карих, трохи примружених очах” [8, с. 231].

У повісті багатопланово розкрито поведінку Палія у військових зіткненнях із поляками як відповідях на таку їхню жорстокість: “Місцеві пани ходили і вказували на непокірних. Всім запідозреним у повстанні рубали ліве вухо” [8, с. 429]. У Білій Церкві за Палієвим наказом усі вийшли укріпляти стіни... Не вдалося полякам втримати Ладижин. Туди прийшли з Умані Палієві сотні і в короткій нічній сутичці розсіяли кварцяний загін. Вони вигнали поляків з усього Полісся і підступили до річки Уж. На поміч їм прийшли запорожці.

У повісті Семен Палій постає в контексті доволі складних стосунків з Іваном Мазепою: “Гетьман і сам не знав, чому заздрить Палієві. Може, тому, що душа в того чиста й сон спокійний. Може, тому, що скидають перед Палієм навіть його, Мазепині, козаки шапки” [8, с. 470]. Ю. Мушкетик продовжив традицію негативного маркування образу Мазепа в різних його варіаціях, акцентуючи хитрість і підступність гетьмана, применшуючи його патріотизм і мудрість.

На прийомі гетьмана мазепинці схопили Палія, обдурили потім і захисників Білої Церкви, ті відчинили їм ворота. “За наказом царя Петра” Мазепа відправив у Москву Палія і сина. Навіть домігся їх арешту й заслання до Сибіру. В опозиції “Палій–Мазепа” гетьман усуває полковника як перешкоду на шляху до здійснення плану переходу на бік шведів.

Викриття загарбницької політики Речі Посполитої і Швеції завершено уславленням російсько-українського “братання” в битві під Полтавою, кон’юнктурним художнім моделюванням прагнення Палія бути “під рукою” московського царя.

У художньому моделюванні ватажків козацтва письменники важливу роль відводили їхнім зусиллям національного консолідування. У поезії “О Наливайку” М. Шашкевича читач дізнається, що козаки знаходяться в поході біля Білої Церкви. Дослідники цього твору М. Ткачук і О. Ткачук вважають, що, змальовуючи ватажка національно-визвольного руху XVII ст., Шашкевич виводить його молодим, енергійним, волелюбним, романтизуючи образ. “Його герой, як і байронівський Чайльд Гарольд, звертається до коня (хоча таке звертання до коня, єдиного друга, зустрічається і в народних піснях), але Наливайко не відчуває себе самотнім і розгубленим, не виражає він і світового суму. Проте Шашкевичевого героя з байронівським героєм зближує прагнення свободи народу й особистості” [9, с. 144].

Автори студії аргументовано довели, що “митець звеличує свого протагоніста. За його концепцією, краса людини – в її свободі, що й визначає духовне багатство свободи. Його герой бореться не з абстрактним злом, як це спостерігається в творах багатьох європейських романтиків тієї доби, а зі злом цілком конкретним – із поневоленням польською шляхтою українців. Не пасивність, а активність визначає стан поведінки його героя. Замість байронівського героя, сповненого рефлексії і болісних нерозв’язаних суперечностей, постав персонаж, що втілює активність, волю та ясну мету. “Гей, молодці, за свободу!” – цей заклик характеризує Наливайка як патріота України, за волю якої бореться” [9, с. 145].

Із притаманною цим дослідникам концептуальністю суджень вони визначили: “В образах козацьких ватажків, в їх лицарстві автор “Наливайка” бачить вияв людяності й благородства, чого він не помічає у сучасній йому дійсності. Водночас поет картиною загибелі козаків, горя їхніх матерів відтворює трагізм війни, підкреслюючи, що свобода здобувається важко” [9, с. 145].

Авторка монографії “Драматургія Спиридона Черкасенка (еволюція індивідуального стилю)” (2011) В. Школа послалася на повідомлення самого письменника і цитування його літературознавцем О. Мишаничем, що “матеріалом для написання драми “Северин Наливайко” (1928) послужили історична студія “Причини лихоліття ляцького і перші козацькі бучі” та драма “Цар Наливай” П. Куліша” [10, с. 55]. Дослідниця обмежила аналіз твору таким судженням: “С. Черкасенка хвилювала не особа Наливайка – гіперболізована, якоюсь мірою символічна (уособлення степового вітру), а колорит і подих епохи – епохи розбрату й чварів” [10, с. 56]. У висновку наголошено: “С. Черкасенко не ідеалізував минуле. В національному він бачив загальнолюдське, універсальне” [10, с. 56].

Наповненістю конкретних спостережень, аналітичною заглибленістю привертає праця Т. Жицької “Історична драматургія Спиридона Черкасенка” [12]. Синтезований підхід засвідчують такі судження: “Щиро перейнявшись надзвичайно актуальною на початку ХХ ст. ідеєю європеїзації національної культури, С. Черкасенко намагався включитися до процесу оновлення художнього мислення, на відміну від активно стимульованого традицією шаблону позбавити образ Наливайка “непохитної монолітності”. Головний герой драми “Северин Наливайко” не позбавлений вагань і сумнівів, йому відомі хвилини слабкості й зневіри. Водночас у силу властивостей своєї вдачі й обставин він опиняється в центрі загальної уваги. Його особисті вчинки, діяльність позначаються на долях співвітчизників” [12, с. 129].

Вивчення тексту драми набуло комунікативної конфігурації: “Він є ніби носієм самої історії, в якій драматурга цікавить не її пригодницький бік, а художнє освоєння духовного досвіду визвольної боротьби. Доля свідомої свого покликання особистості тісно переплітається з долею всієї української спільноти” [12, с. 130].

Літературознавчим набутком Т. Жицької стали ключові характеристики художнього світу драми, її композиційних ознак, структурованості конфлікту: “Козацьке лицарство С. Черкасенко асоціює зі степовим вітром, який має принести вимріяну волю, а Наливайко – птах, який змахом своїх крил здіймає цей вітер. Потяг до козацької вольниці виникає у Касильди, яка, вважаючи себе “вербованою шляхтянкою”, не може зрозуміти, чому її так приваблює “степове лицарство”, яке вона повинна ненавидіти. Основний конфлікт пролягає через душі Касильди й Северина – самобутніх індивідуальностей, здатних на сильні почуття у суперечках із собою, на рішучі кроки в поведінці. “Касильда не може своїм розумом викинути із душі “шляхетного красеня”, “демона степів безкраїх”. Грізна і мстива шляхтянка під впливом напучувань єзуїта вирішує використати свою чарівну вроду як зброю і внести розбрат поміж козацькою старшиною. Здійснені наміри обертаються трагедією” [12, с. 131].

До цього варто додати, що з експресіонізмом, як мистецтвом відчаю, крику суголосні ідейно-естетичні й стильові доміанти інтриги, перипетій, апеляція письменника до почуттєвих пластів психіки реципієнта. У фіналі, дізнавшись про своє українське походження й усвідомивши хибність поглядів і вчинків, Касильда робить відчайдушну спробу врятувати Наливайка, та пізно.

Т. Жицька аргументовано стверджує, що в інтерпретації образу Наливайка домінує “інтегруючий мотив, який може бути виражений формулою “особистість – громадянин”, що поєднує воедино індивідуальне й національно-суспільне” [12, с. 133].

Семантичне навантаження імені головного героя історичного роману Івана Ле “Наливайко” (1940), за аналізом О. Федоренко, стало уособленням визвольної боротьби українського народу: “Вся Україна тліє вже ім’ям повстань – його ім’ям” [13, с. 220], у якій він виявив себе як характерник [14, с. 416]. Хоча дослідниця констатує: “У романі слово “характерник” ужито лише один раз у значенні “командувач військом (воєвода) і українець-патріот” [14, с. 418].

Визначення терміна в малій енциклопедії “Українське козацтво” таке: “Характерник, галдовник – наділений надприродними здібностями козак-чаклун. Характерники могли заговорювати біль, рани, спиняти кров. Було прийнято думати, що вони можуть моментально переміщуватися на великі відстані, на простеленій повсті пливти водою, перетворюватися на різні предмети, ловити кулі та ядра тощо. Вважалося, що надприродні якості характерників допомагали козакам перемагати ворога. Тому характерниками вважали найвидатніших отаманів” [1, с. 507].

О. Федоренко встановила, що “за інтерпретацією Іване Ле, унікальні здібності Наливайка найяскравіше виявляються в екстремальних ситуаціях. Так, у бою Северин показав непересічні здібності миттєво проаналізувати становище, знайти дієвий спосіб захисту від нападників і повести за собою побратимів, старших за віком і соціальним статусом” [14, с. 417]. У романі полковник Ничипір згадує про це так: “... не встиг я розумом збагнути, що ж сталося, як Наливайко вже був на татарському коні. Щось страшне коїлося тоді... Спочатку на нього хмарою налетіли вершники, але з прокльонами одразу й кинулися від нього врозтіч. Як він рубався, клятий юнак! І головне – сміється. Досі, в поході я не бачив його веселим, а тут регочеться й рубається” [13, с. 59-60].

“Напівдика” посмішка Наливайка в бою лякала ворогів і водночас – надихала козаків: “Сама смерть не сміялася страшніше, пожираючи свої приречені на загибель жертви” [13, с. 313]. Польський офіцер Уніховський перелякався, побачивши вираз люті на обличчі Наливайка: “Його посмішка, як страховище пекельне, посилала холод під теплий одяг полковника” [13, с. 270].

Несамовитість Наливайка в бою, його дивовижне шалювання, неординарні вояцькі здібності визнав польський гетьман коронних військ Жолкевський, коли захоплено сказав графу Замойському: “...при шаблі він господар європейський!” [13, с. 157]. І той після перемоги

козаків у Слуцьку своєрідно тлумачить воїнський хист Наливайка: йому “гарт шаблею править у бою...” [13, с. 289].

Аналізуючи зосередженість Івана Ле на ідейному наповненні образу Наливайка, на його метафорично-символічній сутності, дослідниця історичних романів першої половини ХХ ст. Т. Сагайдак справедливо закинула письменникові “приписування національному герою деяких невластивих рис, зокрема послідовного атеїста, перевантаживши твір любовними епізодами” [15, с. 11].

В історичному романі “Северин Наливайко” (1996) М. Вінграновський “не порушуючи історичної правди, глибоко проникаючи в психологію і життя простого народу, за допомогою художнього освоєння скупих історичних даних про Наливайка і народне повстання 1594–1596 рр., засвідчив глибоке розуміння історичного факту і відчуття художньої вірності йому, доцільності перетворення його в об’єкт словесного мистецтва” [17, с. 121].

О. Проценко кваліфіковано й детально виявила, що моделювання образу головного героя “фантастично збагачується безліччю пригод людського духу і тіла”. Так, випадок “заносить” неприємного Наливайка в табір кримського хана Газі-Гірея. Вони мирно говорять весь ранок, і день, і вечір, а потім не лише приязно прощаються, а й обіймаються, “душа до душі припали не лише двоє чоловіків, а й дві непримиренні віри – Бог обійнявся з Аллахом” [16, с. 226].

Дослідниця наголосила, що в романі М. Вінграновського гетьман Северин Наливайко – один із лідерів боротьби православ’я на Україні з католицьким тиском у ХVІ ст., бо для українців зневажання прадідівської віри завжди слушно вважалося найгіршою і найтяжчою з усіх образ: “У бога рівні всі! Чи наша віра коли себе ставила над іншими вірами? Навіщо її треба схрещувати? Католики є і будуть. Тож нехай будемо і ми! Навіщо вони прийшли в Україну з мечем і привели єзуїтів? Хто їх просив з їхньою мовою, палями й колесуванням?! Знаю, панове, одне: пожирання одним народом іншого до благодаті не приведе. Воно приведе до крові... Коли змушені битися віри – переможців не буде. Будуть лише переможені: і ті, хто сильніші, і ті, хто начебто й слабші... Ми будемо захищати себе – свою віру, і мову, і свій народ!” [16, с. 330–331].

Досягненням О. Проценко є продуманий аналіз особливостей творення образу цілісної особистості, репрезентації української чоловічої ментальності: “Гетьман наділений характерними властивостями державного діяча: мудрістю і передбачливістю. Історики стверджують, що він був непересічною особистістю – “вродливим”, “сильним”, “хоробрим чоловіком”, “чудовим гармашем”. Відзначаючись відданою сміливістю, з юних літ займався “козацьким ремеслом” [1, с. 82]. Ось таким бачать Наливайка іноземці: “Всі тут присутні турки й татари не могли не помітити Наливайкових рук: пальці у Наливайка були прямі, тонкі й гнучкі, як на картинах у стародавніх китайців, а самі кисті довгі, широкі й також тонкі, ніби народжені для боріння і шаблі” [16, с. 267].

М. Вінграновський постійно акцентує увагу на шаблі ватажка повстання, підкреслюючи його мужність, рішучість, витривалість. Навіть в інтимному епізоді роману рука Галі, простягнена до Северина, наштовхнулася на руків’я шаблі, що водночас була й перешкодою до їхнього щастя, і засобом боротьби проти “польських тортур”, “кримських базарів”, “турецьких гранітних кар’єрів” [16, с. 63].

У зовнішності головного героя індивідуальні такі ознаки: “Засмагле від Бога обличчя”, “маленькі вуха, з тремтливими ніздрями ніс, темнаві губи і чорні над ними середньої довжини вуса”, “темно-горіхові очі”. Його образ розкривається і в несподіваних діях: на образливі слова Януша Острозького, що козаки “худоба, темне бидло, твань і раби” – вихопив шаблю і рубонув по голові. І через почуття та переживання: як ішов під містечко П’ятку бити запорожців, став “ковтати сльози... розстебнув сорочку й взявся терти долонею

серце: серце лупило, як з-під каменя джерело...” [16, с. 178], його аж “лихоманило”, “увесь горів ніби в гарячці”, а права рука із шаблею “зробилася дерев’яною і не згиналася”. При самій лише згадці про запорожців “на очі полізли сльози”. Звертаючись до вищого органу козацького самоврядування – до Козацького Кола з промовою, ніяк не міг зібратися з духом, “над бровами...виступив піт, а темний борлан заходив на горлі, як човник” [16, с.144]. Коли пішов миритися із запорожцями, саме козацький старшина Лобода закликав їх не прощати й вигукнув страшні слова: “Не відпускайте його! Бо тоді ми всі пропадемо!...В’яжіть його! В’яжіть!” [16, с. 365].

І люди “однієї крові і віри” хапаються за шаблі. Наливайко “здригнувся, ніби упав із коня на камінь. На його спині, на білому кунтуші, як плями темної крові, виступили плями поту... піднявся з коліна, заплющив очі і, як був із заплющеними очима, переступив чоботом квітку, ступив у домовину і в неї ліг” [16, с. 240].

Криваві сутички в романі – це “болісне нагадування, що саме незлагодна, амбітність, нетерпимість часто ставали на заваді шляхетним намірам тих, хто прагнув бачити Україну вільною і незалежною” [17, с. 123].

Отже, компаративний аналіз дозволяє зробити висновки про неоднакові зв’язки між художніми й історіографічними текстами, про збагачення форм, прийомів і засобів відтворення образів лідерів козацько-селянських повстань, їхньої здатності до активних дій і перемог, художнього моделювання національних характерів, утвердження принципів історизму.

Виявлені ознаки дозволяють окреслити перспективи подальшого порівняння інтерпретацій історично-конкретних ватажків визвольної боротьби українського народу, зіставлення суспільно-політичних світобачень письменників, розширення коментування авторських позицій у творах про високі приклади предків, аналізу потрактувань людини в історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Українське козацтво : Мала енциклопедія. – К. : Генеза; Запоріжжя : Прем’єр, 2002. – 568 с.
2. Івакін Ю. Коментар до “Кобзаря” Шевченка. Поезія до заслання / Юрій Івакін. – К. : Наук. думка, 1964.
3. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів : у 12 т. / Т.Г. Шевченко / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К. : Наук. думка, 2001. – Т. 1 : Поезія 1837 – 1847. – 784 с.
4. Гуржій І. Т. Г. Шевченко про героїчне минуле України / Іван Гуржій. – К. : Наук. думка, 1964.
5. Закутна І. О. Жанрово-стильова еволюція українського історичного роману у віршах ХХ ст. : дис. на здобуття наук.ступеня канд. філол. наук : 10.01.01. / І. О. Закутна. – Запоріжжя, 2015. – 210 с.
6. Сосюра В. М. Тарас Трясило. / В. М. Сосюра // Сосюра В. М. Твори. У 10-ти т. Т.6. – К. : Дніпро, С. 142-197.
7. Жукова В. Жанрові особливості української історичної повісті 1950 – 1960 – х років / Вікторія Жукова // Література. Фольклор. Проблеми поетики : Зб. наук. праць. – Вип. 24. – Ч. 1. - К. : Твім інтер, 2009. – С. 276 – 287.
8. Мушкетик Ю. Семен Палій. Історична повість / Юрій Мушкетик. Твори : У 2-х т. Т. 1. – К. : Дніпро, 1979. – С. 221 – 519.
9. Ткачук М. П., Ткачук О. М. Маркіян Шашкевич. Дослідження / М. П. Ткачук, О. М.Ткачук. – Тернопіль : Медобори, 2009. – 248 с.
10. Школа В. Драматургія Спиридона Черкасенка : (Еволюція індивідуального стилю) / Валентина Школа. – К. : Знання України, 2001. – 130 с.

11. Черкасенко С. Северин Наливайко / Спиридон Черкасенко. Твори : В 2 т. – К., 1991. – Т. 1.
12. Жицька Т. Історична драматургія Спиридона Черкасенка / Тетяна Жицька // Київська старовина. – 1999. – № 5. – С. 127 – 134.
13. Ле І. Наливайко : Історичний роман / Іван Ле. Твори : у 7 т. Т. 4. - К. : Дніпро, 1969. – 455 с.
14. Федоренко О. Еволюція поглядів Івана Ле на характерництво у романах “Наливайко” і “Хмельницький” (Епопея “Україна”) / Ольга Федоренко // Література. Фольклор. Проблеми поетики : Зб. наук. праць. – Вип. 34. – Ч. 1. – К. : Твім інтер, 2009. - С. 415 - 426.
15. Сагайдак Т. О. Художня інтерпретація козацтва в українських історичних романах першої половини ХХ ст. : автореф. дис... канд. філол. наук. 10. 01. 01. / Т.О. Сагайдак – Херсон, 2008. – 20 с.
16. Вінграновський М. Северин Наливайко / Микола Вінграновський – К. : Веселка, 1996. – 336 с.
17. Проценко О. А. Жанрові особливості роману М. Вінграновського “Северин Наливайко” / О. А. Проценко // Вісник ЗДУ : Філологічні науки. – 1999. - № 2. – С. 120 – 124.

REFERENCES

1. Ukrayins'ke kozatstvo : Mala entsyklopediya. – К : Heneza; Zaporizhzhya : Prem'yer, 2002. – 568 p.
2. Ivakin Yu. Komentar do “Kobzarya” Shevchenka. Poeziya do zaslannya / Yuriy Ivakin. – К. : Nauk. dumka, 1964.
3. Shevchenko T. H. Povne zibrannya tvoriv : u 12 t. / T.H. Shevchenko / Redkol. : M.H. Zhulyns'kyu (holova) ta in. – К. : Nauk. dumka, 2001. – Т. 1 : Poeziya 1837 – 1847. – 784 p.
4. Hurzhiy I. T.H. Shevchenko pro heroichne mynule Ukrayiny / Ivan Hurzhiy. – К. : Nauk. dumka, 1964.
5. Zakutna I. O. Zhanrovo-styl'ova evolyutsiya ukrayins'koho istorychnoho romanu u virshakh XX st. / : dys. na zdobuttya nauk.stupenya kand. filol. nauk : 10.01.01. / I.O. Zakutna – Zaporizhzhya, 2015. – 210 p.
6. Sosyura V.M. Taras Tryasylo. / V.M. Sosyura // Sosyura V.M. Tvory. U 10- ty t. T.6. – К. : Dnipro, - P. 142-197.
7. Zhukova V. Zhanrovi osoblyvosti ukrayins'koyi istorychnoyi povisti 1950 – 1960 – kh rokiv / Viktoriya Zhukova // Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky : Zb. nauk. prats'. – Vyp. 24. – Ch. 1. - К. : Tvim inter, 2009. – P. 276 – 287.
8. Mushketyk Yu. Semen Paliy. Istorychna povist' / Yuriy Mushketyk. Tvory : U 2-kh t. T. 1. – К. : Dnipro, 1979. – P. 221 – 519.
9. Tkachuk M.P., Tkachuk O.M. Markiyan Shashkevych. Doslidzhennya / M.P. Tkachuk, O.M.Tkachuk. – Ternopil' : Medobory, 2009. – 248 p.
10. Shkola V. Dramaturhiya Spyrydona Cherkasenka : (Evolutsiya individual'noho stylu) / Valentyna Shkola. – К. : Znannya Ukrayiny, 2001. – 130 p.
11. Cherkasenko S. Severyn Nalyvayko. / Spyrydon Cherkasenko. Tvory : V 2 t. – К., 1991. – Т. 1.
12. Zhyts'ka T. Istorychna dramaturhiya Spyrydona Cherkasenka / Tetyana Zhyts'ka // Kyuyivs'ka starovyna. – 1999. – № 5. – P. 127 – 134.
13. Le I. Nalyvayko : Istorychnyy roman / Ivan Le. Tvory : u 7 t. Т. 4. - К.: Dnipro, 1969. – 455 p.
14. Fedorenko O. Evolyutsiya pohlyadiv Ivana Le na kharakternytstvo u romanakh “Nalyvayko” i “Khmel'nyts'kyu” (Eropeya “Ukrayina”) / Ol'ha Fedorenko // Literatura. Fol'klor. Problemy poetyky : Zb. nauk. prats'. – Vyp. 34. – Ch. 1. – К. : Tvim inter, 2009. - P. 415 -426.
15. Sahaydak T. O. Khudozhnya interpretatsiya kozatstva v ukrayins'kykh istorychnykh romanakh pershoi polovyny XX st. avtoref. dys... kand. filol. nauk. 10. 01. 01. / T.O. Sahaydak – Kherson, 2008. – 20 p.
16. Vinhranovs'kyu M. Severyn Nalyvayko / Mykola Vinhranovs'kyu – К. : Veselka, 1996. – 336 p.
17. Protsenko O.A. Zhanrovi osoblyvosti romanu M. Vinhranovs'koho “Severyn Nalyvayko” / O.A. Protsenko // Visnyk ZDU : Filolohichni nauky. – 1999. - № 2. – P. 120 – 124.

УДК 821.161.1

ПАМ'ЯТЬ ЖАНРА БЫЛИНЫ В ЛИБРЕТТО В. А. ЖУКОВСКОГО К ОПЕРЕ “АЛЕША ПОПОВИЧ, ИЛИ СТРАШНЫЕ РАЗВАЛИНЫ”

Щедрин И. Л., аспирант

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

i.l.shchedrin@gmail.com

В статье, с опорой на концепцию памяти жанра М. М. Бахтина, анализируется жанровая специфика либретто В. А. Жуковского к волшебной-сказочной опере “Алеша Попович, или Страшные развалины” и характер проявления в ее структуре элемента былины как одного из жанров-предшественников. Память жанра былины проявилась в произведении Жуковского на уровне этоса, имен и характеров персонажей, а некоторые черты Алеши Поповича, возможно, восходят к богатырской поэме Н. А. Радищева. В то же время, есть и черты, характерные не для памяти былины, а для межжанровой общности литературной богатырской сказки: установка на нестрогую достоверность, славянский политеизм в мироощущении и другие.

Ключевые слова: жанр, былина, богатырская опера, литературная богатырская сказка, память жанра.

ПАМ'ЯТЬ ЖАНРУ БИЛИНИ В ЛИБРЕТО В. А. ЖУКОВСЬКОГО ДО ОПЕРИ “АЛЬОША ПОПОВИЧ, АБО СТРАШНІ РУЇНИ”

Щедрін І. Л., аспірант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

У статті, з оперттям на концепцію пам'яті жанру М. М. Бахтіна, аналізується жанрова специфіка лібрето В. А. Жуковського до чарівно-казкової опери “Альоша Попович, або Страшні руїни” і характер прояву в її структурі елемента билини як одного з жанрів-попередників. Пам'ять жанру билини проявилася у творі Жуковського на рівні етосу, імен і характерів персонажів, а деякі риси Альоші Поповича, можливо, походять від богатырської поеми М. О. Радищева. Водночас, є і риси, притаманні не для пам'яті билини, а для міжжанрової спільності літературної богатырської казки: установка на нестрогу достовірність, слов'янський політеїзм у світовідчутті тощо.

Ключові слова: жанр, билина, богатырська опера, літературна богатырська казка, пам'ять жанру.

GENRE MEMORY OF HEROIC EPIC BALLADE (“BYLINA”) IN THE OPERA’S LIBRETTO “ALESHA POPOVICH, ILI STRASHNYE RAZVALINY” BY V. A. ZHUKOVSKIY

Shchedrin I. L.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporozhye, Ukraine*

I.Schedrin analyzes genre peculiarities of the magic fairy tale opera’s libretto “Alesha Popovich, Ili Srtashnye Razvaliny” by V. A. Zhukovskiy basing on the concept of memory aspects by M.M. Bakhtin. The author focuses on the “bylina” element (as one of the precede genres) in its structure. The importance, originality and topicality of the research question are based on the interest in the way how the byline influences some literary works of the XVII – the early XIX centuries. To explain this influence the author resorts to the conception of the genre memory by M. M. Bakhtin.

The memory of the bylina reveals itself in the opera’s libretto by V. A. Zhukovskiy in the level of the ethos, names and characters. Some characteristics of Alyosha Popovich go up to heroic opera by N. A. Radishchev. These statements are proved by the results of the comparison of the poem by N. A. Radishchev and the libretto by V. A. Zhukovskiy (there are sentimental heroes, the names and the characters of the heroines are alike (Lyudmila – Lyubimira) etc.). At the same time libretto by V. A. Zhukovskiy also has peculiarities typical for intergeneric community of the literary epic fairy tale. They are: suggestion on the non-strict verisimilitude, Slavic polytheistic mental outlook etc.

The bylina influence on the chronotopos of the libretto by V. A. Zhukovskiy is decreased. The declared before ideas about the influence of the byline rhyme and poetics on the libretto by V. A. Zhukovskiy are not confirmed. On the other hand the author supposes the possibility of the lubok influence. There is a complex influence on the characters of the heroes by V. A. Zhukovskiy of the characterology of the literary epic fairy tales. The literary work by V. A. Zhukovskiy is closely related to the epic fairy tales and poems by N. A. Radishchev, N. M. Karamzin and other writers of the XVII – the early XIX centuries.

Key words: genre, heroic epic ballade, bylina, heroic opera, literary heroic fairy tale, genre memory.

Опера “Алеша Попович, или Страшные развалины”, датируемая исследователями 1806 годом [1, с. 576], достаточно хорошо изучена. Исследования о фольклоризме этой оперы публиковали как советские [2], так и зарубежные [3] исследователи. Либретто оперы, написанное В. А. Жуковским, снабжено качественным комментарием [1, с. 569-581]. Известно, что “Алеша Попович” является переложением (или “вольным русифицированным переводом” [1, с. 569]) комедии К. Ф. Генслера “Die Teufelsmühle am Wienerberg. Ein österreichisches Volksmärchen mit Gesang in vier Aufzügen”. Жуковский не ограничился простым переводом произведения, а переложил действие на славянскую почву, заменив немецких рыцарей русскими богатырями, русифицировав топонимы, а также модифицировав текст, в результате чего подверглись определенным изменениям характеры героев. Подробный разбор модификаций Жуковского и отличий его текста от немецкого оригинала уже предпринимали и немецкие исследователи, и отечественные [2; 3; 4]. Разумеется, анализ произведения Жуковского должен учитывать лишь материал, привнесенный автором, а не заимствованный им у К. Ф. Генслера.

Связь произведения Жуковского с былиной, специфика фольклоризма оперы остаются объектом внимания исследователей [4], в том числе украинских [5]. Тем не менее, даже наиболее подробные исследования в рамках специальных работ о фольклоризме творчества Жуковского не учитывают одновременно и полно влияния русской литературной богатырской сказки и русского богатырского эпоса на это произведение. Трудно считать окончательным и общий вывод исследователей, которые считают, что былина не оказала никакого существенного влияния на либретто Жуковского: можно выделить и охарактеризовать и влияние былины на произведение, и влияние литературных “богатырских сказок”, созданных такими современниками Жуковского, как Н. М. Карамзин, Н. А. Радищев. Ранее исследователи не проводили сопоставлений произведений Жуковского с другими представителями общности “литературной богатырской сказки”. Укрепилось мнение, что произведение Жуковского почти не связано с былиной. Как представляется, подобную связь проследить все же можно, если обратиться к концепции памяти жанра, впервые предложенной М. М. Бахтиным, и воспользоваться соответствующей подходящей методологией. Концепция памяти жанра является частью теории Бахтина о том, как возникает и изменяется в истории литературный жанр, порождая жанры-преемники и наследуя предыдущие жанры. На сегодня “память жанра” используется в литературоведении как термин, хотя единое определение еще не закрепилось. В рамках настоящего исследования примем, что память жанра – феномен наследования жанродифференцирующих параметров художественного произведения в ходе исторической эволюции жанров, обусловленный полным или частичным сохранением их функционального значения, а также наличием связи преемственности от исходного жанра к любому из тех, в которых сохраняется его память. Проследить влияние памяти жанра на литературное произведение, к этому жанру не относящееся, можно по нескольким направлениям:

1. Жанровая авторефлексия произведения.
2. Тема произведения.
3. Черты мировосприятия автора.
4. Характеристики хронотопа.
5. Архитектоника и композиция произведения.
6. Социально-эстетическое значение произведения.
7. Поэтика: художественные приемы, ритмика, лексика, фразеология и другие поэтические особенности.
8. Объем текста произведения.

9. Жанровая дистрибуция (литературные произведения каких жанров генетически или тематически связаны с исследуемым произведением).

10. Внелитературная дистрибуция (виды искусства и их конкретные произведения, связанные с произведением) [7, с. 65].

В процессе анализа по этим параметрам можно более точно определить произведения и жанры, выполнившие роль посредников в передаче памяти жанра. В настоящем случае речь идет о памяти жанра былины в либретто В. А. Жуковского к опере “Алеша Попович, или Страшные развалины”. Учитывая уже сделанные исследователями наблюдения, касающиеся оперы Жуковского, нельзя не отметить следующие аспекты.

Жанровый авторефлексив произведения – “опера”. По мнению исследователей, авторефлексив значительно упрощен и не соответствует жанровой специфике текста; более правомерно, учитывая практику театральных постановок 1800-х годов, было бы назвать “Алешу Поповича” “комедией с хорами, пением, сражениями, превращениями и великолепным спектаклем” [1, с. 577]. В то же время, использованный Жуковским жанровый авторефлексив, мог быть обусловлен традициями “богатырской оперы”, заложенными еще Екатериной II.

Одна из центральных тем произведения – конфликт между богатством и доблестью. Алеша Попович не может взять в жены Любимиру, потому что она недостаточно богата. Жуковский заостряет конфликт: Силуян поет Барме песню о том, что только обладающий деньгами, золотом, вправе рассчитывать на что-то в жизни:

Только в деньгах все найдешь –
Ум, любезность, красоту!
Всех милей богач.
Златом красится урод;
Злато ум дает!
Злато – сильный чародей,
Им счастливы мы! [1, с. 127].

Конфликт этот чужд былине (в отличие от других социальных противоречий: между богатырем и боярами, между князем и богатырем). Былина признает ценность материального блага, и даже вычурной роскоши, но богатырь никогда не показывается в былинах бедным и никогда не страдает от бедности: он всегда красиво и дорого одет, у него лучший конь, отличное снаряжение и богатый доспех. Воин-герой, побивающий целые армии и страшнейших чудовищ, бедным быть не может – такова угадывающаяся логика былины. Эта логика продиктовала и основные черты героев литературных богатырских сказок с именами богатырей: они не тягаются с богачами, потому что богачи фактически ничего не могут им противопоставить. Соперниками героев в борьбе за сердце дамы выступают другие богатыри, злые или враждебные, чудовища и чародеи: то есть, существа не из мира обыденности, в котором существуют деньги и их обладатели, магнаты, а из мира эпического, где мечу противостоит только меч или магия.

В “Алеше Поповиче” отражена и другая тема, общая для ряда литературных богатырских сказок: тема борьбы героя с препятствиями во имя любви. То, что реализация этой темы сближает оперу Жуковского с “Русскими сказками” Левшина, исследователи уже замечали [4]. Мотив искушения героя ужасами и непреодолимыми, на первый взгляд, препятствиями, использован и в богатырских поэмах Н. А. Радищева. Характерная особенность мотива – то, что богатыря искушает положительный персонаж не с целью отвратить его от подвига, а с целью проверить подлинность его чувств.

“Алеша Попович, или Страшные развалины” – произведение, в котором фантастический вымысел играет большую роль, что характерно для литературной богатырской сказки. Герои то и дело встречаются с духами, магией, волшебными перевоплощениями. Духи не просто создают фон, а принимают активнейшее участие в событиях; месть духов становится двигателем сюжета. Учитывая, что сюжет и фабула “Алеша Поповича” являются лишь отчасти продуктом самостоятельного творчества, тем не менее, можно утверждать, что Жуковский сделал выводы о сочетаемости фантастического сюжета “Чертовой мельницы” Генслера с традициями литературной богатырской сказки. Подобные предположения высказывались исследователями и ранее [1, с. 574], хотя доказательства в основном базировались на оставленных Жуковским записях с упоминанием “Радищева” (вероятнее, все же А. Н. Радищева) на полях “Мимики” И.-Я. Энгеля, а не на сопоставлении произведений.

Замена имен персонажей оперы Генслера на имена русских богатырей, казалось бы, показывает, что последних Жуковский воспринимает не как исторические лица, а как вымышленных героев. И, тем не менее, в богатырской опере Жуковского есть отсылки и к летописной истории: “Мой муж служил в войске Святослава! Он погиб вместе с ним на Днепровских порогах; я попала в плен злодеям печенегам, которые выкололи мне глаза и пустили скитаться по белому свету”, – говорит Любимира [1, с. 199]. Можно сделать предположение о том, что по степени достоверности былинные богатыри, князь Святослав и князь Владимир приравниваются автором оперы “Алеша Попович”. Добрыня при этом изображен старшим из богатырей (и даже называется “стариком” [1, с. 170]), что не соотнобразится с былинами, попавшими в первое издание сборника Кириши Данилова и известными Жуковскому. В то же время, Добрыня выглядит старшим в летописях (если отождествлять Владимира Красно Солнышко с Владимиром Великим, а богатыря Добрыню – с его тезкой, дядей и наставником киевского князя). С другой стороны, историчность имен персонажей никак не ограничивает творческую фантазию автора. Таким образом, несмотря на попытки Жуковского отстроить логику образов и, отчасти, повествования на основе зафиксированных в летописях исторических фактов (что характерно для всех литературных богатырских сказок), можно констатировать ориентацию произведения на нестрогую достоверность (т. е., достоверность эпохи и некоторых образов) с сильным креном в сторону вымысла.

Богатырская опера Жуковского наследует характерный для литературной богатырской сказки славянский политеизм. Об этом говорят как приметы художественного мира опера (“судилище правосудных богов” [1, с. 182]), так и идиоматика (“боги решат между нами” [1, с. 191], “клянусь богами” [1, с. 192]), так и описание “языческой обрядовости”: “Сквозь флер виден пышный блестящий храм – кумир Лады; перед ним пылающий жертвенник; жрец приносит жертву; перед жертвенником стоит Любимира вместе с юношей, имеющим облик Алеша Поповича, в брачных венцах” [1, с. 206]. Упоминаются имена славянских и квазиславянских божеств. Жуковский обращается с этими именами вольно: так, в пересказе Силуяна Перун – не бог, а “чародей, людоед, безбожник” [1, с. 132]; это, впрочем, не мешает Калите, уstraшенному призраком, восклицать “О Перун!” [1, с. 147].

Этос героев оперы в основном не совпадает с этосом былины: их поведение в достаточно серьезной степени закреплено необходимостью следовать сюжету оперы Генслера. Именно в связи с этим в опере Жуковского присутствует множество нехарактерных для былины и литературной богатырской сказки мотивов. Так, мотив судебного поединка (который воспринимается не как состязание героев, а именно как метод установления истины в вопросе, кто же убил дочь Добрыни Никитича) заимствован из общеевропейских средневековых реалий, которые не нашли отражения в русском богатырском эпосе.

В то же время, Артамасова отмечает [4], что на образы богатырей у Жуковского повлиял этос былины. Так, доблестью богатыри называют умение пить: если у Генслера оруженосец Каспар говорит “кто умеет пить – тот умеет странствовать”, то у Жуковского Барма

отмечает: “Вот настоящий богатырь!” [4]. Более значима другая отмеченная ею же [4] модификация: если Эггард у Генслера говорит, что живет только ради красавиц в Вене, то его аналог в опере Жуковского, Илья Муромец, дает киевлянам слово “служить им верой и правдою” [4]. Эта модификация – проявление памяти былины, диктующей богатырям особую аксиологию и этос (особую в сравнении с героями западноевропейских рыцарских романов).

Установка на идеализацию прошлого в опере Жуковского никак не выражена: древняя Русь выступает лишь вполне нейтральным фоном для разворачивающихся событий. Эта черта оперы Жуковского явным образом выделяет ее среди ряда других литературных богатырских сказок.

Пространство действия оперы Жуковского определено топонимами, наиболее общими для русских былин, а также для литературной богатырской сказки: Киев, Новгород, Днепр. Основные локации, кроме одной, характерны для большинства литературных богатырских сказок: подземелье, темный лес, палаты, гостиница, развалины замка. Все, кроме гостиницы, явно выбивающейся из этого ряда, что уже не раз отмечали исследователи [4]. Стоит отметить, что и хронотоп заколдованного замка также совершенно чужд былине и механически перенесен в русскую литературную богатырскую сказку, в том числе и в оперу Жуковского, из европейской литературной сказки. Близость к былине, на первый взгляд, обнаруживает хронотоп застолья, в который помещен зачин. Однако на поверку застолье в опере Жуковского оказывается совсем не таким, как в былине: в русском богатырском эпосе столованье, почестный пир – это пространство коммуникации (между богатырями, богатырями и антагонистами, богатырями и князем), социальной игры (в основном связанной с похвалой, т. е., попыткой справедливо обозначить или зависить собственное социальное значение хвалящегося), исходная точка некоторых богатырских “квестов” и финал других. В опере “Алеша Попович” пир богатырей выполняет лишь одну функцию: стартовая точка квеста. Социальной игры не происходит, зато имеет место обмен информацией; это и объяснимо, потому что любая игра или похвальба на былинном пиру имеет смысл только в присутствии князя, а его на богатырском пиру как раз нет. Это лишь один пример того, как сюжет оперы Генслера противоречит памяти былины; в целом, говоря о хронотопе оперы Жуковского, можно констатировать полное несовпадение с былиной по ряду ключевых аспектов. Это хронотоп европейской сказки о рыцарях, а не былины – несмотря на попытку автора ориентироваться на славянскую топонимику и приметы материальной культуры. В связи с последним стоит отметить невнимание Жуковского к аутентичности материальной культуры: так, во время пира играют на балалайке (вместо гуслей; балалайка же впервые упоминается в отечественных источниках конца XVII века [8]), богатыри носят “броню” [1, с. 170], “латы” [1, с. 207] (вместо кольчуги) и проч. В былину тоже постоянно проникали реалии более поздних эпох, однако считать такое проникновение памятью былины едва ли правомерно.

Одним из главных элементов композиции оперы, в которых Жуковский проявил себя как “соперник”, а не “раб” Генслера – образы и их характерология. Как уже отмечали исследователи [4], Жуковский не просто механически заменил имена немецких рыцарей именами минимально соответствующих логике сюжета русских богатырей [1, с. 572-573], а модифицировал их поведение в соответствии с устоявшимися представлениями о богатырях.

Алеша Попович – заглавный герой оперы, не слишком соответствует былинному Алеше, а равно и Алеше из литературных богатырских сказок. С одной стороны, Жуковский сохранил одну из главных черт Алеши – романтический авантюризм. Богатыря толкает на подвиги любовь к Любимире, дочери боярина Громобоя [1, с. 128]. Однако это не значит, что Алешу можно назвать героем-любовником (каковым он, по сути, является во многих известных былинных сюжетах): “Я прежде смеялся над любовью, называл ее сумасшествием, думал об одних сражениях, гонялся за дикими зверями, побивал войска и побеждал богатырей – теперь люблю страстно и пламенно!” [1, с. 141]. Соловья удивило то, что Алеша краснел,

глядя на Любимиру. Былинный же Алеша не краснел даже тогда, когда Добрыня призвал его к ответу за уведенную жену; Жуковский сентиментализирует героя в духе Карамзина.

Интересно, что на всем протяжении оперы Алеша Попович вступает лишь однажды в серьезный бой – в ходе судебного поединка с Калитой, и бой этот проигрывает. Если бы не заступничество духа, поразившего Калиту кинжалом, дальнейшая судьба Алеша, потерявшего оружие в бою, была бы крайне сложной и едва ли счастливой. Такая неудачливость богатыря на, казалось бы, органичном для него поприще подвигов и битв, напоминает о приключениях героя поэмы Н. А. Радищева “Алеша Попович” [9]. Алеша у Радищева начинает свой богатырский путь с поражения, а в дальнейшем все его действия подчинены освобождению возлюбленной Людмилы. Поступки Алеша Поповича в опере Жуковского преследуют одну и ту же цель – соединиться с Любимирой, заполучив клад богатыря. Сходство имен, возможно, не случайно: поэма Радищева “Алеша Попович” могла послужить одним из источников для оперы Жуковского.

Характеры некоторых персонажей богатырской оперы Жуковского в определенной степени соответствуют характерам былинных богатырей. Так, образ Чурилы Пленковича связан с амурными приключениями, как и в былинах (Илья Муромец: “В Киев, Чурило Пленкович? Конечно, пленила тебя какая-нибудь красная девушка!” [1, с. 129]).

Особого внимания заслуживает серьезная модификация образа Матильды из оперы Генслера, превращенной Жуковским в Любимиру. По сравнению с Матильдой, Любимира более скромна и стыдлива, о чем уже писали исследователи, усматривая в образе Любимиры очередное воплощение излюбленного женского образа Жуковского – “нежной, чувствительной, скромной и покорной своей судьбе девушки” [4]. В самом деле, характер Любимиры отражает представления Жуковского о женском идеале, далекие от былинных, но близкие к стандарту рыцарского романа. Проблема женских характеров в былинах не раз рассматривалась в трудах фольклористов [10]. Можно утверждать, что былина дает целый ряд разнообразных моделей женского поведения: смелая и дерзкая женщина-воин, поляница (жена Дуная Непра); властная и мудрая княгиня (Апраксия, вызволяющая Илью Муромца наперекор воле князя); неверная и злокозненная колдунья (Маринка; жена Михайло Потока Авдотья); верная и скромная, но боевитая и готовая к подвигу супруга богатыря (жена Добрыни Никитича; жена Ставра Годиновича Василиса Микулишна, спасающая мужа из киевского плена); лишенная запоминающихся черт похищенная девица, нуждающаяся в вызволении (Забава Путятишна) и др. Пассивность, скромность, целомудрие – приметы только одного из амплуа, а именно амплуа похищенной, каковой Любимира не является. Акцентирование таких черт характера, как скромность, стыдливость, робость Любимиры едва ли соответствует былинной традиции; в то же время, именно эти черты присущи большей части героинь литературных богатырских сказок, испытавших влияние рыцарского романа.

Добрыня Никитич в опере Жуковского, как и в былинах, справедлив и ведет себя в соответствии с неким подразумеваемым кодексом чести. Алеша называет Добрыню “старым и честным богатырем” [1, с. 181]. И не напрасно: так, захватив в плен Алешу Поповича, которого он считает убийцей своей дочери, Добрыня не дает воли чувствам, а предоставляет богатырю возможность оправдаться: “Решился ли ты, злодей, признаться в своем преступлении? Говори – не хочу быть несправедливым, осуждая тебя” [1, с. 190].

Как и в произведениях Левшина, в опере Жуковского появляется добрая волшебница Добрада, которая становится покровительницей Алеша Поповича. Еще один сквозной персонаж, характерный для множества литературных богатырских сказок, – оруженосец Тароп. При этом Жуковский, идя по следам Генслера, создает комический образ никудышнего оруженосца Бармы – который отчаянно трусит, не выполняет прямых указаний богатыря, попадает из-за собственной трусости в разнообразные зловключения и совершает неблагоприятные поступки, пытаясь уберечь свою шкуру. То, что комический

оруженосец не назван именем Таропа – вероятно, проявление инерции образа, заложенной как памятью жанра былины, так и памятью литературной богатырской сказки.

При жизни Жуковского опера “Алеша Попович, или Страшные развалины” не ставилась – соответственно, нельзя говорить и о реакции на нее зрителей и критики. В то же время, расчет автора на аудиторию достаточно прозрачен. Впервые поставленная на русской сцене в 1804 году опера “Днепровская русалка” была точно таким же переложением на русскую почву произведения того же автора, К. Ф. Генслера. “Днепровская русалка” снискала большой успех и выдержала столь много сезонов, что стала частью классического театрального наследия XIX века (Инна Булкина, Днепровские русалки и киевские богатыри). Это была уже не первая комедия с волшебством, духами и перевоплощениями (достаточно вспомнить грандиозный успех аблесимовского “Мельника”). Неудивительно, что, имея целью создать популярное произведение для театра с мистическими мотивами, Жуковский обратился к все тому же Генслеру. Как и произведения Державина и Крылова, опера была рассчитана на дворян-театралов столицы.

На уровне лексики и тропов память жанра былины слабо проявляет себя в опере Жуковского. В произведении она проявилась наличием архаизмов (булава, панцирь, богатырь, оруженосец, боярин и др.), не являющихся достоянием одной лишь былины. Никаких попыток заимствования художественных приемов, характерных для русского богатырского эпоса, в богатырской опере нет.

Некоторые исследователи квалифицируют белый стих, используемый Жуковским в достаточно частых стихотворных вставках, как “соответствующий белому стиху русских былин и фольклорных песен” [1, с. 575]. Суждение это представляется поверхностным. Сам белый стих, характерный для былины, нередко допускает эмбриональную рифму: по оценкам исследователей, рифмой связаны около трети былинных стихов [11, с. 264]. Ничего подобного в опере Жуковского нет. Стихотворные вставки в опере не напоминают и безрифменный “русский стих”, к 1806 году (после Н. М. Карамзина, Н. А. Львова и др.) уже вполне устоявшийся как стилизация былинной ритмики в богатырской поэме. Новаторство “русского размера” заключалось не только в отказе от рифмы, а в безрифменности в сочетании с хореической стопой и дактилической клаузулой. Стихотворные вставки в “Алеше Поповиче” крайне далеки как от ритмики русских былин, так и от “русского размера”: встречается как ямбическая стопа, так и амфибрахий, так и изредка хореическая стопа – при полном отсутствии дактилических клаузул. Местами разностопность стихотворных вставок оперы приближается к логоэду, далекому от фольклорных образцов:

Кто красавицей любим,
 Кто пылает страстью,
 Тот блаженство испытал,
 Тот прямой друг славы!
 О любовь,
 Жизнь сердец,
 Спутник воина в бою –
 В нас свой пламень изливай! [1, с. 127]

Таким образом, поэтика оперы Жуковского практически не испытала влияния былины.

По объему богатырская опера “Алеша Попович” практически идентична опере Генслера и близка к богатырским операм Державина и Крылова (создававшихся, впрочем, в одно время с нею и едва ли испытавших комплексное влияние со стороны творчества Жуковского). Можно утверждать, что объем оперы Жуковского обусловлен не памятью былины или литературной богатырской сказки, а памятью европейской волшебной-сказочной оперы. То

же касается и событийности “Алеши Поповича”, продиктованной необходимостью развить сразу несколько сюжетных линий.

Учитывая вышеизложенное, основным источником оперы Жуковского следует признать европейскую волшебную-сказочную оперу, именно оперу К. Ф. Генслера “Чертова мельника”. Вопрос о том, испытала ли опера Жуковского влияние графики лубка, не может быть разрешен со всей определенностью. Алеша Попович одет в “голубой панцирь, белые перья на шлеме” [1, с. 175]; на лубочных картинках, которые могли быть известны Жуковскому, у Алеши перья на шлеме (см. напр. [12]). В то же время, появление пернатого шлема в портрете героя могло быть обусловлено вовсе не лубком, а литературной богатырской сказкой; так, пернатый шлем носит Илья Муромец в поэме Карамзина [13].

Итак, память жанра былины в “богатырской опере” Жуковского проявилась на уровне имен, характеров персонажей и их этоса, а память литературной богатырской сказки – на уровне мировосприятия (высота “славянского пантеона”), отчасти – на уровне композиции и образов персонажей. Среди литературных богатырских сказок в опере Жуковского менее прочих проявились память былины и память литературной богатырской сказки (в связи со спецификой переложения иностранной оперы на русский лад). Таким образом, можно утверждать, что либретто Жуковского носит типические черты литературной богатырской сказки вт. пол. XVIII – нач. XIX в., т. е. волшебного-сказочного произведения, опирающегося на имена былинных героев, сюжеты былин, иные фольклорные и литературные, в том числе исторические, источники.

ЛИТЕРАТУРА

1. Жуковский В. А. Полное собрание сочинений и писем: В 20 томах. – Т. 7. Драматические сочинения / Сост., подгот. текстов, вступит. ст., примеч. О. Б. Лебедевой; Ред. А. С. Янушкевич. – М : Рукописные памятники Древней Руси, 2011. – 760 с.
2. Гозенпуд А. А. Театральные интересы Жуковского и его опера “Богатырь Алеша Попович” // Театр и драматургия. Л., 1967. С.179-193.
3. Langer, Gudrun. V. A. Zukovskij und Ch. H. Spieß: „Dvenadcat' spjaščich dev” und „Die Zwölf schlafenden Jaungfrauen” // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag. Teil 2: Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II). Munich: Verlag Otto Sagner, 1983. S. 75–97.
4. Артамасова М. А. Творчество В. А. Жуковского и фольклор : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01, 10.01.09. : [Электронный ресурс] / М. А. Артамасова. – Москва, 2001 – 25 с. – Режим доступа : http://www.irbis.gnpbu.ru/Aref_2001/F0001627.pdf
5. Булкина И. К сюжету о пане Твардовском (контексты “киевской” баллады Жуковского). : [Электронный ресурс] Пушкинские чтения в Тарту 3: Материалы международной научной конференции, посвященной 220-летию В. А. Жуковского и 200-летию Ф. И. Тютчева / Ред. Л. Киселева. Тарту: Tartu Ulikooli Kirjastus, 2004. С. 41–63. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/document/535054.html>
6. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М. : Советская Россия, 1979. – 320 с.
7. Щедрін І. Л. Проблема пам'яті жанру в міждисциплінарному науковому дискурсі / Ігор Щедрін // Вісник Запорізького національного університету: Філологічні науки – Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2011. – №1. – С. 58-67.

8. Имханицкий М. И. Становление струнно-щипковых народных инструментов в России. (Фрагмент). : [Электронный ресурс] / М. И. Имханицкий. – Режим доступа : <http://lib.vkarp.com/2017/04/16/имханицкий-м-и-становление-струнно-щи/>
9. Радищев Н. А. Аляша Попович / Н. А. Радищев. – М. : В университетской типографии, у Христофора Клаудия, 1801. – 108 с.
10. Мадлевская Е. Л. Героиня-воительница в русских былинах. Настасья: сюжет “Дунай и Непра”. : [Электронный ресурс] / Е. Л. Мадлевская // Материалы международной научной конференции (25-27 апреля 2002 г.) – Режим доступа : http://www.folk.ru/Research/Conf_2002/madlevskaya.php?rubr=Research-conf
11. Жирмунский В. М. Рифма, ее история и теория / В. Жирмунский. – Петроград. : Academia, 1923. – 337 с. – (Вопросы поэтики / Рос. ин-т истории искусств ; вып. 3).
12. Былины в записях и пересказах XVII—XVIII веков : [Электронный ресурс] / АН СССР. Ин-т рус. лит. (Пушкин. Дом). — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1960. – С. 141. – Режим доступа : [http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/bvz/bvz-1402.htm?cmd=0&hash=\\$p141](http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/bvz/bvz-1402.htm?cmd=0&hash=$p141)
13. Карамзин Н. М. Илья Муромец [Электронный ресурс] / Н. М. Карамзин. – Режим доступа : <http://rvb.ru/18vek/karamzin/1bp/01text/01text/073.htm>.

REFERENCES

1. Zhukovskiy V.A. Polnoe sobranie sochineniy i pisem: V 20 tomah. – T. 7. Dramaticheskie sochineniya / Sost., podgot. tekstov, vstupit. st., primech. O.B. Lebedevoy; Red. A.S. Yanushkevich. – M: Rukopisnye pamyatniki Drevney Rusi, 2011. – 760 p.
2. Gozenpud A.A. Teatralnye interesy Zhukovskogo i ego opera “Bogatyir Alesha Popovich” // Teatr i dramaturgiya. L., 1967. P.179-193.
3. Langer, Gudrun. V. A. Zukovskij und Ch. H. Spieß: „Dvenadcat’ spjaščich dev” und „Die Zwölf schlafenden Jaungfrauen” // Studia Slavica in Honorem Viri Doctissimi Olexa Horbatsch: Festgabe zum 65. Geburtstag. Teil 2: Beiträge zur Ostslawischen Philologie (II). Munich: Verlag Otto Sagner, 1983. P. 75–97.
4. Artamasova M. A. Tvorchestvo V. A. Zhukovskogo i folklor : avtoref. diss. na soiskanie uch. stepeni kand. filol. nauk : spets. 10.01.01, 10.01.09. : [Elektronnyiy resurs] / M.A. Artamasova. – Moskva, 2001 – 25 с. – Rezhim dostupa : http://www.irbis.gnpbu.ru/Aref_2001/F0001627.pdf
5. Bulkina I. K syuzhetu o pane Tvardovskom (konteksty “kievskoy” ballady Zhukovskogo). : [Elektronnyiy resurs] Pushkinskie chteniya v Tartu 3: Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii, posvyaschennoy 220-letiyu V. A. Zhukovskogo i 200-letiyu F. I. Tyutcheva / Red. L. Kiseleva. Tartu: Tartu Ulikooli Kirjastus, 2004. P. 41–63. – Rezhim dostupa : <http://www.ruthenia.ru/document/535054.html>
6. Bahtin M.M. Problemy poetiki Dostoevskogo / M.M. Bahtin. – M. : Sovetskaya Rossiya, 1979. – 320 p.
7. Shchedrin I.L. Problema pamiati zhanru v mizhdystsyplynarnomu naukovomu diskursi / Ihor Shchedrin // Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu: Zbirnyk naukovykh statei. Filolohichni nauky – Zaporizhzhia : Zaporizkyi natsionalnyi universytet, 2011. – #1. – P. 58-67.
8. Imhanitskiy M. I. Stanovlenie strunno-schipkovyih narodnyih instrumentov v Rossii. (Fragment). : [Elektronnyiy resurs] / M. I. Imhanitskiy. – Rezhim dostupa : <http://lib.vkarp.com/2017/04/16/imhanitskiy-m-i-stanovlenie-strunno-schi/>
9. Radischev N. A. Alesha Popovich / N.A. Radischev. – M. : V universitetskoj tipografii, u Hristofora Klaudiya, 1801. – 108 p.
10. Madlevskaya E.L. Geroinya-voitelnitsa v russkih byilinah. Nastasya: syuzhet “Dunay i Nepra”. : [Elektronnyiy resurs] / E.L. Madlevskaya // Materialy mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii (25-27 aprelya 2002 g.) – Rezhim dostupa : http://www.folk.ru/Research/Conf_2002/madlevskaya.php?rubr=Research-conf
11. Zhirmunskiy V.M. Rifma, ee istoriya i teoriya / V. Zhirmunskiy. – Petrograd. : Academia, 1923. – 337 p. – (Voprosy poetiki / Ros. in-t istorii iskusstv ; vyip. 3).
12. Byiliny v zapisyah i pereskazah XVII—XVIII vekov : [Elektronnyiy resurs] / AN SSSR. In-t rus. lit. (Pushkin. Dom). — M.; L.: Izd-vo AN SSSR, 1960. – P. 141. – Rezhim dostupa : [http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/bvz/bvz-1402.htm?cmd=0&hash=\\$p141](http://feb-web.ru/feb/byliny/texts/bvz/bvz-1402.htm?cmd=0&hash=$p141)
13. Karamzin N. M. Ilya Muromets / N. M. Karamzin. – Rezhim dostupa : <http://rvb.ru/18vek/karamzin/1bp/01text/01text/073.htm>.

ГЕОПОЕТИЧНІ КОДИ ЗАПОРОЖЖЯ В “ОПИСІ УКРАЇНИ” ГІЙОМА ЛЕВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА

Юферева О. В., д. філол. н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

elena.yufereva@gmail.com

Мета статті – виявити знаки інсценізації емпіричності, засоби створення презумпції вірогідності, що впливає на появу ознак “імагінативного простору”. У праці йдеться про те, що Боплан один із перших включає територію України в географію Європи. Євроцентричність погляду француза є фактором сприйняття України як перехідного простору. Автор також наголошує, що в тексті подорожі поєднуються засоби зовнішньої дескрипції з фікційними елементами. Виявлено, що Боплан наслідує традицію культури бароко, а також середньовічної європейської літератури мандрів. Установлено, що образ Запорозжя реконструюється як семіотизований простір за міфологічною формулою.

Ключові слова: Боплан, Запорозжя, образ, геопоетика, гетеротопія, репрезентація, Інший, семіотика.

ГЕОПОЛИТИЧЕСКИЕ КОДЫ ЗАПОРОЖЬЯ В “ОПИСАНИИ УКРАИНЫ” ГИЙОМА ЛЕВАССЕРА ДЕ БОПЛАНА

Юферева Е. В., д. филол. н., профессор

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Цель статьи – выявить знаки инсценизации эмпиричности, способы создания презумпции достоверности, которые влияют на появление признаков “иmagинативного пространства”. В работе речь идет о том, что Боплан одним из первых включает территорию Украины в географию Европы. Евроцентричность взгляда француза является фактором восприятия Украины как переходного пространства. Автор также подчеркивает, что в тексте путешествия объединяются способы внешней дескрипции с фикциональными элементами. Выведено, что Боплан продолжает традицию культуры барокко, а также средневековой литературы путешествий. Установлено, что образ Запорожья реконструируется как семиотизированное пространство на основе мифологической формулы.

Ключевые слова: Боплан, Запорожье, образ, геопоэтика, гетеротопия, репрезентация, Другой, семиотика.

THE GEOPOETIC CODES OF ZAPOROZHZHIA IN “THE DISCRIPTION OF UKRAINE” BY GUILLAUME LEVASSEUR DE BEAUPLAN

Yufereva O. V.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

“Description d’Ukraine qui sont plusieurs provinces du royaume de Pologne contenues depuis les confins de la Moscouie, jusques aux limites de la Transilvanie, ensemble leurs mœurs, façons de vivre et de faire la guerre” (“The Description of Ukraine”) by Guillaume Le Vasseur de Beauplan is the valuable source of historical, geographic and cultural data about Zaporozhzhia in the Cossack epoch. Beauplan’s work maintains the relevance through the centuries. This text is currently of great interest. It provokes discussion and sometimes loosely geopolitical interpretation particularly in the mass media. Nevertheless the Literature Studies haven’t explained these facts yet.

The research problem for this paper is to reveal the indications of pretense of empiricalness, the means of the presumption of veracity, influenced on the formation of the imaginative space. The research approach eventually could identify the main features of Zaporozhzhia as a local text, which originates through the process of symbolic representation of space.

The forming of local texts, interaction between the geographical, historical, cultural notions in the individual art consciousness are the significant issues of geopoetic. Its fundamental methodological part is in the contradiction between the real, authentic vision and imaginative, fictional representation. The author also stresses that the combination means of external description with the fiction narrative elements (abstract reader, conditional structures, oral testimonies).

The territory of Ukraine was a cryptic uncharted area for European reader of the 17th century. The paper goes on to say that Beauplan was one of the first Europeans who integrated Ukraine into Geography of Europe. But the author

of the article will attend to present that Eurocentric approach of French engineer and traveler to the place he described, which is determined the perception of the South Ukraine territory as frontier. The concepts of threat, instability correspond to the M. Foucault's issue of "heterotopy". Ambivalence as its distinctive feature transfuses all the levels of space organization of this text. The author provides the examples of ambivalent structures. For instance, the traveler's route is directed downwards, but simultaneously upwards. He observed the desert, but at the same time the land of fecundity. The description of details of the landscape alternates with lacunas, referred to the reception of Other and its representation as disrupted place.

The study demonstrates that Beauplan came after the tradition of travel writing of the Middle Age and Barocco, in particular, vertical principle of movement. It has been found that the image of Zaporozhzhia reconstruct as a semiotized space, based on the mythological formula: Other universe is a bottom universe, and motion through it transposes on the initial level. Fragmentation, a fluid land/water boundary, a labyrinthine intermingling of paths are the codes of this image.

Key words: Beauplan, Zaporozhzhia, image, geopoetic, heterotopy, representation, Other, semiotic.

“Опис України” Гійома Левассера де Боплана є найціннішим джерелом історико-культурних відомостей про Південну Україну, Запорозжя часів козацтва. Етнографічні, географічні прикмети та явища, ретельно зафіксовані французьким подорожнім, прискіпливо вивчалися з історичної точки зору. В результаті навколо твору, а також корпусу подібних документів періоду сформувалася потужна історіографічна база (П. Брицький, П. Бочан “Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII–XIX століттях” (2011), Я. Дашкевич “Українська бопланіада” (1999), В. Кордт “Чужоземні подорожі по східній Європі до 1700 року” (1926), В. Ляскоронський “Гійом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России” (1901), Є. Луняк “Відображення історичного аспекту в “Описі України” Боплана” (2011), Ф. Савченко “Козаччина у французькому письменстві та козакофільство Меріме” (1925), В. Січинський “Чужинці про Україну” (1932) та ін.).

Праця Боплана не втрачала значущості протягом декількох століть, підлягала численним перекладам. Вона і сьогодні збуджує геополітичні дискусії, трапляються й довільні інтерпретації, особливо у просторі масмедіа. Але ці факти не набувають осмислення в літературознавстві, у межах якого “Опис України” розглядався побіжно. Наприклад, Т. Лопушан називає твір Боплана відправною точкою у створенні рустикального міфу України [10]. І хоча постановка питання є цікавою, поки що не наведені переконливі аргументи на користь твердження. У монографії П. Кралука “Козацтво в контексті українсько-польських стосунків” “Опису” Боплану присвячується окремий розділ, у якому дослідник обстоює думки, що автор “не мав на меті витворити міфологічні уявлення про козацтво” [7, с. 95], а “ментальні характеристики, що дав Боплан козакам, можна вважати достатньо об'єктивними” [7, с. 99]. Водночас П. Кралука встановлює ознаки амбівалентності в тексті, але не надає цьому пояснень. На нашу думку, дослідницький підхід не дає можливості виявити ті риси, які розвивають підґрунтя об'єктивного погляду, сягають літературних і міфологічних джерел.

Уже істориками порушені ті питання, до вирішення яких слід долучитися саме літературознавцям. Так, Є. Луняк звертає увагу на паралелі між українськими і татарськими реаліями і спостереженнями Боплана на Мадагаскарі, у Південній Америці, Єгипті, Європейському континенті і припускає “уявний” характер того, що автор здійснив навколосвітню подорож. Крім того, дослідник, помітивши тяжіння подорожнього до опису річок, переправ, пов'язує це “любов'ю до моря”, притаманного нормандцям [11, с. 29–30]. Думається, за поміченою властивістю приховується певна умовність, символіка, а, отже, описи Боплана відбивають не тільки південноукраїнські реалії, а й світ культури, літератури, міфології.

Такий ракурс унаочнює комплекс проблем відношення культури і простору, вироблення щільної символічної структури ландшафту, здатної до впливу на його подальше сприйняття і осмислення. Те, що документ Боплана дає суттєві імпульси у витворі подібних структур, немає сумнівів, адже факти повторення, свідомого або несвідомого, у тогочасній мемуаристиці неодноразово помічалися дослідниками. Зокрема, подорож Боплана стала

джерелом “Історії війни козаків проти Польщі” П. Шевал’є. Також натрапляємо на повторення фрагменту про перебування біля Хортиці в “Описі України” Боплана та “Літописі Малоросії, або історії козаків-запорожців та козаків України, або Малоросії” Ж.-Б. Шерера, створеного у 1788 р.

Ситуація із “запізненням” літературознавчого освоєння такого матеріалу є доволі симптоматичною. Однак Г. Червинський, присвятивши низку розвідок літературі татар на теренах Білорусі, Польщі і Литви, вбачає проблему в методологічній площині. Дослідник слушно зазначає, що історичний метод не дозволяє аналізувати твори, особливо подорожні звіти або публіцистичні тексти, з естетичних позицій [20, с. 334]. Про художній потенціал “літератури факту” періоду, зокрема пам’яток подорожньої літератури, зауважував Д. Наливайко у праці “Очима Заходу: рецепція України в Західній Європі XI – XVIII ст.” [13]. Принагідно згадаємо працю Д. Лихачова, у якій учений запропонував науково-дослідницьким, дипломатичним записам, як різновидам жанру подорожі, визначення “посольські повісті”, підкреслюючи боротьбу між літературою і діловою писемністю в цих документах [8, с. 323], а також те, що “літературна традиція статейних списків поклала початок жанру подорожнього щоденника” [8, с. 338]. Із жанрових позицій розглядалися статейні списки послів XVII століття у праці Л. Ольшевської і С. Травникова [15]. Про небезпечність відкидання сумнів щодо автентичності, об’єктивності спостережень подібних творів учені говорять за допомогою понять “літературність” і “художність”, взаємодії між ними і документальним дискурсом. У фокус цієї статті потрапляє поняття “фікційність”, адже мається на меті виявити присутність знаків інсценізації емпіричності та їхніх факторів, засоби створення презумпції вірогідності, що впливає на появу ознак “імагінативного” простору. Слід зазначити, що до витлумачення специфіки геопоетичних образів у творі Боплана також долучаються джерела, написані іноземцями на початку XVII століття: “Щоденник” Симеона Окозького (1637 – 1638), “Щоденник” Богуслава Казимира Машкевича (1643 – 1649), “Подорожні нотатки” К. Гільдебрандта (1656 – 1657), “Щоденник” Е. Лясоти (1594), “Записки” Л. Міллера (1594).

Отже, без урахування культурного і літературного контексту, без застосування міждисциплінарних методик “імагінативні” елементи Запорозького простору залишаються непомітними, відповідно, немає системного опису того, як вони розвиваються і змінюються. У перспективі подібна дослідницька настанова може призвести до обґрунтування ознак локального тексту Запоріжжя, що постає “у процесі символічної репрезентації місця”, витвору “семантичних констант, які здатні програмувати цей процес як своєрідна матриця нових репрезентацій” [1, с. 11].

Формування локальних текстів, взаємодія географічного, історичного і культурного в індивідуальній творчості досліджується в межах актуального спрямування літературознавства – геопоетики. Геопоетика є складовою широкого процесу становлення таких гуманітарних дисциплін, як “топология”, “геокультурология”, “place studies”, котрі об’єднуються міждисциплінарним поняттям “спациология” (А. Лефевр) і зумовлені так звані “просторовим переворотом” наукового світогляду. Систематизація цих векторів дослідження в літературній площині здійснюється, зокрема, у працях С. Зассе і М. Маршалек [12], М. Уварова [18], М. Рибіцької [16]. Отже, геопоетика сьогодні визнається евристично плідною дослідницькою стратегією, що зосереджується на різноманітних аспектах географічного образу, художнього освоєння простору, формування національної ідентичності і пам’яті. Про темпи розвитку дисципліни свідчить поява нових концептів, але також поглиблення розуміння когнітивно-семіотичних процесів взаємодії літератури і зовнішнього ландшафту. Наприклад, ще на початку XXI століття поняття “геопоетика” вважалося неусталеним, а його зміст обмежувався тим, як ‘простір розкривався у слові’[4]. Сьогодні уявлення про характер обміну між цими феноменами значно розширюється, уточнюються методологічні підходи.

Геопоетика – міждисциплінарна галузь і ґрунтується на обширному просторовому дискурсі гуманітарної науки, що вбирає ідеї М. Фуко, Ж. Дельоза, Ф. Гватаррі, Ж. Батая, А. Лефевра та ін. До просування геопоетичної концептології дотичні семіотичні студії просторових структур у літературному тексті, представлені в роботах Ю. Лотмана, В. Топорова, Б. Успенського, Т. Цив'ян. З точки зору геопоетики методологічним підґрунтям для розкриття імаґинативної географії є переосмислення опозиції реальне, автентичне/уявне, фікційне [3, с. 13]. Геопоетика актуалізує “неесенціальне, а динамічне розуміння простору як конфігурації перемінних” [16, с. 348], що уможлиблює аналіз трансгресивної репрезентації України у творі Г. Боплана.

Отже, тривала експедиція військового інженера Г. Л. де Боплана, який прожив в Україні з 1631 до 1648 року, дала можливість надати європейському читачеві ґрунтовні дані про цю місцевість та населення. Етнографічний науково-дослідницький характер подорожі зумовлює провідний спосіб експлікації наратора: “я опишу”, “я бачив і відвідав”, “я дізнався”, – і відповідає заявленій у передмові інтенції: “Я пропоную вам карту, складену не за чужими описами і не з чуток. Я склав її сам на основі точних вимірів, здійснених мною в усіх закутках краю, який вона зображає, що повинно переконати вас як у точності, так і правдивості моєї розповіді” [2]. Прикметна деталь “точності”, яка постає з порівняння “Опису” Боплана з іншими подорожами цього періоду, полягає в тому, що французький автор уникає переозначень. Наприклад, у щоденниках Лясоти, австрійського посла, Хортиця характеризується “чудовим, гористим, великим й веселим” островом [9]. У “Подорожі” шведського посла К. Гільдебрандта про козаків згадується: “Жили вони в великій кількості над Дніпром чи Бористеном в особливому місці” [14, с. 52].

До появи “Опису” козацтво вже відомо французам з історичних робіт М. Бодье “Загальна історія турків”, Ж. де Лабурера “Трактат про Польське королівство”. Проте, згідно з поширеною думкою, Боплан одним із перших включає територію України в географію Європи. Досліджувана територія призначається для захисту Європейської цивілізації: “Цей новоздобутий край є незборним захистом проти могутності турків та жорстокості татар, міцною перепорою, здатною зупинити їхні згубні і часті набіги, і вороги ці бувають дуже здивовані, зустрічаючи у провінції, яка [раніше] служила для них місцем переходу до завоювань, неспростовне свідчення своєї ганьби і свого занепаду” [2]. Євроцентричність погляду француза є одним з факторів сприйняття перехідності і пограниччя простору України. Ця місцевість ахронічна (“Немає серед християн і таких, котрі б настільки, як вони, призвичаїлися не дбати про завтрашній день” [2]), хаотична (“Цей острів (Чортомлик – прим. моя О. Ю.) оточений понад 10 тис. інших островів та острівців, розкиданих вздовж і впоперек цілком хаотично, заплутано і нерівномірно” [2]). Концепти небезпеки, мінливості, замкненості і водночас відкритості наближають образ України до поняття “гетеротопія” М. Фуко.

Амбівалентність є виразною ознакою гетеротопії і пронизує всі рівні хронотопу, відображається наративними параметрами. Маршрут подорожнього спрямований униз, але водночас угору; це – пустеля (зокрема, на картуші мапи України зазначається “*Samrogiu Desertorum*”, у перекладі з латини – ‘пустельні поля’), але і край родючості (“Цей люд, спрямувавши всі свої турботи на благо Вашої держави, розсунув досить далеко її кордони і доклав стільки зусиль, щоб обробити неродючі землі, які він там зустрів, що тепер їх дивовижна родючість складає найбільший прибуток Вашого королівства” [2]). Описовий реґістр оповіді, у якій переважає деталізація, подана за допомогою прийому лаконічного перелічування топографічних об’єктів зі стислою характеристикою, чергується з лакунарністю, що свідчить про зустріч зі світом Іншого, репрезентованого як неповний, внутрішньо розірваний простір. Наприклад, “Колись тут був монастир, який і дав йому (Монастирському острову – прим. моя О. Ю.) назву, але тепер від нього немає жодних слідів” [2]. Боплан лакуни заповнює, використовуючи умовні структури, перетворює

побачений світ на уявний: “На ньому (Хортиці – прим. моя О. Ю.) росте багато дубів, і він був би добрим місцем для поселення, яке служило б для спостереження за татарами” [2], “Спускаючись ще нижче, ви натрапляєте на Романів, великий пагорб, де козаки зустрічаються, збираючи військо і проводячи раду. Це місце було б дуже гарним і зручним для спорудження міста” [2]. “Кічкас — це невелика річечка, яка з боку Татарії впадає у Ніпро, чи Борисфен. Від неї бере назву коса, оточена Борисфеном і двома неприступними урвищами, як це видно на карті <...> Досить було б тільки перекрити тут прохід, і мали б прекрасно укріплене місто” [2], “Вище Семенового Рогу на Бозі лежить Виноградна Криниця, тут є джерело, яке падає просто у провалля. Це гарне місце, придатне для проживання як своїми густими лісами, так і млинами, які можна було б тут спорудити” [2]. Подібні структури, що є наскрізними в тексті Боплана, підживлюються опозиціями культура/природа, організованість/хаос. Автор відчуває простір як такий, що не виокремлюється з природного світу: тут і досі творче начало належить природі: “Це місце (Переяслав – прим. моя О. Ю.) укріплене самою природою і зручне для проживання” [2], “Однак завдяки своєму місцеположенню, укріпленому самою природою, воно є одним із найбільш значних [тутешніх] міст” [2], “Зауважу лише, що до гультайства, до якого вони схильні від природи” [2].

Аналізуючи фактори появи фікційних елементів, слід згадати, що певні відомості є вторинними, тобто автор дізнається про них завдяки чуткам, розповідям тощо. Наприклад: “На півльє нижче починається верх Хортиці, та оскільки я далі цього місця не бував, то розповім вам лише те, що зміг дізнатися з оповідей інших, у зв’язку з чим не можу видавати це за чисту монету” [2], “Вони, проте, пригадували, ніби за давніми переказами море ... покривало колись усі ці рівнини, і це могло бути за 2 тис. років тому” [2]. Ця прикмета вирізняє і подорож Б. К. Машкевича [6, с. 415]. Під час пересування степом уздовж Дніпра подорожній зауважує: “Рассказывают, что зачужавши всадника, хотя бы идущего на самом быстром коне, полоз догоняет его, обвивается вокруг коня и человека и тотчас жалит его в горло как бы шилом; он имеет жало на обоих концах тела, глаз у него нет и рот очень мал” [6, с. 415]. Відомий медієвіст П. Зюмтор вбачає тут закономірність і пояснює її стійкістю традиції високого Середньовіччя, згідно з якою в подорожах надавалася перевага почутому, як більш достовірному, ніж побаченому. Вона затримається до XVII століття і буде сприйнятою культурою бароко [21, с. 817].

Культура бароко чутлива і до іншої вагової прикмети середньовічної європейської літератури мандрів: вертикалізованого принципу організації руху. У дослідницькій літературі помічено, що Колумб у нотатках описав напрям своєї подорожі на кшталт руху вгору морем. Найбільш виразно у Боплана цей аспект проявився у створенні перевернутої мапи, на якій острів Хортиця – центр межової території – знаходиться угорі, дзеркально відображаються Схід і Захід, що притаманно середньовічним географічним мапам. Шлях символізується, набувають додаткових значень і рух, і об’єкти, крізь які він спрямований, відрізняючи цю оповідь від раціональних подорожей з конкретною метою. Порівняємо з тим, що пише Боплан: “Ще *нижче* на руському боці лежить Канів – стародавнє місто і замок, де завжди як гарнізон стоїть один козацький полк. На протилежному березі *нижче* бачимо Бубнівку, а далі Домонтів, місця мало примітні” [2].

“Ще *нижче* і знову на руському боці розміщені Черкаси, дуже старе місто, добре розміщене і придатне для укріплення” [2].

“*Нижче* знаходяться Боровиця. Бужин, Воронівка, а з протилежного боку десь за чверть милі – Чигирин-Діброва, а також Крилів” [2].

“Ще *нижче*, але на московському боці видно Кременчук, де є зруйнована древня будівля і де я 1635 р. накреслив план замку. Крім того, це – останнє місто [на Дніпрі], оскільки далі за ним тягнуться безлюдні степи” [2].

“На одне льє *нижче* знаходиться гирло Псла, дуже рибної річки; ще трохи нижче на руському боці є маленька річка, яку вони називають Омельник, котра впадає у Борисфен і наповнена раками” [2].

“*Нижче* на тому ж боці є ще одна річечка, яку називають Другий Омельник, у ній, як і в першій, теж повно раків” [2].

Отже, якщо вербальний текст розглядати в комплексі з візуальним, то яскраво унаочнюється міфологічна ситуація “підняття униз”.

“Образні” зусилля мандрівника з освоєння незнайомого, “перехідного” простору спираються на “міфориторичне” мислення людини культури бароко. Уже з перших рядків “Опису України” світ перетворюється на рухомий “лабіринт”, який відтворює відчуття хаосу, заплутаності, що далі тільки посилюється. “У місті є лише три гарні вулиці, всі ж інші, не будучи ні прямими, ні правильно дугоподібними, звивисті на зразок лабіринту” [2], “Саме в плутанині цих місць козаки мають свою схованку, яку називають “Військовою Скарбницею” [Тут загинуло багато турецьких галер, що переслідували козаків, коли ті поверталися з Чорного моря. Запливши у ці лабіринти, вони [галери] не могли знайти дороги назад, а козаки, обстрілюючи їх зі своїх човнів, захованих за очеретами, завдали їм жару” [2]. З ідеєю лабіринту семантично узгоджується річний маршрут, яким автор просувається до Запорожжя. У тексті згадується Кременчук – пограничне місто, за ним відкривається безлюдний степ. Але степ оминається, а більш докладним стає опис островів і річок. Плинність течій, що то розділюють, то з’єднують острови, насиченість “життям” водного пограниччя натякає на метафоризацію ландшафту. Це сприйняття виразно відрізняє образ Запоріжжя подорожі Боплана від текстів інших мандрівників. Наприклад, у щоденнику Богуслава Казимира Машкевича місцевість Запорожжя – це не обітована земля. У нотатках згадується деталь, що в урочищі Кичкасово наказано було закласти високий курган на вічну пам’ять, що “ни один пан из нашего народа не заходил так далеко в степ в этом направлении” [6, с. 414]. Ідучи берегом Дніпра, подорожній помічає лише вигорілий степ, де земля – “черна как сажа”, а висока трава не давала пройти коням [6, с. 414]. У “Записках” курляндського герцога Л. Міллера натрапляємо на подібну згадку: трава степів “заплутує колеса і не пускає воза” [Цит за: 17, с. 23]. Але водний простір Запорожжя виникає у “Щоденнику Симеона Окозького” (1637 – 1638), монаха домініканського ордена, що супроводжував походи польської армії проти козаків [5, с. 168]. У цьому джерелі ріка має інші семіотичні маркери. Вода є частиною козацького світу. Сакралізація річного простору свідчить про включення його в життєві цикли: “Там, где козак лишен воды, болота или оврага, он погиб: над водой он весьма силен, находчив и способен на великие подвиги, без нея же глух, нем, ничего не знает и гибнет как муха; потому что зима, когда нельзя окапываться и прикрываться водой, жестокий враг для козака и самое плохое время для войны: зато весна, лето и часть осени это для него хлеб, богатство и всякое благополучие” [5, с. 218].

У Боплана саме вода, а не степ, стає уособленням відірваності територій, але водночас і об’єднання їх з рештою світу. Якщо до Кременчука, до початку “пустелі”, автор постійно помічає мости і переправи, то на шляху до Запорожжя рукотворний “міст” заміщується природним – рікою. Про міфологічні уявлення переходу в Інший світ нагадує також ініціативна формула подолання “неймовірного”, за висловом подорожнього, випробування – переправи через Дніпровські пороги. Впадає в око контраст в окресленні вектору руху. Як вже зазначалося, спрямування маршруту в тексті позначається повтором “униз”, “нижче”, але це єдиний епізод, коли автор наголошує, що “піднявся через усі пороги”: “Отже, за їхнім звичаєм і мене можна визнати за козака, і саме в цьому – моя слава, яку я здобув під час цієї подорожі” [2]. Завершивши сходження, подорожній знов продовжує спускатися вниз. Але “коли знак ситуації змінюється на протилежний” [19], виникають значення сакралізації, причетності до іншого світу.

Реалізація таких, можна сказати художніх рішень, уможлиблюється на тлі домінанти семантичного комплексу “екзотики” і “таємничості”, що є поширеним у європейській подорожній літературі періоду. Зрозуміло, що територія України становила загадкову невідому місцевість, що спровокувало популярність “Опису”. Оповідь про екзотичні краї дотична до середньовічної уявної подорожі. І хоча твір Боплана не належить до такої, з її моделлю узгоджуються певні наративні інстанції, орієнтація на читача, тобто намагання вплинути на конкретну аудиторію, надавши прийнятний і водночас незвичайний образ зображуваного Чужого краю. Умовні речення, порівняльні конструкції є виразними мовленнєвими сигналами розмивання референційного плану, що підштовхується змінами прагматичної спрямованості: “Але і це ще не найважливіше, оскільки пани мають необмежену владу не тільки над їхнім майном, але й над їхнім життям; ось яка велика свобода польської шляхти (яка живе неначе в раю, а селяни – ніби перебувають у чистилищі)” [2]; “Зауважте також, що течія цих річок майже непомітна, ніби це стояча вода” [2], “Вони такі великі, наче будинки, і розташовані так близько один до одного, що утворюють немовби греблю або дорогу” [2]. Метакомунікативні маркери фікційної моделі також зумовлюються прагматикою звернень: “Вам неважко буде уявити, що колись ці місця були затоплені водою” [2], “Це дає можливість, поміркувавши, уявити, на що вони здатні, коли влаштовують бенкети у тих випадках, які вважають урочистими” [2]. Розхитування засад фактуальності сприяє витворенню антиномічного суперечливого мінливого образу простору. Поява фікційних елементів сигналізує про відкриття Іншого для читача, позаяк саме вони виконують амбівалентні функції відчуження/інтеграції. Відповідно до біполярної структури пограниччя, вони адаптують Інші знаки і значення, переводячи їх через семіотичну межу.

Отже, інтенції зовнішнього спостереження, відстороненій дескрипції, протистоять категорії, які чітко вказують на присутність елементів фікційного світу: наслідування традиції подорожньої літератури, позиція абстрактного адресата, відтворення літературних архетипів.

Образ Запорожжя реконструюється як семіотизований простір за міфологічною формулою: Інший світ – нижній світ, у якому рух транспонується на ініціаційний рівень. Кодом Запорозького простору є розірваність і незавершеність із плинною межею між сушею і водою, із лабіринтоподібним переплетінням шляхів. Проте, очевидно, що ритуал посвячення не був завершений, можливо, саме тому “козак”- Боплан так і не потрапив на Хортицю.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абашев В. Пермь как текст. Пермь в русской культуре и литературе XX века / В. Абашев. – Пермь : Изд-во Пермского университета, 2000. – 404 с.
2. Боплан Г. Л. де Опис України [пер. з фр. Я. І. Кравця] [Електронний ресурс] / Г. Л. де Боплан. – Львів : Каменяр, 1990. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/boplan/bop2.htm>
3. Видугирите И. Гетеротопии: миры, границы, повествование / И. Видугирите // *Literatūra* 57 (5). Гетеротопии: миры, границы, повествование [сост. и ред. Г. Михайлова, И. Видугирите, П. Лавринец]. – Тарту : Издательство Вильнюсского университета, 2015. – С. 11 – 18.
4. Голованов В. Геопоэтика Кеннета Уайта [Электронный ресурс] / В. Голованов // Октябрь. – 2002. – № 4. – Режим доступа : magazines.russ.ru/october/2002/4/publ.
5. Дневник Симеона Окольского // Мемуары, относящиеся к Южной Руси [пер. К. Мельник] / В. Антоновича – К. : Топография Т. Г. Корчак-Новицкого, 1890. – С. 168 – 285.
6. Дневник Богуслава Казимира Машкевича // Мемуары, относящиеся к Южной Руси. [пер. К. Мельник] / В. Антоновича. – К. : Топография Т. Г. Корчак-Новицкого, 1890. – С. 406 – 438.

7. Кралюк П. Казацтво в контексті українсько-польських стосунків. Літературні інтерпретації ранньомодерного періоду / П. Кралюк. – К. : КНТ, 2015. – 280 с.
8. Лихачев Д. И. Повести русских послов как памятники литературы / Д. И. Лихачев // Путешествия русских послов XVI–XVII вв. Статейные списки. – М.- Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – С. 319 – 346.
9. Лясота Е. Щоденник 1594 року [Електронний ресурс] / Е. Лясота. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/suspil/sus17.htm>
10. Лопушан Т. Джерела рустикального дискурсу в українській літературі XIX – початку XX століття / Т. Лопушан // Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати – 2016 : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. (Братислава, 16–18 березня 2016 р.) – К. : ТОВ “НПВ “Інтерсервіс””, 2016. – С. 7–80.
11. Луняк Є. Відображення історичного аспекту в “Описі України” / Є. Луняк // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – 2011. – Вип. 105. – С. 28–31.
12. Маршалек М., Зассе С. Геопозтики / М. Маршалек, С. Зассе // Введение в геопозтику. Одиночные экспедиции в океане смыслов / [И. Сид]. – М. : Арт Хаус медиа, Крымский клуб, 2013. – С. 111 – 124.
13. Наливайко Дм. Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XV – XVIII ст. / Дм. Наливайко. – Київ : “Основи”, 1999. – 578 с.
14. Олянич Д. Опис подорожі шведського посла на Україну (1656 – 1657) / Д. Олянич // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1937. – С. 41–69.
15. Ольшевская Л. А., Травников С. Н. Шереметев – украшение России Путешествие по Европе боярина Б. П. Шереметева 1697 –1699 / Л. А. Ольшевская, С. Н. Травников. – М. : Наука, 2013. – 511 с.
16. Рибіцька Е. Від поезики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях [пер. з польськ. Д. Вирський] / Е. Рибіцька // Ейдос. – 2003. – № 7. – С. 337–353.
17. Січинський В. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. П’яте видання / В. Січинський. – Авгсбург : Видання Петра Павловича, 1946. – 118 с.
18. Уваров М. Культурная география : научно-аналитический обзор [Электронный ресурс] / М. Уваров. – Режим доступа : philosophy.spbu.ru/.../Uvarov%20M.S.%20Kul'turnaya%20geografiya.
19. Цивьян Т. Движение и путь в балканской модели мира. Исследования по структуре текста / Т. Цивьян. – М. : Индрик, 1999. – 376 с.
20. Czerwiński G. История – география – геопозтика. О возможных методах анализа произведений современной художественной литературы польских, литовских и белорусских татар / G. Czerwiński // Slavia Orientalis. – Т. LXIV. – 2(2015). – С. 331–346.
21. Zumthor P. The Medieval Travel Narrative / P. Zumthor // New Literary History. – Vol. 25. – № 4 (Part 2). – Autumn, 1994. – P. 809–824.

REFERENCES

1. Абашев, Владимир. Пермь как текст. Пермь в русской культуре и литературе XX века. Пермь: Изд-во Пермского университета, 2000.
2. Боплан, Гийом Левассер де. Опис України. пер. з фр. Я. І. Кравця. Львів: Каменяр, 1990. – : <http://litopys.org.ua/boplan/bop2.htm>

3. Видугирите, Инга. Гетеротопии: миры, границы, повествование В *Literatūra* 57 (5). Гетеротопии: миры, границы, повествование. Сост. и ред. Г. Михайлова, И. Видугирите, П. Лавринец. 11 – 18. Тарту: Издательство Вильнюсского университета, 2015.
4. Голованов, Василий “Геопоэтика Кеннета Уайта” Октябрь 4 (2002) [magazines.russ.ru/october/2002/4/publ.
5. Дневник Симеона Окольского. В Мемуары, относящиеся к Южной Руси. Пер. К. Мельник. Под ред. В. Антоновича. 168–285. Киев: Топография Т. Г. Корчак-Новицкого, 1890.
6. Дневник Богуслава Казимира Машкевича. В Мемуары, относящиеся к Южной Руси. Пер. К. Мельник. Под ред. В. Антоновича. 406–438. Киев: Топография Т. Г. Корчак-Новицкого, 1890.
7. Кралюк, Петро. Козацтво в контексті українсько-польських стосунків. Літературні інтерпретації ранньомодерного періоду. Київ: КНТ, 2015.
8. Лихачев, Дмитрий. Повести русских послов как памятники литературы В Путешествия русских послов XVI–XVII вв. Статейные списки. 319–346. Москва, Ленинград: Изд-во АН СССР, 1954.
9. Лясота, Еріх. Щоденник 1594 року. – <http://litopys.org.ua/suspil/sus17.htm>
10. Лопушан, Тетяна. “Джерела рустикального дискурсу в українській літературі XIX – початку XX століття” Сучасні наукові дослідження та розробки: теоретична цінність та практичні результати – 2016: матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Братислава, 16–18 березня 2016 р.
11. Луняк, Є. “Відображення історичного аспекту в “Описі України” Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. Вип. 105(2011): 28–31.
12. Маршалек, М. и С. Зассе. Геопоэтики В Введение в геопоэтику. Одиночные экспедиции в океане смыслов. Под ред. И. Сид. 111–124. Москва: Арт Хаус медиа, Крымский клуб, 2013.
13. Наливайко, Дмитро. Очима Заходу: Рецепція України в Західній Європі XV – XVIII ст. Київ: “Основи”, 1999.
14. Олянич, Домет. “Опис подорожі шведського посла на Україну (1656 – 1657)” Записки наукового товариства імені Шевченка. Львів, 1937: 41 – 69.
15. Ольшевская, Л. А. і С. Н. Травников. Шереметев – украшение России Путешествие по Европе боярина Б. П. Шереметева 1697 –1699. Москва: Наука, 2013.
16. Рибіцька, Ельжбета. “Від поетики простору до політики місця. Топографічний поворот у літературних дослідженнях”. Пер. з польськ. Д. Вирський. Ейдос № 7 (2013): 337–353.
17. Січинський, Володимир. Чужинці про Україну. Вибір з описів подорожей по Україні та інших писань чужинців про Україну за десять століть. П’яте видання. Авгсбург: Видання Петра Павловича, 1946.
18. Уваров, Михаил. “Культурная география: научно-аналитический обзор” philosophy.spbu.ru/.../Uvarov%20M.S.%20Kul%20turnaya%20geografiya.
19. Цивьян, Татьяна. Движение и путь в балканской модели мира. Исследования по структуре текста. Москва: Индрик, 1999.
20. Czerwiński, Grzegorz. “История – география – геопоэтика. О возможных методах анализа произведений современной художественной литературы польских, литовских и белорусских татар” *Slavia Orientalis* T. LXIV 2(2015): 331–346.
21. Zumthor, Paul. “The Medieval Travel Narrative” *New Literary History* Vol. 25, N. 4 (Part 2) (Autumn, 1994): 809–824.

РОЗДІЛ 2. МОВОЗНАВСТВО

УДК: 811.161.2'373 232 (477. 64 – 2)

СЕМАНТИКО-ЕТИМОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ОРНИТОНІМІЧНИХ ПРИЗВИЩ ЗАПОРОЗЬКИХ КОЗАКІВ

Грозовська Н. А., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

nata_groz@mail.ru

У статті здійснено семантичний та етимологічний аналіз орнітонімичних прізвищ запорозьких козаків. Зокрема, приділено увагу орнітологічним назвам, які стали основою для творення цих прізвищ. Проаналізовано джерела фіксації досліджуваних прізвищ. Указано на семантичне значення твірних лексем. Розкрито походження орнітологічних назв. Проведено паралелі за їх спорідненістю та відмінністю. Враховано способи творення та функціонування.

Ключові слова: лексема, семантика, етимологія, номінація, назва, прізвище, тематична група.

СЕМАНТИКО-ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОРНИТОНИМИЧЕСКИХ ФАМИЛИЙ ЗАПОРОЖСКИХ КАЗАКОВ

Грозовская Н. А.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье осуществлён семантический и этимологический анализ орнитонимических фамилий запорожских казаков. В частности, уделено внимание орнитологическим названиям, которые стали основой для образования этих фамилий. Автор анализирует источники фиксации исследуемых фамилий. Акцентируется внимание на семантическом значении образующих лексем. Раскрыто происхождение орнитологических названий. Проведены параллели по их подобию и отличию. Учтены способы образования и функционирования.

Ключевые слова: лексема, семантика, этимология, номинация, название, фамилия, тематическая группа.

SEMANTIC-ETYMOLOGICAL ANALYSIS OF ORNITHONYMIC SURNAMES OF ZAPOROZHYE COSSACKS

Grozovska N. A.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

The historical past of Zaporozhye Cossacks was and remains the main source in the study of history, culture, traditions, language of the Ukrainian people. Archival sources help linguists explore the lexical component of past centuries. Focus on the peculiarities of use, education and semantic motivation of common and proper names. Ukrainian anthroponymics set a goal to disclose the ways and means of education of the names of a person.

The purpose of this study is to identify and analyze the thematic group of names of Zaporozhye Cossacks, formed from ornithological names. Scientists call these surnames ornithological names.

The source of the research is "Archive of Kosh of the New Zaporozhye Sich". The names studied include: Vorona, Golub, Derkach, Kryachok, Kuluk, Kulukivskiy, Leleka, Orlov, Piven', Pivnenko, Sunuc'kuy, Such, Soroka, Sorochuns'kuy, Teterya, Chaika, Chaikivs'kuy, Shpak.

These names are derived from the names of birds. The semantic meaning of these names is revealed in the Dictionary of the Ukrainian language. The etymology of the names of birds originates in the Proto-Slavonic period.

Surname Vorona descended from the Proto-Slavonic word **vorъnъ* 'raven' – predatory bird with black and gray feathers. Surname Golub descended from the Proto-Slavonic word **golъbъ* 'blue' – the bird has a blue color. Surname Derkach descended from the word **derkatu*'. By this principle, the surname is formed Kryachok – the

bird screams out specific sounds *-ra-, *-re-. Surnames Kuluk, Kulukivskiy are educated from the Proto-Slavonic word *kulikъ, which was formed from the word *kul- (*kaul-) and means 'bone, leg'. Given name Leleka is derived from the name of the bird 'stork'. Lexeme 'leleka' is borrowed from the Turkic languages *läiläk, leijäk, leklek, läjlek*. The surname Orlov is formed from the Proto-Slavic *орль – large bird of prey high flying. Surnames Piven', Pivnenko are educated from the Proto-Slavonic word *pěti – 'sing'. Surname Sunuc'kuy descended from the Proto-Slavonic word *sinjъ – 'gray-haired'. The name Such descended from the Proto-Slavonic word *syt'ъ, formed from Proto-Slavonic word *syčěti – 'sow, hiss'. Surname Soroka and Sorochuns'kuy come from the Proto-Slavonic words *sorka and *svorka – 'make a sound, squeak'. Research surname Teterya descended from the Proto-Slavonic word *tetervъ and means – 'a pheasant'. Formed the name of the interjection *ter- – scream of a bird. Surnames Chaika, Chaikovs'kuy are derived from Proto-Slavonic word *čajьka which is *čaja. Which that too are formations from the scream of a bird. Surname Shpak descended from the Proto-Slavonic word *ščьrakъ, which is the generator of the word *ščipati and means teasing.

After analyzing your own names, there is reason to believe that the Cossacks were given the names of the birds for the similarity of their character, behavior, skills, habits. They are formed from ornithological names of the Proto-Slavonic origin. Further research on the anthroponomy of the past will help to uncover the history of the lexical composition of the Ukrainian language.

Key words: lexeme, semantics, etymology, nomination, name, surname, thematic group.

Історична спадщина запорозького козацтва була і залишається ґрунтовним джерелом для досліджень історії, культури, традицій, мови українського народу. Архівні джерела дають змогу лінгвістам дослідити лексичну скарбницю минулих століть, зосередити увагу на особливостях вживання, творення, походження та семантичного вмотивування як загальних, так і власних назв.

“Архів Коша Нової Запорозької Січі (1713–1776)” [1] є однією з найвизначніших писемних пам'яток історичного періоду формування української нації, національної мови та сучасної антропонімічної системи.

Українська антропоніміка, як галузь ономастики, що вивчає власні назви людей: імена людей, їх прізвища і прізвиська, псевдоніми [6, Т. 11, с. 667], покликана в діахронічному зрізі розкривати засоби та способи ідентифікації людини. Прізвище – найменування особи, набуте при народженні або вступі у шлюб, що передається від покоління до покоління і вказує на спорідненість [6, Т. 8, с. 108]. Комплексний аналіз прізвищ сприятиме осмисленню історії та культури українського народу, його національного характеру, соціальної та політичної структури, побуту, звичаїв, вірувань.

Мета нашого дослідження – виявити та проаналізувати тематичну групу прізвищ запорозьких козаків, які утворені від орнітологічних назв. Розкрити семантичне підґрунтя цих назв та з'ясувати їх походження.

Вказана мета актуалізується тим, що українська антропоніміка досліджена ще не в усьому. Основна увага мовознавців була приділена вивченню ономастики за “Реєстром війська Запорізького 1640 р.”: П. Білоусенко “Козацькі прізвища” [2], О. Домбровська “Лексична база прізвищ Війська Запорізького за “Реєстром Війська Запорізького 1649 р.” [3], І. Ільченко “Прізвища Надвеликолузького регіону, утворені від назв постійного заняття” та ін.

Джерельною базою нашого дослідження є “Архів Коша Нової Запорозької Січі (1713–1776)” [1].

Загальновідомо, що людина, яка приходила на Січ, змінювала своє прізвище або ім'я. Нові прізвища давали козакам за іменем, родом занять, місцем проживання, етнічною належністю, зовнішністю, характером та ін. Помічаючи подібність з якоюсь рисою представників фауни і флори, особливо птахів, запорозькі козаки давали такі ж прізвища своїм товаришам. Прізвища, що походять від назв птахів, прийнято називати орнітонімічними.

Проаналізувавши досліджуване історичне джерело, встановлено, що до козацьких прізвищ, які утворені від орнітологічних назв, належать: Ворона, Голуб, Деркач, Крячок, Кулик, Куликівський, Лелека, Орлов, Півень, Півненко, Синицький, Сич, Сорока, Сорочинський, Тетеря, Чайка, Чайківський, Шпак.

Ворона (Іван Ворона – бугогардівський полковник [1, с. 69]). ‘Ворона’ – хижий птах із чорним або сірим пір’ям, що живе на деревах поблизу населених пунктів; про неухважну людину; гава, роззява. Біла ворона – про того, хто раз перелякався і потім усього боїться; дуже обережний; видно справжню суть людини з її поведінки [6, Т. 1, с. 740]. Лексема ‘ворона’ (р. *ворона*, бр. *варона*, др. *ворона*, п. *wrona*, ч. слн. *vrána*, слц. *vrana*, болг. м. *vrána*, схв. *врѣна*, стсл. *vrana*) виводиться від псл. **vornъ* ‘ворон, крук’ (з огляду на подібність обох птахів і на менший розмір ворони остання могла сприйматись як самиця ворона), що спостерігається і в інших індоєвропейських мовах: лит. *várna*, лтс. *vārna*, прус. *warne* ‘ворона’, лат. *cornix* ‘ворона’ (тут *corn-* може відповідати псл. **vorn-*) [4, Т. 1, с. 427]. Таке прізвище козак міг отримати за галасливу вдачу або ж за неухважність.

Голуб (Федір Голуб – шафар Кодацького перевозу [1, с. 73]) ‘Голуб’ – птах ряду голубоподібних з різнобарвним пір’ям та великим волом; пестливе називання чоловіка переважно при звертанні [6, Т. 2, с. 118]. Лексема ‘голуб’ (р. *голубь*, бр. *голуб*, др. *голуб*, п. *goląb*, ч. слц. *holub*, болг. *гълѣб*, м. *гулаб*, схв. *гѣлуб*, слн. *golób*, стсл. *голуб*) походить від псл. **golqъbъ*, що виводиться з іє. **ghel-* ‘жовтий’ і зіставляється з лит. *gulbė*, прус. *gulbis* ‘лебідь’, оскільки індоєвропейські назви голуба ґрунтуються часто на назвах кольорів. Можлива зміна значення ‘жовтий’ на ‘голубий’ пояснюється паралеллю лат. *flāvus* ‘блідо-рожевий’: двн. *blāo* ‘голубий’. Ймовірніше, псл. **golqъbъ* ‘голуб’ походить від прикметника **golqъbъ* ‘голубий’ [4, Т. 1, с. 555–556]. Прізвище могло характеризувати людину делікатної, доброзичливої та миролюбної поведінки.

Деркач (Дем’ян Деркач – полковник Бугогардівської паланки [1, с. 75]). ‘Деркач’ – невеликий перелітний птах з жовтуватого-бури оперенням, який відзначається характерним скрипучим криком; брехач – як деркач: усе дерчить [6, Т. 2, с. 252]. Лексема ‘деркач’ (р. *деркач*, бр. *дзеркач*, *драч*, п. *derkacz*, *dzierkacz*, *dyrkacz*, *drekacz*, *dziergacz*, ч. *drkač*, болг. *дъркавец*, *дърдавец*, слн. *déřež*) утворена від звуконаслідувального дієслова ‘деркати’, пов’язаного з вигуком ‘дер’, що імітує крик птаха [4, Т. 2, с. 40]. Носій цього прізвища міг бути крикливою або ж балакуною й невгамовною людиною.

Крячок (Андрій Крячок – товариш Куцівського куреня [1, с. 110]). ‘Крячок’ – водяний птах родини мартинів [6, Т. 4, с. 380]. Лексема ‘крячок’ – водоплавний свійський і дикий птах, цінний своїм м’ясом, яйцями й пір’ям [6, Т. 4, с. 124], може бути суфіксальним утворенням від дієслова ‘крякати’. ‘Крякати’ (р. *крякать*, бр. *крякаць*, п. *krakać*, ч. *krákat*, *křekati* ‘кричати’, слц. *krákat*, бол. *крякам*, *крѣкна* ‘крякнути’, м. *крека* ‘кричить, горлає’, схв. *крѣчати*, слн. *křekati* ‘крякати’) походить з псл. **krękati*, *krakati* і є звуконаслідувальними дієсловами, що споріднені з лит. *kreñkti* ‘крякати’ [4, Т. 3, с. 116]. В українських словах кореневе -ра- може походити як з давнього *-ra-, так і з -ря- давнього *-re-, що зазнало діалектичного ствердіння. Людина з таким прізвищем могла характеризуватись як криклива, невдоволена, гомінка.

Кулик (Дмитро Кулик – самарський полковник [1, с. 107], Іван Кулик – козацький полковник [1, с. 61, 72, 102, 103, 108, 132, 133, 161]). ‘Кулік’ – невеликий болотяний птах з довгими ногами та довгим дзьобом. Лісовий кулік – благородна птиця, трохи менша як голуб, темно-рудуватого кольору, з довгим, як у всіх куликів, дзьобом і довгими ногами [6, Т. 4, с. 390]. Лексема ‘кулік’ (р. *кулік*, бр. *кулік* ‘представник ряду куликів’, п. *kulik*, ч. *kulík*, слц. *kulík*, схв. *kulik*) походить від псл. **kulikъ*, що очевидно утворене від псл. **kul-* (**kaul-*) ‘кістка, нога’, оскільки споріднене з лит. *káulas* ‘кістка, нога’ [4, Т. 3, с. 133]. Назва птаха обумовлена великим розміром ніг кулика. **Куликівський** (Максим Куликівський – козак, депутат старшини [1, с. 47]). Прізвище походить від орнітологічної назви ‘кулік’ й утворене за допомогою суфіксів -ів, -ськ. Козакам могли дати таке прізвище за кремену статуру, довгі ноги або ж за фізичні здібності.

Лелека (Степан Лелека – перевізький полковник [1, с. 41, 161]). ‘Лелека’ – великий перелітний птах із довгим прямим дзьобом та довгими ногами [6, Т. 4, с. 474]. За

твердженням науковців, лексема 'лелéка' (р. *леклэк* 'біла чапля, *лелéка*', болг. схв. *лелэк* 'лелéка') – запозичення з тюркських мов: тур. крим.-тат. *läiläk* 'лелека', аз. *leijäk*, кирг. *leklek*, каз. *läjlek* зводиться до перс. *leklek*, яке походить від ар. *laklak* 'лелека' і є звуконаслідувального походження [4, Т. 3, с. 217]. Носій цього прізвища міг бути делікатної, поважної, м'якої поведінки, або ж повільної та помірної вдачі.

Орлов (Гнат Орлов – депутат полковника [1, с. 134]). 'Орёл' – великий хижий птах родини яструбових, що водиться в горах або степах різних частин світу; про сильну, мужню людину [6, Т. 5, с. 743]. Лексема 'орёл' (р. *орёл*, бр. *арол*, др. *орьль*, п. *orzel*, ч. *orel*, слц. *orol*, болг. *орёл*, м. *орел*, схв. *орао*, слн. *ôrel*, стсл. *орьль*) походить від псл. **орьль*, що споріднене з лит. *erēlis*, *arēlis* 'орел', лтс. *ėrglis*, *erelis*, прус. *arelie*, гот. *ara*, гр. *δρνίς* 'птах', пов'язаним з гр. *δρνυμι*, лат. *orior* 'піднімаюся' [4, Т. 4, с. 211]. Таке прізвище міг отримати сильний, сміливий, мужній козак із ясным розумом та гострим зором.

Півень (Півень – колодник [1, с. 65]). 'Півень' – свійський птах з червоним гребенем на голові, пишним хвостом і шпорами на ногах; самець курки [6, Т. 6, с. 380]. Лексема 'півень' (р. *півень*, *пéвень*, бр. *пéвень*, п. *piweń*) утворена від дієслова *nīmi* 'співати'. Дієслово ж *nīmi* 'співати' (р. *петь*, бр. *пець*, др. *пѣти*, п. *piac*, ч. *pěti*, слц. *pieť*, болг. *пéя*, м. *пее*, схв. *пéвати*, *пѣти*, слн. *pěti*, стсл. *пѣти*) походить з псл. **pěti* 'співати' [4, Т. 4, с. 418]. Для порівняння можна навести аналогічні приклади щодо семантики й творення цієї назви в різних мовах: р. *пéтух* від *петь*, схв. *пéвац* 'півень' від *пéвати* 'співати' [4, Т. 4, с. 384].

Півненко (Півненко – козак Дерев'янківського куреня [1, с. 113]). Прізвище походить від орнітологічної назви 'півень' й утворене за допомогою суфікса -енко. Такі прізвища могла отримати задиракувата, пихата, емоційна людина. А також людина, яка мала добрий голос і любила співати.

Синицький (Синицький – капітан Рязького піхотного полку [1, с. 185]). 'Сúниця' – маленька співуча пташка з різнобарвним оперенням ряду горобцеподібних [6, Т. 9, с. 182]. Лексема 'сúниця' (р. *синіца*, бр. *синіца* 'синиця', п. *sinica* 'синиця блакитна', болг. *синігер*, м. *сеница*, схв. *сјèниця*, слн. *sinica* 'синиця') не має загальноприйнятого пояснення. Ймовірно, що лексема походить від назви кольору 'сúній'. Прикметник 'сúній' (р. *сúний*, бр. *сині*, др. *синиш*, п. *sinu*, ч. слц. *siný*, болг. м. *син*, схв. *сúньї* 'синій', слн. *sínji*, стсл. *синь*) походить від псл. **sinjь*, що споріднене зі **syjati* 'сяяти', **sivь* 'сивий' [4, Т. 5, с. 236]. Зафіксоване прізвище могло характеризувати людину лякливу, тиху, непомітну, яка весь час перебувала у схвильованому стані.

Сич (Василь Сич – кошовий отаман [1, с. 26, 28, 30, 31]). 'Сúч' – хижий нічний птах бурого кольору родини совиных; похмура, невдоволена, гордовита, пихата, нелюдима особа; відлюдок [6, Т. 9, с. 209]. Лексема 'сúч' (р. бр. *сыч*, п. *szczek* 'совка-сплюшка', ч. *sýc* 'сич', слц. *zúč* 'сич хатній') походить від псл. **syťь*, що утворене від псл. **syčěti* 'сичати' [4, Т. 5, с. 248]. Вірогідно, що птах, коли сердиться, починає сичати. Тобто, лексема 'сúч' може бути звуконаслідувальним утворенням. Людина вередлива, сердита, яка втомлює інших своїми причіпками, незадоволенням з будь-чого могла отримати зазначене прізвище.

Сорока (Василь Сорока [1, с. 177]). 'Сорóка' – лісовий птах родини воронових з довгим хвостом і чорно-білим пір'ям, що видає характерні звуки – скрекотіння; надмірно балакуча людина [6, Т. 9, с. 463]. Лексема 'сорóка' (р. *сорóка*, бр. *сарóка*, др. *сорока*, п. *sroka*, ч. слц. *straka*, болг. м. *сварка*, схв. *сварàка*, слн. *sráka*) походить від псл. **sorka* і **svorka*. Перший варіант псл. **sorka* споріднений з лит. *šárka*, прус. *sarke* 'сорóка'; другий *svorka* можна зіставити з псл. *svьrčati* 'видавати звук, сюрчати' [4, Т. 5, с. 356].

Сорочинський (Сорочинський – курінний отаман [1, с. 24]). Прізвище є похідним від орнітологічної назви 'сорóка' й утворене за допомогою суфіксів -ин, -ськ зі зміною приголосного основи к – ч. Носії такого прізвища могли бути говіркими, балакучими, або ж непосидючими, вертлявими, занадто рухливими.

Тетеря (Павло Тетеря – переяславський полковник [1, с. 91]). 'Тетéря' – великий лісовий птах ряду курячих із чорним (у самиці – пістрявим) оперенням, який є цінною дичиною; нерозумна або вайлувата, неповоротка, глуха людина [6, Т. 10, с. 102–103]. Лексема 'тетéря'

(р. *tétereв*, *tetéря*, бр. *цяцэра*, *цецяру́к*, др. *tetěрь*, п. *cietrzew*, ч. *tetřev*, слц. *tetrov*, болг. *tétrев*, м. *тетреб* ‘глухар’, схв. *tètrëб* ‘глухар, тетерев’, слн. *tetrëv*, р.-цсл. *тетрѣвь* ‘фазан’) походить з псл. **tetervъ*, споріднене з лит. *tetervá* ‘тетерка’, лтс. *teteris* ‘тетеря, тетерев’, прус. *tatarwis* ‘тетерка’, лат. *tetrinno* ‘крякаю’ [4, Т. 5, с. 562]. Назва виникла як звуконаслідувальне утворення внаслідок редуплікації вигука **ter-*, що передає квоктання птаха. Прізвище могло позначати нерішучу, кволу, безхарактерну людину, яка позбавлена сили волі.

Чайка (Павло Чайка – осавул [1, с. 133]). ‘Чáйка’ – морський водоплавний птах родини сивкових; наземний денний птах ряду сивкоподібних, що селиться на узбережжі річок, озер, зрідка живе також у чагарниках та лісах [6, Т. 11, с. 264]. Лексема ‘чáйка’ (р. бр. болг. *чáйка*, др. *чаица*, п. *czajka*, ч. *čejka*, ст. *čějka*, слц. *čajka* слн. *čájca*, стсл. *чаика*) походить з псл. **čajька* із **čaja* ‘чайка’ і є звуконаслідувальним утворення від крику птаха [4, Т. 6, с. 276]. **Чайківський** (Василь Чайківський – полковий старшина [1, с. 156]). Прізвище походить від орнітологічної назви ‘чáйка’ й утворене за допомогою суфіксів -ів, -ськ. Сильна духом, наполеглива, кмітлива та розумна людина могла отримати таке прізвище.

Шпак (Омелян Шпак – полковник [1, с. 111, 116, 117]). ‘Шпáк’ – невеликий перелітний співучий птах ряду горобиних з коротким хвостом, прямим дзьобом і великими крильми [6, Т. 11, с. 513]. Лексема ‘шпáк’ (р. бр. *шпак*, п. *szpak*, ч. *špaček*, *špak*) походить з псл. **šćьракь*, що є похідним від **šćipati* із значенням ‘дражнити, дратувати’ [4, Т. 6, с. 456]. Особливістю шпака є його здатність передражнювати (імітувати) голоси інших птахів. Носій такого прізвища міг бути розсудливою, урівноваженою, кмітливою, дотепною людиною.

Проаналізовані власні прізвища козаків є свідченням багатосторонньої і розвиненої тогочасної антропонімічної системи староукраїнської мови. Семантико-етимологічний аналіз орнітономічних козацьких прізвищ “Архіву Коша Нової Запорозької Січі (1713–1776)” показує, що основним способом їх творення був лексико-семантичний та частково морфологічний. Такі прізвища надавались козакам за їх фізичні особливості, риси характеру або вдачі. Орнітологічні назви, що послужили основою для творення козацьких прізвищ, переважно праслов’янського походження. Подальше дослідження антропоніміки минувшини на основі історичних матеріалів, безперечно, збагатить історію української мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі (1713–1776) / Упорядн. Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко. – К. : Наукова думка, 1994. – 232 с.
2. Білоусенко П. І. Козацькі прізвища [Електронний ресурс] / П. І. Білоусенко // Енциклопедія історії України. – Режим доступу : <http://history.org.ua/?termin=Kozacki-prizvyshcha>.
3. Добровольська О. Я. Лексична база прізвищ Війська Запорозького за “Реєстром Війська Запорозького 1649 р.” : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.02 / О. Я. Добровольська ; Ужгородський університет. – Ужгород, 1995. – 261 с.
4. Етимологічний словник української мови : У 7 т. [ред. колег. О. С. Мельничук (головн. ред.) та ін.] . – Т. 1–6. – К. : Наукова думка, 1982–2012.
5. Ільченко І. Прізвища Надвеликолузького регіону, утворені від назв постійного заняття / І. Ільченко // Вісник ДНУ. Серія : Філологічні науки. – 2004. – №11. – С. 56–63.
6. Словник української мови : У 11 т. – [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.] . – К. : Наукова думка, 1970–1980.

REFERENCES

1. *Архів Коша Нової Запорозької Січі (1713–1776)* / Упорядн. Л. З. Гісцова, Л. Я. Демченко. Київ: Наукова думка, 1994.
2. Білоусенко, Петро. *Козацькі прізвища*. Київ: Наукова думка, 2007. <http://history.org.ua/?termin=Kozacki-prizvyshcha>.

3. Добровольська, Оксана. «Лексична база прізвищ Війська Запорозького за “Реєстром Війська Запорізького 1649 р.”». Дис. канд. філол. наук, Ужгородський університет, 1995.
4. *Етимологічний словник української мови*. 6 т. Київ: Наукова думка, 1982–2012.
5. Ільченко, Ірина. “Прізвища Надвеликолузького регіону, утворені від назв постійного заняття”. *Вісник ДНУ*. 11(2004):56–63.
6. *Словник української мови*. 11 т. Київ: Наукова думка, 1970–1980.

УДК: 81'1-13:1:008

ДО ПИТАННЯ ПРО МЕТОДИ АНАЛІЗУ КОНЦЕПТУ В СУЧАСНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ СТУДІЯХ

Домніч О. В., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

olga-nika02@znu.edu.ua

У статті порушено коло питань, що стосуються систематизації теоретичних засад концептуального аналізу й опису дослідницьких прийомів і процедур відповідного напрямку. Актуалізація порушених проблем зумовлена відсутністю точного методу дослідження концептів у сучасних лінгвістичних студіях, натомість наявністю сукупності методик, прийомів і дослідницьких процедур, які в результаті намагаються охопити всі сфери існування концепту в різних формах і призводять до єдиної мети – дослідження ментальності певного лінгвосоціуму.

Ключові слова: метод, концепт, концептуальний аналіз, семантико-когнітивний аналіз.

К ВОПРОСУ О МЕТОДАХ АНАЛИЗА КОНЦЕПТА В СОВРЕМЕННЫХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СТУДИЯХ

Домнич О. В.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье очерчен круг вопросов, касающихся систематизации теоретических основ концептуального анализа и описания исследовательских приемов и процедур соответствующего направления. Актуализация затронутых проблем обусловлена отсутствием точного метода исследования концептов в современных лингвистических студиях и вместе в тем наличием совокупности методик, приемов и исследовательских процедур, которые в результате пытаются охватить все сферы существования концепта в разных формах и приводят к единой цели – исследованию ментальности определенного лингвосоциума.

Ключевые слова: метод, концепт, концептуальный анализ, семантико-когнитивный анализ.

ON THE STUDY OF THE METHODS OF CONCEPT ANALYSIS IN CONTEMPORARY LINGUISTICS

Domnich O. V.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporozhye, Ukraine*

The article is devoted to the problems of systematization of the theoretical basis of a concept analysis and the description of research methods and procedures of this field. The tasks of the paper are as follows: to clarify the definition of the term “concept” and its structure, to describe the peculiarities of the concept analysis and to characterize the various directions of its conduct. The term “concept” is the most acute and required object of the study in modern linguistic researches. A concept is an idea about the certain objects of the world or their parts which have a complex structure, reflected by certain characteristics and expressed by various lingual means (M.V. Pimenova). A concept analysis is a key method of concepts researching, developed and widely used in modern linguistics. Having studied the works of contemporary linguists, in which they consider a concept analysis, we come

to the conclusion that there is no accurate method for researching concepts, but rather a set of methods, techniques and research procedures which as a result try to cover all the areas of existence and manifestation of the concepts and conceptual structures in various forms and lead to a single goal: the study of the mentality (consciousness and cognition) of peoples, nations, ethnic groups. Having reviewed some methods of a concept analysis, in the future work we consider it necessary to use a comprehensive methodology that includes both traditional linguistic methods of research (comparative-historical, comparative, quantitative, structural, descriptive, etc.) and new approaches in linguistics: semantic-cognitive techniques of concept description (Z.D. Popova, I.A. Stermin), the principles of the description of concepts and conceptual structures developed by M.V. Pimenova.

Key words: method, concept, concept analysis, semantic-cognitive analysis.

Значна кількість наукових праць, присвячених опису й аналізу концептів, стосується питань когнітивної лінгвістики, зокрема співвідношення концепту й організації свідомості індивіда, пам'яті й пізнавальних здібностей, понятійного апарату, процесів моделювання тощо [17, с. 419]. О. О. Селіванова вказує на те, що для аналізу концептів у сучасному мовознавстві необхідно залучати знання з інших наукових парадигм, як-от теорії пізнання, теорії інформації та комп'ютерного моделювання, психології та ін. [17, с. 419]. Науковець називає концептуальний аналіз новим конструктивним лінгвістичним методом, основні дослідницькі процедури якого зосереджені на формалізації, ідеалізації та моделюванні. На підставі різних когнітивних моделей у процесі цього аналізу вибудовується опис структур знань. “Головною метою цього методу є реконструкція когнітивних механізмів індивідуальної чи колективної свідомості, які опосередковують формування й упорядкування знань про об'єкти дійсності та результати внутрішнього рефлексивного досвіду” [17, с. 419]. Когнітивна лінгвістика доводить, що співвідношення ментальних і мовних структур можна вивчати кількома методами (не тільки експериментальними) [8, с. 13].

Мета статті – систематизувати теоретичні засади концептуального аналізу й описати відповідні дослідницькі прийоми та процедури. Згідно з метою дослідження визначено такі основні завдання: уточнити лінгвістичні параметри поняття “концепт” та його структуру; з'ясувати особливості концептуального аналізу та різні напрямки його проведення.

Розглянутий у цій роботі концептуальний аналіз (або алгоритм моделювання концептів – згідно з термінологією О. П. Воробйової [1, с. 11]) є об'єктом наукових досліджень багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених: О. П. Воробйова, С. А. Жаботинська, А. М. Приходько, О. О. Селіванова, В. І. Карасик, В. В. Колесов, О. С. Кубрякова, М. В. Піменова, З. Д. Попова, І. А. Стернін, Г. Г. Слишкін, В. М. Телія, Р. М. Фрумкіна, G. Lakoff, M. Johnson, A. Wierzbicka тощо. У науковій літературі термін “методи”, на думку І. А. Стерніна, доцільно вживати стосовно загальнонаукових способів пізнання [19]. У сучасних дослідженнях на позначення новітніх методів учений пропонує вживати й інші терміни – “методики”, “прийоми” [19]. Науковці пов'язують вибір методів вивчення концептів із матеріалом відповідної мови, аспектом дослідження й типом розглянутого концепту.

У межах когнітивної лінгвістики – найбільшого досягнення другої половини ХХ століття [8, с. 12] – розглядаються ментальні операції, які відбуваються в процесі сприйняття, осмислення і, отже, пізнання дійсності свідомістю, а також форми ментальних репрезентацій цих явищ [16, с. 9]. Завданнями когнітивної лінгвістики є “вивчення систем уявлення знань і процесів обробки й переробки інформації та – водночас – дослідження загальних принципів організації когнітивних здібностей людини в єдиний ментальний механізм, і встановлення їх взаємозв'язку та взаємодії” [8, с. 8-9].

Когнітивна наука пояснює утворення взаємозв'язку мови й когнітивних здібностей індивіда – сприйняття, уяви, мислення, пам'яті. З огляду на це мова розглядається як “засіб доступу до розуму людини і тих розумових процесів (ментальних, психічних, внутрішніх), які відбуваються в її мозку” [8, с. 12]. Досліджуючи мову в когнітивній парадигмі, “можна одночасно сформулювати думку не тільки про розглянуті мовні явища, а й про ментальні

сутності, що стоять за ними, – концепти, концептуальні структури як структури знання й досвіду, думок і оцінок, планів і цілей, установок і переконань” [8, с. 13].

Поняття *концепт*, запозичене з когнітології та покладене в основу когнітивної лінгвістики, є найбільш актуальним і затребуваним об’єктом вивчення в сучасних мовознавчих студіях. У лінгвокогнітивній парадигмі концепти трактуються як “одиниці концептуальної системи в їх відношенні до мовних виразів”, у яких закладено кванти інформації про стан світу (актуального й віртуального) [13, с. 125]. Концепт розуміють як узагальнені знання – те “що людина думає, знає, уявляє про об’єкти зовнішнього та внутрішнього світу ..., концепт – це і позначений у мові національний образ, поняття, символ, ускладнений ознаками індивідуального уявлення”, і певне уявлення про окремі об’єкти світу або їх частини, що мають складну структуру, відображену окремими групами ознак і виражену різними лінгвальними засобами [13, с. 125].

Одна зі значущих властивостей мови – “об’єктивувати й матеріалізувати” ключові концепти людської свідомості за допомогою мовних знаків [8, с. 14]. Даючи визначення концепту О. С. Кубрякова кваліфікує його як оперативну одиницю людської свідомості, що має в одних випадках достатньо просту структуру (окремий сенс), а в інших випадках, досить складну (об’єднання смислів у певну систему). За твердженням Р. Келлер, “наша система концептів – це не дзеркало світу, а дзеркало того, як ми з ним співпрацюємо” [8, с. 18]. Досить відоме визначення поняття “концепт” знаходимо у працях А. Вежбицької: «концепт – це об’єкт зі світу “Ідеальне”, який має ім’я й відображає культурно зумовлене уявлення людини про світ “Дійсність”» [21, с. 90]. Концептом називають ментальне утворення, що зберігає в пам’яті індивіда певні фрагменти його досвіду; до ключових характеристик концепту відносять типізованість, усвідомлюваність, значущість. Перша з них закріплена свідомістю у вигляді різних стереотипів, друга служить провідником інформації і третя закріплює в людському досвіді (як індивідуальному, так і колективному) значущі “емоційно пережиті” характеристики навколишнього світу. Названі вище характерні риси концептів репрезентують їх образно-перцептивні, понятійні та ціннісні ознаки [3, с. 8].

Концепти – результат відображення мовою навколишньої дійсності. Р. М. Фрумкіна відзначає одну з теоретичних догм когнітивної лінгвістики: “Світ не відбивається, а інтерпретується – таким є одне з найважливіших гасел когнітивізму. Постійно акцентується, що людина не просто сприймає світ, але конструює його” [8, с. 15-16]. Підтримуючи це твердження, О. С. Кубрякова підкреслює, що когнітивна лінгвістика досліджує продуковані в мову як звичайні знання людини про світ, так і наукові, причому для них обох необхідні процедури спеціального аналізу й пояснення етимології [8, с. 16].

Концептуальний аналіз – ключовий метод вивчення концептів, розроблений і досить широко застосовуваний у сучасній лінгвістиці. Необхідно зазначити, що цей аналіз є до певної міри синкретичним, оскільки базується на наукових реаліях не лише лінгвістики, а й психології, етнології, логіки, соціології тощо. Метою концептуального аналізу є “розгляд способів мовного вираження концептів, ... реконструкція структур концептів і фрагментів мовної картини світу, які стоять за ними, за допомогою мовних і культурно-мовних даних” [15, с. 89], а також відстеження шляхів пізнання змісту концепту й ідентифікація результату в мові [20, с. 97].

Концептуальний аналіз – швидше не окремий метод, а сукупність методик, пов’язаних спільною метою [17, с. 421], яка має ментальну абстраговану спрямованість і, як вважає С. А. Жаботинська, “реляційну модельність, схемність, вищий рівень категорійної абстракції ...” [2, с. 12-13]. Окремі вчені висловлюють думку про необхідність урахування в концептуальному аналізі досвіду моделювання різних систем репрезентації знань на мовному й текстовому матеріалі. Саме визначення “зв’язків пізнавальних механізмів свідомості й позасвідомого, кореляція різних компонентів моделей” є визначальними для

процесів моделювання у процедурі концептуального аналізу [17, с. 421]. Інші вчені підкреслюють, що концептуальний аналіз, репрезентований широким і глибоким змістом, формує шлях “до знань про світ” і включає в себе “пошук тих загальних концептів, які підведені під один знак і визначають буття знака як відомої когнітивної структури” [7, с. 85].

В. В. Колесов розуміє “аналіз концептів ... як залишковий “сене поняття” (ідентифікованого значення слова, за Н. Д. Арутюновою)” [6, с. 108]. Досить детально розглядаючи три методи лінгвістичного дослідження – когнітивний, концептуальний і контенсивний – лінгвіст доходить висновку, що вони знаходяться на різних полюсах: “когнітивний на точці логіки, концептуальний – слова, а контенсивний (як генетично найбільш ранній) – на роздоріжжі між логікою та словом”. За твердженням автора, жоден дослідник не застосовує у своїх працях “чистий метод”, отже, “відповідний напрямок гуманітарної науки не набув ще свого остаточного розвитку” [6, с. 113]. Автором статті усвідомлюється аналіз концептів як синтез методик, прийомів і процедур, ключові спроби дослідження якого зосереджені на інтерпретації ментальних і психічних процесів, відображених у свідомості індивіда й вербалізованих у мові. Цей метод сприяє вивченню й опису змісту та структури концепту, дослідженню різних моделей лінгвального вираження концептів, а саме їх моделювання. У цей спосіб аналізуються мовні явища, за якими стоять ментальні сутності – концепти, відображені в певній лінгвокультурі.

Концептуальний аналіз як метод експлікації концептів спрямований на висвітлення різних сторін концептів і прямо пропорційний інтерпретативній здатності й можливості структурування концепту. Будова концептів розуміється дослідниками неоднаково: наприклад, тришарова структура [18, с. 40], трикомпонентна структура [5, с. 77], констатується й відсутність жорсткої структури [16, с. 213] або структура концепту розуміється як сукупність ознак (мотивувальна, образна, понятійна, функціональна, категоріальна, символічна), необхідних для визначення предметів або явищ, співвіднесених як фрагменти картини світу [12, с. 152].

Сучасні вчені у структурі концепту виділяють такі базові конституенти, як образ, інформаційно-понятійний зміст і додаткові ознаки [16, с. 75]. Останні мають варіативний характер і трактуються як інтерпретаційне поле (З. Д. Попова, І. А. Стернін), ціннісний складник (В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін), квазізона та квазіекстразона (Г. Г. Слишкін), значущісний складник (С. Г. Воркачов), когнітивний і прагматичний імплікаціонал (М. В. Нікітін) тощо [16, с. 75]. У моделюванні концепту вчені відзначають суб’єктивний фактор: “концепт – явище свідомості й дослідник у будь-якому разі моделює концепт за непрямими ознаками його прояву. Будь-яка модель концепту – це лише дослідницька модель” [16, с. 165].

На думку М. В. Піменової, структура концепту сформована шістьма класами ознак (мотивувальна, образна, понятійна, функціональна, категоріальна, символічна) [13, с. 125; 12, с. 152-153]. Виявлення структури концепту можливе завдяки спостереженню за сполучуваністю мовних знаків [14, с. 28]. Слід підкреслити, що дослідження концепту в сучасних лінгвістичних студіях здійснюється на підставі з’ясування окремих його ознак. Зіставлення й вивчення різних ознак концептів “дозволяє виявити загальні та специфічні особливості народних (ненаукових) систем знань про внутрішній світ людини, а також зробити певні висновки про властивості національної ментальності” [15, с. 93].

Методика дослідження концептів, запропонована М. В. Піменовою, полягає в інтерпретації значень різних конструкцій, які об’єктивують характерні риси концептів; у визначенні частотних (що їх має більшість концептів) таксономічних характеристик і виявленні відповідно до них загальних типологічних ознак розгляданих одиниць. Завершальний етап становить узагальнення характерних рис концептів і виділення концептуальних структур, а

також когнітивних моделей і мовних схем, які актуалізують ці концепти у відповідних мовах [14, с. 20].

Дослідження концепту й концептуальних структур, відповідно до методики М. В. Піменової, складається з таких етапів: визначення репрезентанта концепту, яким виступає ключове слово; формування корпусу фактичного матеріалу (тобто визначення компонентів словаре-репрезентанта концепту, або ключового слова, що відображено у словотвірному гнізді, стійких і вільних словосполученнях, паремійному фонді, текстовій репрезентації); етимологічне вивчення ключового слова з метою ідентифікації мотивувальних ознак (цей етап включає аналіз етимологічних та історико-етимологічних лексикографічних джерел і виділення зразків з мовного матеріалу; визначається актуальність / неактуальність мовної картини світу); аналіз фактичного матеріалу щодо виявлення подібних концептуальних ознак (зокрема, ознаки живої й неживої природи), ці ознаки властиві певною мірою всім концептам; дослідження понятійних ознак, за основу якого беруть аналіз статей тлумачних словників та словників синонімів (останні – для виявлення додаткових понятійних ознак), пошук останніх на підставі відібраного мовного матеріалу й визначення їхньої частотності, що є значущим критерієм актуальності згаданих ознак для мовної картини світу; виявлення категоріальних ознак, зокрема: квалітативних, квантитативних, дименсіональних, темпоральних, просторових, ціннісно-оцінних, власне оцінних (необхідність опису цих ознак полягає в тому, що з їхньою допомогою можна визначити належність концепту “до певної сфери існування” й ідентифікувати місце концепту в ціннісній національній картині світу); дослідження символічних ознак із залученням тлумачних словників, мовного й етнографічного матеріалу та міфологічних і словників символів; дослідження сценаріїв (якщо є така можливість); аналіз стереотипів, які вдається виявити в певній лінгвокультурі (слід відзначити, що стереотипи властиві не всім концептуальним структурам); проведення психолінгвістичного експерименту; узагальнення проаналізованих ознак, які складають структуру концепту, а також кількісних показників у єдине ціле й опис цих даних на підставі частотності ознак, їхньої актуальності у викладеному матеріалі, виявлення певної національної специфіки та еквівалентності ознак [13, с. 125; 12, с. 149-151]. М. В. Піменова вважає, що дослідження структури концептів на різних етапах бажано проводити із залученням інформації з різних джерел і суміжних дисциплін: психології, філософії, етнології тощо.

Варто зауважити, що простежується деяка двозначність у трактуванні концептуального аналізу як певного способу дослідження, який або ототожнюється з аналізом самих концептів або ж визначається як “аналіз за допомогою концептів або аналіз, що має своїми граничними одиницями концепти” [9, с. 117]. В. М. Телія, розглядаючи концептуальний аналіз, об’єктом якого виступає концепт, зауважує: концептуальний аналіз здійснюється з метою “простежити шлях пізнання смислу концепту і записати результат формалізованою семантичною мовою” [20, с. 97]. Як і будь-який інший, концептуальний аналіз застосовує певний інструментарій та набір процедур.

З концептів складається семантичний простір окремих лінгвосистем, і залежно від характеристик семантичного простору мови можна охарактеризувати “структури знань у їхньому конкретно-національному переломленні” [10, с. 5]. У сучасній когнітивній лінгвістиці існує помітне різноманіття ракурсів, підходів і методів опису та аналізу концептів, один із яких наведено в працях З. Д. Попової та І. А. Стерніна [11; 16; 19]. У фокусі уваги вчених знаходяться принципи семантико-когнітивного дослідження концептів, яке складається з кількох основних етапів: “побудова номінативного поля концепту; аналіз і опис семантики мовних засобів, що входять до номінативного поля концепту; когнітивна інтерпретація результатів опису семантики мовних засобів – виявлення когнітивних ознак, які формують досліджуваний концепт як ментальну одиницю;

верифікація отриманого когнітивного опису у носіїв мови; опис змісту концепту у вигляді переліку когнітивних ознак” [16, с. 112 - 113]; “модельовання концепту (опис макроструктури концепту, опис категоріальної структури концепту, опис польової організації виявлених когнітивних ознак); загальні висновки про особливості досліджуваного концепту” [16, с. 164].

Варто особливо підкреслити роль четвертого етапу (а саме “верифікації отриманого когнітивного опису у носіїв мови”) й відзначити такі факти: в описі концепту дослідник завжди висловлює певний суб’єктивізм у виділенні та формулюванні когнітивних ознак, а на підставі спеціального експерименту підтверджується або спростовується випробувальниками релевантність визначення цих ознак, а також їхні особливі властивості в самій структурі концепту, завдяки чому стає можливим ранжування когнітивних ознак у концепті за яскравістю й виділення ядра й периферії (ближньої, далекої та крайньої) [16, с. 113].

Подальше дослідження концептів співвідноситься з відповідними цілями й завданнями і розвивається в таких двох напрямках:

1) когнітивно-семасіологічному (що передбачає аналіз семантики лінгвальних одиниць на підставі когнітивних даних; наприклад, “поняття когнітивної ознаки, класифікатора використовуються для пояснення появи тих чи тих сем або семем, їх угруповань, змін у семантиці слова, перебудов семантики слова” [16, с. 113]);

2) лінгвоконцептологічному (що передбачає модельовання концепту, який виступає як одиниця свідомості). На цьому етапі модельовання визначаються параметри концепту як цілісного ментального утворення, що передбачає окремі стадії: аналіз макроструктури концепту (з’ясування окремих когнітивних ознак образних, інформаційних конститuentів і інтерпретаційного поля та виявлення їх співвідношення у структурі концепту); аналіз категоріальної структури концепту (встановлення ієрархії когнітивних класифікуючих ознак, які репрезентують концептуалізацію певного явища або предмета, та відображення концепту “як ієрархії когнітивних класифікаційних ознак”); аналіз польової організації виявлених когнітивних ознак (визначення ознак, структура яких складається з ядра, ближньої, далекої та крайньої периферії концепту, і репрезентація концепту у формі польової структури) [16, с. 113].

На основі семантико-когнітивного аналізу досліджується матеріал від змісту значень до змісту концептів у процесі особливого способу опису – когнітивної інтерпретації, яка є найважливішим і необхідним етапом дослідження результатів дефініювання семантики мовних одиниць [16, с. 140-141]. У межах семантико-когнітивного методу в сучасних дослідженнях простежується напрямок вивчення “від мови до концепту”, завдяки чому названий метод, що дозволяє виявити ознаки концепту і моделювати концепт, є найбільш надійним і достовірним [16, с. 214].

Концептосфера окремого народу складається із сукупності загальнонародних концептів, які є не статичними, а динамічними, оскільки вони розвиваються й їхні ознаки постійно змінюються. З метою найбільш повного й детального опису концептосфери народу необхідно залучати велику кількість дослідного матеріалу: енциклопедичний, лексикографічний, психологічний, асоціативний, тощо [16, с. 212]. Запропонована вченими семантико-когнітивна концепція вивчення лінгвосистеми заснована на вивченні співвідношення семантики мови з концептосферою певного народу, тобто на дослідженні семантичних процесів з когнітивними. При дослідженні лінгвокогнітивних процесів, застосовуваний вченими семантико-когнітивний підхід функціонує з метою аналізу мовних засобів, що дозволяє в найбільш ефективний спосіб виявити ознаки концептів і надалі змодельовати концепт як одиницю концептосфери певного лінгвосоціуму [16, с. 214].

Огляд праць сучасних лінгвістів (В. І. Карасик, В. В. Колесов, О. С. Кубрякова, В. А. Маслова, М. В. Піменова, А. М. Приходько, О. О. Селіванова, Г. Г. Слишкін, І. А. Стернін, З. Д. Попова та ін.), у яких поширено питання концептуального аналізу, дозволяє виділити факт відсутності точного методу дослідження концептів у сучасних лінгвістичних студіях, а саме – наявність сукупності методик, прийомів і дослідницьких процедур, які в результаті намагаються охопити всі сфери існування та прояви концепту й концептуальних структур у різних формах і призводять до єдиної мети – дослідження ментальності (свідомості й пізнання) певного лінгвосоціуму. Так, Р. М. Фрумкіна зауважує: “...між різними авторами немає згоди в тому, який набір процедур слід вважати концептуальним аналізом, але немає згоди і в тому, що ж слід вважати результатом” [21, с. 96]. В. І. Карасик також підкреслює правомірність різних підходів до вивчення концептів: “...мають цінність і спостереження, й інтроспективні визначення, й гіпотетичні моделі, й соціологічні та соціолінгвістичні експерименти, й аналіз значень слів, фразеологізмів, паремій, художніх і ділових текстів” [4, с. 121]; сфера концептів репрезентує сферу розуміння, відтак основним методом дослідження концептів вчений визнає інтерпретативний аналіз [4, с. 121]. О. С. Кубрякова вважає позитивним моментом “альтернативні способи опису” предметів і явищ дійсності, оскільки “вони повертають нас до онтологічно тотожних реалій, побачених людьми з різних боків і в різних аспектах...”, а також дозволяють усвідомити причини неоднакового сприйняття різноманітних явищ світу [8, с. 17].

Вивчення викладеного вище матеріалу дозволяє зробити ряд висновків і узагальнень. Особливості сучасного напрямку когнітивної лінгвістики зумовлено категоріальним і термінологічним апаратом дослідження, визначенням основних завдань відповідного наукового напрямку, застосуванням міждисциплінарних методів, процедур тощо. Окремо слід відзначити використання різних методичних прийомів дослідження концептів і концептуальних структур.

Дослідники не виявляють єдності в поглядах на природу і статус концепту, оскільки його дефініція, основні конституенти, функції, титулювання, способи лінгвоапеляції трактуються сучасними вченими з різних сторін і в розумінні концепту є істотні відмінності.

Більшість учених вважають концепт неоднорідним шаруватим утворенням і виділяють такі конституенти його структури, як образні, понятійні й додаткові (зокрема, ціннісні, інтерпретативні тощо). Слід відзначити також суб’єктивний характер моделювання концептів, яке безпосередньо пов’язане з кваліфікацією й компетенцією дослідника.

Моделювання концепту, в межах розглянутого семантико-когнітивного аналізу, побудовано на основі когнітивної інтерпретації та верифікації. Результат моделювання подано у вигляді вербалізованого опису концепту у формі польової структури.

Найбільш оптимальною для подальших досліджень є комплексна методика, що включає як традиційні лінгвістичні методи дослідження (порівняльно-історичний, порівняльний, кількісний, структурний, дескриптивний тощо), так і нові для лінгвістики: прийоми семантико-когнітивного опису концептів (за З. Д. Поповою і І. А. Стерніним), принципи опису концептів і концептуальних структур, розроблені М. В. Піменовою.

Концептуальний аналіз мовних засобів об’єктивації етнокультурних концептів у системі полінаціональної англійської мови дає можливість відтворити як їх мовне вираження, так і ментальну, психічну специфіку ресурсів свідомості, аксіологічну й соціокультурну значущість концептів для окремих національно-лінгво-культурних спільнот (наприклад, у північноамериканському, азіатському й африканському ареалах) і для англосаксонської лінгвокультури загалом, що й визначає перспективи подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Воробьева О. П. Концептология в Украине: обзор проблематики / О. П. Воробьева // Лингвоконцептология: перспективные направления: монография / А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др. – Луганск : ЛНПУ им. Т. Шевченко, 2013. – С. 10-37.
2. Жаботинская С. А. Концептуальный анализ: типы фреймов / С. А. Жаботинская // Вісник Черкаського університету. Серія : Філологічні науки. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С.3-20.
3. Карасик В. И. Иная ментальность / В. И. Карасик, О. Г. Прохвачева, Я. В. Зубкова, Э. В. Грабарова. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
4. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурсы / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
5. Карасик В. И., Слышкин Г. Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования / В. И. Карасик, Г. Г. Слышкин // Методические проблемы когнитивной лингвистики : сб. науч. тр. / под ред. И. А. Стернина. – Воронеж : ВГУ, 2001. – С. 75-80.
6. Колесов В. В. Предмет, объект, метод (методический аспект в отношении к научным школам) // Введение в концептологию / В. В. Колесов, М. В. Пименова. – 2-е изд., стер. – М.: Флинта, 2016. – С. 100-121.
7. Кубрякова Е. С. Об одном фрагменте концептуального анализа слова память / Е. С. Кубрякова // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М.: Наука, 1991. – С.85-97.
8. Кубрякова Е. С. Язык и знание. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. – Рос. академия наук. Ин-т языкознания. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
9. Никитина С. Е. О концептуальном анализе в народной культуре / С. Е. Никитина // Логический анализ языка. Культурные концепты. – М. : Наука, 1991. – С. 117-123.
10. Никишина И. Ю. Понятие “концепт” в когнитивной лингвистике / И. Ю. Никишина // Язык, сознание, коммуникация : сб.статей / Отв. ред. В. В. Красных, И. А. Изотов. Вып. 21. – М. : Макс Пресс, 2002. – С. 5-7.
11. Методологические проблемы когнитивной лингвистики / под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Воронежский государственный университет, 2001. – 182 с.
12. Пименова М. В. Методика исследования концептов / М. В. Пименова, В. В. Колесов // Введение в концептологию. – 2-е изд., стер. – М. : Флинта, 2016. – С. 149-180.
13. Пименова М. В. Теория концептуальных исследований / М. В. Пименова, В. В. Колесов // Введение в концептологию. – 2-е изд., стер. – М. : Флинта, 2016. – С. 122-148.
14. Пименова М. В. Предисловие / М. В. Пименова // Введение в когнитивную лингвистику / под ред. М. В. Пименовой. Вып.4. – Кемерово, 2004. – 208 с.
15. Пименова М. В. Концептуальные исследования. Введение / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – М. : Флинта, Наука, 2011. – 176 с.
16. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ “Восток-Запад”, 2007. – 315 с.
17. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
18. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.

19. Стернин И. А. Метод, методика, прием [Электронный ресурс] / И. А. Стернин // Вопросы психолингвистики. – 2008. – №7. – Режим доступа : <http://sterninia.ru>
20. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки славянской культуры, 1996. – 284 с.
21. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? / Р. М. Фрумкина // Язык и наука конца XX века. – М. : РАН, 1995. – С. 74-117.

REFERENCES

1. Воробьева, Ольга. Концептология в Украине: обзор проблематики. *Лингвоконцептология: перспективные направления: монография*. Авт. кол. А. Э. Левицкий, С. И. Потапенко, О. П. Воробьева и др., 10-37. Луганск: ЛНПУ им. Т. Шевченко, 2013.
2. Жаботинская, Светлана. “Концептуальный анализ: типы фреймов”. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*, 3-20. Черкаси, 1999. – Вип. 11.
3. Карасик, Владимир, Оксана Прохвачева, Яна Зубкова и Эмилия Грабарова. *Иная ментальность*. Москва: Гнозис, 2005.
4. Карасик, Владимир. *Языковой круг: личность, концепты, дискурсы*. Волгоград: Перемена, 2002.
5. Карасик, Владимир и Геннадий Слышкин. “Лингвокультурный концепт как единица исследования”. *Методические проблемы когнитивной лингвистики*, 75-80. Под ред. И. А. Стернина. Воронеж: ВГУ, 2001.
6. Колесов, Владимир и Марина Пименова. “Предмет, объект, метод (методический аспект в отношении к научным школам)”. *Введение в концептологию*, 100-121. Москва: Флинта, 2016.
7. Кубрякова, Елена. “Об одном фрагменте концептуального анализа слова память”. *Логический анализ языка. Культурные концепты*, 85-97. Москва: Наука, 1991.
8. Кубрякова, Елена. *Язык и знание. На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира*. Рос. академия наук. Ин-т языкознания. Москва: Языки славянской культуры, 2004.
9. Никитина, Серафима. “О концептуальном анализе в народной культуре”. *Логический анализ языка. Культурные концепты*, 117-123. Москва: Наука, 1991.
10. Никишина, Ирина. “Понятие “концепт” в когнитивной лингвистике”. *Язык, сознание, коммуникация*, 5-7. Отв. ред. В. В. Красных, И. А. Изотов. Вып. 21. Москва: Макс Пресс, 2002.
11. *Методологические проблемы когнитивной лингвистики*. Под ред. И. А. Стернина. Воронеж: Воронежский государственный университет, 2001.
12. Пименова, Марина. “Методика исследования концептов”. *Введение в концептологию*, 149-180. 2-е изд., стер. Москва: Флинта, 2016.
13. Пименова, Марина. “Теория концептуальных исследований”. *Введение в концептологию*, 122-148. 2-е изд., стер. Москва: Флинта, 2016.
14. Пименова, Марина. “Предисловие”. *Введение в когнитивную лингвистику*. Под ред. М. В. Пименовой. Вып.4. Кемерово, 2004.
15. Пименова, Марина и Ольга Кондратьева. *Концептуальные исследования. Введение*. Москва: Флинта, Наука, 2011.
16. Попова, Зинаида, и Иосиф Стернин. *Когнитивная лингвистика*. Москва: АСТ “Восток-Запад”, 2007.
17. Селіванова, Олена. *Сучасна лінгвістика: напрямки та проблеми*. Полтава: Довкілля-К, 2008.
18. Степанов, Юрий. *Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования*. Москва: Языки русской культуры, 1997.
19. Стернин, Иосиф. “Метод, методика, прием”. *Вопросы психолингвистики*. 7 (2008). <http://sterninia.ru>
20. Телия, Вероника. *Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва: Языки славянской культуры, 1996.
21. Фрумкина, Ревекка. “Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология?”. *Язык и наука конца XX века*: 74-117. Москва: РАН, 1995.

УДК 81'08.3-3

ЗАСТОСУВАННЯ МЕТАФОРИЧНОЇ МОДЕЛІ “СОЦІАЛЬНА МЕРЕЖА” ДЛЯ ОПИСУ УКРАЇНСЬКИХ ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ

Жуйкова М. В., д. філол. н., професор

*Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна*

mzhujkova@ukr.net

Статтю присвячено аналізу метафоричного моделювання як однієї з форм когнітивно-вербальної діяльності людини. Докладно розглянуто текст блогера Юрія Гудименка, що оповідає про події української історії. Для кодування історичної інформації автор використовує матрицю соціальної мережі Facebook, а також стилістичні засоби, притаманні вербальній поведінці користувачів Інтернету.

Ключові слова: метафорична модель, стилізація, комічний ефект, віртуальний простір, соцмережі.

ПРИМЕНЕНИЕ МЕТАФОРИЧЕСКОЙ МОДЕЛИ “СОЦИАЛЬНАЯ СЕТЬ” ДЛЯ ОПИСАНИЯ УКРАИНСКОГО ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ

Жуйкова М. В., д. філол. н., професор

*Восточноевропейский национальный университет им. Леси Украинки
просп. Свободы, 13, г. Луцк, Украина*

Статья посвящена анализу метафорического моделирования как одной из форм когнитивно-вербальной деятельности человека. Подробно рассмотрен текст блогера Юрия Гудыменко, рассказывающий о событиях украинской истории. Для кодирования исторической информации автор использует матрицу социальной сети Facebook, а также стилистические средства, характерные для вербального поведения пользователей Интернета.

Ключевые слова: метафорическая модель, стилізація, комический эффект, виртуальное пространство, соцсети.

APPLICATION OF “SOCIAL NETWORK” METAPHORICAL MODEL FOR DESCRIPTION OF UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT

Zhujkova M. V.

*Lesya Ukrainka Eastern European National University
13 Volya Avenue, Lutsk, Ukraine*

Metaphorical modelling manifests the cognitive-verbal human activity by means of structuring, categorizing and evaluating certain fragment of the reality. Typically, under metaforization the sphere which contains old, well-known and assimilated information serves as the source of verbal means. However, the established tendency to metaphorical transfers may be violated: the means of “new” conceptual sphere are used to describe the old information. This change serves certain pragmatic author’s goals, for example, can be used for comic effect creation. In recent decades the computer technology, the worldwide network of the Internet and the development of the virtual communication became a powerful factor of changes in the language. The popularity of the social networks including Facebook has soared. The interface of social networking is built in the form of the matrix, which involves filling in the information for each pattern cell and the choice of appropriate option from the set. The Facebook user behaviour consists of a certain number of standard actions such as “Create the group”, “Connect someone to the group”, “Leave the group”, “Create the event”, “Send a friend request”, “Delete the page”, “Add the photo”, “Change the profile photo”, “Like”, “Dislike” etc. The above mentioned actions relating to the user behaviour in the cyberspace may differ from the actual relationships and behaviour outside the social networks. As Facebook is the very popular social network, its common standard operations and their verbal designation can be used to describe the real events that occurred in the past when the Internet and social networking were absent. The article deals with the analysis of the text of the Ukrainian blogger Yurii Gudymenko who submitted information on historical events (Ukrainian liberation movement of the early twentieth century) in the form of successive posts of different Facebook users - famous historical figures. Thus, the new sphere – social network interface – serves as the form of expression of the old information about historical events. The application of the Facebook interface and the user language stylization creates a comic effect.

Key words: metaphorical model, stylization, comic effect, virtual space, social networks.

Будь-який новий тип комунікації спричиняється до появи нових способів і форм кодування інформації, що відбивається на особливостях функціонування мови, активізує її внутрішні резерви, збагачує виражальні засоби через взаємодію з невербальними знаковими елементами тощо. Потужним чинником змін у мові стали сфера комп'ютерних технологій, всевітня мережа Інтернет та розвиток різноманітних форм віртуального спілкування. Йдеться не лише про появу лексичних одиниць, що називають нові реалії, а про значно глибші процеси, що зачіпають певні сфери когнітивної діяльності людей, такі, як категоризація, зіставлення, ідентифікація, впорядкування нового знання тощо.

Особливої актуальності в аспекті формування нових сфер людського досвіду набуває дослідження метафоричних моделей, які засновані на порівнянні не окремих об'єктів чи їхніх ознак, а цілісних, вагомих і значних за обсягом інформації сфер людського досвіду. Відомо, що значна частина мовних метафор не є поодинокими утвореннями, а організована в певні образно-метафоричні схеми. Як зазначає А. Чудінов, “метафорична модель – це наявна чи витворювана у свідомості носіїв мови схема зв'язку між понятійними сферами, яку можна представити певною формулою: “X – це Y” [5, с. 35]. Дослідники виділяють деякі глобальні метафоричні моделі (“Більше” – це “Краще”, “Менше” – це “Гірше”; “Верх” – це “Добре”, “Низ” – це “Погано”), які наявні в багатьох мовах і можуть реалізуватися в низці вужчих метафоричних моделей (таких, як “Здоров'я” – це “Верх”, а “Хвороба” – “Низ”) (див. докладніше у базовій роботі Дж. Лакоффа і М. Джонсона) [3]. Сучасна лінгвістика розглядає метафоричне моделювання як засіб структурування, категоризації та оцінювання певного фрагмента дійсності через залучення до його вербалізації мовних засобів, що у свідомості мовців тісно корелюють із іншим фрагментом досвіду.

Зазвичай, метафорична модель будується як множинне перенесення одиниць донорської зони на реципієнтну зону (див. відомі моделі “Час” – це “Гроші”, “Зло” – це “Рослина” або “Політика” – це “Війна”, де в правій частині співвідношень представлені сфери “старого” знання, які постачають мовні одиниці до реципієнтної зони). В одній з наших робіт ми докладно розглянули метафоричну модель “Обстріл ворога” – це “Частування гостя в домі господаря”, поширену в усіх східнослов'янських мовах, а особливо повно і розгорнуто – в українській [1].

Проте усталений напрямок метафоричних перенесень може в деяких випадках порушуватися: донорською зоною для метафоризації стає не “стара”, а “нова” понятійна сфера. Зазвичай, така “метафорична інверсія” служить певним прагматичним цілям автора, зокрема, може використовуватися для створення комічного ефекту у висловленні чи цілісному тексті.

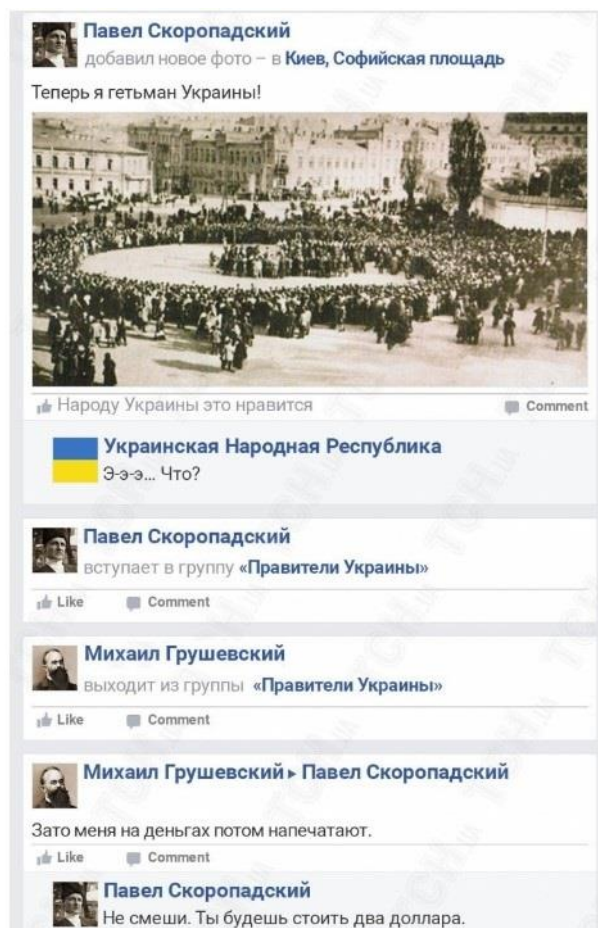
У попередньому дослідженні, присвяченому використанню інверсійного метафоричного перенесення, ми проаналізували оригінальний текст, у якому сім'я та стосунки між чоловіком та жінкою описуються через одиниці сфери “Комп'ютерна програма” [2]. Комічний ефект цього тексту зумовлено тим, що в ньому послідовно, шляхом залучення різноманітних мовних одиниць, вперше використано нетривіальну метафоричну модель “Подружні стосунки” – це “Операційна система”. Концептуальні ознаки “операційність”, “корисність для юзера”, “контрольованість”, “багатофункціональність”, а також ознака “збої в роботі системи”, що притаманні одиницям ментальної зони “Комп'ютерна програма / операційна система”, не просто переносяться на концепти “Бойфренд” та “Чоловік”, а й стають їх центральними, визначальними характеристиками. Саме це несподіване, неочікуване для читача зближення двох фрагментів людського досвіду, а також інверсія двох концептуальних зон і забезпечує комізм проаналізованого тексту.

Останнє десятиліття позначене величезним впливом на життя суспільства так званих соціальних мереж, які забезпечують користувачу не лише спілкування з іншими особами, а й самореалізацію в різних сферах. І хоча всі соціальні мережі мають свій власний інтерфейс, вони побудовані у формі певної матриці, що передбачає заповнення інформацією типових комірок, а також вибір тої чи тої опції із заданого набору. Така організація інтерфейсу чітко простежується в мережі Facebook, що була створена 2004 р. студентом Гарвардського

університету Марком Цукербергом і швидко набула величезної популярності у всьому світі. Той факт, що сторінки користувачів або груп у Facebook доволі жорстко структуровані, робить способи розташування і подачі інформації в цій соцмережі стандартизованими, відтворюваними, а відтак і впізнаваними. Зовнішня матриця Facebook може розглядатися як певний аналог знакової системи, який задає способи і форми кодування інформації.

Предметом нашого аналізу є цікавий російськомовний текст, у якому інформація про історичні події подана у формі візуалізованої стрічки Facebook. Цей текст створений українським блогером із Запоріжжя Юрієм Гудименком навесні 2017 р. (див. [6]) і названий автором “Махно, Петлюра и цари. Украинская революция в виде ленты Facebook”. Автор пояснює свій намір так: “Я действительно не смог придумать никакого способа более коротко и наглядно показать события почти десяти лет Первой Украинской Революции в одном тексте”. Лаконічність і наочність викладу української історії забезпечила матриця Facebook, яка кодує інформацію в різних формах, як вербальних, так і візуальних, а за потреби і у звуковій. Крім того, вибір цієї форми кодування подій корелює із закономірністю комунікативних технологій, про яку пише Г. Почепцов: нова інформація подається з опертям “на вже наявні в суспільстві комунікативні потоки” [4, с. 27].

Щоб створити уявлення про інформативно складний і чималий за обсягом текст Юрія Гудименка, подаємо принт-скрін одного з фрагментів. Він стосується подій кінця квітня 1918 р., коли внаслідок ухвали Всеукраїнського з'їзду хліборобів влада перейшла від Центральної Ради до Павла Скоропадського. В інтерпретації блогера ця історична подія виглядає таким чином. Користувач “Павел Скоропадский”, у профілі якого стоїть відоме фото гетьмана в папасі, “добавил новое фото”. На ньому зображено молебень на Софійському майдані після проголошення Скоропадського гетьманом України. Користувач пише у своєму пості “Теперь я гетьман Украины!” і вказує локацію фотографії — “Киев, Софийская площадь”. Під фотографією, в зоні реакцій, є так званий “лайк”, поставлений користувачем “Народ Украины”, а також коментар від користувача “Украинская Народная Республика” (на фото його профілю стоїть державний прапор України).

Наступний пост користувача “Павел Скоропадский” фіксує його входження у групу “Правители Украины”, що тягне за собою пост користувача “Михаил Грушевский” з текстом «выходит из группы “Правители Украины”». Далі йде репліка “Михаила Грушевского”, адресована користувачу “Павел Скоропадский”: “Зато меня на деньгах потом напечатают”, а також реакція на неї: “Не смейся. Ты будешь стоить два доллара”.

Не вдаючись докладно у співвідношення історичних подій українських визвольних змагань та їх передачу в тексті Юрія Гудименка, зупинимося на формах і засобах кодування історичної інформації, які використав блогер. Оскільки матриця Facebook зараз загальновідома, обмежимося лише коротким оглядом і аналізом її метафоричного потенціалу. Одним зі способів взаємодії користувачів у цій мережі є так звані групи. Користувачі можуть входити в наявні групи, створювати їх, керувати ними, міняти їхні назви, запрошувати та приєднувати до групи інших користувачів, виходити з групи, закривати їх. Ці дії у віртуальному просторі є вельми умовними і далекими від поведінки людей у реальному світі. Зокрема, учасники групи, позірно об’єднані спільними інтересами або цілями, можуть взагалі нічого не знати один про одного, адже спілкування в мережі часто буває анонімним чи псевдонімним. Цей факт спричинив появу серед користувачів мереж нового поняття і відповідного дієслова *розвіртуалізуватися*. Воно означає ‘особисто познайомитися з людиною, яку знав до певного часу лише через спілкування у віртуальному просторі’ (пор. вживання цього слова у мережі: *Іду не сама, а з купою торбинок, які можна буде помацати, приміряти і взагалі роздивитися нарешті наживо. Хто хотів розвіртуалізуватися, до зустрічі!*). Отже, дії, передбачені в матриці Facebook, є складниками внутрішньомережевої поведінки користувачів, яка лише віддалено нагадує взаємодію людей у реальному часопросторі і сильно її спрощує.

Розгляньмо деякі вияви кодування історичних подій, застосованого Юрієм Гудименком, зокрема, мережеві предикати.

Предикат дії *создать группу*: «“Нестор Махно” создал группу “Атаманы Украины”». У зоні вподобань текст: «“Атаман Григорьев”, “Атаман Зелёный”, “Атаман Ангел” и еще 15 атаманам это нравится». Лексема *группа* тут вдало використовується на позначення осіб з однаковим статусом; названі найвідоміші особи з цим статусом і вказано загальну кількість інших.

Предикат дії *добавить в группу*: «“Британия” добавила “Симферополь”, “Севастополь”, “Одессу”, “Херсон” и “Николаев” в группу “Оккупированные Антантой города”. “Мурманск”, “Архангельск”, “Иркутск” и еще 23 города также состоят в этой группе». Кодується інформація про захоплення Антантою міст у різних частинах Російської імперії, вказано їх загальну кількість, підкреслена роль Британії в окупації міст на півдні України; з посту легко виводиться інформація про відносну послідовність подій. Контекстуальний зміст предиката можна інтерпретувати таким чином: ‘зробити з названими об’єктами те, що було раніше зроблено з іншими подібними об’єктами’. Назва групи подає інформацію про характер цієї дії.

Активно використовується в тексті і предикат дії *создать событие / мероприятие*: «“Полковник Болбочан” создал событие “Взятие Крыма украинской армией”»; «“Украинская Народная Республика” создала мероприятие “Разгон большевиков в Киеве”»; «“Советская Россия” создала мероприятие “Большевистский переворот в Киеве, вторая попытка”»; «“Советская Россия” создала событие “Голод в Украине”» тощо. Найбільш релевантними ознаками предикатної групи *создать событие* є змісти ‘спричинити щось’ та ‘здійснити щось’.

Предикат дії *изменить фотографию профиля* вжито для кодування зміни державної влади в Україні та її столиці — Києві. Фото користувача “Киев” міняється декілька разів, переважно одразу після повідомлення про подію, яка спричиняє такі зміни. Наприклад, після посту «“Михаил Грушевский” вступает в группу “Правители Украины”» відбувається заміна фото

користувача “Київ” у профілі (з’являється блакитний овал з жовтим тризубом). У цьому випадку більше змістове навантаження несе візуальна інформація, ніж її вербальний опис.

Знайомі всім користувачам мережі дії *добавить в друзья*, *удалить пользователя из друзей*, а також предикати стану *кто в отношениях с кем*, *теперь дружит с кем*, *кто в разводе с кем* позначають складні процеси у сфері міжнародної політики, такі, як укладання / розривання політичного чи військового союзу, об’єднання двох державних утворень, автономізацію, федералізацію, проголошення незалежності: «“Советская Россия” теперь дружит с “Донецко-Криворожской Советской Республикой”», «“Украина” в разводе с “Российская республика”», «“Симон Петлюра” теперь дружит с “Нестором Махно”», «“Нестор Махно” удалил “Симона Петлюру” из друзей» тощо.

Блогер вдало застосовує мережеві предикати *добавить в друзья* і *теперь дружит*: перший позначає намір користувача спілкуватися з іншим користувачем, так звану пропозицію дружби, а другий – прийняття запиту, підтвердження контакту з боку іншого користувача. Обидва змісти – пропозиція встановити контакти та її реалізація – корелюють у тексті з подіями українських визвольних змагань, пор.: «“Украинская Народная Республика” добавила в друзья “Дальний Восток России”», «“Украинская Народная Республика” добавила в друзья “Воронежскую губернию”» (йдеться про наміри українців названих територій приєднатися до УНР) та «“Советская Россия” теперь дружит с “Украинской Социалистической Советской Республикой”» (таке об’єднання державних одиниць справді мало місце).

Загалом Юрій Гудименко використав приблизно тридцять властивих для мережі Facebook предикатів, за допомогою яких йому вдалось описати значну кількість різноманітних історичних подій.

Наближення викладеної історії України до реалій мовно-інформаційного простору, в якому живе зараз пересічний користувач Facebook, Юрій Гудименко досягає різними способами.

У репліках персонажів використано чимало одиниць виразно зниженого регістру сучасного мовлення (*охренеть, нафиг, фигня, задолбало, долбаный, валить, навалить, ё-моё, блин, лососнуть тунца, палить контору, вашу мать, пошла ты*) і специфічного сленгу, характерного для користувачів соцмереж (*дизлайк, забанить, йес!, фейк, личка, бот, лол, ёпт, ору*). У текст включено декілька невербальних елементів, що вживаються в соціальних мережах, таких, як значок тегу #, долара \$, адресації посту @, дві чи три дужки))) та (((.

Для створення ефекту осучаснення історичних подій блогер вводить прізвища деяких знакових для сучасного політичного життя осіб: на маргінесах стрічки з’являються користувачі “Юлія Тимошенко”, “Юрій Луценко”, “Александр ”Кровавий Пастор” Турчинов”, “Виктор Янукович”, “Леонид Кучма”, “Надежда Савченко”. Їхні ролі полягають або в коментуванні певних подій, або у входженні до якоїсь групи. Наприклад, суб’єкт “Украинская держава” додає користувача “Симон Петлюра” в групу “Лукьяновская тюрьма”, у якій вже знаходяться користувачі “Юрій Луценко” та “Юлія Тимошенко”. Формальне порушення історичної хронології не є вадюю викладу, оскільки блогер припускає, що його читачам відома інформація про ув’язнення Тимошенко і Луценка у Лук’янівському слідчому ізоляторі за режиму Януковича. Це дає можливість використати її як тло для повідомлення нової для читача інформації – про обставини політичної біографії Симона Петлюри, який був заарештований за антигетьманський маніфест і пробував у в’язниці три з половиною місяці. Звільнення Симона Петлюри з Лук’янівської тюрми позначено маркером *вышел из группы*.

Історична інверсія використана й при кодуванні інших подій. Наприклад, користувач “Александр ”Кровавий Пастор” Турчинов” лайком реагує на те, що “Советская Социалистическая Республика Тавриды” “удалила свою страницу” (цей предикат кодує зміст ‘перестати існувати’) після події “Взятие Крыма украинской армией” (хронологічно це друга половина квітня 1918 р.). Використання імені саме цього політика, очевидно, мотивується

дотичністю Турчинова до трагічних подій у Криму в березні 2014 р., а також його іміджем жорстокого “нациста”, “кривавого пастора”, який поширюється ворожою пропагандою.

Для створення ефекту “присутності” блогер використав декілька мемів сучасного інтернету, які добре впізнавані і наповнені певним змістом, що дозволяє переносити їх на інший час та інші реалії. Крім мему “Кровавый Пастор”, Юрій Гудименко обіграв популярний мем “блины с лопаты”, що виник у Росії в 2015 р. (див. його інтерпретацію у неформальній інтернет-енциклопедії “Lurkmore”): “**Блины с лопаты** (*блины на лопате*) – хорошо разбираемое на улице в мороз во время ”Масленицы”, излюбленное блюдо всех звероподобных рабов-терпилоидов россиянцев, которое они с радостью берут грязными руками и уплетают за обе щёки, ведь это нахалству; популярный интернет-мем, порождённый резонансным событием, после которого в отсталой Рашке на федеральном уровне было запрещено подавать блины людям на лопате на общественно-массовых мероприятиях” [7]. У тексті Юрія Гудименка цей мем вжито для опису подій весни 1918 р. за участю Німеччини: «“Германия” создала открытую группу “Раздача блинов с лопаты. Халява! Бесплатно! Даром!”». До цієї групи вступають так звані “республіки совєтов”, створені більшовиками в різних регіонах України (“Украинская Народная Республика Советов”, “Донецко-Криворожская Советская Республика”, “Одесская Советская Республика”, “Советская Социалистическая Республика Тавриды”); на профілях цих користувачів стоїть зображення червоного прапора із серпом і молотом. У наступному пості повідомляється, що “Германия” міняє назву групи, яка відтепер називається “Лол, я пошутила)). Вам конец)))”. Названі користувачі у певній послідовності видаляють свої сторінки, і в групі залишається тільки “Советская Социалистическая Республика Тавриды”, яка пише пост: “Эй! Где все?”, на що їй відповідає полковник Болбочан.

По всьому тексту “розкидані” номінації реалій, які мають прямий стосунок до віртуального простору (такі, як Приват24, інтернет, Цукерберг, дизлайк, Instagram, #фудблогер), що підсилює ефект осучаснення подій столітньої давності. Відоме з 2014 р. політичне гасло росіян “Крым наш”, що було негайно перетворене у мережі на тег #крымнаш, послужило для блогера основою для створення тегу #владивосток_наш, який використано для опису подій на Далекому Сході (так званому Зеленому Клині, населеному українцями).

Цікаво виглядають й інші прийоми стилізації, до яких вдається блогер. При викладі подій квітня 1918 р., що передували обранню Павла Скоропадського гетьманом, використано типовий текст оголошення про вакансію. Користувач “Германия” пише в “открытую группу Work.ua”: “Ищу правителя для Украины. Требования: дворянство, адекватность, служба в армии, опыт работы с крестьянами не менее пяти лет”. Користувач “Павел Скоропадский” реагує на це повідомленням “Написал в личку”.

Аналогічно, для опису походу війська полковника-монархіста Михайла Дроздовського з Румунії (Ясси) до Ростова (навесні 1918 р.) блогер використовує стиль письма молодих користувачів сучасних соцмереж. У постах користувача “полковникъ Дроздовскій” опущені розділові знаки, подекуди нема великих літер у власних назвах, вжито сучасні просторічні аббревіатури, жаргонну лексику: “какъ проехать изъ румынии на кубань”, “билеты жд изъ румынии гдѣ купить”, “долбанный интернетъ почему ты мнѣ не отвечаешь”. Ефект осучаснення підсилено і репліками користувача “Украинская Народная Республика”, який реагує на запити “полковника Дроздовскаго” в дусі обговорення місця для відпочинку: “Так себе место для отдыха. Может, в Турцию?”, “Тогда в Болгарию. Море, пляжи, дешёво...”.

Крім осучаснення стилю викладу історичних подій, автор вдається й до історичної стилізації, зокрема, вживаючи графічні особливості російської мови до реформи 1918 р. Усі пости користувачів “Николай Второй” та “полковникъ Дроздовскій” написані з елементами старої орфографії: “Какъ вѣрнуть обратно?”, “Какъ ихъ забанить?”, “Мнѣ надо на Донъ”, “Мы въ Херсонской губернии!” тощо. Використання мережевих вербальних засобів для повідомлень про вагомні історичні події створює потужний комічний ефект. Так, наведена репліка

користувача “Николай Второй” “какъ вѣрнуть обратно?” стосується історичного рішення імператора щодо зречення влади, як відомо, дії незворотної. Ця ситуація зображується у стрічці таким чином: «“Николай Второй” вышел из руководства группы “Российская империя”; “Николай Второй”: Ой, я что-то не то нажалъ. Какъ вѣрнуть обратно?; “Владимир Ленин”: Лол, никак))) Выезжаю)))».

Як свідчить цей фрагмент тексту, використання засобів зниженого стилю, типового для користувачів соцмереж, створює ефект, близький до трагедії: у формі викладу відтворюються стильові особливості, що асоціюються з цілком іншим змістом. Високий, урочистий стиль маніфесту Миколи II (*“В эти решительные дни в жизни России почли МЫ долгом совести облегчить народу НАШЕМУ тесное единение и сплочение всех сил народных для скорейшего достижения победы и, в согласии с Государственной думою, признали МЫ за благо отречься от Престола Государства Российского и сложить с СЕБЯ Верховную власть”*) відповідає політичній вазі прийнятого рішення, яке позначилось згодом на долях мільйонів людей. Кодування цієї історичної події засобами зниженого реєстру мовлення, властивого для осіб молодого віку, надає цій події статусу несуттєвої, випадкової (“Ой, я что-то не то нажалъ”), тобто обертає її в діаметральну протилежність до реального стану речей.

Отже, розглянутий текст сконцентрував інформацію про величезну кількість історичних осіб, політичних і державних структур, подій періоду українських визвольних змагань. Цьому етапу української історії, що тісно пов’язаний з історією інших країн і народів, присвячено тисячі наукових праць. Проте Юрій Гудименко зміг викласти основні події, позначити їх відносну хронологію та причинно-наслідкові зв’язки в короткому тексті, використавши як вербальні, так і візуальні засоби кодування змістів, властиві матриці Facebook. Окрім прийому стилізації, у тексті наявні чіткі ознаки метафоричного моделювання, під час якого відбувається приписування певному фрагменту позамовної дійсності (історії визвольних змагань в Україні) тих характеристик і властивостей, що в колективній свідомості мовців усталено пов’язані з іншим фрагментом досвіду людей (спілкування користувачів у соцмережах). Наслідком зближення двох сфер досвіду в тексті блогера стає примітивізація складних подій та явищ, їх часова редукція, згладжування реальних суперечностей і конфліктів, однак залишається канва історичних подій і багато важливої історичної інформації, що подається в нетривіальній, неочікуваній формі, прийнятній і зрозумілій для сучасного користувача соцмереж.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жуйкова М. Метафора угощення в языковых единицах со значением военных действий: когнитивный и культурный аспекты / М. Жуйкова // Славяноведение. – 2007. – № 6. – С. 80–89.
2. Жуйкова М. Метафоризація і комізм / М. Жуйкова // Типологія та функції мовних одиниць: науковий журнал. Вип. 5. – Луцьк : СЛУ ім. Лесі Українки, 2016. – С. 51–61.
3. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 387–415.
4. Почепцов Г. Коммуникативные технологии двадцатого века / Г. Почепцов. – М. : Рефл-бук, К. : Ваклер, 2000. – 352 с.
5. Чудинов А. П. Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации: Монография / А. П. Чудинов. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. университет, 2003. – 248 с.
6. Гудыменко Ю. Махно, Петлюра и цари. Украинская революция в виде ленты Facebook [Электронный ресурс] / Ю. Гудыменко. – Режим доступа : <https://site.ua/yuriy.gudimenko/7076-mahno-petlyura-i-tsari-ukrainskaya-revoljutsiya-v-videlenty-facebook>

7. Блины с лопаты [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://lukomore.org/lurk/%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%8B_%D1%81_%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%8B

REFERENCES

1. Жуйкова, Маргарита. “Метафора угощения в языковых единицах со значением военных действий: когнитивный и культурный аспекты”. *Славяноведение*. 6(2007): 80-89.
2. Жуйкова, Маргарита. “Метафоризація і комізм”. *Типологія та функції мовних одиниць: науковий журнал*. 5(2016): 51-61.
3. Лакофф, Джон и Марк Джонсон. “Метафоры, которыми мы живем”. *Теория метафоры*, под ред. Нины Арутюновой и Марины Журиной, Москва: Прогресс (1990):387-415.
4. Почепцов, Георгий. *Коммуникативные технологии двадцатого века*. Москва: Рефл-бук, Киев: Ваклер, 2000.
5. Чудинов, Анатолий. *Метафорическая мозаика в современной политической коммуникации*. Екатеринбург: Урал. гос. пед. университет, 2003.
6. Гудыменко, Юрий. “Махно, Петлюра и цари. Украинская революция в виде ленты Facebook”. <https://site.ua/yuriy.gudimenko/7076-mahno-petlyura-i-tsari-ukrainskaya-revolyuetsiya-v-vide-lenty-facebook>
7. “Блины с лопаты”. http://lukomore.org/lurk/%D0%91%D0%BB%D0%B8%D0%BD%D1%8B_%D1%81_%D0%BB%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D1%82%D1%8B

УДК 821.161.1:398(=161)(=411.21)

ВРЕМЕННАЯ ОРИЕНТАЦИЯ КУЛЬТУРЫ В ЗЕРКАЛЕ ПАРЕМИЙ: НА ПРИМЕРЕ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКИХ И АРАБСКИХ ПОСЛОВИЦ

Завгородняя Д. А., аспирант

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

daria.kom88@rambler.ru

Проведен сопоставительный анализ восточнославянских и арабских паремий, в которых отражены традиционные для разных культур представления о времени, отмечены соответствия и отличия в восприятии и оценке прошлого, настоящего и будущего.

Ключевые слова: паремия, пословицы, поговорки, аксиология, время, линейность, цикличность, ментальность, компаративный анализ, типологическое сходство.

ЧАСОВА ОРІЄНТАЦІЯ КУЛЬТУРИ У ДЗЕРКАЛІ ПАРЕМІЙ: НА ПРИКЛАДІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ ТА АРАБСЬКИХ ПРИСЛІВ'ІВ

Завгородня Д. О., аспірант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

Проведено зіставний аналіз східнослов'янських та арабських паремій, у яких відтворено традиційні для різних культур уявлення про час, визначаються основні подібності та відмінності у сприйнятті та оцінці минулого, сьогодення та майбутнього.

Ключові слова: паремія, прислів'я, приказки, аксіологія, час, лінійність, циклічність, ментальність, компаративний аналіз, типологічна подібність.

TEMPORAL ORIENTATION OF CULTURE IN PROVERBS: ON AN EXAMPLE OF EAST SLAVIC AND ARABIC PROVERBS

Zavgorodnyaya D. A., postgraduate student

*Zaporizhzhya national university
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

In the article there is an attempt of semantic and comparative analysis of representations, associated with the perception and evaluation of the time in proverbs. Due to the specific of proverbs, sayings and established scientific tradition we apply the interdisciplinary principle of analysis, use the results of research of paramiographers-folklorists and linguists. The object of study led to use the achievements of ethnic and cultural linguistics. The author of the article studies the materials of most authoritative collections of proverbs (V. I. Dalya, V. M. Mokienko, M. T. Nomisa), analyze the main temporal representations about a cyclicity and linearity of time reflected in them (In East Slavic proverbs along with depreciative attitude to time as values, reflected ideas about irretrievability and precious of time). The results of the statistical analysis of the collections of proverbs allowed to put forward the thesis of greater importance of the past to the Eastern Slavic traditions (compared with the present and future), but it is ambiguous evaluation in proverbs are not allowed unquestioningly to talk about the dominance of conservative approach in the Slavonian's perception of reality. In general the east Slavic culture representing the Eurasian type (middle position in the opposition East-West) does assume a relationship between desire to improve through innovation, forward-looking optimism and adherence to the traditions, conservative approach. Past experience of man is able to determine present, to help in the upcoming challenges. It should be stressed that the East Slavic mentality characterized by a holistic, organic perception of life as an indivisible relationship of the past, present and future.

It is noted that Arabic culture is close to the East Slavic (typological similarity), because also characterized as culture with respect to their roots, but is particularly conservative. An analysis of correlation nature and comparison of implementation nature of categories "past", "present", "future" in the East Slavic and Arabic proverbs led to the conclusion about typological convergence (active and effective attitude to the present are intelligently combined with thoughtfulness and advisability of future actions) and differences (the greater significance of the past for the Arab cultural tradition) which temporal perceptions manifested in proverbs, the conditionality of concepts of time by the world outlook, historical and sociocultural factors. The article provides the future prospects and ways of comparative analysis of paremiological fund in different peoples.

Key words: proverbs, sayings, axiology, time, linearity, cyclicity, mentality, comparative analysis, typological similarity.

Одно из активно развивающихся направлений паремиологии – сравнительно-сопоставительное изучение пословиц, дающее возможность рассмотреть специфически национальные представления конкретного народа о базовых витальных категориях, составить суждение об иерархии интеллектуальных и моральных ценностей, проследить динамику трансформации основных элементов аксиосферы. Паремии в силу своей специфики становятся объектом изучения различных гуманитарных дисциплин: лингвистики, фольклористики, этнопсихологии, культурологии, когнитологии (нередко паремиологию квалифицируют как маргинальную отрасль на границе языкознания и фольклористики [1, с. 24]), потому в процессе компаративного анализа возможен междисциплинарный подход. Неоднократно проводилось сравнительно-сопоставительное исследование отраженных в паремиях представлений народа о времени, поскольку эти представления в разных национальных культурах могут как совпадать, так и обладать специфическими особенностями. Современные исследователи все чаще обращаются к проблеме аксиологии времени [2, 3, 4, 5] (в русской культуроведческой традиции), проводятся компаративные исследования характера отражения отдельных сегментов времени в пословицах русского и европейских языков [6, 7, 8, 9, 10], однако на настоящий момент нет работ, содержащих сравнительный анализ особенностей отражения представлений о времени в восточнославянских и арабских пословицах, что и стало предметом анализа в предлагаемой статье.

Цель статьи: рассмотреть специфику отражения народных представлений о времени в восточнославянских и арабских паремиях, раскрыть связанные со временем особенности мироощущения представителей анализируемых культур.

Поскольку пословицы аккумулируют опыт разных эпох, то в восточнославянских пословицах нашли отражение представления как о цикличности (возобновляемости, движении времени по кругу), так и о линейности (однаправленности, невозможности времени). Исследователь И. А. Голубовская отмечает, что сложные погодные условия, невозможность осуществления сельскохозяйственных работ и активного использования времени в холодное время (что составляет примерно половину календарного года) повлияло на становление восточнославянского “непрактичного” отношения ко времени (рус. “Пошла по масло, а в печи погасло”, “Пошёл по канун, да там и затонул”; укр. “Пішла по масло – в печі погасло”, “Пішов та й забув звідкіля родом”) [8, с. 73]. Исследователь О. М. Казакова отмечает, что в русских пословицах представлено спокойно-созерцательное отношение ко времени [6, с. 9] (такие представления о “растянутости”, размеренности времени, а также его “повторяемости” – “Сколько ни куковать, а к зиме отлетать” [11] характерны для циклической хрономодели). Исследователь З. Г. Коцюба отмечает, что общий анализ паремиологического материала дает основания утверждать, что представления о времени в бытовом украинском сознании более приближены к европейским, чем к русским, в украинских пословицах вербализируется мысль о быстротечности времени, необходимости его рационального использования, чего нет в русских пословицах [9, с. 163]. Видимо, автором были упущены пословицы: “Деньги пропали – наживешь, время пропало – не вернешь” [12, с. 500], “Вчерашнего дня не воротишь” [12, с. 344], “Время дороже золота”, “Время за хвост не схватишь” [13]. Подобные пословицы находим и среди белорусских – “Адклад не ідзе ў лад” [14, с. 49], “Час – гэта грошы” [14, с. 115]. Таким образом, в восточнославянских пословицах, наравне с деприциативным отношением ко времени как ценности, отражены представления о невозможности и бесценности времени, что соответствует западным воззрениям (линейная хрономодель).

Говоря о спроецированности культуры в определенный временной план (прошлое, настоящее, будущее), стоит отметить, что восточнославянская культура, представляя евразийский тип (срединное положение в оппозиции Восток-Запад), предполагает разумное соотношение тяги к усовершенствованию путем нововведений, устремленности в будущее и приверженности традициям, консервативному подходу (“Живи по-старому, проживешь дольше; мели по-новому, намелешь больше” [11], “Нового счастья ищи, а старого не теряй! Нового друга ищи, а старого не избывай!” [11], “Хвали старое, а выбирай новое” [11]). Исследователь Н. Л. Юган справедливо отмечает, что диалектика обновления не чужда довольно консервативному миропониманию славянина [2, с. 202]. В то же время, категория “прошлого” при характеристике восточнославянской ментальности, безусловно, значима. По мнению российского исследователя в области макроэкономики: “Одной из характерных черт последнего времени являются постоянные попытки нашего общества найти опору в прошлом” [15]. Аналитик утверждает, что у России достаточно высока степень зависимости ожиданий от прошлого. Подобная ситуация складывается в украинском и белорусском обществе. Анализ паремиологических источников [11, 12, 13, 14, 16] показал, что в сборниках пословиц действительно достаточно велик удельный вес пословиц о прошлом сравнительно с паремиями о настоящем и будущем. Традиции прошлого в большинстве своем рассматриваются как оплот, средоточие бесценных знаний, беспрекословный авторитет (рус. “Как жили деды да прадеды, так и нам жить велели”, “Не нами установлено, не нами переставится” [11]; укр. “Нового не запроваджуй, старого держись” [16, с. 133], “Так за батьків було, так і нам треба” [16, 131]), особенно относительно нового и неопробованного (“Что новизна, то кривизна”, “Даром что сегодний, а никуда не годный”, “Старинка посдобнее была” [11], “Яйца курицу не учат” [12, с. 945]). В то же время к прошлому стоит относиться разумно, отбирая лишь важное и жизнеспособное (“Из прошлого бери лишь пламя, отметай пепел” [11]), его идеализация лишает человека жизненных перспектив, как и излишнее внимание к прежним просчетам и упущениям (“Кто старое помянет, тому глаз вон”, “Битого, пролитого да прожитого не воротишь”, “Поминать старое – шевелить костями” [11]).

Настоящее не нашло такого широкого отражения в пословицах. Это позволило исследователю Е. В. Ивановой сделать предположение, что указанная реалья не представлена в русской паремиологической системе [10, с. 115], однако анализ фольклорного материала даёт основание полагать, что настоящее все же косвенно представлено в паремиях. В основном подобные пословицы сводятся к наставлению дорожить настоящим моментом, дельно использовать имеющиеся сейчас возможности (“Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня”, “Одно нынче лучше двух завтра” [13]), поскольку будущее зачастую переменчиво и обманчиво, его нельзя предугадать (рус. “Не угадаешь, где найдешь, где потеряешь”, “Либо дождь, либо снег, либо будет, либо нет”, “Это вилами писано надвое, да еще и по воде” [13]; укр. “Надвое баба ворожила” [16]; белорус. “Або сьак, або так, або блін, або праснак” [14]). Зыбкость будущего предполагает двойственность, неоднозначность относительно возможности его спланировать (рус. “Человек предполагает, а Бог располагает”, “О будущем говорить – чертей смешить” [13]; укр. “Коли б знав, де упав, то соломки б підстелив” [16, с. 115]; белорус. “Думаеш адно, а яно перавернецца на дно” [14]). В то же время, поощряется активность человека, его ответственное, предусмотрительное отношение к собственному будущему (рус. “Готовь сани летом, а телегу зимой”, “На Бога надейся, да сам не плошай” [13]; укр. “Роби, небоже, то й Бог поможе”, “Роби ревно і ходи певно” [16, с. 167]; белорус. “На свята думай пра будзень, а ўлетку пра зіму”, “Хто не дбае, той трасцу мае” [14]). Таким образом, анализ отдельных пословиц показал, что для восточнославянского менталитета характерно уважение к традициям прошлого, разумное следование им, использование опыта в настоящем. Будущие перспективы зачастую кажутся размытыми и неоднозначными, жизнь нельзя спланировать, но можно подготовиться к грядущим испытаниям, чтобы встретить их достойно. Прошлый опыт человека способен определять его настоящее, помогать в предстоящих трудностях, можно сказать, что для восточнославянской ментальности характерно целостное, органичное восприятие собственного жизненного пути как нераздельной взаимосвязи прошлого, настоящего и будущего.

Арабская культура близка восточнославянской уважительным отношением к своим корням (сходство имеет типологический характер), к тому же отличается усугубленной традиционностью и консервативностью. Преклонение перед мудростью старших, суровое осуждение непослушания и непочтительного отношения к родителям (“Без старшего нет порядка”, [17, с. 203] “Із старшими радся як з батьком”, “Не потрапить до раю той, хто залишить батьків на старість” [18, с. 105]) – типичные черты арабской психологии. Интересно, что для восточнославянской ментальности ум и мудрость – качества, не зависящие от возраста и опыта человека, что доказывает ряд пословиц – рус. “Ум бороды не ждет (не спрашивает)”, “Ум не в бороде, а в голове”, “Стар годами, да молод умом” [13]; укр. “Високий до неба, а дурний, як не треба”, “Борода виросла, та ума не винесла” [16, с. 85]; белорус. “Байбусам вырас, ды розуму не вынес”, “Дазваніцы падняўся, а без розуму застаўся” [14]. Для арабов мудрость всегда соизмерима с возрастом и опытом: “Хто старший від тебе на місяць, досвідченіший на століття”, “Той, хто старший за тебе на одну ніч, хитріший за тебе”, “Хто старший за тебе на день, досвідченіший на рік” [19, с. 54]. Старшие представляются в большей степени приближенными к пониманию законов старины, которые всегда актуальны, что обеспечивается многовековым функционированием основного закона арабов – шариата, ведущего свои истоки от древнего Корана и обеспечивающего крепкую межпоколенную связь. Прошлое, старина, согласно арабским традиционным представлениям, во многом определяет настоящее и будущее, о чем говорят политические лидеры мусульманских стран, мало того, в народном представлении дань традициям – это залог успешного и счастливого существования (“Тот, кто меняет свои привычки, уменьшает свое счастье”, “Тот, у кого нет старого, не имеет и нового” [20, с. 42]). Тем не менее, уважительное отношение к прошлому не сводится к рекомендации жить им (“Что миновало – умерло” [21, с. 67], “Если вода застаивается на одном месте, она портится” [20, с. 58], в арабских пословицах отражено восприятие времени как необратимого потока (“Минають і

заборони і дозволи”, “Минає все, немов краса Сокейни” [18, с. 67]), также не поощряются и бесплодные упования на будущее (“Мечты – капитал банкротов”, “Сон и мечта – брат и сестра”, “Кто надеется на провиант других, тот будет долго голодать” [21, с. 33], “Надежда без действия подобна дереву без плодов” [20, с. 57]), отмечается первостепенность настоящего момента (“Самая острая боль та, что беспокоит сейчас” [20, с. 48], “Не откладывай дело сегодняшнего дня на завтра” [21, с. 76]), что вполне созвучно с представлениями, отраженными в ряде восточнославянских пословиц (рус. “Не откладывай на завтра то, что можно сделать сегодня” [13]; укр. “Лучше тепер, ніж у четвер” [14]; белорус. “Сон на заўтра адкладзі, а справу сёння давядзі” [16]). В арабских пословицах приветствуется активное, деятельное отношение к жизни, рациональное использование времени (“В движении – благодать” [21, с. 33], “Крути часом, доки він не почав крутити тобою” [18, с. 142]). В то же время, восточный менталитет не предполагает опрометчивых поступков: предпочтительнее размеренность и обдуманность всех совершаемых действий (вопреки сложившимся представлениям о восточной горячности), этим арабская мудрость близка славянской: “Кто медленно идёт, приходит первым”, “Медлительность часто приходит к цели, в то время, как поспешность путается на дороге”, “Ошибки – провиант торопливого”, “Отмерь – потом отрежь” [21], “Поспешность от дьявола”, “Поспешность приводит к раскаянию, а осторожность – к благополучию”, “Потерпи, не рви зеленый виноград, – и ты съешь спелые гроздья” [20, с. 89]. – ср. с рус. “Тише едешь – дальше будешь”, “Поспешись – людей насмешишь”, “Семь раз отмерь – один отрежь” [13]; укр. “Зробили спішно, та коли б воно не вийшло смішно”, “Скорий поспіх – людям посміх”, “Спускайся з гори тихіше вниз, щоб ніхто голови не гриз” [16, с. 81]; белорус. “Хто ціха ходзіць, той густа месіць”, “Завіхайся, але не спяшайся”, “З вялікага паспеху нарабіш смеху” [14]. Хотя и среди арабских, и среди восточнославянских паремий есть пословицы, противоположные по смыслу – араб. “Холодне залізо не кують” [18, с. 68], рус. “Куй железо, пока горячо” [13]; укр. “Куй залізо, поки не застигло” [16, с. 104]; белорус. “Дзяры лыка, як дзярэцца: бо прысохне – не ўдзярэш” [14]. Ближким представляется и видение будущего – обманчивого и непредсказуемого (“Тот, кто предсказывает будущее, врёт, даже если говорит правду”, “Не выливай последнюю воду под впечатлением от миража” [21]), одобряется предусмотрительное и осторожное отношение к нему (“Бог помогает тому, кто помогает себе сам”, “Сначала привяжи верблюда, потом уповай на Бога” [21], – ср. рус. “Береженого Бог бережет” [13]; укр. “Береженого коня звір і в полі не бере” [16, с. 128]; белорус. “Сцеражонага Бог сцеражэ” [14]).

Итак, восточнославянская и арабская культура обнаруживают много общего в характере ощущения времени, что отражается в совпадающих по смыслу пословицах. Тем не менее, в арабской паремиологической системе момент зависимости от канонов прошлого выражен более ярко. В статье были проанализированы представления о времени, связанные с прошлым, настоящим и будущим, однако категория времени проявляется намного шире: это и смена сезонов, времени суток, сезонной и временной деятельности, возраст человека, дуальные оппозиции молодость/старость, детство/взрослость, начало/конец. В любом случае, данная проблема требует дальнейшего детального рассмотрения с более широким привлечением паремиологического материала и экскурсом в историю сравниваемых культур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Колоїз Ж. В. Українська пареміологія : навчальний посібник / Ж. В. Колоїз, Н. М. Малюга, Н. М. Шарманова. – Кривий Ріг : Центр Принт, 2012. – 349 с.
2. Юган Н. Л. Аксиология времени: лингвокультурологический аспект (на материале пословиц В. Даля) [Электронный ресурс] / Н. Л. Юган // Одеський лінгвістичний вісник. – 2016. – Вип. 7. – С. 197–202. – Режим доступа : http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2016_7_47

3. Толстая С. М. Аксиология времени в славянской народной культуре / С. М. Толстая // История и культура. – М. : ИСБН, 1991. – С. 62-65.
4. Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (Модели пространства, времени и восприятия) / Е. С. Яковлева. – М. : Гнозис, 1994. – 343 с.
5. Самофалова М. В. Категория времени как основа темпоральной организации сознания представителей разных культур [Электронный ресурс] / М. В. Самофалова, В. А. Борисенко, О. А. Жарина // Альманах современной науки и образования. – 2015. – Вып. 11. – С. 103-105. – Режим доступа : http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2015_11_31.pdf.
6. Казакова О. М. Особенности национального менталитета в русских и английских пословицах [Электронный ресурс] / О. М. Казакова // Алтайский государственный университет. – Барнаул, 1994-2011. – Режим доступа : [http // www.asu.ru/files/documents/00003628.doc](http://www.asu.ru/files/documents/00003628.doc)
7. Лызлов А. И. Оценка запоздалых действий в английских и русских паремиях / А. И. Лызлов // Вестник Московского государственного областного университета. Серия : Лингвистика. – 2014. Вып. 2. – С. 110-115.
8. Голубовська І. О. Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов) / І. О. Голубовська // Мовознавство. – 2004. – Вип. 2-3. Українська пареміологія. – С. 70-74.
9. Коцюба З. Г. Вербалізація колективних уявлень про час у пареміях слов'янських, германських і романських мов / З. Г. Коцюба // Рідне слово в етнокультурному вимірі. – 2012. – С.159-164.
10. Иванова Е. В. Мир в английских и русских пословицах / Е. В. Иванова. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – 280 с.
11. Даль В. И. Пословицы русского народа [Электронный ресурс] / В. И. Даль. – 2009. Режим доступа : http://www.100bestbooks.ru/files/Dal_Poslovicey_i_pogovorki_russkogo_na_rod.pdf
12. Уваров Н. В. Энциклопедия народной мудрости. Пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, сравнения [Электронный ресурс] / Н. В. Уваров. – 2009. Режим доступа : http://bookz.ru/authors/nikolai-uvarov/enciklop_394/1-enciklop_394.html
13. Мокиенко В. М. Большой словарь русских пословиц / В. М. Мокиенко, Т. Г. Никитина, Е. К. Николаева. – 2010. – Режим доступа : https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/DICTIONNAIRE_RUSSE_DES_LOCUTIONS-MAKIENKO.pdf
14. Санько З. П. Малы Расейска-Беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем / С. П. Зьміцер. – Режим доступу : http://szlachta.io.ua/s427092/zmicer_sanko_maly_raseysk_abelaruski_slonik_prykazak_prymavak_i_frazem.
15. Буев М. Правила игры: Ориентация на прошлое [Электронный ресурс] / М. Буев // Ведомости. – Вып. 4153 от 05.09.2016. – Режим доступу : <https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2016/09/05/655655-orientatsiya-proshloe>
16. Номис М. Українські приказки, прислів'я і таке інше / М. Номис. – Спб., 1864. – 142 с.
17. Пермяков Г. Л. Пословицы и поговорки народов Востока / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1979. – 671 с.
18. Арабські прислів'я та приказки / [перекл. з арабської Т. М. Лебединської та Ю. М. Кругляка; передм. І. Л. Лебединського]. – К. : Дніпро, 1981. – 166 с.

19. Арабська мудрість / [перекл. з арабської Лесі Дудченко]. – К. : Арій, 2013. – 128 с.
20. Шарбатов Г. Ш. Арабские народные пословицы и поговорки / Г. Ш. Шарбатов. – М. : Изд-во иностр. лит., 1961. – 59 с.
21. Арабские пословицы и поговорки [Электронный ресурс] / [сост. Абу аль-Фадль аль-Майдани ; пер. с араб. И. Сарбулатова]. – Режим доступа : <http://nuruliman.ru/archives/535>.

REFERENCES

1. Колоїз, Жанна, Наталія Малюга та Наталя Шарманова. *Українська пареміологія: навчальний посібник*. Кривий Ріг: Центр Принт, 2012.
2. Юган, Наталія. “Аксиология времени: лингвокультурологический аспект (на материале пословиц В. Даля)”. *Одеський лінгвістичний вісник* 7 (2016):197-202. http://nbuv.gov.ua/UJRN/olinv_2016_7_47
3. Толстая, Светлана. *Аксиология времени в славянской народной культуре*. Москва: ИСБН, 1991.
4. Яковлева, Елена. *Фрагменты русской языковой картины мира: Модели пространства, времени и восприятия*. Москва: Гнозис, 1994.
5. Самофалова, Марина, Виктория Борисенко и Ольга Жарина. “Категория времени как основа темпоральной организации сознания представителей разных культур”. *Альманах современной науки и образования*. 11(2015): 103-105. http://scjournal.ru/articles/issn_1993-5552_2015_11_31.pdf.
6. Казакова, Ольга. “Особенности национального менталитета в русских и английских пословицах”. *Сборник по материалам IV международной научно-практической конференции “Евразийство: Теоретический потенциал и практические приложения”*. Барнаул, 2008. <http://www.asu.ru/files/documents/00003628.doc>.
7. Лызлов, Андрей. “Оценка запоздалых действий в английских и русских поговорках”. *Вестник Московского государственного областного университета*. 2(2014):110-115.
8. Голубовська, Ірина. “Паремії як відбиття ціннісних пріоритетів етнічної спільності (на матеріалі української, російської, англійської та китайської мов)”. *Мовознавство*. 2-3(2004): 70-74.
9. Коцюба, Зоряна. “Вербалізація колективних уявлень про час у пареміях слов’янських, германських і романських мов”. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. (2012):159-164.
10. Иванова, Елена. *Мир в английских и русских пословицах*. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2006.
11. Даль, Владимир. *Пословицы русского народа*. Москва: Медиа, 2009. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Culture/dal/index.php.
12. Уваров, Николай. *Энциклопедия народной мудрости: Пословицы, поговорки, афоризмы, крылатые выражения, сравнения*. Вологда: Инфра-Инженерия, 2009.
13. Мокиенко, Валерий, Татьяна Никитина и Елена Николаева. *Большой словарь русских пословиц*. Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2010. https://www.lesjeunesrussisants.fr/dictionnaires/documents/DICTIONNAIRE_RU_SSE_DES_LOCUTIONS-MAKIENKO.pdf.
14. Санько, Зьміцер. *Малы Расейска-Беларускі слоўнік прыказак, прымавак і фразем*. Менск: Навука і тэхніка, 1991. http://szlachta.io.ua/s427092/zmicer_sanko_maly_raseyskabelaruski_slonik_prykazak_prymavak_i_frazem.
15. Був, Максим. “Правила игры: Ориентация на прошлое” *Ведомости*. 4153(2016). https://www.vedomosti.ru/opinion/columns/2016/09/05/655655_orientatsiya-proshloe.
16. Номис, Матвій. *Українські приказки, прислів'я і таке інше*. Санкт-Петербург, 1864.
17. Пермяков, Григорий. *Пословицы и поговорки народов Востока*. Москва: Наука, 1979.
18. *Арабські прислів'я та приказки*. Пер. з араб. Т. Лебединської, Ю. Кругляка. Київ: Дніпро, 1981.
19. *Арабська мудрість*. Пер. з араб. Л. Дудченко. Київ: Арій, 2013.
20. Шарбатов, Георгий. *Арабские народные пословицы и поговорки*. Москва: Изд-во иностр. лит., 1961.
21. Аль-Фадль аль-Майдани, Абу. *Арабские пословицы и поговорки*. Пер. с араб. И. Сарбулатова. <http://nuruliman.ru/archives/535>.

УДК: 821.161.2'373.21

ХУДОЖНІЙ ХРОНОТОП “СІЧОВОЇ СКАРБНИЦІ” КРІЗЬ ПРИЗМУ ВЛАСНИХ НАЗВ

Ільченко І. І., к. філол. н., доцент

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

irynailchenko2017@gmail.com

Стаття присвячена власним назвам у легендах і переказах Нижньої Наддніпряниці “Січовій скарбниці” В. Чабаненка, які виступають виразниками художнього хронотопу. Власна назва є невід’ємною складовою оброблених мовознавцем фольклорних текстів, виразниками функціональних взаємозв’язків часових та просторових відношень, що художньо трансформовані у площині творів специфічними маркерами історичного та міфологічного часу і простору.

Ключові слова: топонім, топонімічна система, топонімікон, хрононім, хронотоп.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ХРОНОТОП “СЕЧЕВОЙ СОКРОВИЩНИЦЫ” СКВОЗЬ ПРИЗМУ СОБСТВЕННЫХ НАЗВАНИЙ

Ільченко І. І., к. філол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

Статья посвящена именам собственным в легендах и преданиях Нижнего Поднепровья “Сечевой сокровищницы” (“Січовій скарбниці”) В. Чабаненко, которые выступают выразителями художественного хронотопа. Имя собственное является неотъемлемой составляющей обработанных языковедом фольклорных текстов, выразителем функциональных взаимосвязей временных и пространственных отношений, художественно трансформированных в плоскости произведений специфическими маркерами исторического и мифологического времени и пространства.

Ключевые слова: топоним, топонимическая система, топонимикон, хрононим, хронотоп.

ARTISTIC TIME-SPACE “URINARY TREASURY” THROUGH PROPER NAMES

Ilchenko I. I.

*Zaporizhzhia National University
Zhukovsky, str. 66, Zaporizhzhia, Ukraine*

Proper names are an integral part of folklore texts processed by the writer; they express functional correlations of temporal and spatial relations that are artistically transformed in the frames of literary works and therefore they are specific markers of historical and mythological time and space.

The following groups of toponyms belong to these time and space actualizers of “Urinary Treasury” collection. Among all these groups onomastic vocabulary is the most significant in creating spatial orientation of the text. Among the names of real geographic objects that are time and space actualizers, proper names of following onomastic vocabulary groups are distinguished: hrononyms, oykononyms, dromonyms, insulononyms, hydronyms and others.

In the studied and adapted by V.A. Chabanenko folklore texts of Lower Dnieper Ukraine legends and tales there coexist different types of chronotope, among which the real one is the basis of plot and event literary works canvas. Existing oykononyms are in the center of real time and space, they are represented by their proper name, which is a combination of chronotopical and nominative functions. That is, in one case onyms simultaneously present chronotopical function, denoting the historical time and space, and nominative one, indicating the geographic area.

The toponyms of “Urinary Treasury” also perform chronological function. This function becomes leading where an onym performs specific time and place, or only one of these two coordinates. The events described in the texts of the collection happen in a certain space and time. Toponyms are often used as auxiliary elements to characterize and describe events, occurrences. Combination of different toponyms creates toponymic field. Proper names of this onomastic vocabulary group permit determining accurate coordinates in space and time of various historical events.

Thus, the spatial and temporal specification in the author’s treatment of Lower Dnieper Ukraine legends and tales performed by V.A. Chabanenko is achieved by introducing a large number of different proper names of various toponymic vocabulary groups to the text. Real toponyms are the most important in creating spatial and temporal

orientation of the text. Ancient period events modeling involves reconstruction of the historical colouring of that time, which is manifested in the use of proper names that simultaneously indicate real or lost geographic object and are a specific time representative.

Key words: toponym, toponym system, toponymykon, hrononym, hronotop.

Специфіка оповідної перспективи фольклорного тексту має генетичний зв'язок з особливостями його часової і просторової організації. В. А. Чабаненко таким чином організовує тексти легенд та переказів Нижньої Наддніпряни, що власна назва стає основним виразником хронотопічної організації твору. Оними є невід'ємною складовою оброблених письменником фольклорних текстів, виразниками функціональних взаємозв'язків часових та просторових відношень, що художньо трансформовані у площині творів специфічними маркерами історичного та міфологічного часу і простору. Топоніми серед усіх груп ономастичної лексики є найбільш значущими у створенні просторової орієнтації тексту. Серед назв реальних географічних об'єктів, які є актуалізаторами часу і простору, виділено власні назви таких груп ономастичної лексики:

Хоронім (від грец. ὄρος ‘межевий знак, кордон, межа’) – назва будь-якої великої території, області, району, в тому числі адміністративної, міської, природної [1, с. 160] – представлені у збірнику такими онімами: *Туреччина, Польща, Україна, Олександрівський повіт, Київська губернія, Натолія, Румілія. Розказують про Кравчину, котрий у Польщі піймав козацького душогуба Саву* [2, с. 134]; *І, справді, колись вона була границею між Україною і Туреччиною* [2, с. 285].

Ойконіми (від грец. οἶκος ‘обитель, жилище’) – назви поселень [1, с. 93] – у “Січовій скарбниці” представлені назвами різних населених пунктів, серед яких виділяються назви:

1) слобідок (великі поселення, частини міста, квартал, де жили люди однієї професії, національності і т. ін.): *слобідка Вознесенка, слободи Василівка, Янчекрак. У слободу Вознесенку з Великого Лугу перебрався запорожець Василь Зозуля* [55, с. 123];

2) назви сіл: *Біленьке, Дебальцеве, Балки, Успенівка, Комишуваха, Мала Білозерка, Карай-Дубина. Він нікому не підкорявся і жив на правому березі Дніпра в байраці, нижче теперішнього села Біленького* [2, с. 195]; *Було колись у Великому Лузі проти села Балок озеро Лебедеве: таке глибоке, що ніхто не міг дна його дістати* [2, с. 297]; *Біля сусіднього села Успенівки є криниця* [2, с. 303]. У центрі справжнього часу і простору знаходяться існуючі ойконіми, репрезентовані власною назвою, де маємо поєднання хронотопічної та номінативної функцій. Тобто в одному випадку оніми виконують одночасно хронотопічну функцію, оскільки позначають історичний час та простір, та номінативну – позначають географічний об'єкт: *Як зганяли козаки турків із нашої землі, то дійшли аж до того місця, де тепер оце Мала Катеринівка* [2, с. 285]; *Гладкий зібрав сорок тисяч війська, посадив на дуби і махнув в Ізмаїл до царя* [2, с. 239].

Ороніми (від грец. ὄρος ‘гора’) – назви елементів рельєфу земної поверхні, тобто будь-якого орографічного об'єкта [1, с. 104–105] – у “Січовій скарбниці” представлені назвами:

1) гір та скель: *Синя Гора, скеля Зміїна, скеля Голубина, скелі Стовпи, Шпиль-гора. На південно-східній околиці Новополтавки височить гора, і зветься вона Синя Гора або Синя Могила* [2, с. 291]; *Одна із скель на Кічкасі зветься Голубина* [2, с. 318]; *Біля острова Таволжаного на Дніпрі була скеля Зміїна* [2, с. 318];

2) назвами урочищ (ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості природними ознаками або те, що становить природну межу (яр, гора і т. ін.)): *урочище Заломі, пагорб Гульбище, Кучугури. Заломі – це урочище на правому березі Дніпра недалеко від Гульбища – продовгуватого пагорба, який знаходився між нашою Вищитарасівкою і Біленьким* [2, с. 126];

3) назвами балок (яр з пологими схилами): *Мірошникова балка, Крейдяна балка, балка Гасанова, балка Таволжана, Оврамова балка*. Тут у нас, на *Мірошниковій балці*, колись зимували запорожці [2, с. 121];

4) назви могил: *Савур-могила, могила Кобилянка, Пилипчина могила*. Коли чумаки глянули на *Савур-могилу*, – аж вискочив дикий жеребець й ірже... [2, с. 78]; *З тих пір і прозвали ту могилу Кобилянкою* [2, с. 288].

Інсулоніми (з грец. ἰνζολοζ ‘острів’) – назви островів, півостровів та порогів [1, с. 63] – репрезентують у “Січовій скарбниці” реальні географічні об’єкти, які існували у Великому Лузі до затоплення: *пороги Возницький, Дзвонецький, Ненаситецький, Гадючий, Будило, Кодацький, острів Перуна* чи ті, які існують сьогодні: *острів Триволжаний, острів Клобуківський, острів Стрільчатий, острів Хортиця*. *Острів Триволжаний – проти слободи Смольці* [2, с. 246]; *Острів Триволжаний звать ще Язиковим, бо він колись був пана Язикова* [2, с. 247]; *Ото од того Клобука й острів пішов зватись Клобуківським* [2, с. 311]; *...у Возницькому порозі чорти нічого не роблять, а тільки гострять вила, що в Пеклі* [2, с. 26]; *...у Дзвонецькому порозі перевертають човни* [2, с. 25]; *Про Стрільчий острів між людьми здавна йде така балачка, що на ньому закопані великі гроші* [2, с. 245]. Оскільки історична ретроспектива “Січової скарбниці” сходиться до такого віддаленого періоду в історії України, як давнє минуле славного Запорозжя, тому не випадково текст насичений історичними реаліями тогочасної карти Запорозького краю. Детально зображені всі Дніпрові пороги, які після побудови Дніпровської електростанції було затоплено, а відповідно перейшли в розряд історичних реалій: *У нас, кажуть, жило три зміяки: один на острові Хортицькому, другий – на порозі Гадючому, а третій – на острові Перуні, що нижче порога Будила* [2, с. 7].

Дромоніми (з грец. δρόμοζ ‘біг, рух, шлях’) – назви шляхів сполучення, доріг, перевозів [1, с. 57] – у “Січовій скарбниці” використані для створення віддаленого часу і простору козаччини, оскільки саме в цей історичний період поширеними були такі назви доріг, як *Ординський шлях, Битий шлях, Донський шлях, Кічкаський перевіз*. *Стали добігати до Ординського шляху* [2, с. 140]; *В наших плавнях єсть два озера – Лебедеве і Балабанове, а проміж ними колись лежав Битий шлях через Великий Луг* [2, с. 189]; *У балочці над Донським шляхом жив один запорізький ватажок із цілою ватагою братчиків* [2, с. 278]. Усі дромоніми виконують хронотопічну функцію, оскільки одночасно позначають просторові орієнтири і часові координати доби Війська запорозького.

Потамоніми (від грец. ποτάμος ‘ріка’) – назви річок, плавнів [1, с. 112–113] – входять до часопросторових панорам фольклорних творів Нижньої Наддніпряни, відображаючи реальний географічний простір: *ріка Дніпро, Янчул, Кушугум, Кінська, Жеребець, Дунай, Гайчур, Московка*. *От через що страшні пороги в Дніпрі всім лоцманам* [2, с. 26]; *Отуди на північ, у степу за Гуляйполем, є річка Янчул* [2, с. 290]; *Кушугум – річка взялася з Московки* [2, с. 291]; *Оця річка, що протікає через наше село Кірове і впадає в Кінську, називається Жеребець* [2, с. 292]; *Опріч цього, від самої гетьманської границі, на північний схід, од ріки Орелі аж по річку Кінську, були побудовані радути: де гори – верст на десять один од одного, де рівно – на двадцять і тридцять* [2, с. 139]; *А було це на річці Гайчурі, де між Гуляйполем і нашим селом Катеринівкою* [2, с. 305]; *Над Московкою, кажуть, у балці, жило три запорожці: дід, син і внук – усі троє білі, як сніг* [2, с. 130].

Лімноніми (від грец. λίμνη ‘озеро’) – назви озер [1, с. 69]. Ці власні назви є продуктивним засобом створення просторової орієнтації текстів “Січової скарбниці”, серед яких зафіксовано такі оніми *озеро Лебедеве, Савине, Панське*. *В Великому Лузі й тепер є Савине озеро* [2, с. 157]; *...називають озеро Лебедевим, а оту протоку, якою плавали запорожці, Лебедівською Плетенихою* [2, с. 298]; *Біля села Григорівки Запорізького району над Кінською є водойма, яку називають Панським озером* [2, с. 301]. Оскільки на Великому Лузі

справді була велика кількість озер, тому використання лімнонімів сприяє створенню ефекту реальності художньо змодельованого світу текстів.

Пелагоніми (від грец. πελαγος ‘море’) – назви морів або їх частин [1, с. 99]. У текстах збірника дають можливість розширити географічний простір через вживання онімів *Азовське море, Чорне море: На Азовському морі* рибальчили якісь захожі люди, які один одного й не знали [2, с. 58]; *А там уже недалеко й Чорне море – пливи собі, куди хочеш!* [2, с. 286]. Використання перифразу *Синє море* для називання *Азовського моря* створює ілюзію часової віддаленості описаних подій: *Татарські степи колись були од Синього моря та аж туди, за запорозьку границю – майже без малу не до Лубен* [2, с. 75].

Еклезеоніми (з грец. ἐκκλησία ‘зібрання; місце для зборів, церква’) – назви місць для здійснення обрядів, місця поклоніння в будь-якій релігії; у тому числі назви церков, часовен, хрестів, окремих вівтарів, священних каменів, джерел, дерев тощо [1, с. 164]. У збірці “Січова скарбниця” еклезеоніми представлені різноманітними назвами, які репрезентують як святі місця, пов’язані з християнською вірою, *Афон, святий Київ, Святі Гори: От і задумала вона раз піти помолитись у Святі Гори та дорогою захворіла* [2, с. 55]; *І ось теперечки живе праведник на Афоні, як у раю* [2, с. 19]; *Дорога веде в Єрусалим і на святий Київ* [2, с. 67], так і назви, пов’язані з язичницькою вірою в надприродні сили, *Лиса гора, Щурівський яр: Щурівський яр – здавна відьомське місце* [2, с. 29]; *Колись на Лису гору, що ото біля Васильківки, ні одна душа не потикалася* [2, с. 68].

У текстах “Січової скарбниці” історичне минуле стає основною декорацією для багатьох сюжетів із давнини – відобразити історію життя та подвигів бравих козаків, тих фактів їх побуту, які сприяли становленню топонімії всієї Нижньої Наддніпрянщини. Детально прописано специфіку появи назв власне через явище трансонімізації, що простежується в різних групах назв географічних об’єктів:

1) від апелятива до розряду топонімів: *Річка Вовча* прозвана від того, що колись біля неї, в теренах і в степах, плодилась сила вовків... [2, с. 289]; *...Кінська чи Кінка* названа так від того, що тут ходили табунами дикі коні [2, с. 289];

2) від антропоніма до розряду топонімів: *Ще жили запорожці: Лебідь, Кривий, Балабан, Харко і Мусій. Тепер остались їхні озера: Лебедеве, Криве, Балабанове, Харкове і Мусієве* [2, с. 187]; *Мусієве озеро у Великому Лузі від того, що біля нього жив козак Мусій* [2, с. 296];

3) від топонімів однієї підгрупи до топонімів іншої: *Люди почали називати його Білозером, а річці, що потекла з цього озера в Дніпро, дали назву Білозерка* [2, с. 296].

Ілюзії правдивості описаних подій сприяє також використання розширеного опису географічного простору, саме тому спостерігаємо використання цілої парадигми власних назв різних тематичних груп в одному контексті. Це може бути парадигма, що поєднує назви **острів** → **слобод** → **скель** → **річок**: *Дубовий острів* був довгий: від слободи *Вознесенівки* та аж до *Стовнів* – трьох скель, що розділяють течію річки *Дніпра* біля острова *Хортиця* – верст на три довжиною [2, с. 317]; назви **острів** → **річок** → **балок**: *Острівок Оврамів* або *Нещотного* – під правим боком *Дніпра*, трохи нижче *Оврамової балки* [2, с. 307]; назви **річок** → **урочищ**: *...од Орелі та до моря шириною, від Буга-річки та аж до Горілого Пня* довжиною [2, с. 106].

Людина усвідомлює себе у світі і сприймає все існуюче навколо себе обов’язково в координатах часу і простору. Якщо простір наповнений елементами, що яскраво виділяються на його тлі, то для орієнтації люди часто давали їм особливі назви. З часом ці назви разом з позначуваними елементами простору зникали, залишаючись лише в пам’яті старшого покоління у вигляді історичних назв *Кухарський острів, село Нешкребівка, Шпиль-гора,*

урочище Горілий Пень: На Кухарському острові жили запорожці, і там багато сховано скарбів [2, с. 246]. Інколи, навпаки, виключно топонімічна лексика, наприклад, назви *Данапир-Славути, Славутич, Запорожжя, Руська земля*, ішла в небуття, а об'єкти географічного простору отримували нові назви. Вживання історичних номенів підкреслює у збірці “Січова скарбниця” часову віддаленість описуваних подій. Саме тому вибудовується своєрідний ланцюжок назв *Данапир-Славути* → *Дніпро: Заревів Ревун, застогнало Річище, покотилися жалібні хвилі до сивобородого Данапиря-Славутича* [2, с. 210]; *Запорожжя* → *Запоріжжя: Як сплюндрували Запорожжя, то біля того горілого дуба жив якийсь гайдамацький ватажок, а на Савур-могилі другий – Сава* [2, с. 106].

Моделювання подій XVII – XIX ст. у текстах “Січової скарбниці” передбачає відтворення історичного колориту цього періоду, що проявляється як на темпоральному рівні, так і на рівні просторової організації, що репрезентують власні назви: *Запорожці жили скрізь по Дніпру, в Великому Лузі, по степах і в городках* [2, с. 113]. Усі топонімічні назви “Січової скарбниці” служать своєрідними знаками епохи, географічного простору, наприклад, *Запорожжя, Великий Луг, Дніпрові пороги*, назви різноманітних козацьких урочищ та слобідок. Власні назви цієї групи ономастичної лексики дозволяють визначити точні координати у просторі й часі тих або інших історичних подій. Отже, просторова і часова конкретизація в авторській обробці легенд і переказів Нижньої Наддніпряниці В. А. Чабаненка досягається шляхом уведення до тексту реальних топонімів. Моделювання подій давнього періоду передбачає відтворення історичного колориту цього часу, що проявляється у використанні власних назв, які одночасно вказують на наявний або зниклий географічний об'єкт, а також є конкретними виразниками часу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / В. Н. Подольская. – М. : Наука, 1978. – 200 с.
2. Січова скарбниця: Легенди та перекази Нижньої Наддніпряниці / упор. В. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 1999. – 492 с.

REFERENCES

1. Podolskaya N. V. Slovar russkoy onomasticheskoy terminologii / V. N. Podolskaya. – M. : Nauka, 1978. – 200 p.
2. Sichova skarbnitsia: Lehendy ta perekazy Nyzhnoi Naddnyprianshchyny / upor. V. Chabanenko. – Zaporizhzhia : ZDU, 1999. – 492 p.

УДК: 811. 112. 2 : 398 (=112.2) : 81'42

КОНЦЕПТЫ WASSER И AGUA В НЕМЕЦКОЙ И ИСПАНСКОЙ ЯЗЫКОВЫХ КАРТИНАХ МИРА

Клименко А. И., преподаватель, Мамедова А. И., к. филол. н., доцент

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

allmamed@rambler.ru; ganusia@list.ru

В статье на материале немецких и испанских народных пословиц и поговорок приводится сопоставительный анализ концептов WASSER и AGUA (ВОДА) в испанской и немецкой языковых картинах мира. Этот концепт рассматривается как отдельный концепт и как часть мегаконцепта ПРИРОДА. Эти концепты отображают культурно-национальную специфику немецкого и испанского языков.

Ключевые слова: языковая картина мира, концепт, фразеологизм, антропоцентрическая парадигма.

КОНЦЕПТИ WASSER I AGUA У НІМЕЦЬКІЙ ТА ІСПАНСЬКІЙ МОВНИХ КАРТИНАХ СВІТУ

Клименко Г. І., Мамедова А. І.

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

У статті на матеріалі народних прислів'їв та приказок подається порівняльний аналіз концептів WASSER і AGUA у німецькій та іспанській мовних картинах світу. Цей концепт розглянуто як самостійний концепт та як частина мегаконцепту ПРИРОДА. Ці концепти відображають культурно-національну специфіку німецької та іспанської мов.

Ключові слова: мовна картина світу, концепт, фразеологізм, антропоцентрична парадигма.

THE CONCEPTS WASSER AND AGUA IN THE GERMAN AND SPANISH LANGUAGE PICTURES OF THE WORLD

Klimenko A. I., Mamedova A. I.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

Proverbs and sayings, as genres of oral lore, are a figurative and emotional generalization of life experience. The object of this article are texts of folk proverbs and sayings related to such natural phenomenon as water, and the subject is a comparative analysis of concept WASSER in German worldview and AGUA in Spanish one. By concept we mean a discrete, mental formation that acts as the basic unit of the human mental code, has a relatively ordered internal structure, is the result of cognitive activity, and has complex, encyclopedic information about the subject or phenomenon. The concept of Wasser in the German-speaking world is widely represented in the texts of German folk proverbs and sayings. In addition, it is an integral unit of the basic concept of Natur / Nature.

In German proverbs and sayings the concept of Wasser is interpreted in two ways: on the one hand, water is the physical component of this world, and it is difficult to imagine human existence without it; on the other hand, a philosophical concept, where the semantic vectors are distinguished by a significant variety. Most of the texts of German proverbs and sayings see it as something that characterizes the quality and possibility not only of human life, but also as a characteristic of independent processes. Often Wasser acts as a catalyst for human qualities. The concept of Wasser / Agua is closely interrelated with other concepts, and acts as an element in their description, which indicates the integrity of the world space, the interaction and interpenetration of the universe processes. The conceptual qualities of water, given by explanatory dictionaries, and declared in the Spanish linguoculture, are different by more significant variety in comparison with its meanings in German. The concept AGUA finds its verbal expression in many stable phrases and expressions. Water is postulated as a characteristic of various aspects of human existence. It is one of the markers of a person's appearance; the indicator of its internal and external states; the declarer of behavior and actions. It can be declared that in both German and Spanish language worlds, the concepts of Wasser and Agua show not only similarities, but also certain differences (their relationship with such concepts as Human, Nature, Time, Fire) that varies depending on the language.

Key words: linguistic picture of the world, concept, idiom, anthropocentrism (anthropocentric paradigm)

Народное творчество является образно-эмоциональным обобщением жизненного опыта. Его роль в общественной жизни подтверждает уже тот факт, что определенные жанры народного творчества дожили до сегодняшних дней. Пословицы и поговорки, как представители фольклора, во многом перекликаются друг с другом. Лексикографические источники определяют поговорки „как вошедшее в повседневную жизнь образное выражение, которое не содержит законченное суждение и выступает лишь частью этого суждения“ [8, с. 111]. Тем же источником пословицы трактуются как „краткое ритмическое изречение со смыслом“ [8, с. 115]. Изучение пословиц и поговорок разных народов представляется нам достаточно интересным как с точки зрения когнитивной лингвистики, так и с точки зрения лингвокультурологии.

Объектом данной статьи выступают пословицы и поговорки, связанные с таким природным явлением, как вода, а **предметом** – компаративный анализ концептов WASSER в немецкой и AGUA в испанской языковых картинах мира.

Концепт, как единица когнитивной лингвистики, трактуется многими лингвистами самым различным образом. Так Е. И. Морозова рассматривает его как наделение языкового знака смыслом в определенной ситуации общения [6, с. 13.]; С. Г. Воркачев рассматривает концепт

как единицу коллективного знания (сознания), которая отправляет к высшим духовным ценностям, имеет языковое выражение и отмечена этнокультурной спецификой [2, с. 69]. В. И. Карасик понимает под концептом многомерное ментальное образование, в котором выделяются образно-перцептивная, понятийная и ценностная стороны [3, с. 73], А. Н. Приходько характеризует его как этно-социо-психо-лингво-культурную единицу с четко выраженным валоративным компонентом [7, с. 80-102]. Мы понимаем под концептом дискретное, ментальное образование, которое выступает как базовая единица мысленного кода человека, владеет относительно упорядоченной внутренней структурой, является результатом познавательной деятельности, несет комплексную, энциклопедическую информацию о предмете или явлении [5, с. 94].

Концепт WASSER в немецкоязычной картине мира достаточно широко представлен в текстах немецких народных пословиц и поговорок. Кроме того, он является составной единицей базового концепта NATUR / ПРИРОДА. Понятийный субстрат обозначается как „прозрачная жидкость без вкуса и без запаха“ [10, с. 533]. Однако, наряду с прямым значением, в словарях зафиксирована многозначность этого явления: вода – это океаны и моря (*Gawässer*): *fließendes / stehendes Wasser, zu Wasser und zu Land, zu Wasser lassen (Schiff), unter Wasser schwimmen*, жидкость, выделяемая человеческим телом (с точки зрения анатомии) (*Körperwasser*): *das Wasser nicht halten können; Wasser in den Beinen* [13]. Рассматривая концепт WASSER в немецкоязычной картине мира, нельзя обойти вниманием вербальные средства его выражения и употребления в языке. Опираясь на немецкие лексикографические источники, мы можем видеть, что приводятся многочисленные примеры употребления существительного *woda*; она может быть жесткой и мягкой: *hartes und weiches Wasser*; минеральной: *Mineralwasser*; парфюмерной: *pl Wässer; wohlriechende Wässer; (Kölnisch Wasser)*; может быть составной частью устойчивых выражений: *держаться на плаву / sich über Wasser halten, быть чистокровным (чистой воды) берлинцем / ein Berliner reinsten Wassers* [13].

Согласно словарным источникам, существительное *das Wasser* в немецком языке может работать с многочисленными глаголами и выражениями, например: *abdichten, abdrehen, abführen, abpumpen, abtropfen, ansammeln, anstellen* и другими. Нас будет интересовать этот концепт в немецкоязычной и испаноязычной картинах мира на примере текстов пословиц и поговорок.

Так в текстах немецких пословиц и поговорок концепт WASSER трактуется двояко: с одной стороны вода – это физическая составляющая этого мира, без которой сложно себе представить существование человека: *Bei Wasser und Brot wird man nicht tot; Alles ist aus dem Wasser entsprungen*; с другой стороны *Wasser* позиционируется как философское понятие, где смысловые векторы отличаются значительным разнообразием: *In großem Wasser fängt man große, im kleinen Wasser gute Fische; Das Beste aber ist das Wasser*. Рассмотрим эти две заявленные позиции более подробно. Вода, как неотъемлемая часть природы, играет в жизни человека важнейшую роль, она обеспечивает возможность его существования: *Durst macht aus Wasser Wein*. Именно поэтому в немецких пословицах и поговорках фиксируется необходимость качества воды: *Es ist ein schlimmes Wasser, das den Durst nicht löscht; Das Wasser ist am besten an der Quelle*. При этом подчеркивается и роль человека в процессе охраны тех ресурсов, которые ему предоставила природа: *Man muss unreines Wasser nicht eher weg gießen, bis man reines hat; Den Brunnen schätzt man erst dann, wenn es kein Wasser mehr gibt*. В текстах немецких пословиц и поговорок концепт WASSER достаточно часто перекликается с концептом MENSCH, т.к. вода участвует во многих физиологических процессах: *Blut ist dicker als Wasser; Ihm läuft das Wasser im Munde zusammen; Blut und Wasser schwitzen*. При этом стоит отметить, что вода играет не только положительную, но и отрицательную роль в жизни человека, она может быть опасна: *Wasser reich, Land arm; Stille Wasser fressen auch Grund*.

Во всех приведенных выше примерах, вода рассматривалась в своем прямом значении. Однако большинство текстов немецких пословиц и поговорок рассматривают ее как философское понятие, как то, что характеризует возможность и качество не только

человеческой жизни, но и выступает характеристикой процессов, порой независимых от человека. Так, вода – это характеристика человеческой бедности: *Auch nur mit Wasser kochen; Arme Leute kochen mit Wasser*; отчаянного (бедственного) положения: *j-m steht das Wasser bis zum Hals; Bei Wasser und Brot sitzen; Den Wassertrinkern geht kein Schick an*.

Нередко Wasser выступает и в роли катализатора человеческих качеств. Так, манера пить воду во многом свидетельствует о человеке, воду нужно и можно пить жадно и много, как пьют ее вола, а вино – маленькими глоточками, как это делают короли: *Trink Wasser wie ein Ochs und Wein wie ein König*. Молчаливые люди, как и тихая вода, вызывают опасение у окружающих: *Stillem Wasser und schweigenden Leuten ist nicht zu trauen*. Она же может быть синонимом человеческой лени: *Stehendes Wasser wird faul* или безволия, нежелания что-либо менять в жизни: *Wer auf dem Wasser fährt, hat den Wind nicht in der Hand; Dem Wasser seinen Lauf lassen*. Огромное количество воды характеризует человека, занятого деятельностью: *Jemandem steht das Wasser bis zum Hals*.

Сравнение с водой достаточно часто служит для описания той или иной черты характера. Так сила воды, ее мощь сравниваются с человеческим величием и значимостью человека как личности: *Große Schiffe, große Wasser; In großen Wassern fängt man große Fische*. Вода выступает как характеристика целенаправленности: *Wer sich ertränken will, findet überall das Wasser*; наличия жизненного опыта, умение находить выход из любой ситуации: *In allen Wasser gewaschen sein; Sich fühlen wie ein Fisch im Wasser*. Умение лить воду на свою мельницу выступает характеристикой того, для кого собственная выгода ставится во главу угла: *Alle Wasser auf seine Mühle richten; Das ist Wasser auf meine Mühle*; перфекционист описывается как некто, кто даже утонуть предпочитает в чистой воде: *Soll ich ersaufen, so muss es in sauberem Wasser sein*.

Отрицательные человеческие характеристики также дефинируются при помощи воды: грустный человек сравнивается с глотком воды: *Wie ein Schluck Wasser*, пугливый даже не должен подходить к воде, если он испытывает страх: *Wer das Wasser scheut, muss nicht baden*; человек, принимающий все близко к сердцу, характеризуется как: *Nahe am Wasser gebaut haben; Rotz und Wasser heulen*. Жулик или человек, ведущий нечестный образ жизни, описывается как тот, для кого мутная вода – удобное место для получения какой-либо выгоды: *In trüben Wassern ist gut fischen*.

Неотъемлемой характеристикой выступает вода и при описании человеческих отношений. Интересно то, что в основном превалирует негативный тип отношений: желание испортить то, что сделано уже кем-то: *Wasser in den Wein gießen*; зависть, невозможность достигнуть что-либо: *J-m nicht das Wasser reichen können*; желание испортить кому-либо что-либо, лишить человека воды – то же самое, что лишить его средств существования: *J-m das Wasser abgraben*. Наряду с отрицательными действиями, изображаемыми при помощи воды, присутствуют в текстах немецких пословиц и поговорок описания действий, которые могут быть восприняты нейтрально или даже положительно. Так камень, кинутый в воду, это только начало действия, и к каким последствиям оно приведет, покажет время: *Einen Stein ins Wasser werfen*.

Концепт WASSER, как составляющая мегаконцепта NATUR / ПРИРОДА, тесно взаимосвязан с другими концептами, и выступает как элемент при их описании, что свидетельствует о целостности мирового пространства, о взаимодействии и взаимопроникновении процессов мироздания. Достаточно частотными выступают пословицы, в которых взаимодействуют вода и огонь. Они рассматриваются как нечто целостное и соподчинённое друг другу: *Das Wasser ist König, sogar das Feuer hat Angst vor dem Wasser*. Их взаимодействие и взаимовлияние зависят от той или иной ситуации, в которых они проявляют себя: *Feuer verzehrt, Wasser ernährt; Feuer und Wasser sind zwei gute Diener, aber schlimme Herren*. Так, если вода, с одной стороны, символ изменчивости, перемен: *Große Wasser, große Kriege*, то с другой – символ стабильности, повторяемости, определенных традиций: *Wo Wasser gewesen ist, da kommt Wasser wieder*. При этом вода – это движение, некая позитивная тенденция, приводящая к развитию, охраняющая от застоя и

закостенелости: *Fließendes Wasser hält sich rein; Wenn das Wasserr über die Steine läuft, wird es rein; Wasser ist das stärkste Getränk, es treibt Mühlen.* Само движение рассматривается как положительное явление: *Gebrauchter Pflug blinkt, stehendes Wasser stinkt.* Наряду с движением не менее важно и его направление: *Alle kleinen Wasser laufen in die großen.* Опираясь на тексты немецких пословиц и поговорок, можно утверждать, что не каждое движение – положительно, иногда движение или какое-либо действие, рассматриваемое как движение, несет в себе оттенок бесполезности: *Wasser ins Meer tragen; Mit einem Sieb Wasser schöpfen; Das Wasser in den Rhein tragen.* Концепт WASSER нередко выступает репрезентантом таких базовых концептов, как RAUM / ПРОСТРАНСТВО: *In unsauberem Wasser mag man sich nicht reinwaschen* и ZEIT / ВРЕМЯ: *Es ist viel Wasser ins Tal (in den Berg hinab) geflossen; Wenn sich das Wasser bläsert, regnet es bald.*

Рассмотрев концепт WASSER в немецкоязычной картине мира, не менее интересным представляется нам его характеристика в испаноязычной картине мира. Лексикографические источники трактуют семантическую структуру концепта AGUA как структуру, репрезентантами которой выступают следующие номинативные значения: прозрачная, бесцветная жидкость, без запаха; водоемы: *ríos, cascada, mares*; водные пространства: *aguas*; водная поверхность: *aguas superficiales*; течение воды: *corriente de agua*; волны: *movimiento de las aguas*; водное пространство в определенном государстве: *aguas territoriales*; проточная вода: *agua corriente, viva*; дождевая вода: *agua lluvia*; минеральная вода: *agua mineral*; водный путь: *ganar las aguas de un buque*; лекарство, раствор, похожий на воду: *agua oxigenada*; парфюмерная вода: *agua de Colonia*; алкогольные напитки: *agua ardiente*; жидкость, образующаяся в теле живых организмов: *lágrimas, orina, aguas menores*; чистота, прозрачность драгоценного камня: *diamante de hermosa agua*; течение времени: *ha pasado mucha agua*; святая вода: *agua bendita*; нечто неважное, ерунда: *agua de churre, aguas calientes*; пресная вода: *agua dulce, delgada, blanda*; питьевая вода: *agua potable* [14, с. 66-68]. Понятийные качества, фиксируемые толковыми словарями и задекларированные в испанской лингвокультуре, отличаются более значительным многообразием по сравнению с его значениями в немецкой. Концепт AGUA находит свое вербальное выражение во многих устойчивых словосочетаниях и выражениях, а его наиболее частотным вербализатором выступает существительное: *mar*, которое, в свою очередь, работает в текстах испанских пословиц и поговорок с такими глаголами, как: *hacer, echar, ahogarse, nadar, bañarse, llevar.*

Вода постулируется как характеристика различных сторон человеческого бытия. Она – один из маркеров внешнего вида человека: *como dos gotas de agua, agua mansa*; показатель его внутреннего и внешнего состояний: *ni agua ni pescado, sereno como el agua de una fuente, parece que no enturbia el agua, estar como agua para chocolate*; декларант поведения: *estar como pez en el agua, estar con el agua al cuello* и поступков людей: *llevarse el gato al agua, estar entre dos aguas, tirar el agua del baño con el niño dentro, no alcanzar para agua, cavar en el agua, coger agua en cesto, echar toda el agua al molino, echar al agua, llevar el agua a su molino, sacar agua de las piedras, no callarse debajo del agua, bañarse en agua rosada.* Вода не только характеризует человеческую личность, но и выступает декларантом человеческих отношений: *echar agua, hacerse un agua la boca*; диктует правила: *No bebas agua que no veas, ni firmes escrito que no leas; nunca digas de esta agua no beber, no se puede chiflar y beber agua.* а также позиционируется как носитель жизненного опыта: *Agua sobre agua ni cura ni lava, agua pasada no mueve molino, agua fria y pan caliente mata a la gente, saber por donde viene el agua.*

Принимая во внимание тот факт, что вода – одна из основных стихий, среда обитания всего живого на этой планете, а также необходимое условие зарождения жизни на земле, она выступает как нечто определяющее явления и события: *abril, abril, aguas mil, escribir en el agua, el agua va por ellos, ahogarse en un vaso de agua, el agua al mar.*

Её быстрое движение ассоциируется с течением времени, и как следствие, мы можем утверждать, что в испанской, как и в немецкой языковых картинах мира, концепт AGUA,

являясь частью мегаконцепта ПРИРОДА, также тесно взаимодействует с концептом ВРЕМЯ: *ha pasado mucha agua, en aguas de*, при этом мы можем говорить и об элементе неожиданности при описании временного события: *Sin decir agua va, como el agua llovida, como el agua por San Juan*.

Прослеживается и взаимодействие концепта AGUA с концептом ЧЕЛОВЕК, что только подтверждает его антропоцентрическую направленность. Так прозрачность воды сравнивается со способностью видеть и понимать многие вещи: *Como agua, más claro, agua!*; это и источник чистоты и непорочности человеческой природы: *Agua de lluvia*.

Стоит отметить, что концепт AGUA, в отличие от немецкого языка, практически не пересекается с концептом FUEGO (ОГОНЬ), однако для выражения сильной жажды употребляются глаголы: *quemarse* и *secar*: *Agua, que se quema la casa, que se seca la fuente*.

Таким образом, подводя итоги, мы можем утверждать, что и в немецкой, и в испанской языковой картинах мира концепты WASSER и AGUA демонстрируют не только сходства (выступают как физические маркеры природных явлений и как физические и психологические характеристики человека), но и определенные различия (их взаимосвязь с такими концептами, как ЧЕЛОВЕК, ПРИРОДА, ВРЕМЯ, ОГОНЬ, варьируется в зависимости от языка). В данной статье мы рассмотрели вербальные средства выражения и характеристики данных концептов только на примере текстов немецких и испанских народных пословиц и поговорок. Актуальным и перспективным, как нам кажется, было бы изучение данной проблемы на примере других фольклорных жанров.

ЛИТЕРАТУРА

1. Байер Х., Байер А. Немецкие пословицы и поговорки: Сборник. – М.: Высш. шк., 1989. – 392 с.
2. Воркачев С. Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании // Фил. науки. – 2001. – С. 64-72.
3. Карасик В.И. Введение в когнитивную лингвистику: [Уч. пособ. / Попова З. Д. и др.]. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2005. – 219 с. – С. 73
4. Левинтова Э. И. Испанско-русский фразеологический словарь. – М.: „Русский язык“, 1985. – 1080 с.
5. Мамедова А. І. Когнітивно-семантична і комунікативно-функціональна організація німецької народної загадки. – Дисерт. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук, – Запоріжжя, 2008. – 220 с.
6. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект. – Харьков: Экограф, 2005. – 300 с.
7. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с. – С. 80-102.
8. Тимофеев Л. И., Тураев С. В. Краткий словарь литературоведческих терминов. – М.: Просвещение, 1985. – 208 с.
9. Buitrago Jiménez A. - Diccionario de dichos y frases hechas. – Madrid, 2012. –988 p.
10. Der große Duden. – Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 2986. – 768 p.
11. Fernández M. Diccionario de refranes. Antología de refranes populares y cultos de la lengua castellana, explicados y razonados. - Madrid: Alderaban.Ediciones, S.L., 1994. – 270 p.
12. Manuel Seco, Olimpia Andrés, Gabino Ramos. – Diccionario fraseológico documentado del Español actual. – Madrid, 2004. – 1120 p.

13. Online Sprachwörterbücher [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.wordreference.com/deen/Wasser> WordReference.com
14. Real Academia Española. Diccionario de la lengua Española, 22-a ed., Madrid, 2001. – 2368 p.

REFERENCES

1. Байер, Х., А. Байер. *Немецкие пословицы и поговорки*. Москва: Высш. шк., 1989.
2. Воркачев, С. “Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической парадигмы в языкознании”. *Филологические науки* 1(2001):64-72.
3. Карасик, Владимир. *Введение в когнитивную лингвистику*. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005.
4. Левинтова, Э. *Испанско-русский фразеологический словарь*. Москва: Русский язык, 1985.
5. Мамедова, Алла. “Когнітивно-семантична і комунікативно-функціональна організація німецької народної загадки”. Дис. канд. філол. наук. ДНУ, 2008.
6. Морозова, Е. *Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект*. Харьков: Экограф, 2005.
7. Приходько, Анатолий. *Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики*. Запоріжжя: Прем'єр, 2008.
8. Тимофеев, Леонид. *Краткий словарь литературоведческих терминов*. Москва: Просвещение, 1985.
9. Buitrago, Jiménez A. *Diccionario de dichos y frases hechas*. Madrid, 2012.
10. Der große Duden. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 2986.
11. Fernández, M. *Diccionario de refranes. Antología de refranes populares y cultos de la lengua castellana, explicados y razonados*. Madrid: Alderaban.Ediciones, S.L., 1994.
12. Manuel Seco, Olimpia Andrés, Gabino Ramos. *Diccionario fraseológico documentado del Español actual*. Madrid, 2004.
13. “Online Sprachwörterbücher” Дата звернення Березень 10, 2017. <http://www.wordreference.com/deen/Wasser> WordReference.com .
14. Real Academia Española. *Diccionario de la lengua Española*. Madrid, 2001.

УДК (811.111+811.112.2)‘373.422

СТРУКТУРА КАТЕГОРІЇ АНТОНІМІЇ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА НІМЕЦЬКІЙ МОВАХ У ЗІСТАВНОМУ АСПЕКТІ (НА МАТЕРІАЛІ ЛІНГВІСТИЧНИХ ПРАЦЬ)

Литвин О. Л., к. філол. н.

*Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки
просп. Волі, 13, м. Луцьк, Україна*

oksanalytvyn8@gmail.com

У статті розкрито поняття штучної лінгвістичної категорії. Окреслено вербальне наповнення й структуру, зокрема центральну зону лексико-семантичної категорії антонімії в німецькій мові на матеріалі автентичних німецькомовних лінгвістичних праць (монографій, навчальних посібників, лінгвістичних словників), із яких вибрано ілюстративні приклади. Кількісні підрахунки дали змогу виявити як загальну кількість поданих антонімічних пар, так і розподіл пар у структурі категорії. Отримані дані зіставлено із матеріалами англійськомовних лінгвістичних джерел (монографій, навчальних посібників, лінгвістичних енциклопедій). У результаті зіставного аналізу виявлено значні кореляції у структурі, зокрема в центральній зоні, категорії антонімії в англійській та німецькій мовах за семантичним, лексико-граматичним і формально-структурним критеріями.

Ключові слова: штучна категорія, лексико-семантична категорія, структура категорії, центральна зона категорії, антонімія, антоніми.

**СТРУКТУРА КАТЕГОРИИ АНТОНИМИИ В АНГЛИЙСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ
В СОПОСТАВИТЕЛЬНОМ АСПЕКТЕ
(НА МАТЕРИАЛЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТРУДОВ)**

Литвин О. Л.

*Восточноевропейский национальный университет имени Леси Украинки
просп. Воли, 13, г. Луцк, Украина*

В статье раскрыто понятие искусственной лингвистической категории. Выявлены вербальное наполнение и структура, в частности центральная зона лексико-семантической категории антонимии в немецком языке на материале аутентичных немецкоязычных лингвистических трудов (монографий, учебных пособий, лингвистических словарей), из которых выбраны иллюстративные примеры. Количественные подсчеты позволили выявить как общее количество употребленных антонимических пар, так и распределение пар в структуре категории. Полученные данные сопоставлены с материалами англоязычных лингвистических источников (монографий, учебных пособий, лингвистических энциклопедий). В результате сопоставительного анализа выявлены значительные корреляции в структуре, в частности в центральной зоне, категории антонимии в английском и немецком языках по семантическому, лексико-грамматическому и формально-структурному критериям.

Ключевые слова: искусственная категория, лексико-семантическая категория, структура категории, центральная зона категории, антонимия, антонимы.

**THE STRUCTURE OF THE CATEGORY OF ANTONYMY IN THE ENGLISH AND
GERMAN LANGUAGES IN COMPARATIVE ASPECT
(BASED ON A SELECTION OF LINGUISTIC WORKS)**

Lytvyn O. L.

*Lesya Ukrainka Eastern European National University
Voli avenue, 13, Lutsk, Ukraine*

In this article, the notion of an artificial linguistic category has been defined. An artificial linguistic category consists of abstract elements and is identified by scholars in the field of linguistics in the course of their gnosological activity (for instance, the categories “antonymy”, “synonymy”, “polysemy”). Artificial categories are notional (logical) formed at the conceptual level of categorization. The members of the artificial lexico-semantic category of antonymy are not separate lexical units, but pairs of language items (for example, long – short, ledig – verheiratet). The verbal content and the structure, particularly the central zone, of the lexico-semantic category of antonymy in the German language have been identified, using material from authentic German-language linguistic works, such as monographs, textbooks and linguistic dictionaries, and illustrative examples were selected from these sources. In order to facilitate the evaluation of the antonymous pairs given as examples in the linguistic works, we assigned a rank in the form of a simple fraction to each pair of items. The number of occurrences of a certain pair in the form of an illustrative example was indicated in the numerator, and the total number of linguistic sources in the denominator. Quantitative calculations enabled us to identify the total number of antonymous pairs which occurred in these sources (as examples), and to describe their distribution within the structure of the respective category (whether they belong to the central or peripheral zone). The obtained data was compared with the results of the analysis carried out on the illustrative material found in English-language linguistic works, particularly in monographs, textbooks and linguistic encyclopedias. The comparative analysis conducted has demonstrated clearly that there are close correlations in the structure, and in particular in the central zone, of the category under investigation in the English and in the German languages in terms of three criteria chosen for the study (semantic, lexicogrammatical and formal structural). The results of the semantic and functional analysis, as well as quantitative calculations enabled us to arrive at the conclusion that the central zone of the category of antonyms in the English and in the German languages is formed mainly by gradable (46% and 58% respectively) and complementary antonyms (28% and 32%), such as alive – dead, hot – cold, good – bad, male – female, long – short, true – false, love – hate, pass – fail; heiß – kalt, groß – klein, alt – jung, lang – kurz, tot – lebendig, glücklich – unglücklich, ledig – verheiratet, Vater – Mutter. The majority of the antonyms in both languages turned out to be morphologically unrelated (87% and 95%). The central zone consists of primarily adjectives (61% and 79%).

Key words: artificial category, lexico-semantic category, structure of the category, central zone of the category, antonymy, antonyms.

У лінгвістичній парадигмі існують різні підходи до явища антонімії. Зокрема, антонімію розглядають у ширшому й вужчому розумінні. Деякі дослідники на позначення цього типу парадигматичних зв'язків послуговуються більш загальним терміном “семантичне

протиставлення, протилежність” [8, с. 66; 4, с. 271]. У вужчому сенсі антонімію трактують у межах градуальних, або полярних, антонімів [2, с. 198; 3, с. 128].

У нашому дослідженні розглядаємо антонімію як штучну когнітивну категорію, яку виділили фахівці в галузі мовознавчої науки в результаті гносеологічної діяльності. На відміну від природних категорій, наприклад, “furniture”, “birds” (див. [6; 7]), які ґрунтуються на перцептивному пізнанні об’єктів, штучні лінгвістичні категорії (зокрема, лексико-семантичні категорії “антонімія”, “синонімія”, “гіперо-гіпонімія” та ін.) сформовані на абстрактному рівні категоризації. Такі категорії є логічними (умоглядними) конструктами свідомості, які складаються з абстрактних елементів.

Штучну лексико-семантичну категорію в нашому дослідженні ми трактуємо як сукупність мовних одиниць, об’єднаних спільними концептуальними ознаками, що їх виокремили фахівці-лінгвісти. З огляду на те, що термін “антонімія” позначає певний вид лексико-семантичних відношень між мовними одиницями в лексиконі, то членами розглядаваної категорії є не окремі лексичні одиниці, а пари одиниць, між якими існують відповідні зв’язки, наприклад: *hot – cold, wide – narrow, like – dislike*. Досліджувана категорія є поняттєвою (нелінгвоспецифічною), тобто не залежить від особливостей певної мови. Адже антонімічні пари можуть відрізнятися за своїм планом вираження в різних мовах, але тою чи тою мірою збігатися за планом змісту, оскільки в їх основі лежить протиставлення понять (наприклад: *довгий – короткий, long – short, lang – kurz*). З огляду на специфіку поняттєвих лексико-семантичних категорій, ми припускаємо, що в будові категорії антонімії в англійській та німецькій мовах можуть бути виявлені значні кореляції.

Метою статті є виявлення кореляцій і відмінностей у структурі, зокрема в центральній зоні лексико-семантичної категорії антонімії в англійській та німецькій мовах за семантичним, лексико-граматичним і формально-структурним параметрами.

Матеріалом нашої розвідки слугують ілюстративні приклади антонімів (пари лексем), наведені лінгвістами в мовознавчих працях. Для дослідження використано, по-перше, тринадцять автентичних англійськомовних джерел (монографії, навчальні посібники та лінгвістична енциклопедія), опубліковані в період із 1976 по 2010 рр. [1]; по-друге, шість автентичних німецькомовних джерел (монографії, навчальні посібники, лінгвістичні словник і довідник), які вийшли друком у період із 1981 по 2008 рр. У цих джерелах подано теоретичні відомості з лексикології, лексичної семантики й мовознавчої науки загалом.

Звернімо увагу, що результати аналізу ілюстративних прикладів, виявлених в англійськомовних джерелах, а також висновки щодо будови категорії антонімії в англійській мові, подані в наших працях [1; 5].

За основу для виявлення структури, зокрема центральної зони (далі – ЦЗ), категорії антонімії обрано суб’єктивний чинник – мовну свідомість лінгвістів. Адже колективну мовну свідомість авторів-лінгвістів можна виявити, серед іншого, і через суб’єктивний відбір ілюстративного матеріалу до лінгвістичних праць. Вибрані нами з опрацьованих джерел ілюстрації відображають стан мовної свідомості конкретних фахівців-лінгвістів і їхній суб’єктивний підхід щодо вербального наповнення категорії антонімії. На нашу думку, наведення будь-яких лексичних одиниць як прикладів свідчить про те, що автори вважають їх досить репрезентативними явищами в межах розглядаваної категорії. Оскільки ми досліджуємо колективну мовну свідомість науковців, критерієм зарахування пар одиниць до ЦЗ категорії ми обрали повторюваність мінімум у двох працях.

Реалізація поставленої мети передбачає застосування кількох **методів**. Для відбору й опрацьовання ілюстративних прикладів, поданих у джерелах, залучено *метод суцільної вибірки й семантико-функціональний аналіз прикладів*. Для аналізу зібраного матеріалу на основі критерію повторюваності (частотності використання в ролі прикладів) використано

метод кількісних підрахунків. Виявлення кореляцій і розходжень у структурі категорії антонімії в німецькій та англійській мовах здійснено на основі зіставного аналізу.

У шести опрацьованих німецькомовних працях ми виявили загалом 118 антонімічних пар, ужитих як ілюстративний матеріал; серед них – 90 різних пар. Звернімо увагу, що найбільше прикладів подано в монографії німецького лінгвіста Т. Шіппана [12] (59 пар лексем, що становить 50% усіх прикладів).

Насамперед було здійснено семантико-функціональний аналіз вибраних пар. Антонімічні пари класифіковано за трьома критеріями: семантичним, лексико-граматичним і формально-структурним.

За семантичним параметром, у масиві ілюстративного матеріалу найбільшою є група *градуальних* антонімів. Цей факт загалом корелює з тим, що у вужчому сенсі до антонімів лінгвісти зараховують лише градуальні, див. докладніше [3]. Усього ми виявили 58 повторюваних пар; вони становлять близько половини всіх поданих в аналізованих працях прикладів (49,2%). Привертає до себе увагу той факт, що, згідно з лексико-граматичним параметром, майже вся група градуальних антонімів (51 пара – 87,9%) представлена прикметниками (зокрема, *alt – jung, dämrig – licht, hungrig – satt, klug – dumm, teuer – billig*).

Поодинокими в цій групі є дієслова (*hoffen dass – fürchten dass* та *lieben – hassen*) й іменники (*Gesundheit – Krankheit, Hitze – Kälte, Höhe – Tiefe, Mangel – Überfluß i Wärme – Kälte*). Зауважмо, що близько 95% пар виявлених нами градуальних антонімів є різнокореневими. В ілюстративному матеріалі було виявлено лише 2 пари одиниць, які мають спільнокореневі компоненти. Це пари *fruchtbar – unfruchtbar* та *glücklich – unglücklich*.

Оскільки визначальним для нас є параметр частотності використання пар, тобто повторюваність у джерелах, ми застосували кількісні обрахунки. Для оцінки повторюваності пар як прикладів, введено параметр “ранг”. Ранг має вигляд простого дробу, де в чисельнику вказана кількість згадувань певної пари як прикладу, а в знаменнику – загальна кількість опрацьованих праць (шість джерел).

З-поміж усіх виявлених нами пар градуальних антонімів найбільш повторюваною є пара *heiß – kalt*. Ця пара наведена як приклад у п’яти з шести праць. Отже, їй присвоєно ранг 5/6. Варто зазначити, що в англійській мові серед градуальних антонімів найвищий ранг 12/13 отримала пара-еквівалент *hot – cold*, див. [1]. Пара *groß – klein* трапилася в чотирьох джерелах і одержала ранг 4/6. Три пари одиниць, а саме *alt – jung, hell – dunkel* та *lang – kurz*, були подані трьома авторами-лінгвістами й, відповідно, отримали ранг 3/6. По два рази вжиті шість антонімічних пар. Це такі пари з рангом 2/6: *glücklich – unglücklich, gut – böse, gut – schlecht, klug – dumm, schön – hässlich, warm – kalt*. Досить показово, усі повторювані пари градуальних антонімів є прикметниковими.

З-поміж градуальних антонімів 28 пар (48,3%) виявились неповторюваними, тобто вони трапилися в опрацьованому матеріалі лише по одному разу. Для прикладу, *faul – fleißig, gerade – krumm, Gesundheit – Krankheit, hart – weich, jugendlich – betagt, krank – gesund, laut – leise, müde – munter, weiß – schwarz* та ін. Ці пари отримали ранг 1/13.

Отже, у німецькомовних працях градуальні антоніми виражені переважно різнокореневими прикметниками. Щобільше, в ілюстративному матеріалі пари, які виражають градуальну антонімію, отримали найвищі ранги, тобто є найбільш повторюваними. Зауважмо, що загалом авторами-лінгвістами було подано 39 різних пар градуальних антонімів. Зіставний аналіз матеріалів англо- й німецькомовних лінгвістичних праць продемонстрував, що градуальну, або полярну, антонімію найкраще ілюструють різнокореневі якісні прикметники. Ці лексеми позначають ознаки, які можуть поступово зростати або спадати.

Другою за чисельністю є група *комплементарних* антонімів. Цю групу формують загалом 34 пари лексем, що становить близько третини всіх вибраних із джерел антонімічних пар

(28,8%). Суттєво, що серед комплементарних антонімів також домінують прикметники, їх частка перевищує 3/4 (76,5%). У джерелах було виявлено 26 прикметникових пар, наприклад: *bestechlich – unbestechlich, ledig – verheiratet, umstritten – unumstritten, wahr – falsch*. Рідше були вжиті іменники (7 пар – 20,6%), серед них *Hahn – Henne, Mann – Frau, Vater – Mutter*. Сюди також належить одна дієслівна пара *reden – schweigen*. Варто зауважити, що трохи більше половини вибраних комплементарних антонімів різнокореневі (58,8% – загалом 20 пар). Решта 14 пар спільнокореневі. Для прикладу, *bebaut – unbebaut, behaart – haarlos, gerade – ungerade, konsequent – inkonsequent, neidisch – neidlos, regulär – irregulär*.

Найбільш повторюваною серед комплементарних антонімів є пара *tot – lebendig*, яка трапилася в половині обстежених праць і отримала ранг 3/6. Показово, що в англійській мові з-поміж комплементарних антонімів найвищий ранг 13/13 має пара-відповідник *alive – dead*. Ранг 2/6 ми присвоїли п'яти парам, ужитим у двох джерелах. Це пари *Hengst – Stute, ledig – verheiratet, männlich – weiblich, natürlich – künstlich* та *Vater – Mutter*. Близько три п'ятих пар у групі (21 пара – 61,8%) є неповторюваними й одержали ранг 1/6. Серед них такі приклади: *bewohnbar – unbewohnbar, Hahn – Henne, jodhaltig – jodfrei, nützlich – schädlich, reden – schweigen*.

У межах комплементарних антонімів серед мовознавців прийнято виокремлювати особливий вид протиставлення – протиставлення за статтю, або корелятивну протилежність. У німецькомовних працях нам трапилися загалом 8 пар таких антонімів (6,8% прикладів). В ілюстративному матеріалі виявлено п'ять різних пар, які виражають протиставлення за статтю: *Hahn – Henne* та *Mann – Weib* (із рангом 1/6), *Hengst – Stute, männlich – weiblich* і *Vater – Mutter* (із рангом 2/6).

Отже, в опрацьованих джерелах комплементарні антоніми виражені переважно прикметниками. Компоненти антонімічних пар є здебільшого різнокореневими. Загалом німецькомовними лінгвістами було вжито 27 різних пар комплементарних антонімів. Як показав зіставний аналіз, в англійській та німецькій мовах комплементарну, або бінарну, антонімію ілюструють переважно різнокореневі прикметники, рідше дієслова. Ці мовні одиниці позначають певні властивості або дії, які взаємовиключають одне одного.

Значно менша частка в ілюстративному матеріалі припадає на *векторні* антоніми. Вони складають близько шостої частини виявлених прикладів (16,1%). Автори лінгвістичних праць загалом використали як приклади 19 таких пар. Показово, що 17 із 19 пар у цій групі становлять дієслівні антоніми (89,5%). Причому усі вони виявилися неповторюваними, тобто мають ранг 1/6. Щобільше, близько 70% дієслівних пар (12 пар із 17) є спільнокореневими. Наприклад: *abdrehen – andrehen, abmustern – anmustern, beladen – entladen, einschließen – ausschließen* vs. *ankommen – abfahren, kommen – gehen, steigen – fallen*. Єдина іменникова пара *Ebbe – Flut* у групі векторних антонімів отримала ранг 2/6, оскільки була згадана у двох джерелах. Тобто, майже 90% виявлених нами пар векторних антонімів є неповторюваними.

Проведений аналіз засвідчив, що в обох мовах векторні антоніми є переважно дієсловами, які здатні виразити протилежну спрямованість руху.

Найменш чисельною семантичною групою (як і в англійських працях) є *координатні* антоніми (загалом 7 пар одиниць – 5,9% усіх прикладів). Зазначимо, що всі вибрані антоніми є різнокореневими. Цю групу утворили 6 різних пар. Серед них три іменникові (*Anfang – Ende, Himmel – Erde, Tag – Nacht*) й три прислівникові (*hinein – hinaus, oben – unten, vor – zurück*) пари. Необхідно зауважити й те, що, за винятком пари *oben – unten* (ранг 2/6), усі пари координатних антонімів отримали ранг 1/6, оскільки вжиті в котромусь одному із джерел.

Отже, в англо- й німецькомовних працях координатними антонімами виступили здебільшого різнокореневі іменники та прислівники, які здатні позначати дві протилежні точки на часовому або просторовому відрізку. Проведений аналіз ілюстративного матеріалу показав,

що групи векторних і координатних антонімів у німецькій мові формують пари з рангом 1/6 (за винятком однієї пари з рангом 2/6 у кожній групі).

Показовим є той факт, що при неоднаковій кількості залучених англо- й німецькомовних джерел для дослідження, виявлено практично повні кореляції у відсотковому співвідношенні різних семантичних типів антонімів у масиві ілюстративного матеріалу (див. Таблицю 1).

Таблиця 1– Розподіл пар у лінгвістичних працях за семантичним критерієм

Семантичний тип	Частка пар в англійськомовних працях (%)	Семантичний тип	Частка пар в німецькомовних працях (%)
Градуальні	46,3	Градуальні	49,2
Комплементарні	28,6	Комплементарні	28,8
Векторні	17,4	Векторні	16,1
Координатні	5,8	Координатні	5,9
Сатисфактиви	1,9	-	-

У формально-структурному аспекті в ілюстративному матеріалі німецькомовних праць значно переважають різнокореневі антоніми. Загалом в опрацьованих матеріалах ми виявили 89 пар різнокореневих, або власне лексичних, антонімів; їх частка становить близько трьох четвертих усіх прикладів (75,4%). Серед них такі пари: *alt – frisch, ankommen – abfahren, faul – fleißig, Gesundheit – Krankheit, gut – schlecht, hart – weich, Himmel – Erde schnell – langsam, steigen – fallen*. Зазначимо, що з-поміж ілюстрацій в англійськомовних джерелах також домінують різнокореневі антоніми (85,3%).

Частка спільнокореневих, або словотвірних, антонімів у масиві прикладів становить 24,6% (загалом 29 пар). Протиставлення в таких парах виражено за допомогою антонімічних афіксів. Вибрані пари утворено за двома моделями. Перша модель полягає в приєднанні до вихідної основи, або кореня, префікса, що надає слову протилежного значення. У такий спосіб утворено майже половину пар спільнокореневих антонімів (загалом 14 пар – 48,3%).

Найбільш продуктивним можна назвати заперечний префікс *un-*. Він був використаний у 9 із 13 різних пар, а саме *bebaut – unbaut, belebt – unbelebt, bestechlich – unbestechlich, bewohnbar – unbewohnbar, fruchtbar – unfruchtbar, gerade – ungerade, glücklich – unglücklich, umstritten – unumstritten, verheiratet – unverheiratet*. По одному разу були також ужиті префікси заперечної семантики *il-* (*legal – illegal*), *im-* (*potent – impotent*), *in-* (*konsequent – inkonsequent*) та *ir-* (*regulär – irregulär*). Звернімо увагу, що найбільш продуктивним заперечним префіксом в англійськомовному ілюстративному матеріалі також виявився префікс *un-*.

Друга модель полягає у приєднанні до тієї самої вихідної основи, або кореня, префіксів або суфіксів полярного значення. За таким принципом утворилося більше половини всіх словотвірних антонімів (загалом 15 різних пар – 51,7%). Найбільше серед них пар, обидва компоненти яких мають префікси полярного значення (12 із 15 пар), наприклад: *abdrehen – andrehen, abmustern – anmustern, abraten – zuraten, abrüsten – aufrüsten, beladen – entladen, einschalten – ausschalten, einschließen – ausschließen*. Поза тим, нам трапилися дві пари, члени яких містять суфікси полярного значення (*jodhaltig – jodfrei, neidisch – neidlos*), а також пара, де одне слово має префікс, а його антонім – суфікс, які надають словам протилежного значення (*behaart – haarlos*).

Варто зазначити, що з усіх 29 пар словотвірних антонімів лише одна пара *glücklich – unglücklich* є повторюваною і має ранг 2/6. Усі інші 27 пар одиниць виявилися неповторюваними і, відповідно, отримали ранг 1/6. Крім того, спільнокореневі антоніми представлені прикметниками (17 пар – 58,6%) й дієсловами (12 пар – 41,4%).

Ранги англійських спільнокореневих антонімів є низькими (від 1/13 до 3/13, за винятком *honest – dishonest* із рангом 4/13). Група словотвірних антонімів в англійській мові також утворена прикметниками (48,39%) та дієсловами (45,16%).

Існують випадки, коли те саме слово входить в антонімічні пари з різно- й спільнокореневим антонімом [4, с. 275]. Серед вибраних прикладів ми виявили дві такі лексеми: *gerade* (*gerade – krumm, gerade – ungerade*), *verheiratet* (*ledig – verheiratet, verheiratet – unverheiratet*).

Як відомо, у нейтральному контексті слово може мати декілька потенційних антонімів. Понад те, полісеманти різними лексико-семантичними варіантами можуть входити в різні антонімічні пари. В ілюстративному матеріалі нам трапилися такі лексеми, які одночасно є членами кількох антонімічних пар: *alt* (*alt – jung, alt – neu, alt – frisch*), *gut* (*gut – böse, gut – schlecht*), *kalt* (*heiß – kalt, warm – kalt*), *Kälte* (*Hitze – Kälte, Wärme – Kälte*), *schlecht* (*gut – schlecht, schön – schlecht*).

Отже, лексико-граматичний аналіз продемонстрував, що загалом з-поміж 236 лексем, що формують досліджувані пари антонімів, домінують прикметники (близько 65%), рідше трапилися дієслова (майже 17%) й іменники (близько 14%), зрідка прислівники (3,4%), див. Таблицю 2.

Таблиця 2 – Розподіл пар у лінгвістичних працях за лексико-граматичним критерієм

Лексико-граматичний клас	Частка пар в англійськомовних працях (%)	Лексико-граматичний клас	Частка пар в німецькомовних працях (%)
Прикметники	59,1	Прикметники	65,3
Дієслова	26,0	Дієслова	16,9
Іменники	6,6	Іменники	14,4
Прислівники	6,2	Прислівники	3,4
Займенники	0,3	Займенники	-
Прийменники	1,8	Прийменники	-

Як бачимо, частотність використання (повторюваність) пар як прикладів характеризується плавним переходом від максимуму до мінімуму (ранг від 1/6 до 5/6). Цей факт дає підстави стверджувати, що у мовній свідомості німецькомовних авторів-лінгвістів категорія антонімії не є однорідною. Розглядана лексико-семантична категорія має гетерогенну будову, тобто структурована за принципом центральної та периферійної зон.

Необхідно зазначити, що в ілюстративному матеріалі жодна пара не отримала максимальний ранг 6/6, тобто не була вжита у всіх шести джерелах (пор.: в англійській мові пара *alive – dead* має ранг 13/13). За результатами наших підрахунків, максимально повторюваною є пара градуальних антонімів *heiß – kalt* (ранг 5/6), другу вищу позицію посіла пара *groß – klein* (ранг 4/6). Далі розташувалися чотири пари з рангом 3/13: *alt – jung, hell – dunkel, lang – kurz, tot – lebendig*. По два рази трапилися тринадцять пар і, відповідно, отримали ранг 2/6, а саме

Ebbe – Flut, glücklich – unglücklich, gut – böse, gut – schlecht, Hengst – Stute, klug – dumm, ledig – verheiratet, männlich – weiblich, natürlich – künstlich, oben – unten, schön – hässlich, Vater – Mutter, warm – kalt.

За даними лінгвістичних праць, 71 різна пара є неповторюваною, тобто ці пари мають ранг 1/6. Серед них *abpfeifen – anpfeifen, alt – neu, Anfang – Ende, beginnen – aufhören, dümmlich – licht, früh – spät, hinein – hinaus, Höhe – Tiefe, jugendlich – betagt, kränklich – erholt, nützlich – schädlich, süß – sauer*. Отже, майже 40% пар із масиву ілюстративного матеріалу (47 із 118 пар) були вжиті більше одного разу; із них 19 різних пар без урахування повторів. Тобто, на думку двох або більше лінгвістів, ці пари є гарними прикладами антонімії як лексико-семантичної категорії. Отримані дані дають нам змогу зарахувати до ЦЗ категорії антонімів у німецькій мові 19 різних пар із рангом 2/6-5/6.

У результаті опрацювання шести німецькомовних лінгвістичних джерел, за семантичним параметром у ЦЗ переважають два семантичні класи: градуальні (11 пар – 57,9%) й комплементарні (6 пар – 31,6%), причому перші п'ять вищих позицій посідають саме градуальні антоніми. Варто наголосити, що всі градуальні антоніми є прикметниками, а комплементарні – переважно прикметниками. Поза тим, до ЦЗ увійшли по одній парі векторних і координатних антонімів.

Відповідно до лексико-граматичного критерію, переважну більшість пар у ЦЗ становлять прикметники (15 пар – 78,9%). Понад те, прикметникові пари антонімів знаходяться на перших шістьох вищих позиціях. Значно менша частка іменників (3 пари – 15,8%) і прислівників (1 пара – 5,3%). На відміну від даних англомовних джерел, у ЦЗ антонімів німецької мови відсутні дієслова. Формально-структурний аналіз показав, що ЦЗ майже повністю утворюють різнокореневі антоніми, за винятком пари *glücklich – unglücklich*. Словотвірні антоніми загалом мають найнижчі ранги за даними як англійськомовних (ранг 1/13-3/13, за винятком *honest – dishonest* із рангом 4/13), так і німецькомовних праць (ранг 1/6, за винятком *glücklich – unglücklich* із рангом 2/6).

Привертає увагу той факт, що з 19 пар німецьких антонімів, виявлених у ЦЗ, 12 пар мають точні перекладні еквіваленти, які формують (за нашими даними) ЦЗ категорії антонімії в англійській мові. Для зручності подаємо ці пари в Таблиці 3.

Таблиця 3 – Кореляції в ЦЗ категорії антонімії в англійській та німецькій мовах

Пари з ЦЗ категорії в німецькій мові	Перекладні еквіваленти з ЦЗ категорії англійській мові	Пари з ЦЗ категорії в німецькій мові	Перекладні еквіваленти з ЦЗ категорії англійській мові
<i>heiß – kalt</i> (ранг 5/6)	<i>hot – cold</i> (ранг 12/13)	<i>gut – schlecht</i> (ранг 2/6)	<i>good – bad</i> (ранг 9/13)
<i>groß – klein</i> (ранг 4/6)	<i>big – small</i> (ранг 6/13)	<i>klug – dumm</i> (ранг 2/6)	<i>clever – stupid</i> (ранг 3/13)
<i>alt – jung</i> (ранг 3/6)	<i>old – young</i> (ранг 6/13)	<i>ledig – verheiratet</i> (ранг 2/6)	<i>single – married</i> (ранг 5/13)
<i>lang – kurz</i> (ранг 3/6)	<i>long – short</i> (ранг 7/13)	<i>männlich – weiblich</i> (ранг 2/6)	<i>male – female</i> (ранг 8/13)
<i>tot – lebendig</i> (ранг 3/6)	<i>dead – alive</i> (ранг 13/13)	<i>oben – unten</i> (ранг 2/6)	<i>above – below</i> (ранг 3/13)
<i>glücklich – unglücklich</i> (ранг 2/6)	<i>happy – unhappy</i> (ранг 3/13)	<i>schön – hässlich</i> (ранг 2/6)	<i>beautiful – ugly</i> (ранг 4/13)

Висновки. Використання певних мовних одиниць як прикладів у лінгвістичних працях указує на той факт, що автори розглядають ці одиниці як достатньо репрезентативних представників у межах лінгвістичних категорій, зокрема, категорії антонімії. Таким чином, спираючись на свою мовну свідомість, автори-лінгвісти суб'єктивно формують ЦЗ цих категорій. Різноманітність ужитих прикладів, виявлених в англо- й німецькомовних працях, виступає своєрідним віддзеркаленням суб'єктивного бачення авторами-лінгвістами наповнення та структури розгляданої категорії (224 і 90 різних пар антонімів у джерелах відповідно). Водночас, різна міра повторюваності наведених пар указує на те, що лінгвісти намагаються проілюструвати явище антонімії найбільш репрезентативними, на їхній погляд, прикладами. На основі повторюваності прикладів можна виокремити “кращих” та “гірших” представників категорії антонімії (пари лексем) у колективній мовній свідомості лінгвістів.

За допомогою введеного параметру “ранг”, окреслено структуру, зокрема описано ЦЗ, категорії антонімії в німецькій мові; отримані дані зіставлено з матеріалами англійських джерел. Згідно з кількісними підрахунками, обсяг одиниць периферії значно перевищує обсяг одиниць ЦЗ. Зокрема, ЦЗ утворюють лише 33% і 21% від усіх використаних як ілюстрації пар антонімів в англійській і німецькій мовах відповідно. До периферії також відносимо більшість антонімічних пар, що не були вжиті в жодному з опрацьованих джерел.

Однак, необхідно зауважити, що кількість пар, зарахованих нами до ЦЗ у німецькій мові, може збільшитися в результаті розширення джерельної бази дослідження. При цьому ми припускаємо, що відсоткове співвідношення груп антонімів за семантичним, лексико-граматичним і формально-структурним критеріями не зазнає суттєвих змін.

Під час аналізу в двох мовах виявлено значні кореляції у співвідношенні груп антонімів за семантичним, лексико-граматичним і формально-структурним критеріями як у межах ілюстративного матеріалу загалом, так і в ЦЗ категорії. Зокрема, в англійській та німецькій мовах у ЦЗ домінують два семантичні типи: градуальні (46% в англійській, 58% у німецькій мові) й комплементарні (28% і 32%) антоніми. Значна частина одиниць у ЦЗ є прикметниками (61% і 79%). Переважна більшість антонімів є різнокореновими (87% і 95%).

Перспективи подальших розвідок убачаємо, по-перше, у розширенні джерельної бази дослідження, а саме кількості німецькомовних лінгвістичних праць, що дасть нам змогу чіткіше окреслити структуру категорії антонімії в німецькій мові; по-друге, у зіставленні структур, зокрема ЦЗ інших поняттєвих лексико-семантичних категорій (зокрема, гіперонімії, конверсивності, меронімії) в англійській і німецькій мовах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Литвин О. Л. Лексичне наповнення категорії антонімії (за даними англійських лінгвістичних праць) / О. Л. Литвин // *Нова філологія* : збірник наукових праць. – Запоріжжя : ЗНУ, 2014. – Вип. 64. – С. 49-54.
2. Cruse D. A. *Lexical Semantics* / D. A. Cruse. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 311 p.
3. Lyons J. *Linguistic semantics: an introduction* / J. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, 1995. – 376 p.
4. Lyons J. *Semantics* / J. Lyons. – Cambridge : Cambridge University Press, 1977. – Vol. 1. – 375 p.
5. Lytvyn O. L. Central zone of the field of antonyms in the English language / O. L. Lytvyn // *Science and Education a New Dimension : Philology*. – III (12). – Issue : 60. – Budapest : Society for Cultural and Scientific Progress in Central and Eastern Europe, 2015. – P. 7-10.

6. Rosch E. H. Natural Categories / E. H. Rosch // *Cognitive Psychology*. – 1973. – Vol. 4. – P. 328-350.
7. Rosch E. H. Cognitive representations of semantic categories / E. H. Rosch // *Journal of Experimental Psychology : General*. – 1975. – Vol. 104, № 3. – P. 192-233.
8. Saeed J. I. *Semantics* / J. I. Saeed. – [2nd ed.]. – Oxford : Blackwell Publishing, 2003. – 415 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Busch A., Stenschke O. *Germanistische Linguistik* / A. Busch, O. Stenschke. – [2. Auflage]. – Tübingen : Gunter Narr, 2008. – 256 p.
2. Bußmann H. *Lexikon der Sprachwissenschaft* / H. Bußmann. – [4. Auflage]. – Stuttgart : Kröner, 2008. – 819 p.
3. *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini* / [Hg. R. Conrad]. – [3. Auflage]. – Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1981. – 281 p.
4. Schippan T. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache* / T. Schippan. – [2. Auflage]. – Tübingen : Max Niemeyer, 1992. – 307 p.
5. Schwarz M., Chur J. *Semantik. Ein Arbeitsbuch* / M. Schwarz, J. Chur. – [5. Auflage]. – Tübingen : Gunter Narr, 2007. – 230 p.
6. Vennemann Th., Bartsch R. *Grundzüge der Sprachtheorie: Eine linguistische Einführung* / Th. Vennemann, R. Bartsch. – Tübingen : Max Niemeyer, 1983. – 205 p.

REFERENCES

1. Литвин, Оксана. “Лексичне наповнення категорії антонімії (за даними англомовних лінгвістичних праць)”. *Нова філологія: збірник наукових праць* 64 (2014): 49-54.
2. Cruse, Alan D. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
3. Lyons, John. *Linguistic Semantics: An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
4. Lyons, John. *Semantics*. Vol. 1. Cambridge: Cambridge University Press, 1977.
5. Lytvyn, Oksana. “Central Zone of the Field of Antonyms in the English Language.” *Science and Education a New Dimension: Philology* III (12) (2015): 7-10.
6. Rosch, Eleanor H. “Natural Categories”. *Cognitive Psychology* 4 (1973): 328-350.
7. Rosch, Eleanor H. “Cognitive representations of semantic categories”. *Journal of Experimental Psychology: General* 104(3) (1975): 192-233.
8. Saeed, John I. *Semantics*. Oxford: Blackwell Publishing, 2003.

SOURCES OF ILLUSTRATIVE MATERIAL

1. Busch, Albert, und Oliver Stenschke. *Germanistische Linguistik*. Tübingen: Gunter Narr, 2008.
2. Bußmann, Hadumod. *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Kröner, 2008.
3. *Kleines Wörterbuch sprachwissenschaftlicher Termini*. Hg. Rudi Conrad. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut, 1981.
4. Schippan, Thea. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache*. Tübingen: Max Niemeyer, 1992.
5. Schwarz, Monika, und Jeannette Chur. *Semantik. Ein Arbeitsbuch*. Tübingen: Gunter Narr, 2007.
6. Vennemann, Theo, und Renate Bartsch. *Grundzüge der Sprachtheorie: Eine linguistische Einführung*. Tübingen: Max Niemeyer, 1983.

УДК 811.111'37:621

ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕРМІНА І НОМЕНА В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНІЙ ПІДСИСТЕМІ НАСОСОБУДУВАННЯ

Литвинко О. А., к. філол. н., доцент

*Сумський національний аграрний університет
вул. Г. Кондратьєва, 160, м Суми, 40021, Україна*

li-tv@mail.ru

Стаття присвячена вивченню функціонування терміна і номена в сучасній англійській термінологічній підсистемі насособудування. У роботі наводиться визначення поняття “номен” та його основні характеристики, що дозволяють відмежувати номені від інших типів спеціальних лексичних одиниць (термінів). Наводиться класифікація номенів. У результаті дослідження виявлено, що завдяки стислій формі номені сприяють економії мовних зусиль, а введення назви фірми до складу номенклатурної одиниці забезпечує реалізацію рекламної функції.

Ключові слова: *термінологія насособудування, термін, номен, підсистема, класифікація, рекламна функція.*

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ТЕРМИНА И НОМЕНА В СОВРЕМЕННОЙ АНГЛИЙСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ПОДСИСТЕМЕ НАСОСОСТРОЕНИЯ

Литвинко О. А., к. филол. н., доцент

*Сумской национальной аграрный университет
ул. Г. Кондратьева, 160, г. Сумы, 40021, Украина*

Статья посвящена изучению функционирования термина и номена в современной английской терминологической подсистеме насосостроения. Актуальность исследования обусловлена ведущей ролью научно-технической терминосистемы в англоязычной профессиональной коммуникации. Целью этой статьи является изучение проблемы термина и номена в указанной терминологической подсистеме.

В работе предлагается определение понятия “номен” и даются его основные характеристики, которые позволяют отличить номены от других типов специальных лексических единиц (терминов). Приводится классификация номенов. Терминологические единицы подсистемы насосостроения взаимодействуют с системой технических номенов, которые обычно обозначают типы и классы машин, агрегатов, приборов и механизмов. Анализ номенклатурных единиц терминологической подсистемы насосостроения показывает, что в указанной подсистеме они выполняют функцию уточнения и конкретизации, что способствует облегчению коммуникации специалистов. В результате исследования было определено, что благодаря краткой форме номены способствуют экономии речевых усилий, а введение названия фирмы в состав номенклатурной единицы обеспечивает реализацию рекламной функции.

Ключевые слова: *терминология насосостроения, термин, номен, подсистема, классификация, рекламная функция.*

FUNCTIONING OF TERM AND NOMEN IN MODERN ENGLISH SUBSYSTEM OF TERMS – PUMP BUILDING

Litvinko O.A., PhD, Associate Professor

*Sumy National Agrarian University
Gerasim Kondrat`ev str., 160, Sumy,40021, Ukraine*

The paper focuses on the problem of functioning of term and nomen in modern English special subsystem of terms – pump building. In recent years, significant changes have occurred in the field of pump building due to the introduction of new revolutionary technologies. Today scientific progress contributes to its further improvement. Pumping equipment units are prevalent in the industry and in the agricultural sector. Pump building current stage of development requires new constructions and dynamic modernization of existing pumps. Relevance of the study is explained by the leading role of scientific and technical terminology in the English system of professional communication. Pump building terminology creates special vocabulary. It has permanent changes, improvement and it serves as means of communication of professionals. Pump building terminology is a dynamic system. It is characterized by certain regularities of functioning of its components. The content of each term determines its place in the system and it makes connections and interaction with other elements of the system. The purpose of this article

is to study the problem of term and nomen in the specified terminological subsystem. The theoretical value of this study is defined by its contribution to the general theory of the term and terminology. Practical value of work consists in the fact that its materials and results can be used in a special course of terminology (the “Terminology Nomination,” “The Specificity of the Term”). Research results give scientific knowledge about the features of terminological nomination in English pump building terminological subsystem. The author gives the definition of the notion “nomen” and its characteristics. This makes it possible to oppose nomens to the other types of special lexical units (terms). The classification of nomens is given. The terminological units of subsystem of terms (pump building) deal with the system of technical nomens. They usually designate the types and classes of machines, aggregates, devices and mechanisms. The analysis of nomens of subsystem of terms (pump building) helped to point out that they had the function of clarification and specification in the given subsystem of terms. It facilitates the communication of specialists. The thorough investigation helped to define that short form of nomen saves speech effort. The introduction of the company name in the nomenclature unit ensures the implementation of the advertising function.

Key words: pump building terminology, term, nomen, subsystem, classification, advertising function.

Вивчення термінології як системи, визначення її місця у структурі мови є однією з актуальних проблем лінгвістики. На сучасному етапі особливу увагу вчені фокусують на систематизації й удосконаленні терміносистем окремих галузей, оскільки правильно упорядкована термінологія не тільки репрезентує найбільш прогресивну систему понять, а й має прогностичні властивості і сприяє подальшому розвитку науки. Розроблені окремі питання галузевих термінологій: медичної термінології – Ю. А. Зацний, А. В. Янков [1], юридичної термінології – І. М. Гумовська [2], економічної – Ю. В. Тягур [3], Т. Конівіцька [4], термінології ринкових взаємин – З. Б. Куделько [5], комп’ютерних технологій – Н. Ю. Бондаренко [6], термінології філософії – І. В. Середюк [7]. Питання термінології – це не тільки національно-історична, але й інтернаціональна проблема історії світової науки, історії людських цивілізацій і пошуків взаєморозуміння між народами. Окрім того, дослідження природи терміна як особливого типу слова збагачує і розширює наш когнітивний тезаурус [8, с. 249].

Останніми роками в галузі насособудування відбулися істотні зміни у зв’язку із запровадженням нових революційних технологій, і сьогодні науково-технічний прогрес сприяє її подальшому вдосконаленню. Насосні агрегати є поширеним обладнанням у промисловості та аграрному комплексі [9, с. 5]. Сучасний етап розвитку насособудування потребує розробки нових конструкцій динамічних насосів та модернізації існуючих. Термінологія насособудування утворює особливий лексичний прошарок, який постійно змінюється, удосконалюється та слугує засобом спілкування фахівців. Термінологічні одиниці галузі насособудування є динамічною системою, що характеризується певними закономірностями функціонування її складових. Зміст кожного окремого терміна визначає його місце в системі, зумовлює зв’язки і взаємодію з іншими елементами системи.

Актуальність роботи зумовлено провідною роллю науково-технічної терміносистеми в сучасній англійськомовній фаховій комунікації. Необхідність аналізу підсилюється тим фактом, що комплексне дослідження проблеми функціонування терміна і номена в термінологічній підсистемі насособудування сучасної англійської мови раніше не здійснювалося.

Мета цієї статті полягає у висвітленні закономірностей співіснування термінологічних одиниць і номенів у термінологічній підсистемі насособудування.

Об’єктом дослідження обрано сучасну англійську термінологічну підсистему насособудування.

Предметом дослідження є проблема співвідношення терміна і номена в англійській термінологічній підсистемі насособудування.

Матеріалом дослідження слугував корпус термінологічної лексики обсягом 5000 лексичних одиниць, відібраних методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (тлумачних словників термінів машинобудування; перекладних словників термінів машинобудування), з рекламних проспектів фірм-виробників продукції насособудування та з періодичних видань

у галузі насособудування. Загальний обсяг опрацьованого матеріалу – близько 9500 сторінок тексту.

Теоретичне значення дослідження визначається його внеском у загальну теорію терміна і термінологію; його результати доповнюють наукові знання про особливості термінологічної номінації в англійській термінологічній підсистемі насособудування.

Практична цінність роботи полягає в тому, що її матеріали та результати можуть бути використані у спецкурсі з термінознавства (розділи “Термінологічна номінація”, “Специфіка терміна”).

Поняття “термін” до цього часу не отримало вичерпного визначення. Кожен учений, залежно від загальнотеоретичних позицій і своїх уподобань, висловлює власні погляди на природу і характер терміноодиниць. Аналіз теоретичних концепцій з проблеми термінознавства показав, що під терміном в основному розуміють слово або словосполучення, що служить для визначення відповідного спеціалізованого поняття і належить до певної галузі науки або техніки [10, с. 220], [11, с. 14].

Еволюція терміна у мові відбувається “спіралеподібно”. Із загальної мови термінологія отримує свій будівельний матеріал, організований згідно з мовними законами і зумовлений розвитком системи понять і взаємозалежністю, що існує між поняттями визначеної галузі науки або техніки. Потім терміни повертаються до загальної мови зі зміненим, збагаченим значенням. Процес еволюції терміна в мові можна проілюструвати так: загальна мова → термінологія → загальна мова.

Принципово будь-який термін може стати словом загальної лексики. При цьому відбувається детермінологізація терміна. Детермінологізація – явище стале і активне для сучасного стану мови. Вона віддзеркалює постійний процес взаємодії термінологічної і загальноновживаної лексики. Значну частину довідників нових слів складають детермінологізовані терміноодиниці. Вони зазвичай виникають на підґрунті номенклатури і технічних термінів [11, с. 134].

До складу спеціальної лексики галузі насособудування входять не лише терміни, але й номенклатурні одиниці. Саме тому одним із питань, актуальних як для загального термінознавства, так і в контексті нашої роботи, є виявлення тих параметрів, за якими названі одиниці можна диференціювати, виявляючи стрижневі для терміносистеми, тобто власне терміни.

У сучасному термінознавстві номенклатурою вважають систему специфічних назв, що відносяться до окремої фахової ділянки [11, с. 34]. Номенклатура може бути представлена умовними символами, графічними позначками, що нерідко складаються з цифр та букв, до її складу можуть входити міжнародні греко-латинські назви на позначення видів та елементів у різних галузях знання [2, с. 20].

Будь-який термін зазвичай функціонує в оточенні системи номенів [11, с. 35]. Співвідношення терміна і номена – питання дискусійне в кількох аспектах. Про це свідчить наявність у лінгвістиці суперечливих поглядів на цю проблему. З одного боку, існує наукова думка про недоцільність чіткого розмежування цих понять. Це пояснюється тим, що межа між номенклатурними одиницями і термінами вельми рухома, бо будь-який номенклатурний знак може стати терміном. З іншого боку, деякі вчені дистантують термінологічні одиниці і номенклатурні.

Ініціатива протиставлення термінологічної лексики та номенклатури належить Г. О. Винокуру. Вчений зазначав, що на відміну від термінології, номенклатуру необхідно розуміти як систему цілком абстрактних та умовних символів, єдине призначення якої полягає в тому, щоб дати максимально зручні з практичної точки зору засоби для позначення

предметів, речей без прямого відношення до потреб теоретичної думки, що оперує цими речами [12, с. 8].

О. О. Реформатський є послідовником Г. О. Винокура, розділяючи терміни і номенклатурні одиниці. Науковець вважає підставою для такого розрізнення той фактор, що номенклатурні слова, сполучені з поняттями, є незліченими, а терміни переважно є зліченими, і їх понятійність більш прозора, ніж у номенів, оскільки термінологічні одиниці примусово пов'язані з поняттями певної науки, відображаючи її поняттєву систему [13, с. 49]. Номенклатурні одиниці вчений розглядає як перелік онтологічного інвентарю певної науки: у географії – озер, річок, морів та ін.; у ботаніці – рослин та ін.; у лінгвістиці – синтаксичних, морфологічних та фонетичних явищ тих чи інших мов. Відзначимо, що дослідник долучає до складу номенклатури і власні назви.

В. М. Лейчик розглядає номенклатуру як проміжну ланку між термінами і власними назвами. На його думку, планом змісту номенклатурних одиниць, як і термінів, є загальні поняття, а планом вираження, як у власних імен, – випадкові ознаки. Науковець зазначає, що головне в номенклатурній одиниці – це її роль. Наявність рекламної функції в номенклатурних знаків призводить до того, що вони часто мають емоційне та експресивне забарвлення, чим і відрізняються від терміноодиниць [14, с. 24].

У цій роботі ми визначаємо номенклатуру як сукупність спеціальних назв, які вживаються у відповідній галузі; назв типових об'єктів цієї галузі, що співвідносяться з певними поняттями та актуалізують предметні зв'язки.

Ми поділяємо позицію науковців, що обстоюють розмежування термінології і номенклатури. Серед них Н. В. Васильєва, Н. В. Подольська, О. О. Реформатський, О. В. Суперанська. Розмежування термінів і номенів ґрунтується на природі їх значень: для термінів – це номінально визначене поняття, для номенів – це предметний образ. Понятійність вважається найважливішою характеристикою термінів. Як результат прямої співвіднесеності з системою понять, система термінів є замкненою і організованою. Оскільки термін слугує найменуванням поняття, він не може мати безпосереднього зв'язку з конкретним предметом. Понятійність номенів не настільки виразна, як у термінів. Основним для них є речовинність або предметність, залежно від характеру позначуваних ними об'єктів [11, с. 34].

Термінологічні одиниці підсистеми насособудування оточені системою технічних номенів, що зазвичай позначають типи і класи машин, агрегатів, приладів і механізмів.

Номенклатурні одиниці насособудування представлені словесними знаками, поряд з якими репрезентуються символи у вигляді окремих літер, цифр, графічних знаків.

Номени зазначеної підсистеми можна класифікувати за їх призначенням так:

1. Умовні найменування окремих видів продукції та фірмові назви, що мають рекламний характер. Наприклад: *Bredel's SPX hose pump, DeZurik butterfly valves, Velan bellows seal valves, teflon, Sulzer Thermtec valves, Spirax Sarco's APT 14 automatic trap*.

Конструкції приладів, розроблені різними фірмами, мають певні технічні особливості, переваги в експлуатації, рівень якості. Уведення назви фірми до складу номенклатурної одиниці має на меті: закріпити авторське право на ці переваги, виділити об'єкт реклами та сприяти кращому запам'ятовуванню фірмової продукції.

2. Номени, що відображають розміри пристроїв, деталей або окремих їх елементів. Наприклад: *2-12" size range, 2" inlet size, M-6 screw*.

3. Номени, що відображають особливості конструкції деталей, пристроїв, інструментів. Наприклад: *3 way/4 way solenoid valve "3-x/4-x лінійний електромагнітний клапан"*.

4. Номени, що відображають належність виробів до певних моделей або серій з визначеними технічними параметрами. Наприклад: *200MS Series high pressure multistage*

centrifugal pumps – багаторівневі відцентрові насоси для рециркуляційних операцій, різних мембранних систем, що відповідають санітарному стандарту для молочної та харчової промисловості (серія продуктів фірми *Waukesha Cherry-Burrel*); *OH3* – відцентровий вертикальний пружно з'єднаний насос, що вбудовується в трубопровід, з основою для підшипників; *VS7* – відцентровий вертикально-підвісний (резервуарний) двокорпусний насос зі спіралеподібним корпусом (за стандартом *API 610*). Варто зазначити, що такі номенклатурні одиниці дуже зручні для використання з огляду на їх стислу форму, оскільки вони покращують комунікацію між фахівцями і сприяють економії мовних зусиль.

5. Номени, що допомагають дізнатися про параметри якості матеріалу, з якого виготовлений пристрій або деталь. Наприклад: *alloy 20, 316 stainless steel*.

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок. Критичне узагальнення стану вивчення проблем термінології дозволяє зробити висновок, що англійська термінологічна підсистема насособудування, чие місце, чисельність та значущість у професійному мовному спілкуванні сучасного соціуму важко переоцінити, залишається практично невивченою. Шляхи поповнення цієї термінологічної підсистеми і стандартизація термінів усе ще вимагають поглибленого аналізу, який і проводиться в нашому дослідженні. Термінологія підсистеми насособудування – складне і неоднозначне явище. Вона утворює особливий лексичний прошарок, який з плином часу зазнає змін і динамічно розвивається, забезпечуючи комунікативні потреби фахівців цієї галузі.

На основі проведеного дослідження можна визначити загальні критерії розмежування термінів та номенклатурних одиниць.

На противагу термінам, які позначають загальні спеціальні поняття, основними ознаками технічних номенів є такі:

- 1) вони мають посилену денотативність, позначаючи спеціально виділений предмет;
- 2) номенклатурні одиниці співвіднесені з одиничними поняттями через терміни і функціонують у спеціальній комунікації завдяки існуванню відповідних термінів;
- 3) номенклатурному знаку властивий опис, у якому подано основні ознаки відповідного предмета, на відміну від терміна, у дефініції якого виражено істотні ознаки поняття;
- 4) найбільш важливі елементи номенклатурної системи оформлені з додаванням стандартних елементів.

Аналіз номенклатурних одиниць термінологічної підсистеми насособудування свідчить про те, що в зазначеній підсистемі вони виконують функцію уточнення і конкретизації, чим полегшують спілкування фахівців. Завдяки стислій формі номени сприяють економії мовних зусиль, а введення назви фірми до складу номенклатурної одиниці забезпечує реалізацію рекламної функції.

У перспективі передбачається вивчення критеріїв відмежування номенів від професіоналізмів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зацний Ю. А., Янков А. В. Історично-етимологічні параметри елементів медичної терміносистеми // Філологічні трактати. – Суми: Видавництво СумДУ, 2015 – №1 – С.37-43.
2. Гумовська І. М. Семантична трансформація юридичної термінології у структурі економічного дискурсу // Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія. – Київ, 2010. – Т.13, №2. – С.47-52.
3. Тягур Ю. В. Процеси синонімізації у сфері фінансової термінології сучасної англійської мови // *Studia Linguistica*. – Київ, 2010. – С. 375-378.

4. Конівіцька Т. Фразеологічні одиниці в системі української економічної термінології // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Проблеми української термінології. – 2016. – №842. – С.73-76.
5. Куделько З. Б. Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин // Матеріали 8-ї Міжнародної конференції “Проблеми української термінології”. – Львів, 2004. – С.106-108.
6. Бондаренко Н. Ю. Особливості словотвору лексичних інновацій сфери комп’ютерних технологій та деякі проблеми їх перекладу // Філологічні трактати. – Суми: Видавництво СумДУ, 2010 – №2(1) – С.101-105.
7. Середюк І. В. Особливості функцій терміна філософії у професійній комунікації та художній літературі // Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2009. – №867 – С.85-90.
8. Швачко С. О. Термінологізація і детермінологізація слів міри і ваги // Філологічні студії. – Луцьк, 2004. – №2. – С. 248-252.
9. Алексенко О. В. Реалізація комплексної моделі відцентрового насоса на базі його макромоделі// Вісник СумДУ. Технічні науки. – Суми: Видавництво СумДУ, 2007 – №1 – С.5-15.
10. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства – К.: Академія, 2002 – 367 с.
11. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология. Вопросы теории. – М.: Книжный дом “Либроком”, 2012 – 248 с.
12. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии // Труды МН ФПИ. – М., 1939. – Т.5 – С. 3 -54.
13. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С. 46 -55.
14. Лейчик В. М. Люди и слова. – М.: Наука, 1982. – 175 с.

REFERENCES

1. Зацний, Юрій та Анатолій Янков. “Історично-етимологічні параметри елементів медичної терміносистеми”. *Філологічні трактати*. №1(2015):37-43.
2. Гумовська, Ірина. “Семантична трансформація юридичної термінології у структурі економічного дискурсу”. *Вісник Київського лінгвістичного університету. Сер. Філологія*. – Т.13, №2. (2010): 47-52.
3. Тягур, Юлія. “Процеси синонімізації у сфері фінансової термінології сучасної англійської мови”. *Studia Linguistica. Випуск 4* (2010): 375-378.
4. Конівіцька, Тетяна. “Фразеологічні одиниці в системі української економічної термінології”. *Вісник Нац. ун-ту “Львівська політехніка”. Серія “Проблеми української термінології”* 842 (2016): 73–76.
5. Куделько, Зоя. “Антонімія в терміносистемі ринкових взаємин”. *Проблеми української термінології: зб. наук. пр. 8-ї міжнар. наук. конф. “Проблеми української термінології СловоСвіт 2004”, 7–9 верес. 2004 р.* : (2004): 106-108.
6. Бондаренко, Наталія. “Особливості словотвору лексичних інновацій сфери комп’ютерних технологій та деякі проблеми їх перекладу”. *Філологічні трактати*. – Том 2, №1 (2010): 101-105.
7. Середюк, Ірина. “Особливості функцій терміна філософії у професійній комунікації та художній літературі”. *Вісник Харківського нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 867 (2009): 85-90.
8. Швачко, Світлана. “Термінологізація і детермінологізація слів міри і ваги”. *Філологічні студії*. 2 (2004): 248-252.
9. Алексенко, Ольга. “Реалізація комплексної моделі відцентрового насоса на базі його макромоделі”. *Вісник СумДУ. Технічні науки*. 1 (2007): 5-15.
10. Кочерган, Михайло. *Вступ до мовознавства*. Київ: Академія, 2002.

11. Суперанская, Александра, Наталья Подольская и Наталья Васильева. *Общая терминология. Вопросы теории*. Москва: Книжный дом “Либроком”, 2012.
12. Винокур, Григорий. “О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии”. *Труды МН ФПИ*. Т.5 (1939): 3-54.
13. Реформатский, Александр. “Что такое термин и терминология”. *Вопросы терминологии: материалы Всесоюзного терминологического совещания*. Москва: Изд-во АН СССР (1961): 46-55.
14. Лейчик, Владимир. *Люди и слова*. Москва: Наука, 1982.

УДК: 167/168 : 811.11 + 612.8

ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ДЛЯ СТУДЕНТІВ ТЕХНІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ З ВИКОРИСТАННЯМ ПРИНЦИПІВ НЕЙРОДИДАКТИКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

¹Машкіна О. М., к. філол. н., доцент, ²Самофалова О. В., викладач

¹*Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова
вул. Пирогова, 9, м. Київ, Україна*

sakenael@gmail.com

²*Національний технічний університет України*

*“Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”
просп. Перемоги, 37, м. Київ, Україна*

el.samofalova@gmail.com

Статтю присвячено проблемі формування англійськомовної комунікативної компетентності у студентів технічних спеціальностей з використанням принципів нейродидактики. У статті підкреслюється зростання уваги дослідників до вказаного наукового напрямку та зазначається, що за інтенсифікації міжкультурних контактів у сучасному світі, особливо у сфері науки і технологій, мовна підготовка студентів має враховувати досягнення нейронауки взагалі та нейродидактики зокрема. У дослідженні розглядаються основні принципи нейродидактики та виокремлюються найбільш значущі для формування іншомовної компетенції студентів технічних спеціальностей.

Ключові слова: принципи нейродидактики, технічні спеціальності, іншомовна комунікативна компетентність.

ПРЕПОДАВАНИЕ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА ДЛЯ СТУДЕНТОВ ТЕХНИЧЕСКИХ СПЕЦИАЛЬНОСТЕЙ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ПРИНЦИПОВ НЕЙРОДИДАКТИКИ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМЫ

¹Машкина Е. Н., к. филол. н., доцент, ²Самофалова Е. В., преподаватель

¹*Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова
ул. Пирогова, 9, г. Киев, Украина*

²*Национальный технический университет Украины*

*“Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского”
просп. Победы, 37, г. Киев, Украина*

Статья посвящена проблеме формирования англоязычной коммуникативной компетентности у студентов технических специальностей с использованием принципов нейродидактики. В статье подчеркивается рост внимания исследователей к данному научному направлению и указывается, что при интенсификации межкультурных контактов в современном мире, особенно в сфере науки и технологий, языковая подготовка студентов должна учитывать достижения нейронауки в целом и нейродидактики в частности. В исследовании рассматриваются основные принципы нейродидактики и выделяются наиболее значимые для формирования иноязычной компетенции студентов технических специальностей.

Ключевые слова: принципы нейродидактики, технические специальности, иноязычная коммуникативная компетенция.

TEACHING FOREIGN LANGUAGES TO THE STUDENTS OF TECHNICAL PROFESSIONS USING THE PRINCIPLES OF NEURODIDACTICS: PROBLEM STATEMENT

¹Mashkina O. M., Candidate of Philological Sciences, lecturer, ²Samofalova O. V., teacher

¹*National Pedagogical Dragomanov University
Pyrohova str., 9, Kyiv, Ukraine*

²*National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
Victory ave., 37, Kyiv, Ukraine*

The article deals with the problem of English-speaking communicative competence formation among students of technical professions using the principles of neurodidactics. The purpose of the article is to review the neurodidactic principles and their usage in the process of teaching foreign language to students of technical professions.

The analysis of modern scientific studies shows that due to a progress in neuroscience, which could be observed last decades, neuropedagogic becomes more and more popular branch of pedagogic. It is also stressed that under the conditions of intercultural communication intensification, especially in the field of science and technologies, foreign language competence training of technical professions students should take into account the latest neuroscience investigation results. This logically brings up an issue of the integration of the scientific achievements into the education process while the constant modernisation of the education is the foundation of its quality. In the article the principles of neurodidactic are reviewed, the basic characteristics of foreign language competence of technical professions students are mentioned, main directions of neurodidactic principles usage in the process of foreign language competence training are defined.

Having regard to the short review of modern neurodidactic principles set forth in modern linguistic studies, basic meaningful for foreign competence training of technical professions students approaches could be distinguished: the lesson should be structured with due account for sociality of brain, and thus of perceptual activity, in accordance with structurative activity of brain especially important is teaching by work from patterns, charts etc., principle of positive motivation makes the creation of positive atmosphere on the lesson a key point in a foreign language teaching. The importance of taking into account students perceptual activity features during organization of educational process should be also stressed. This predetermines the necessity of practical component relative share increase in teaching and learning process. The special attention, in our view, should be paid to defining of content selection principles for educational materials, development of this process, and also providing regular updating of learning materials.

Based on the above mentioned statements it is considered that the future directions of further researches of the outlined problem lies in a study and systematization of neurobiological and neurodidactics studies results in the field of both principles of information for educational materials selection and working-out and development of profession-oriented methodologies of foreign language teaching for the students of technical professions.

Key words: principles of neurodidactics, technical specialties, foreign language communicative competence.

Завдяки прогресу, який спостерігається в нейронауці протягом останніх десятиліть, усе більш популярним напрямком сучасної педагогіки стає нейропедагогіка. Нейропедагогіка базується на класичних засадах педагогіки, психології, неврології, кібернетики і відображає особистісно-орієнтований підхід в освіті. Мета нейропедагогіки – спираючись на фактичні знання про закономірності процесів, що відбуваються у структурах мозку і психіки людини, побудувати систему навчання і виховання, що забезпечує облік індивідуальних нейропсихологічних особливостей учнів [2, с. 46]. Однією зі складових нейропедагогіки є нейродидактика [5, с. 93].

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що багато зарубіжних учених досліджували питання нейродидактики: Г. Прайс, Р. Кейн та Дж. Кейн, Х. Маркович та М. Бранд, Б. Забитцер. Серед вітчизняних науковців можна виділити Е. Е. Матвееву, О. В. Кулікову, Л. В. Наумович, С. В. Чмихову, М. Б. Земш.

Отже, зважаючи на вище сказане, логічно постає питання про інтеграцію новітніх досягнень нейронауки в освітній процес, оскільки постійна модернізація освіти є запорукою її якості.

Мета статті – огляд нейродидактичних принципів та їх використання при викладанні іноземної мови для студентів технічних спеціальностей. Сучасна підготовка студентів технічних спеціальностей в умовах наростаючих глобалізаційних процесів, спілкування людей між собою, стає дедалі більш важливим, спостерігається інтенсифікація

міжкультурних контактів, серед яких особливо важливими стають контакти наукової спільноти різних країн світу. Зважаючи на тісний зв'язок наукової думки та технічних наук, мовленнєва підготовка спеціалістів технічних ВНЗ є запорукою її успішної реалізації у процесі науково-технічної діяльності, що й зумовлює актуальність нашого дослідження.

Згідно з поставленою метою, передбачається реалізація низки завдань: розглянути наявні в сучасній науці нейродидактичні принципи, визначити основні особливості іншомовної підготовки студентів технічних спеціальностей, визначити основні напрями використання принципів нейродидактики при викладанні іноземної мови для студентів технічних спеціальностей, окреслити можливі перспективи розвитку методики викладання іноземної мови для студентів технічних спеціальностей. У 1988 р. термін 'нейродидактика' (нім. Neurodidaktik) був введений німецьким ученим, Г. Прайсом на позначення міждисциплінарної сфери, яка існує на перетині педагогіки і психології, дидактики, а також нейронаук, які досліджують нервову систему людини, зокрема, роботу головного мозку.

Незважаючи на те, що нейродидактика є доволі молодою дисципліною в науковому середовищі, інтерес до неї зростає з кожним роком. Нейродидактичні дослідження надзвичайно цікаві і важливі для організації успішного навчального процесу. Останнім часом деякі зарубіжні видавництва нових навчальних посібників з вивчення іноземних мов стали активно використовувати результати досліджень у галузі нейродидактики.

З початку 1990-х років вивченням питань нейродидактики у країнах Західної Європи займається Г. Фрідріх. А у 2004 р. професор М. Шпітцер створив при університеті міста Ульм "Центр нейронауки і навчання" [5, с. 94].

Чимало досліджень у цій галузі було проведено вченими Р. Кейн та Дж. Кейн. У 1990 році вони вперше описали 12 принципів нейродидактики [9], які можуть слугувати основою для більш ефективної організації навчального процесу. Для нас найбільш значущими є такі принципи: мозок та розум – соціальні; пошуки сенсу відбуваються через структурування; навчальний процес включає в себе як цілеспрямовану увагу, так і сприйняття. Грунтуючись на цих принципах, Р. Кейн та Дж. Кейн припускають, що студенти навчатимуться більш ефективно, якщо, по-перше, процес навчання враховуватиме соціальні потреби студентів та їхні інтереси й ідеї; по-друге, вони можуть використовувати свою вроджену здатність створювати пат терни; по-третє, їхня увага поглиблюється, якщо відбувається нашарування нових знань на вже існуючі.

Пізніше нейродидактичні принципи були запропоновані двома дослідниками у галузі вивчення пам'яті та когнітивної діяльності – Х. Марковічем та М. Брандом. Важливими для нашого дослідження є принципи, які декларують, що викладач завжди повинен апелювати до добре знайомих тем, а також гарно ставитися до своїх підлеглих, тим самим створюючи доброзичливу атмосферу на занятті і мотивуючи студентів до вивчення його дисципліни.

Професор Б. Забітцер серед інших принципів нейродидактики виділяє принцип, що проголошує первинне значення практики в навчанні (Practice makes perfect!) [10]. При цьому вона пояснює, що йдеться не про безглузде повторювання однотипних вправ, а про використання вивчених структур у різноманітних контекстах і реальних ситуаціях або ситуаціях, наближених до реальних. Створювання на заняттях таких ситуацій є обов'язковою умовою проведення бесід та дискусій, які спонукають студентів до самостійного висловлювання, вдосконалюють мовленнєву реакцію та компенсують відсутність природного мовного оточення [8, с. 235].

Дослідник Л. В. Наумович також виділяє 12 принципів нейродидактики, які, на її думку, структурують навчальний процес. Вона окреслює відповідні принципи: учні повинні мати можливість здобувати конкретний досвід; процес навчання стає найбільш ефективним, якщо враховуються інтереси та ідеї учнів; навчання з позитивними емоціями дає більший ефект; якщо учні розуміють, як вивчені деталі пов'язані з загальним, вони краще запам'ятовують ці

деталі; у відповідному навчальному середовищі навчання є більш інтенсивним; навчання покращується, якщо залишається час для рефлексії; навчання ефективніше, якщо учні пов'язують інформацію та досвід; навчальний процес дає кращий результат, якщо враховуються індивідуальні особливості учнів; учні працюють ефективніше, якщо знаходяться в оточенні, яке підтримує, мотивує та викликає бажання вирішувати поставлені задачі [11, с. 153]. Для нашого дослідження найбільш значущими є принципи, які декларують, що мобілізація набутих знань дає позитивний ефект, підкреслюють важливість ґрунтування нових знань на вже набутих структурах, а також говорять про необхідність залучання соціальних ситуацій до навчального процесу.

У нашій статті ми розглянемо як дані принципи нейродидактики можуть бути використані при викладанні іноземної мови в технічних ВНЗ.

Передусім спробуємо зрозуміти кожен з нейродидактичних принципів окремо, а потім зіставити їх із завданнями з підготовки студентів технічних спеціальностей.

Р. Кейн та Дж. Кейн вважають, що мозок та розум – соціальні. Тобто процес навчання має враховувати соціальні потреби студентів, їхні інтереси, які формуються з особливостей їхньої майбутньої професії, а також інтеграції зі спеціальними дисциплінами з метою забезпечення студентів сучасних знань у рамках вузького профілю [3, с. 66]. Головною відмінністю викладання іноземної мови в технічних ВНЗ від лінгвістичних є те, що сучасний професійно-орієнтовний підхід формує у студентів вміння використовувати іноземну мову в конкретних професійних, ділових, наукових ситуаціях [6, с. 128]. Тому, опанувавши та набувши певні комунікативні навички, випускник нелінгвістичного ВНЗ може здійснювати професійні контакти в різноманітних ситуаціях і сферах, виступати на конференціях, проводити зустрічі, переговори, презентації, писати офіційні листи тощо. Метою вивчення іноземної мови професійного спрямування в технічних ВНЗ є досягнення студентами такого рівня іншомовної компетенції, який дозволить використовувати її в роботі міжнародного професійного середовища (наукового чи виробничого), а також інструментом для отримання нових спеціальних знань з іноземних джерел. Саме тому ми вважаємо цей принцип одним з найголовніших з-поміж інших, і впевнені, що організувати навчальний процес необхідно так, щоб були якомога більш ефективно використані принципи навчання через комунікативні ситуації для забезпечення на належному рівні комунікації з науковою світовою спільнотою. На думку О. О. Чорної, з метою оптимізації формування іншомовної комунікативної компетентності варто впроваджувати певні форми та напрямки навчання, направлені на професійну діяльність студентів: започаткування практики коротких інформаційних повідомлень іноземною мовою на заняттях з професійної підготовки; створення бази аудіоматеріалів з іноземної мови у форматі MP3; використання ресурсів центрів самостійної мовної підготовки та інших технічних засобів навчання іноземних мов; використання ресурсів дистанційного навчання іноземних мов, створення електронних підручників з іноземних мов та мовного тестування.

Одним із наступних не менш важливих принципів, який виділяють Р. Кейн та Дж. Кейн, є принцип, який декларує, що пошуки сенсу відбуваються через структурування. Наш мозок працює за принципом нейронних мереж, тобто отримувана інформація, враження, картини сприймаються та оброблюються, після чого або створюються нові структури, або імпульси, що надходять, з'єднуються з уже існуючими структурами. При частому повторюванні певних структур, паттернів, мозок класифікує цей зразок як важливий. Можна зробити висновок, що учням не потрібні готові правила для запам'ятовування, навпаки, їм необхідна велика кількість прикладів, ретельний аналіз яких допоможе їм самостійно створити певні правила [9]. Тому для нас використання цих процесів шляхом повторювання лексичних та граматичних патернів є головним завданням у процесі навчання [1, с. 34].

Зазначимо, що навчальний процес базується на перцептивній діяльності студентів. Психологія вважають, що сприйняття є доволі складним процесом, до якого завжди

залучені рухові компоненти (обмацування предметів і рух очей при сприйнятті конкретних предметів; наспівування або промовляння відповідних звуків при сприйнятті мови). Тому сприйняття коректно трактувати як перцептивну діяльність суб'єкта, яка є багатомодульною. Результатом цієї діяльності є цілісне уявлення про предмет, з яким ми стикаємося в реальному повсякденному житті [4, с. 201]. Тому для більш ефективної організації заняття з іноземної мови для студентів технічних спеціальностей варто додати види діяльності, що задіють такі модули перцепції, які, зазвичай, бувають задіяні рідше за інші, на кшталт – тактильне сприйняття предметів. Наприклад, для студентів технічних спеціальностей викладач може використовувати практичні наочні предмети, які задіють тактильне сприйняття учнів. Такими предметами можуть бути резистори, транзистори, інтегральні схеми або інші складові, які студенти вивчають за своєю спеціальністю.

Організація перцептивної діяльності студентів, звичайно, зважаючи на постійне зростання та оновлення інформації, має передбачати ретельний добір та регулярне оновлення матеріалу, який має бути засвоєний студентами. Однією з найбільших, на наш погляд, проблем сучасної фахово-орієнтованої методики викладання іноземних мов є питання добору контенту навчальних матеріалів, який не завжди реалізується належною мірою, з необхідною регулярністю, з урахуванням професійної спрямованості навчання, залученням дійсно обізнаних фахівців певної, у нашому випадку, технічної галузі. Зрозуміло, що окреслення наявних проблем не може не стикатися з існуючими історико-економічними факторами, які впливають на освітні процеси, проте, це не означає, що про ці проблеми не варто говорити та пропонувати методи їх вирішення.

Наведемо декілька прикладів завдань: студенти повинні скласти електричну схему, використовуючи зразки, а потім (або під час процесу) описати схему англійською мовою, називаючи її складові та послідовність з'єднання. Задіяти тактильне сприйняття студентів можна, запропонувавши їм виліпити складові електричної схеми з пластиліну, використовуючи різні кольори (що є цілком доступним варіантом з економічної точки зору, що, у свою чергу, є досить важливим фактором у сучасних реаліях української освіти), а потім з'єднати їх, причому складові повинні бути відображені так само, як на паперовій схемі. Закінчити завдання можна як і попереднє – описавши схему та називаючи складові іноземною мовою. Також доцільним можна вважати метод проектів: студенти розробляють свій власний проект, груповий або індивідуальний, який захищають – описують та пояснюють іноземною мовою із наочною демонстрацією.

Утриманню уваги на смислому змісті повідомлення можуть сприяти доречні паралінгвістичні елементи мови, за допомогою яких передається до 60% інформації. У їх числі виділяють: а) акустичні елементи: вигуки, ритм, підвищення і зниження тону, паузи; б) візуальні елементи: міміка, жест, поза; в) тактильні елементи: потиск рук, поплескування по плечу – як “сигнали ситуацій”, що уточнюють зміст, розвиваючи прогнозування [1, с. 122]. Наприклад, під час пояснення використання форм дієслів при вивченні часів в англійській мові доцільно використовувати моторно-рухову наочність: *She writes on the board every lesson. – She is writing on the board now. – She has already written 10 examples on the board.* Викладач вимовляє ці фрази, супроводжуючи їх відповідними діями.

Слід наголосити ще на одному, не менш значущому принципі нейродидактики, про який пишуть Х. Маркович та М. Бранд – створення позитивної атмосфери на занятті, добре ставлення та повага до учнів, а також забезпечення позитивної мотивації оволодіння студентами іноземною мовою. Розвиток мотивації студентів – це спонукання до вивчення іноземних мов, зумовлене суб'єктивним світом студента, його власними бажаннями, особистісною зацікавленістю в навчанні [8, с. 234]. Для реалізації цих завдань необхідно, щоб у процесі навчання були використані різноманітні методики, а сам матеріал був сучасним, актуальним та відповідав напрямку, за яким навчаються студенти. Прикладом можуть виступати автентичні статті з іноземних журналів (таких, як IEEE), відеоперформанси відомих вчених та діячів (канал TED), рольові та командні ігри тощо.

Отже, для успішної реалізації навчального процесу, безперечно, мають бути враховані усі загальні принципи.

Швидкий розвиток науково-технічного прогресу, поява нових інформаційно-комунікативних технологій є причинами становлення технічної освіти, найбільш популярної та затребуваної серед молоді в усьому світі. Освітній процес у технічних ВНЗ потребує змін під впливом вимог, які висуває сучасний ринок праці. Сьогодні стає зрозумілим, що здобувши професію інженера, випускник має володіти не лише спеціальними знаннями та навичками в технічній галузі, а й низкою додаткових професійних вмінь, таких, як самоосвіта, грамотність усної та письмової професійної комунікації, критичність мислення, здатність аналізувати та креативно ставитися до вирішення професійних завдань. До молодих спеціалістів технічних спеціальностей сьогодні висуваються дуже високі вимоги, пов'язані з уміннями встановлювати та підтримувати міжнародні зв'язки з іноземними партнерами. Тому професійна іншомовна компетенція розглядається на ринку праці, як важлива характеристика випускника, готового до професійно-орієнтованого спілкування з представниками міжнародного науково-технічного співтовариства. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що саме навчання іноземної мови професійного спрямування стає сьогодні одним із головних напрямків змін в освіті студентів інженерних спеціальностей.

Для формування іншомовної компетентності студентів технічних спеціальностей принциповою є проблема організації навчального процесу відповідно до професійно-орієнтованого підходу. Професійно-орієнтований підхід до навчання має бути спрямованим на якісні зміни в системі формування професійної та іншомовної комунікативної компетентності з урахуванням індивідуальних можливостей та здібностей студентів [8, с. 235].

Отже, зважаючи на короткий огляд наявних сформульованих у сучасних лінгвістичних студіях нейродидактичних принципів, можна виокремити основні значущі для формування іншомовної компетенції студентів технічних спеціальностей підходи: побудова заняття з обов'язковим урахуванням соціальності мозку, а отже і перцептивної активності, відповідно до структуративної діяльності мозку особливого значення набуває навчання шляхом роботи із паттернами, схемами тощо, принцип позитивної мотивації, а отже важливості створення позитивної атмосфери для навчання. Варто також зазначити важливість урахування особливості перцептивної діяльності студентів при організації навчального процесу, що зумовлює необхідність підвищення питомої ваги практичного компонента в навчанні. Особливої уваги, на наш погляд, потребують також формулювання принципів добору контенту навчальних матеріалів та вдосконалення цього процесу, а також забезпечення його регулярного оновлення.

Зважаючи на вказане, вважаємо, що перспективи подальших досліджень окресленої проблеми полягають у вивченні та систематизації результатів нейробіологічних та нейродидактичних студій у руслі як принципів добору інформації для навчальних матеріалів, так і детальної розробки та вдосконалення фаховоорієнтованих методик викладання іноземної мови для студентів технічних спеціальностей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Т. Балыхина. Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие для преподавателей и студентов / Татьяна Балыхина. – Москва: Издательство Российского университета дружбы народов, 2007. 185 с.
2. Земш М. Б. Предпосылки конституирования нейропедагогика в России / М. Б. Земш // Научный журнал “Globus”. Сборник научных публикаций VI международная научно-практическая конференция “Психология и педагогика: актуальные вопросы”. –

- [Электронный ресурс] – 2016. – Вып. 4(46). – С. 45-48. – Режим доступа: http://globus-science.ru/Archive/new/Psikhologia_i_pedagogika_february_2016.pdf
3. Качалов Н. А., Сидоренко Т. В. Профессионально ориентированное обучение иностранному языку как основа формирования профессиональных умений студентов неязыкового ВУЗа / Николай Александрович Качалов, Татьяна Валерьевна Сидоренко // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. – [Электронный ресурс] – 2010. – Вып. 3(3). – С. 64–69. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/professionalno-orientirovannoe-obuchenie-inostrannomu-yazyku-kak-osnova-formirovaniya-professionalnyh-umeniy-studentov-neyazykovogo>
 4. Анатолий Маклаков. Общая психология. Учебник для ВУЗов. – Санкт-Петербург: Питер, 2016. – 583 с.
 5. Матвеева Е. Е. Нейродидактика – новое слово в организации учебного процесса / Елена Евгеньевна Матвеева // Практика преподавания иностранных языков на факультете международных отношений БГУ. – [Электронный ресурс] – 2012. – Вып. 2. – С. 93-95. – Режим доступа: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/25899>
 6. Матухин Д. Л. Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку студентов лингвистических специальностей / Дмитрий Леонидович Матухин // Язык и культура. – [Электронный ресурс] – 2011. – Вып. 2(14). – С. 121-129. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/professionalno-orientirovannoe-obuchenie-inostrannomu-yazyku-studentov-lingvisticheskikh-spetsialnostey>
 7. Наумович Л. В. Использование принципов нейродидактики в современных учебниках / Л. В. Наумович // Актуальные проблемы гуманитарного образования. Материалы II международной научно-практической конференции, (Минск, 22-23 окт., 2015 г.) в 2-х ч., Минск: Коллоград, 2015, – Ч.1, С. 146-148.
 8. Чорна О. О. Особливості та практика формування іншомовної комунікативної компетентності студентів технічних спеціальностей / Олена Чорна // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки. – [Электронный ресурс] – 2013. – Вып. 22. – С. 230-237. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmvmn_2013_22_32
 9. Caine G., Caine R. Overview of the Systems Principles of Natural Learning. [Electronic resource] / Geoffrey Caine, Renate Caine // Cainelearning.com. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: www.cainelearning.com. (viewed on February 17, 2017). – Title from the screen.
 10. Sabitzer B. Neurodidactics – a new stimulus in ICT and computer science education. [Electronic resource] / Barbara Sabitzer // Academia.edu. – Electronic data. – Mode of access: World Wide Web: https://www.academia.edu/1565350/NEURODIDACTICS-A_NEW_STIMULUS_IN_ICT (viewed on March 13, 2017). – Title from the screen.

REFERENCES

1. Балыхина, Татьяна. Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие для преподавателей и студентов. Москва: Издательство Российского университета дружбы народов, 2007.
2. Земш, Марина. “Предпосылки конституирования нейропедагогтики в России”. Международный научно-исследовательский журнал (2016):45-48. <http://research-journal.org/wp-content/uploads/2016/04/4-3-46.pdf#page=45>
3. Качалов, Николай и Татьяна Сидоренко. “Профессионально ориентированное обучение иностранному языку как основа формирования профессиональных умений студентов неязыкового ВУЗа”. Вестник Вятского государственного гуманитарного университета 3(2010):64-69. <http://cyberleninka.ru/article/n/professionalno-orientirovannoe-obuchenie-inostrannomu-yazyku-kak-osnova-formirovaniya-professionalnyh-umeniy-studentov-neyazykovogo>

4. Маклаков, Анатолий. Общая психология. Учебник для ВУЗов. Санкт-Петербург: Питер, 2016.
5. Матвеева, Елена. “Нейродидактика – новое слово в организации учебного процесса”. Практика преподавания иностранных языков на факультете международных отношений БГУ: электронный сборник 2(2012):93-95. <http://elib.bsu.by/handle/123456789/25899>
6. Матухин, Дмитрий. “Профессионально-ориентированное обучение иностранному языку студентов лингвистических специальностей”. Язык и культура 2(2011):121-129. <http://cyberleninka.ru/article/n/professionalno-orientirovannoe-obuchenie-inostrannomu-yazyku-studentov-lingvisticheskikh-spetsialnostey>
7. Наумович, Людмила. “Использование принципов нейродидактики в современных учебниках”. Актуальные проблемы гуманитарного образования. Материалы II международной научно-практической конференции, Минск, Октябрь 22-23, 2015.
8. Чорна, Олена. “Особливості та практика формування іншомовної комунікативної компетентності студентів технічних спеціальностей”. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки. Наукові дослідження. Досвід. Пошуки 22(2013):230-237. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vmvmn_2013_22_32
9. Caine, Geoffrey, and Renate Caine. “Overview of the Systems Principles of Natural Learning.” Cainelearning.com. www.cainelearning.com.
10. Sabitzer, Barbara. “Neurodidactics – a new stimulus in ICT and computer science education.” academia.edu. https://www.academia.edu/1565350/NEURODIDACTICS-A_NEW_STIMULUS_IN_ICT

УДК 81'42.801

КРИТЕРІЇ КЛАСИФІКАЦІЇ ІМЕННИКОВИХ МОДИФІКАТОРІВ В АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Новосілець О. В.

*Національний університет “Львівська політехніка”
вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, Україна*

portalnayka@gmail.com

У статті розглядається проблема критеріїв класифікації іменникових модифікаторів в англійській мові. Актуальність статті зумовлена пошуків інтересом до граматичних та прагматичних аспектів вивчення морфології. Мета роботи – проаналізувати та дати оцінку критеріям класифікації іменникових модифікаторів в англійській мові. Перспектива подальших досліджень у цій проблематиці полягає в аналізі розвитку лінгвістичних досліджень у зазначеній галузі.

Ключові слова: номінативна фраза, класифікація, модифікатор, іменник, критерії, концептуальна структура.

КРИТЕРИИ КЛАССИФИКАЦИИ ИМЕННЫХ МОДИФИКАТОРОВ В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Новоселец Е. В.

*Национальный университет “Львовская политехника”
ул. Степана Бандеры, 12, г. Львов, Украина*

В статье рассматривается проблема критериев классификации именных модификаторов в английском языке. Актуальность статьи обусловлена оживленным интересом к грамматическим и прагматическим аспектам изучения морфологии. Цель работы – проанализировать и дать оценку критериям классификации именных модификаторов в английском языке. Перспектива дальнейших исследований в этой проблематике заключается в анализе развития лингвистических исследований в указанной области.

Ключевые слова: номинативная фраза, классификация, модификатор, существительное, критерии, концептуальная структура.

CRITERIA FOR THE CLASSIFICATION OF NOUN MODIFIERS IN ENGLISH

Novosilets A. V.

*National University "Lviv Polytechnic"
Stepan Bandera str., 12, Lviv, Ukraine*

The proposed article details the problem of classification criteria noun modifiers in modern English. Relevance of the article caused lively interest to scientists grammatical and pragmatic aspects of learning English morphology, as well as the reasons for the evolution of modern English language lexical and grammatical levels. The aim of this work was to analyze and give an expert assessment of the criteria for the classification of noun modifiers in modern English. The article analyzes the main important research recently devoted nominative phrases and their classification in modern linguistics (VD Arakin, RS Shutnykova, SL Charekov). Noted trend toward transition from theories that lists a limited number of specified underlying structures, studies that use the most generalized interpretative rules which translate objectives prescription details the interpretation of each individual connection for pragmatists. In our study also noted that the classification of noun modifiers in modern English grammar implies, distribution and morphology-relevant criteria and criteria for the structural and genetic type. In addition, also made an attempt interpretation nominative form, which is a complex process that requires a native speaker of individual ability to solve creative lexical and grammatical problems. To this end, the speaker must have the following resources: a form that the speaker chose to use; the context in which this form is filed; stock linguistic tools, templates and semantic information sets and the ability to create new semantic sets similar to existing structures or the ability to adapt existing semantic system. You should also assume that you need a modular mechanism. In it we have identified three main modules: 1) semantic module composition (embedding produces cognitive semantic structure modifier to the main component. It provides value modifier value subordination main words); 2) module pragmatic blending (provides an interactive interpretative process in which mixed cognitive-semantic structure modifier and the main word. This may require the introduction of additional cognitive-semantic structures needed for communication between lexical concepts); 3) module specifically correct formation received cognitive-semantic structures (providing a condition in which full cognitive semantic interpretation of the structure of the resulting combination Mod + N has the same shape as the simple noun). The prospect of further studies in this issue is the analysis of linguistic research in this area, as well as the possibility of using the results obtained during teaching theoretical courses on lexicology, grammar, pragmatic grammar, semantics, semasiology in British branches of foreign languages.

Key words: nominative phrase classification modifier noun, criteria and conceptual structure.

Постановка проблеми. Як відомо, іменник є поліфункціональною частиною мови. Різноманіття граматичних типів іменників та їх синтаксичного використання зумовлено тим, що іменник здатний висловити все те, що позначається й іншими частинами мови. Прагнення до стислості, наочності в сучасних умовах настільки велике, що мова реагує на нього розширенням вживання номінативної форми, утворенням і поширенням нових синтаксичних конструкцій і, зокрема, що стосується англійської мови, збільшення питомої ваги конструкцій з іменником, який виступає у вторинних функціях. Проблемі критеріїв класифікації іменникових модифікаторів в англійській мові в сучасних мовознавчих студіях приділено недостатньо уваги, а тому потребує глибшого і ґрунтовнішого вивчення, на що й націлена наша стаття.

Аналіз останніх досліджень. Як відомо, типологія є одним з найдавніших розділів мовознавства, разом з тим у цій галузі лінгвістики є ряд білих плям. В англістиці номінативними фразами прийнято вважати такі атрибутивні комплекси, які стоять на межі між складним словом і словосполученням. Увібравши в себе деякі риси і властивості складного слова та словосполучення, вони тим не менш ні тим, ні іншим не є. Незважаючи на те, що словосполучення є однією з основних одиниць синтаксису і вивчення словосполучення, нарівні з вивченням речення, складає предмет синтаксису, до теперішнього часу не існує загальноприйнятого визначення цієї синтаксичної одиниці, і є серйозні розбіжності в її трактуванні у вітчизняній лінгвістиці і за кордоном.

Сьогодні багато робіт присвячено темі словосполучень у сучасній англійській мові. Проблеми порівняльно-типологічної характеристики словосполучень висвітлені в працях багатьох вітчизняних та іноземних вчених. В. Д. Аракін розробив повну порівняльну класифікацію словосполучень англійської мови, визначив поняття "типу словосполучення як одиниці типологічного зіставлення" [1, с. 117].

Р. С. Шутникова охарактеризувала субстантивні словосполучення англійської мови за характером доміантного засобу граматичної зв'язку і виділила три конструктивних граматичних елемента [3, с. 167].

С. Л. Чареков вказує на той факт, що первинні значення конститuentів словосполучення є більш вузькими, конкретними, а подальша їх еволюція призводить до розширення цих значень. У них відбувається збільшення ступеня абстрактності й узагальненості. Це класифікація всіх реалій, явищ, об'єктів, станів крізь призму властивостей людини. Ці ж реалії виявляють свій характер у самих найменуваннях, чим і визначаються їхні граматичні властивості [2, с. 104].

Мета статті полягає в аналізі та оцінці критеріїв класифікації іменникових модифікаторів в англійській мові.

Виклад основного матеріалу. Якщо проаналізувати основні дослідження останнього часу, присвячені номінативним фразам, то можна відзначити тенденцію, спрямовану на перехід від теорій, які перераховують обмежене число специфікованих глибинних структур, до досліджень, які використовують максимально узагальнені інтерпретативні правила, що перекладають завдання прописування деталей інтерпретації кожного індивідуального сполучення на прагматику. Спочатку такий перенос відбувся під час аналізу семантики складних слів, потім у працях, які розглядають відмінні словосполучення Adj + N, а тепер він поширюється на всі види досліджень сполучень модифікатора з іменником, або іншими словами – номінативних фраз.

Сама формула поєднання Mod + N імовірно повинна адекватно репрезентувати семантику сполучення Mod + N, яка ідентифікує семи, що з'являються понад лексичними значеннями конститuentів. За своєю природою ці додаткові значення є контекстуальними і прагматичними, і тому їх ніяк не можна трактувати, базуючись тільки на основі поєднаних лексичних значень.

В отриманій формулі змінні величини релятивності, розмірності, діапазону і перемикачів не тільки характеризують внутрішню семантичну структуру комплексу Mod + N, але й дозволяють висунути певні вимоги до експресивної складової внутрішніх репрезентацій, і до емотивно-культурного компоненту композиції. При визначенні семантичної структури такого комплексу, насамперед, необхідно виявити його внутрішню наповнюваність. Побудова свого роду внутрішньої перспективи комплексу Mod + N створила б можливість з'ясувати як значення семантичних змінних фіксуються в самому контексті.

Слідом за Н. Джекендоффом і його теорією концептуальної структури ми поділяємо базове положення про те, що структура комплексу Mod + N за своїм типом подібна до структури вершинного іменника. Одним з доказів цього може служити той факт, що такі комплекси легко піддаються лексикалізації. Проте водночас необхідно відзначити значимість контекстуального і когнітивного факторів, які відіграють особливу роль у точному визначенні значення таких мовних одиниць [6, с.134].

Інтерпретація номінативних форм – складний процес, який вимагає від мовця здібностей до вирішення творчих проблем. Для цього в нього можуть бути наступні ресурси: форма, яку обрав мовець для використання; контекст, у якому подана ця форма; інвентар лінгвістичних шаблонів і семантичних інформаційних наборів і здібності до створення нових семантичних наборів за аналогією до наявних структур або вміння пристосовувати наявні семантичні системи.

Тому можна припустити, що необхідний модульний механізм. У ньому слід виділити три модулі:

- 1) модуль семантичної композиції;
- 2) модуль прагматичного блендінга;

3) модуль правильної сформованості специфічно отриманих когнітивно-семантичних структур.

Модуль семантичної композиції виробляє вбудовування когнітивно-семантичної структури модифікатора в головний компонент. Він забезпечує підпорядкування значення модифікатора значенню головного слова.

Модуль прагматичного блендінга забезпечує інтерактивний інтерпретаційний процес, під час якого перемішуються когнітивно-семантичні структури модифікатора і головного слова. Цей процес може вимагати введення додаткових когнітивно-семантичних структур, необхідних для забезпечення зв'язку між лексичними концептами.

Модуль правильної сформованості забезпечує стан, за якого повна когнітивно-семантична інтерпретація структури отриманого поєднання Mod+ N має ті ж форми, що і простий іменник, а саме:

- 1) вони входять до списку предикатно-аргументних виразів (або їх кон'юнкції);
- 2) кожен компонент цієї композиції має, принаймні, один ідентифікуючий аргумент;
- 3) в отриманій фразі немає жодного сполучного аргументу.

Отримання свого роду сукупності з компонентів у номінативній фразі передбачає появу досить потужного механізму і вимагає певних обмежень.

Одним із таких принципів є принцип релевантності, описаний у працях Спербера і Вілсон [7, с. 65]. Цей принцип дозволяє обмежити обсяг когнітивного матеріалу, який може бути введений в репрезентацію інтерпретованого головного іменника. Будь-яке розширення ускладнює інтерпретацію та збільшує витрати на неї, знижуючи в такий спосіб потенційну релевантність. Як друге, додаткове обмеження пропонується наявність умовної діакритичності модифікації. Суть цього принципу полягає в тому, що значення словосполучення Mod+N зазвичай інтерпретується таким чином, що субкатегоризація головного іменника, яка виникає через введення модифікатора і створення сукупності, відповідає вже незалежно усталеному дослідним шляхом розрізненню всередині цієї концептуальної категорії. Тому модифікатор у таких прикладах виконує швидше діакритичну функцію, ніж пояснювальну.

Наприклад, *white wine* діакритично позначає вино жовтуватого кольору, *white cherry* відноситься до винограду зеленого кольору, а *white people* позначає людей з рожевою шкірою. Проте з іншого боку, зняття або зниження семантичної неясності видається можливим й іншим способом – через зміну контекстуальних прецизійних рамок.

Порівняємо випадки вживання прикметника *small* з різними за розміром іменниками. *Small screws* відрізняються від *long screws*. Проте, якщо взяти два шурупа різної довжини, то один з них може бути названий маленьким тільки порівняно з іншим, а не тому, що це відповідає загальному знанню. Тому в цьому випадку уявлення про об'єкт регулюється на підставі контекстуальних обмежень розмірності. У поєднаннях типу *small elephant* і *small fly* уявлення про розмірності складається на підставі загального знання і принципу релевантності.

Водночас не можна повністю ігнорувати специфіку когнітивно-семантичної структури прикметника. Зазвичай усі припущення щодо внутрішньої структури прикметника у складі номінативної фрази співвідносять його зі структурою іменника. Це може бути зроблено двома способами:

- 1) значення прикметників можуть бути охарактеризовані як кластери семантичних рис (так само, як і в іменників);
- 2) значення прикметників можуть бути розділені на номінативну частину й іншу – неприкметникову, а, швидше за все, схожу на дієслівний елемент.

Перший шлях – найбільш частотний і був обраний багатьма лінгвістами. Так, наприклад, Кац і Фодор [5, с. 175] представили значення як іменників, так і прикметників у вигляді семантичних маркерів (semantic markers) і розрізнявачів (distinguishers).

Такий самий підхід у науковців Аартс і Калберт [4, с. 101], які вважають, що при аналізі значень іменників і прикметників обидва містять первинні і вторинні семантичні риси. Деякі первинні риси закріплені тільки за іменниками (це ієрархічні двійкові первинні риси найвищого рівня: [+/- concrete], [+/- living]). Проте, вони можуть бути частково відтворені у прикметників як риси, що з'являються в певному контексті. Відповідно, вважають автори, обидва види лексичних одиниць мають семантичні структури з однаковим набором рис, щоправда, відіграють різні ролі [4, с. 143].

Зупинимося на деяких **дистрибуційних критеріях** виділення іменникових модифікаторів у сучасній англійській мові. Перший – це критерій детермінації. За відсутності будь-яких інших специфікацій, саме він є “стандартним” детермінантом більшості субстантивів. Проте, існують відмінності всередині цих іменникових модифікаторів, що стосуються проблеми детермінованості. Якщо іменникові модифікатори відношення та емоційності детермінуються партитивом, то зауважимо, що партитив погано поєднується з перцептивними іменниками. Проте, іменникові модифікатори ментальної здатності можуть вживатися з партитивом, коли є особливе судження, що може бути визнаним за умови існування.

Наступним є **критерій граматичного числа**. Вплив граматичної категорії числа на семантичну природу іменникових модифікаторів відбувається майже природнім способом. По-перше, численними є іменникові модифікатори, які поруч із вживанням в однині, допускають версію множини. Зміна числа зумовлює семантичну модифікацію. Однак не всі модифікатори сприймають множину. У їхньому функціонуванні перевага надається однині.

Отже, серед іменникових модифікаторів, які не сприймають множину, або сприймають її недостатньо, знаходимо іменникові модифікатори відношення та іменникові модифікатори емоційності, які, як зазначалося, є найчисленнішими. Зазначимо, проте, що іменникові модифікатори, які, загалом, не сприймають множину, на думку деяких учених, в окремих випадках допускають “слабку” форму множини (без зміни смислу), яку називають “дистрибутивною множиною” [7, с. 139].

Критерій **морфологічної релевантності** займає вагоме місце в семантичній характеристиці абстрактних іменникових модифікаторів. Йдеться про те, що у процесі дослідження морфології зазначених іменникових модифікаторів ми отримуємо інформацію про семантичний статус відчуття чи відношення. Проте не можна стверджувати, що семантичне значення витікає безпосередньо з морфологічного утворення. Немає морфо-семантичного паралелізму, є зв'язок між морфологічним утворенням і семантичним значенням.

Повертаючись до іменникових модифікаторів відношення і до іменникових модифікаторів емоційності, варто зауважити, що вони можуть бути утворені різними способами. Наведемо найголовніші:

- утворення на – tion: affliction, consternation, satisfaction;
- утворення на – ment: contentement;
- утворення на – ance/ence: indifference.

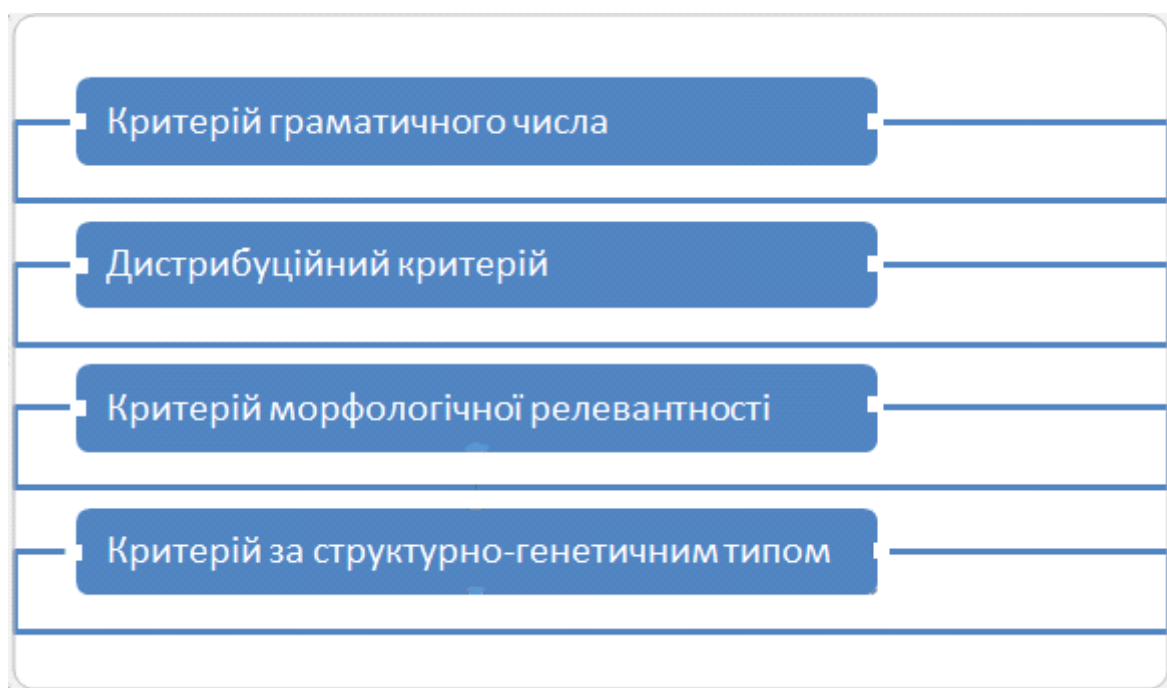
Отже, ми згрупували і класифікували найбільшу підгрупу іменникових модифікаторів абстрактності, які відносимо до психологічних.

Узявши до уваги зазначені вище дистрибуційні критерії, ми продовжили класифікувати іменникові модифікатори за словотвірними моделями, що дозволило виявити походження,

виникнення і становлення словотвірних моделей, за якими утворюються абстрактні іменникові модифікатори. Назвемо це класифікацією за структурно-генетичним типом.

Як бачимо, **класифікація іменникових модифікаторів за структурно-генетичним типом** передбачає поділ абстрактних іменникових модифікаторів на дві великі групи: складні слова, чи мотивовані, і прості слова, чи немотивовані. У свою чергу, перша група зазнаватиме подальшого поділу за словотвірними моделями. Зауважимо, що класифікаційні підгрупи подані в порядку градації, тобто в залежності від ступеня їх продуктивності.

Зобразимо виокремлені нами критерії класифікації іменникових модифікаторів в англійській мові графічно:

Таб. 1. Критерії класифікації іменникових модифікаторів в англійській мові

Висновки й перспективи подальших розробок. Класифікація іменникових модифікаторів в англійській мові передбачає як граматичні, дистрибуційні та морфологічно-релевантні критерії, так і критерії за структурно-генетичним типом. Перспектива подальших досліджень у зазначеній проблематиці полягає в аналізі розвитку лінгвістичних досліджень у зазначеній галузі, а також у можливості використання отриманих результатів під час вивчення лексикології, граматики, прагматики сучасної англійської мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аракин В. Д. Сравнительная типология английского и русского языков / Аракин В. Д. - М. : Учеб. пособие. - 2-е изд: Просвещение, 1989. - 117 с.
2. Чареков С. Л. Семантическая структура словообразования в русском и алтайских языках / Черекон С. Л. - СПб.: Наука. - 2004. - 106 с.
3. Шутникова Р. С. К вопросу о сочетаемости прилагательных в современном английском языке / Р. С. Шутникова. - М. - А.К.Д. - 1966. - 167 с.
4. Aarts, J.M. Metaphor and non-metaphor. The semantics of adjective – noun combinations. [Text] / Aarts, J. M. and J. P. Calbert. – Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1979. – 252 p.
5. Katz, J. J., and J. A. Fodor. The structure of a semantic theory. [Text] / J. J. Katz and J. A. Fodor. – Language, 1963, v. 39 (1). – P. 170-210.

6. Representation and relevance [Text] / Sperber, D. and D. Wilson // Kempson, R. (ed.) Mental representations: the interface between language and reality. – Cambridge University Press, 1988. – P. 133-153.
7. Sperber, D. Relevance: Communication and cognition [Text] / D. Sperber and D. Wilson. – Oxford: Basil Blackwell, 1986. – 243 p.; Sperber, D.

REFERENCES

9. Arakin V.D. Sravnitel'naya tipologiya angliyskogo i russkogo yazyikov / Arkin V.D. - M. : Ucheb. posobie. - 2-e izd: Prosveschenie, 1989. - 117 p.
10. Charekov S. L. Semanticheskaya struktura slovoobrazovaniya v russkom i altayskikh yazyikah / Charekov S.L. - SPb.: Nauka. - 2004. - 106 p.
11. Shutnikova R.S. K voprosu o sochetaemosti prilagatelnykh v sovremennom angliyskom yazyike / Shutnikova R.S. - M. - A.K.D. - 1966. - 167 p.
12. Aarts, J.M. Metaphor and non-metaphor. The semantics of adjective - noun combinations. [Text] / Aarts, J.M. and J. P. Calbert. - Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1979. - 252 p.
13. Katz, J.J., and J.A. Fodor. The structure of a semantic theory. [Text] / J.J. Katz and J.A. Fodor. - Language, 1963, v. 39 (1). - P. 170-210.
14. Representation and relevance [Text] / Sperber, D. and D. Wilson // Kempson, R. (ed.) Mental representations: the interface between language and reality. - Cambridge University Press, 1988. - P. 133-153.
15. Sperber, D. Relevance: Communication and cognition [Text] / D. Sperber and D. Wilson. - Oxford: Basil Blackwell, 1986. - 243 p.

УДК 811.161.2'367.625 "13/18"

ВИДО-ЧАСОВІ ВІДНОШЕННЯ ДІЄПРИСЛІВНИКОВИХ ФОРМ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ XIV – XIX ст.

Оленченко Н. В.

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

elitnatka@ mail.ru

У статті аналізуються видо-часові відношення дієприслівникових форм в українській мові XIV – XIX ст. Увага акцентується на розмаїтті синонімічних дієприслівникових форм, яке протягом зазначеного періоду поступово слабшало, що призводить до витіснення однієї з форм. Цей процес відповідає загальній тенденції розвитку дієприслівників, у межах якого виявляється закріплення співвідношення “вид – форма”.

Ключові слова: видо-часові відношення, дієприслівникова форма, синонімічна форма, dokonаний і nedokonаний вид, теперішній і минулий час.

ВИДО-ВРЕМЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ ДИЕПРИЧАСТНЫХ ФОРМ В УКРАИНСКОМ ЯЗЫКЕ XIV – XIX вв.

Оленченко Н. В.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье анализируются видо-временные отношения деепричастных форм в украинском языке XIV – XIX вв. Внимание акцентируется на разнообразии синонимических деепричастных форм, которое на протяжении указанного периода постепенно ослабевало, что привело к вытеснению одной из форм. Этот процесс отвечает общей тенденции развития деепричастий, в рамках которого проявляется укрепление соотношения “вид-форма”.

Ключевые слова: видо-временные отношения, деепричастная форма, синонимичная форма, совершенный и несовершенный вид, настоящее и прошедшее время.

THE ASPECT-TENSE RELATIONS OF ADVERBIAL PARTICIPIAL FORMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF XIV - XIX OF CENTURIES

Olenchenko N. V.

*Zaporizhzhya national university
Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine*

In the article they analyse the aspect-tense relations of adverbial participial forms in the Ukrainian language of XIV - XIX of centuries. Attention is accented on the variety of the synonymous adverbial participial forms that weakened gradually during the marked period, it resulted in forcing one of the forms out. This process answers the general progress of verbal adverbs, within the limits of which the fixing of correlation of the aspect-tense trend appears.

Since the XIV century the adverbial participial forms of the present and the past tenses acquire the new meanings in relation to the basic verb action. This period of development matches with the time of fixing the category of aspect in the Slavic languages. In connection with that both the category of aspect and the category of tense are related to the description of an action duration in time, there was an interaction between these categories, which characterized the development of the aspect-tense relations.

It is marked in the article that the distinctions of two aspect – perfective and imperfective – traced in verbal categories of the Old Russian-Ukrainian language brightly enough.

The meaning of value of verbal adverbs of “the present tense” imperfective aspect was the meaning of the second-rate action, which was executed simultaneously with the basic one as if accompanying it.

The verbal adverbs of imperfective aspect are analysed in the article, the synonymity is traced among the forms that originate from the valid short present participle – these are the forms on -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи, -уши / -юши, -ащи / -ящи, and also with suffixes which are inherent to verbal adverbs of perfective aspect -в / -вши. The marked variant forms had similar semantics in sentences.

The typical verbal adverbs of the past time perfective aspect meaning was the meaning of the second-rate action preceding the basic one. The verbal adverbs of perfective aspect were presented by forms with suffixes that originate from the valid short participles not only of the past tense, but also of the present tense and had the synonymous meaning.

Such the variability, probably, is not occasional; in fact the certain form expressed the specific grammatical meaning. During the marked period the differentiation of the variant affixes weakened, in some cases of the semantics of imperfective and perfect aspect of verbal adverbs was identical. The exhaustion of such differentiation resulted in forcing one of the synonymous forms out, that answered the general progress of verbal adverbs within the limits of which the fixing of correlation of the aspect-tense trend appears. That's why in the Ukrainian language the suffixes -учи / -ючи, -ачи / -ячи, are characteristic for the verbal adverbs of imperfective aspect and -ши / -вши – for the verbal adverbs of perfective aspect.

Key words: the aspect-tense relation, adverbial participial forms, synonymous form, perfect and imperfect, present and past tenses.

Починаючи з давньоруськоукраїнського періоду, у формально-граматичній системі дієприкметникових форм (передусім, форм активних нечленних) відбуваються зміни: втрата атрибутивності і граматичного зв'язку з означуваним словом-підметом призводить до виникнення нової дієслівної категорії – дієприслівника. На думку О. Потебні, “в кінці XIV ст. дієприкметники активні апозитивні були вже лише в книжній мові, і дієприслівник як цілком визначена частина мови, уже існував, хоча і відрізнявся дечим від теперішнього” [5, с. 186]. З XIV ст. дієприслівникові форми теперішнього і минулого часу набувають нових значень щодо дії основного дієслова, адже “в процесі спілкування виникла потреба виразити граматичними засобами відтінки у значенні слів-присудків, які показують відповідну спрямованість думки” [1, с. 15]. Цей період розвитку дієприслівника збігається з часом закріплення категорії виду в слов'янських мовах. “У зв'язку з тим, що і категорія виду, і категорія часу пов'язані з характеристикою протікання дії в часі, між цими категоріями виникла взаємодія, що характеризувала розвиток видо-часових відношень” [4, с. 348].

Видо-часові відношення дієприслівникових форм привертала увагу багатьох вітчизняних та сучасних мовознавців. Серед українських дослідників не раз поставало питання взаємодії граматичних форм дієприслівників у різні історичні періоди (Л. Азарова, І. Керницький, М. Равлюк, Е. Сосинович, О. Ніка та ін.). Російські лінгвісти значну кількість робіт присвятили вивченню давніх дієприслівників у формально-граматичному аспекті

(Л. Булаховський, О. Потебня, В. Борковський, О. Істріна, Л. Абдулхакова, Кім Сан Хен та ін.). Наприклад, аналізуючи динаміку дієприслівникових форм, С. Нікіфоров зауважував: “До другої половини XVI ст. часові значення дієприслівників, які виражалися суфіксами, переважно вже були зняті (витіснені) видовими значеннями, які виражали дієслівні основи” [6, с. 287]. Тому давні нечленні дієприкметники теперішнього часу на -учи / -ючи, -ачи / -ячи, -а / -я сприймаються як дієприслівники недоконаного виду і утворюються від основ теперішнього часу дієслів недоконаного виду, а дієприкметники минулого часу на -в / -вши (іноді без закінчення) сприймаються як дієприслівники доконаного виду і утворюються від основ минулого часу дієслів доконаного виду. Проте в досліджуваній період фіксується синонімія різноафіксних дієприслівників, яка знаходилась у постійному розвитку. Зазначена видова диференціація формотворчих суфіксів в українському мовознавстві здійснена за певними періодами на досить вузькому фактичному матеріалі.

Отже, мета статті полягає у вивченні особливостей вживання варіантних форм дієприслівників, їхніх вищо-часових відношень в українській мові XIV – XIX ст.

Розрізнення двох видів – доконаного і недоконаного – у дієслівних категоріях досить яскраво простежується вже в давньоруськоукраїнській мові. “Відмінність цих двох видів у більшості формально були виражені достатньо чітко. У середині ж цих видових розрізень, які виражали відношення дії до її закінченості в часі, спостерігаються також формально виражені і успадковані від глибокої давнини розрізнення, які більш конкретно характеризували відношення дії до її плінності в часі (миттєвість і тривалість, початок дії або стану, поступовий перехід із одного стану в інший, спрямованість і неспрямованість руху тощо)” [2, с. 279].

Типовим значенням дієприслівників “теперішнього часу” недоконаного виду було значення другорядної дії, яка виконувалася одночасно з основною, ніби супроводжувала її: *пригожається частокротисто, што отчичи, а любо дѣдичи сѣдять въ чужей земли по службам, а оставляютъ намѣсники въ отчинѣ своей, а любо у дѣдинѣ ... предѣ судѣ, а приповѣдая на отчизну* (1347 АЮЗР I 6); *аби ина пошла сама. и присѣгнула рѣкучи та(к)* (1474 Рус 123); *того же року писал Магмут до кроля, вѣншуючи єму щастя на москвитина* (1577 ЛОстр 130); *[он] стужившу ученику отвѣща рѣдая* (к. XVII – поч. XVIII ІВ 124); *сказано було, прирівнюючи панське життя до людського* (1864 Нам 50).

Аналізуючи дієприслівники недоконаного виду, простежується синонімія серед форм, які походять від активних нечленних дієприкметників теперішнього часу – це форми на -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи, -ущи / -ющи, -ащи / -ящи (старослов’янські форми): *козаки, тѣхъ денегъ принимаютъ не хотя, долго отговаривалися* (1574 СИ 336); *я ... хочечи досѣ(т) чинити во (в)се(м) декрету суду голо(в)ного трибуна(л)ского и во(д)лу(г) запису межи и(х) м(л) данного* (1595 КнКПС 68); *всѣ к тебѣ притѣкаем, о божая мати, всегда хотяще в твоєм кровѣ пребывать* (к. XVII – поч. XVIII ІВ 131); *служи(т) ва(н)на, в коей сѣдя, потѣтъ* (XVIII КЛ 39); *Заспивае, тай згадае, Що винъ сыротына, Пожурьтыця, посумуе, Сыдячы пидъ тыномъ* (1840 Кобз 16); *въ четвертую же стражу ноци иде к(ъ) нимъ Іс, ходѣ по мори* (XVII Гал 86); *коло воды ходячи умочи(ш)сѣ* (XVII – XVIII КЗ 230); *Бгоицѣ оубѣ Дѣдѣ, пред сѣннимъ ковчегомъ скакаше играѣ* (1791 Служ 2); *смерти праздниемъ оумертвленіе ... и играютѣ поемъ* (1791 Служ 3).

Дієприслівники недоконаного виду в досліджуваних джерелах зафіксовані з суфіксами, притаманними дієприслівникам доконаного виду – -в / -вши. Поруч із ними існують і синонімічні утворення з іншими суфіксами. Однак у деяких випадках виявлена семантико-граматична розбіжність синонімічних форм. Зокрема, дієприслівники недоконаного виду з суфіксом -в означають завершеність, результативність другорядної дії, яка передує основній,

а форми на -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи мають значення другорядної дії, одночасної з основною: *мы, на тот час готовых пннязей не маючи, поступили есмо ему именья нашего Кокарева и Динятина* (1538 АрхЮЗР 8/III 12); *Божя воля стала, смерть зашла, детей не мевши* (1534 АрхЮЗР 8/III 13); *а цѣлую оугодоу ма(в)шии при(ш)ли преде(м)не януша одрехо(в)ского* (1614 АО 137); *та(м) же на(с) вже но(ч) зашла, и не ко(н)чи(в)шии тог[о] дн#, ро(з)ехалисе есмо* (1582 Сл XVI – п.п.XVII 14 251); *зачынаючы тую аренду в року прошломъ, ... а кончаючы в року теперешнем, ... до ретелное посесыи тые || добра их милостем подал* (1650 Сл XVI – п.п.XVII 14 249); *и на своемъ возѣ везетъ его до Фалимичѣ, гдѣ днѣи колко зъ нимъ банкетовавши, его отпустилъ* (1621 Сл XVI – п.п.XVII 2 17); *дознали того на собѣ сынѣвѣ блѣже(н)ногѣ Іѣѣѣ, которыи банкетючис# оу старшогѣ брата з жонами || своими по(д) часѣ самой оутѣхи ѡ(т) завале(н)# двѣлу мизерне погинули* (1646 Сл XVI – п.п.XVII 2 17 – 18).

Також варто зазначити, що дієприслівники недоконаного виду з плином часу, наближуючись до становлення норм української літературної мови, поступово виключають одну із синонімічних форм. Наприклад, усе рідше трапляються дієприслівники недоконаного виду із суфіксами -в / -вши (притаманними дієприслівникам доконаного виду) та -а / -я (які, навпаки, стають численними в російській мові). На думку Л. Булаховського, “Коливання в бік узагальнення дієприслівникових форм недоконаного виду того або іншого типу свідчить про силу тенденції спростити первісну систему відношень, відмовившись від розрізнення відтінків недоконаного виду, що передує часу присудка, і недоконаного, одночасного з ним. Необхідність підкреслити передування знайшла собі вираження в майже виключному вживанні дієприслівників минулого часу доконаного виду” [3, с. 130].

Типовим значенням дієприслівників “минулого часу” доконаного виду було значення другорядної дії, яка передувала основній: *мы порадовивше с нашѣми кнѣзи ... дали есмо ему ... села* (1437 ССУМ II 197); *ино мы дорадовившис# ис нашѣми панѣи и радюю и лишили есмы и(х) на то(м) правѣ* (1460 Рус 111); *итакъ Ивония, не провѣдавъ совершенно о неприятелѣ, с войскомъ своимъ ... двинулся* (1574 СИ 343); *а Чаплинскѣи, сие послыхавши, Хмельницкого въ тюрьму велѣлъ вкинуть* (1647 КОМ 219); *в(ѣ) молоко з мешечкомъ положи(в), вари(т) добре* (XVIII КЛ 50).

Дієприслівникові форми доконаного виду на -в / -вши в проаналізованих пам’ятках трапляються як синонімічні: *а коли иминет гроша давъ* (XV Рус 35); *хто ли бы хоте(л) ѡ(т) ва(с) и до тур(с)кои земли поити ещѣ. можетъ мирно и слободно ходити. давшии. правое мито* (1440 Рус 136); *слыша(в) то кнѣзь разгнѣвалс#* (1489 Сл XVI – п.п.XVII 3 248); *мы слышавши Одрѣво вызнанье, а того ..., сказуемъ* (1341 АЮЗР I 15); *а выпивши тую горѣлку, передом насъ поишовъ <, > а Левченко, з нами вставившия. А приходячи къ шинковнямъ <, > и Левченко встався* (1710 ДНМ 47).

Дієприслівники доконаного виду були представлені формами з суфіксами, які походять від активних нечленних дієприкметників не тільки минулого часу, а й теперішнього: *тѣм мы видѣвше его правую и вѣрную службу до на(с). жаловали* (1429 Рус 83); *тѣм ми. видѣвши его. правую и вѣрную службу до на(с) жаловали* (1432 Рус 88); *и те запорожские черкасы, видя || себя безнадежных, у королевского величества учинились попрежнему в подданстве* (1653 ВУР III 268); *мы теды выдѣчи тую рану немилосердно заданую Павлови от Василя, до дальней резуляцие велѣли* (1668 АКП 143).

Виявлені в текстах одноосновні синонімічні утворення, що вживаються у схожих контекстуальних умовах, і, зазвичай, не протиставлені ні за значенням, ні стилістично: *та(м) же на(с) вже но(ч) зашла, и не ко(н)чи(в)шии тог[о] дн#, ро(з)ехалисе е(с)мо* (1595 КнКПС 80); *и ко(н)чечи ѡ(т) кгру(нт) и того дн# ... ро(з)ехалисе е(с)мо с кнзе(м)* (там само, 80);

*ижъ заразъ, не **могучи** Козаки стернѣти, назадъ до утеку удалися* (1648 – 1649 О війнѣ 19); *однакъ, не **моглии** нѣкого тогда обибрати, попридавали* (там само, 20); *охе(н)дожъ, зомни в(ъ) донѣци або в(ъ) макоте(р)тѣ, **прида(в)иши** трохи вина, витиш(с)ни сокъ* (XVIII КЛ 34); *ка(р)дусъ бенедикти зелѣя молодое, ..., вари в горици(чку), в(ъ) водѣ, **придаючи** ско(р)ки помара(н)чово(й) сухихъ ... пий чтора(н)ку натицо* (там само, 36).

Аналізуючи випадки вживання дієприслівників доконаного виду з формами на -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи, бачимо, що своїм значенням вони зближуються з формами на -в / -вши, які вказують на другорядну дію, котра вже відбулася. На думку Л. Азарової, Е. Сосинович, ці форми “були властиві як українській мові, так і російській мові і служили формальним вираженням втрачених тепер граматичних значень й можливо, навіть, і значень перфектності” [1, с. 29 – 30]. Наприклад, у реченні *казаки, **поправяся**, знамя отняли и их всех розгромили* (1654 ДБХ 335) дієприслівник *поправяся* не означає просто минулу дію, і при перекладі виявляє її результат на час дії присудків: “Козаки, оговтавшись, прапор відняли і їх усіх розгромили”. Крім того, трапляються речення, де зазначені дієприслівникові форми підкреслюють свою результативність виконаної дії в поєднанні з однорідним дієприслівником із суфіксами -в / -вши: *а мы в Чигирине, праздничные дни **отправя**, день или два **помешкав**, и до Переясловля к милостям вашим вскоре будем* (1653 ДБХ 312): “а ми в Чигирині, святкові дні відбувши, день або два промешкавши, і до Переясловля до милостям вашим скоро прибудемо”. У виявлених граматичних умовах найчастіше фіксуються форми на -а / -я, проте в XVIII – XIX ст. їх кількість суттєво зменшується. У сучасній російській мові, навпаки, вони функціонують, але із певним обмеженням. Форми ж на -учи / -ючи, -ачи / -ячи від основи дієслова доконаного виду описуються Л. Азаровою, Е. Сосинович лише в одному реченні: “...*аж тут і сотня стоїть і, **поскидаючи** шапки, поклонилася пану сотнику*” [1, с. 29]. Дієприслівники цієї категорії сучасною українською мовою взагалі втрачені.

Опрацьований матеріал засвідчує приклади, де дієприслівники недоконаного виду з типовими суфіксами -а / -я, -учи / -ючи, -ачи / -ячи мають значення другорядної дії, яка передувала основній і виступає з виявленням її результату, тобто, ніби вимагає заміни цієї форми на дієприслівник доконаного виду: *то – смо **слышачи** от усть Ковалишиных, велѣли в книги меские Полтавские вписат* (1669 АКП 146): “те почувши від уст Ковалишиних, звеліли в книги місцеві Полтавські вписати”.

Дієприслівникові форми з нульовим суфіксом одиничні і мають очевидно архаїчний характер: *кто чого ищет у мене, миродрижца, аще **пад**, поклониши ми ся, вся тебѣ дам* (к. XVI Виш 12); *тогда и он, на церкви **сѣд**, тѣло блюдыше* (к. XVI Виш 126).

Отже, досліджуючи розвиток дієприслівників в українській мові XIV – XIX ст., можна зазначити, що при утворенні цієї граматичної категорії зберігається значне розмаїття синонімічних форм, зумовлених змішуванням сучасних ознак виду і часу. Така варіативність, напевно, є не випадковою, адже певна форма виражала конкретне граматичне значення. Протягом зазначеного періоду різноафіксна диференціація слабшала, у деяких випадках семантика дієприслівників недоконаного і доконаного виду була тотожна, про що свідчить вживання різних суфіксів у однакових контекстуальних умовах. Вичерпність такої диференціації призводить до витіснення однієї з синонімічних форм, що відповідало загальній тенденції розвитку дієприслівників, у межах якої виявляється закріплення співвідношення “вид – форма”. Тому, в українській мові для дієприслівників недоконаного виду характерними є суфікси -учи / -ючи, -ачи / -ячи, а для дієприслівників доконаного виду -ши / -вши.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азарова Л. Є. Дієприслівники в українській мові : статус, функціонування: моногр. / Л. Є. Азарова, Е. С. Сосинович. – Вінниця : Універсум-Вінниця, 2005. – 124 с.
2. Борковский В. И. Историческая грамматика русского языка / В. И. Борковский, П. С. Кузнецов. – 2-е изд., дополненное. – М. : Наука, 1965. – 555 с.
3. Булаховский Л. А. Русский литературный язык первой половины XIX века. Фонетика. Морфология. Ударение. Синтаксис. Т. 2 / Л. А. Булаховский. – К. : Радянська школа, 1948. – 467 с.
4. Иванов В. В. Историческая грамматика русского языка : учеб. для студ. пед. ин-тов по спец. “Рус. яз. и лит.” / Валерий Васильевич Иванов. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Просвещение, 1990. – 400 с.
5. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике. Т. 1 – 2 / А. А. Потебня. – М. : Госное учеб.-пед. изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1958. – 533 с.
6. Никифоров С. Д. Глагол, его категории и формы в русской письменности второй половины XVI века / С. Д. Никифоров. – М.: Изд-во академ. наук, 1952. – 344 с.

PEFEERENCES

1. Azarova L. Y. Diyepryslivnyky v ukrayinskiy movi : status, funkzionuvana: monogr. / L. Y. Azarova, E. S. Sosynovich. – Vinnyza : Universum-Vinnyza, 2005. – 124 p.
2. Borkovskiy V. I. Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka / V. I. Borkovskiy, P. S. Kuznezov. – 2-e izd., dopolnennoye. – M. : Nauka, 1965. – 555 p.
3. Bulahovskiy L. A. Russkiy literaturnyy yazyk pervoy poloviny XIX veka. Fonetika. Morfologiya. Udareniye. Sintaksis. T. 2. / L. A. Bulahovskiy. – K. : Radanska shkola, 1948. – 467 p.
4. Ivanov V. V. Istoricheskaya grammatika russkogo yazyka : ucheb. dla stud. ped. in-tov po spez. “Rus. yaz. i lit.” / Valeriy Vasilyevich Ivanov. – 3-e izd., pererab. i dop. – M. : Prosveshcheniya, 1990. – 400 p.
5. Potebna A. A. Iz zapisok po russkoy grammatike. T. 1 – 2 / A. A. Potebna. – M. : Gos-noe ucheb.- ped. izd-vo Ministerstva Prosveshcheniya RSFSR, 1958. – 533 p.
6. Nikiforov S. D. Glagol, ego kategorii i formy v russkoy pismennosti vtoroy poloviny XVI veka / S. D. Nikiforov. – M. : Izd-vo akadem. nauk, 1952. – 344 p.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- АКП Актовые книги Полтавского городского уряда XVII вѣка / Редакція и примѣчания В.Л. Модзалевського. – Черниговъ, 1912-1914. Вып. 1-3.
- АО Акти села Одрехови / Упоряд. І.М. Керницький, А.О. Купчинський; Відпов. ред. Л.Л. Гумецька. – К.: Наук. думка, 1970. – 260 с.
- АрхЮЗР Архив Юго-Западной России, издаваемый Временною Комиссиею по разбору древних актов. – Киев: Въ университетской типографии, 1859–1914. – Т. 1-8.
- АЮЗР Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – Спб., 1861-1892. – Т.1-15.
- Виш Вишенский И. Сочинения / Подгот. текста, статья и комментарии И.П. Еремина. – М. – Л.: Изд-во АН СССР, 1955. – 372 с.

- ВУР Воссоединение Украины с Россией: Документы и материалы (К 300-летию: 1654-1954): В 3-х томах. – М.: Изд-во АН СССР, 1954.
- Гал Галятовський Іоанікій. Ключ розуміння / Підгот. до вид. І.П.Чепіга. – К.: Наук. думка, 1985. – 444 с.
- ДБХ Документи Богдана Хмельницького / Упор. І. Крип'якевич, І. Бутич. – К., 1961. – 740 с.
- ДНМ Ділова і народнорозмовна мова XVIII ст.: (Мат. Сотенних канцел. і ратуш Лівобереж. України) / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наук. думка, 1976. – 416 с.
- ІВ Величковський І. Твори. – К.: Наук. думка, 1972. – 191 с.
- КЗ Зинівій К. Вірші. Приповісті посполиті / Підгот. тексту І.П. Чепіги; Вступ. стаття В.П. Колосової, І.П. Чепіги; Істор.-літ. комент. В.П. Колосової. – К.: Наук. думка, 1971. – 391 с.
- КЛ Книга Лнчєбн[а]# ѿ(т) многи(х) лнкарствъ / Лікарські та господарські поради XVIII ст. / Підгот. до вид. В.А. Передрієнко. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 17–91.
- КнКПС Книга Київського підкоморського суду / Відповід. ред. В.В. Німчук. – К.: Наук. думка, 1991. – 344 с.
- Кобз Шевченко Т. Г. Кобзарь 1840. Факсимільне відтворення видання 1840 / Упоряд. Текстів, передмова, примітки С. А. Гальченко. – К. : Дніпро, 2014. – 258 с.
- КОМ Краткое описание Малороссии // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1983. – С. 209–319.
- ЛОстр Острозький літопис // Бевзо О.А. Львівський літопис і Острозький літописець. – К., 1970. – С. 125-140.
- Ном Номис М. Українські приказки, прислів'я и таке інше / упоряд. О. В. Марковичем. – Харків : вид. А. Лободи, 1864. – 542 с.
- О войнѣ Повѣсть о козацкой зъ поляками войнѣ, чрезъ Знновія Богдана Хмелницкаго // Лнтопись событій въ Юго-западной Россіи въ XVII-мъ вѣкѣ. Составиль Самоиль Величко, бывшій канцеляристъ канцеляріи Войска запорожскаго, 1720. Издано Временною комиссією для разбора древнихъ актовъ. – Кієвъ, 1864. – Т.4. – С. 1-84.
- Рус Українські грамоти XV ст. / Підгот. тексту, вступна стаття і комент. В.М. Русанівського. – К.: Наук. думка, 1965. – 163 с.
- СИ Собрание историческое // Летопись Самовидца по новооткрытым спискам с приложением трех малороссийских хроник. – К., 1873. – С. 320–378.
- Сл XVI-п.п.XVII Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. – Львів, 1994–2006. – Вип.1–13.
- Служ Леітургіконъ или Служебникъ. – Почаїв, 1791.
- ССУМ Словник староукраїнської мови XIV-XV ст.: В 2-х т. – К.: Наук. думка, 1977-1978.

УДК 811.161.2'373.47

НАЗВИ ФУТБОЛЬНИХ КОМАНД ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Процик І. Р., к. філол. н., доцент

*Національний університет "Києво-Могилянська академія"
вул. Сковороди, 2, м. Київ, Україна*

iprotsky@ukr.net

У статті представлено назви українських футбольних команд Запорізької області впродовж історії розвитку футболу в ХХ–ХХІ ст. Проаналізовано та описано найменування футбольних команд, мотиваційною базою для творення яких стала різноманітна онімна й апелятивна лексика. Показано дію різноманітних чинників, що вплинули на вибір номінацій для футбольних команд у різні періоди української історії.

Ключові слова: власна назва, назва футбольної команди, онім, апелятив, мотивованість.

НАЗВАНИЯ ФУТБОЛЬНЫХ КОМАНД ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ

Процик И. Р., к. филол. н., доцент

*Национальный университет "Киево-Могилянская академия"
ул. Сковороды, 2, г. Киев, Украина*

В статье представлены названия украинских футбольных команд Запорожской области в течении истории развития футбола в ХХ–ХХІ вв. Проанализированы и описаны наименования футбольных команд, мотивационной базой для образования которых стала разнообразная апелятивная и онимная лексика. Показано действие различных факторов, повлиявших на выбор номинаций для футбольных команд в разные периоды украинской истории.

Ключевые слова: имя собственное, название футбольной команды, оним, апелятив, мотивированность.

NAMES OF FOOTBALL TEAMS OF ZAPORIZHIA REGION

Protsky I. R.

*National University "Kyiv-Mohyla Academy"
Skovorody str., 2, Kyiv*

Names of football teams are a great part of modern world in which football, number one sport, has one of the most important roles. The aim of the article is to represent names of Ukrainian football teams of Zaporizhia region during history of football development in XX–XXI centuries. Names of football teams over the past years have become the main interest of linguists, in particular articles by N. Hryhoruk, M. Oleinik, I. Protsky, which are dedicated to this topic, have been published, but the linguistic description has not covered all the names. The aim of this research is: 1) to make up the list of names of Ukrainian football clubs of Zaporizhia region during XX–XXI centuries; 2) to analyze and describe motivation of football clubs names; 3) to reveal the influence of various factors on the choice of names of football teams. Onyms and common nouns were motivation basis for creation of names of Ukrainian football teams of Zaporizhia region. Among onyms used for names of teams during XX–XXI centuries there are: names of sports societies on the basis of which there were created football communities: "Torpedo" Berdiansk, "Torpedo" Zaporizhia, "Torpedo" Melitopol, "Torpedo" Osypenko, "Lokomotyv" Zaporizhia, "Dynamo" Zaporizhia, "Burevisnyk" Melitopol, "Avanhard" Velykyi Tokmak; names of sponsor enterprises which were either industrial giants of Soviet period, such as "Koliormet" Zaporizhia, "Silmash" Zaporizhia, "ZALK" Zaporizhia, or commercial structures during independence period "Olkom" Melitopol, "Budtranzhaz" Orikhiv, "Melitopolska chershnia" Melitopol, "Motor-Sich" Zaporizhia, or agricultural enterprises "Tavriia" Novomykolaiivka, "Tavriia-Skif" Rozdol, "Olviia" Chkalove, or educational institutions "ZIDMU-Spartak" Zaporizhia, "Spartak-KPU" Zaporizhia; place names: FK "Berdiansk", "Petrivka" Petrivske; anthroponyms: "Vikto" Zaporizhia. Common names as motivational basis for names of football teams of Zaporizhia region are represented by the following groups of nominations: names of people by the profession: "Metalurh" Zaporizhia, "Metalurh-2" Zaporizhia, "SDYuShOr-Metalurh", "Mashynobudivnyk" Zaporizhia, "Hirnyk" Dniprorudne, "Dyzelist" Tokmak (FK "Dyzelist"); products names produced by enterprises which financed football clubs: "Tytan" Zaporizhia, "Transformator" Zaporizhia, "Stal" Zaporizhia and ideologemes of Soviet period: "Bilshovyk" Zaporizhia, "Komunar" Zaporizhia, "Kryla rad" Zaporizhia, "Kryla Rad" Berdiansk. Among the factors which affected choice of names, commercial and totalitarian (today – post-totalitarian) factors dominate.

Key words: proper names, names of a football teams, onyms, common names, motivations.

У величезному онімному просторі української лексики окреме місце належить назвам українських футбольних команд. Ці номінації позначають вагому ділянку сучасного світу, в якому футболу як спорту номер один відведено не останню роль. Мета статті – представити невеликий фрагмент спортивної онімної лексики – назви українських футбольних команд Запорізької області впродовж історії розвитку українського футболу у ХХ–ХХІ ст. Номінації футбольних команд в останні роки стали предметом зацікавлення лінгвістів, зокрема вийшли друком присвячені цій темі статті Наталії Григоруку (про найменування українських, білоруських, польських та російських футбольних клубів [2, 3]), Марека Олейніка (про назви українських і польських футбольних команд [5]) та автора цієї розвідки (про номінації українських футбольних команд в історичній ретроспективі [6, 7]). З'явився також новий ономастичний термін на позначення такого типу власних назв – футболокомандоніми [8]. Проте лінгвістичним описом охоплено далеко не всі номінації, що й зумовлює актуальність дослідження. Серед завдань цієї розвідки: 1) укласти корпус назв українських футбольних клубів у Запорізькій області, не обмежуючись лише командами прем'єр-ліги, першої та другої ліг українського чемпіонату, а й залучивши відомості про професійні команди, які виступають у чемпіонаті області, а також про аматорські колективи, що грають у різних турнірах; 2) проаналізувати та описати мотивованість найменувань футбольних клубів; 3) виявити вплив різноманітних чинників на вибір назв футбольних команд у різні періоди української історії впродовж ХХ–ХХІ ст.

Відомості про організовану футбольну діяльність українських клубів у Запорізькій області сягають 30-х років ХХ ст., хоча є й давніші згадки про те, що перші футбольні команди засновано тут вже на початку ХХ ст. при великим промислових підприємствах [4, 9, 10].

Назви українських футбольних команд Запорізької області мотивовані як онімною, так і апелятивною лексикою. Серед продуктивних моделей творення **назв українських футбольних команд, мотивованих онімами**, – використання номінацій спортивних товариств, при яких створювались футбольні дружини. Футбольні команди Запорізької області взяли для називання **найменування спортивних товариств**, створених у советський період, і які мали загальнодержавний статус: *Торпедо*, *Локомотив*, *Динамо*, *Буревісник*, *Авангард*. Команди *Торпедо* (від *Торпедо* – спортивне товариство працівників автомобільної, тракторної та авіаційної промисловості [9]) були у трьох містах області – Бердянську, Запоріжжі, Мелітополі та в селі Осипенко Бердянського району – “*Торпедо*” *Бердянськ*, “*Торпедо*” *Запоріжжя*, “*Торпедо*” *Мелітополь*, “*Торпедо*” *Осипенко*; в обласному центрі створено також команди *Локомотив* (від *Локомотив* – добровільне спортивне товариство профспілки працівників залізничного транспорту та метрополітену, існує з 1936 р. [9]) – “*Локомотив*” *Запоріжжя* та *Динамо* (від *Динамо* – пролетарсько-спортивне товариство чекістів, у подальшому – фізкультурно-спортивне товариство правоохоронних органів Міністерства внутрішніх справ та Комітету держбезпеки, існує в Україні з 1924 р. [9]) – “*Динамо*” *Запоріжжя*; у Мелітополі створено футбольну команду *Буревісник* (від *Буревісник* – спортивне товариство вищих навчальних закладів та науково-дослідних установ, створене 1957 р. [9]) – “*Буревісник*” *Мелітополь*; а в містечку Великий Токмак була команда *Авангард* (від *Авангард* – республіканське добровільне спортивне товариство профспілок працівників промисловості та будівництва, створене 1957 р. [9]) – “*Авангард*” *Великий Токмак*.

Найбільшу групу назв футбольних команд Запорізької області становлять найменування, мотивовані онімами – **назвами підприємств**, що фінансували створені при них футбольні клуби. Наприклад: “*Кольормет*” *Запоріжжя* (від назви запорізького заводу “*Кольормет*” – підприємства з обробки кольорових металів [9]), “*Сільмаш*” *Запоріжжя* (від назви підприємства-продуцента машин для сільського господарства – запорізького заводу “*Сільмаш*” [9]), “*ЗалК*” *Запоріжжя* (від назви *Запорізького виробничого алюмінієвого комбінату* – єдиного виробника первинного алюмінію в Україні [9]). Ця традиція в назовництві була популярна за советських часів, збереглася вона, щоправда дещо

модифікувавшись, і в період незалежності України, коли новостворені комерційні структури, що спонсорували футбольні клуби, які нерідко опинялися без фінансової підтримки колишніх советських промислових гігантів, прагнули, аби в назві команд було відображене їхнє ім'я. З-поміж найменувань футбольних команд, мотивованих **назвами спонсорів**, варто навести приклади таких: *“Олком” Мелітополь* (від назви Мелітопольського приватного підприємства *Молокозавод-Олком* [9]), *“Будтрансгаз” Оріхів* (від назви оріхівської компанії *“Будтрансгаз”*, що будує газопроводи та водогони [9]), *“Мелітопольська черешня” Мелітополь* (від назви торгової марки *“Мелітополька черешня”*, що представляє сільськогосподарські підприємства Мелітопольського району, які спеціалізуються на вирощуванні плодово-ягідних культур [9]), *“Мотор-Січ” Запоріжжя* (інша назва *“Мотор” Запоріжжя*) (від найменування запорізького моторобудівного підприємства *“Мотор Січ”* – продуцента авіаційних газотурбінних двигунів для літаків та вертольотів, а також промислових газотурбінних установок [9]); *“Роза вітрів” Гуляйполе* (від назви компанії *“Роза вітрів”* з районного міста Гуляйполе, що займається гуртовою торгівлею паливом, а також є продуцентом хліба та хлібобулочних виробів [9]). Серед найменувань футбольних клубів, які для номінації використали **назви спонсорів** – виробників сільськогосподарської продукції, слід назвати такі: *“Прогрес” Приазовське* (від назви колективного сільськогосподарського підприємства *“Прогрес”* з районного містечка Приазовське [9]), *“Таврія” Новомиkolaївка* (від назви колгоспу (до 1991 р.) *“Таврія”* із селища Новомиkolaївка Мелітопольського району, який зі здобуттям незалежності трансформовано в компанію фермерських господарств *“Таврія”* [9]), *“Таврія-Скіф” Роздол* (від назви фермерського господарства *“Таврія-Скіф”* у селі Роздол Михайлівського району [9]), *“Ольвія” Чкалове* (від номінації агрофірми *“Ольвія”* в селі Чкаловому Приазовського району [9]). Хоча в останніх прикладах простежується подвійна мотивованість, бо використані лексеми є не лише назвами сільськогосподарських підприємств, а й власними чи загальними назвами, що містять культурно-історичну інформацію про південь України (від *Таврія* – давня назва степової частини Криму, Запорізької та Херсонської областей [9], *скіфи* – степові племена, які населяли південну частину території сучасної України в I тис. до н. е. – на початку I тис. н. е. [1, с. 1136], *Ольвія* – грецька колонія в Північному Причорномор'ї [9]).

Прикладами еkleктичних назв однієї з футбольних команд, мотиваційною базою для утворення яких стали оніми, є номінації *“ЗІДМУ-Спартак” Запоріжжя* та *“Спартак-КПУ” Запоріжжя*, у яких поєднано два найменування – назву вищого навчального закладу (ЗІДМУ – Запорізький інститут державного та муніципального управління, який у 2007 р. змінив назву на Класичний приватний університет (КПУ)) та назви спорттовариства *“Спартак”*, комплекс споруд якого використовувала футбольна команда Класичного приватного університету. На початку свого існування у 90-х рр. ХХ ст. цей футбольний клуб мав назву *“Віктор” Запоріжжя*. Номінація походить від **антропоніма** – імені власника команди – запорізького бізнесмена, а потім ректора Класичного приватного університету *Віктора Огаренка* [9].

Від **топонімів** утворено назви команд *ФК “Бердянськ”* (від назви міста Бердянськ) та *“Петрівка” Петрівське* (від назва села Петрівське Вільнянського району). Мотивованість номінації футбольної команди *“Азовець” Бердянськ* (від *азовець* – мешканець узбережжя Азовського моря) зумовлена місцем створення команди в місті на березі Азовського моря.

Для називання футбольних клубів Запорізької області як мотиваційну базу використано й **апелятивну лексику**, проте відапелятивних власних назв суттєво менше, аніж відонімних. Типовою моделлю для творення назв футбольних команд у 30–80-х рр. ХХ ст. було вживання загальних назв – **найменувань осіб за професією**. Від лексем на позначення професій походять такі власні назви футбольних команд Запорізької області: *“Металург” Запоріжжя*, *“Металург-2” Запоріжжя* – перша та друга команди найтитолованішого в області футбольного клубу “Металург”, а також команда спортивної дитячо-юнацької школи олімпійського резерву – *“СДЮШОР-Металург”* (від *металург* – фахівець із металургії [1,

с. 521], вибір назви пов'язаний із потужним розвитком в області металургійної галузі); **“Машинобудівник” Запоріжжя** (від *машинобудівник* – фахівець із машинобудування [1, с. 515], а також від назви місцевого підприємства **“Машинобудівник”**, при якому було створено футбольну команду; цей приклад є зразком подвійної мотивованості назви футбольного клубу, яка пов'язана водночас і з апелятивом – назвою професії, і з онімом – назвою заводу); **“Гірник” Дніпрорудне** (від *гірник* – робітник гірничої промисловості [1, с. 183], назва мотивована домінантною професією мешканців єдиного в Запорізькій області містечка гірників – Дніпрорудного, яке знаходиться поблизу Південно-Білозерського родовища залізної руди [9]); **“Дизеліст” Токмак (ФК “Дизеліст”)** (від *дизеліст* – фахівець із дизельної справи [1, с. 221], назва футбольного клубу з міста Токмак пов'язана з назвою ВАТ **“Південдизельмаш”** – токмацького дизелебудівного заводу, заснованого в місті наприкінці ХІХ ст.).

Ще однією типовою для советського періоду історії розвитку футболу є модель творення власних назв футбольних клубів від **назв продукції підприємств**, які фінансували команди, наприклад: **“Титан” Запоріжжя** (від назви продукції Запорізького титано-магнієвого комбінату, який є одним із провідних в Україні виробників *титану* [9]); **“Трансформатор” Запоріжжя** (від назви продукції Запорізького трансформаторного заводу – продуцента *трансформаторів* [9]), **“Сталь” Запоріжжя** (від *лексми сталь* – назви продукції заводу **“Запоріжсталь”**, що утримував команду, яка у 1949 р. змінила назву на **“Металурґ”**).

Наслідком впливу тоталітаризму на вибір найменувань є надання командам із обласного центру советських **ідеологічних назв**: **“Більшовик” Запоріжжя** (від *більшовик* – послідовник більшовизму, член більшовицької партії; комуніст [1, с. 52]), **“Комунар” Запоріжжя** (від *комунар* – член комуни [1, с. 446]), а клубам із Запоріжжя та Бердянська – назви **“Крила Рад”**, мотивованої ідеологічною ідіомою советської доби – *крила рад*. Команда **“Крила Рад” Запоріжжя** існувала в 30-х рр. ХХ ст., а команда **“Крила Рад” Бердянськ** функціювала з такою назвою до 1965 р., коли її перейменовано на *Торпедо* – **“Торпедо” Бердянськ** (1966–1991), а в незалежному чемпіонаті України виступала як **“Дружба” Осипенко** (1992–1993) і **“Дружба” Бердянськ** (1993–1996). Останні дві номінації є яскравим прикладом збереження тоталітарних традицій назовництва вже в незалежній Україні, адже футбольна команда **“Дружба” Осипенко** свою назву отримала від найменування колгоспу **“Дружба”** в селі Осипенко Бердянського району, куди в 1992–93 рр. її було переведено з Бердянська), а її правонаступниця – **“Дружба” Бердянськ** – зберегла попередню назву, повернувшись до Бердянська. Однак найцікавішою була метаморфоза імені цього футбольного клубу на початку ХХІ ст.: упродовж 2006–2010 рр. команда виступала під назвою **“Ілліч-Осипенко”** (друга частина назви мотивована **топонімом**, а перша – найменуваннями спонсорів футбольного клубу, якими стали **Маріупольський металургійний комбінат імені Ілліча** та його дочірнє підприємство – агрофірма **“Ілліч-АгроЗапоріжжя”**).

У результаті проведеного аналізу власних назв українських футбольних команд Запорізької області упродовж ХХ–ХХІ ст. виявлено, що тут переважають номінації, мотивовані онімами: назвами спортивних товариств, найменуваннями підприємств-спонсорів, топонімами, антропонімом. Значно меншу частку складають назви футбольних клубів, мотивовані апелятивами: найменуваннями осіб за професією, назвами продукції підприємств-спонсорів, а також ідеологемами советської доби. Серед факторів, які впливали на вибір назв, домінує комерційний і тоталітарний (у сучасних умовах – посттоталітарний).

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел]. – Київ; Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

2. Григоруk Н. Власні назви польських футбольних команд: семантика, словотвір і функціонування / Н. Григоруk // Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції : збірник наукових праць [Ред. : Н. Торчинська та І. Сашко]. – Кельце – Хмельницький : ХмЦНП, 2014. – Вип. 1. – С. 28–40.
3. Григоруk Н. В. Власні назви футбольних команд Білорусі, Росії, України / Н. В. Григоруk // Лінгвістичні дослідження. – Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2013. – Вип. 36. – С. 8–12.
4. Малишев Ю., Павленко І. Козацькому роду нема переводу / Юрій Малишев, Ігор Павленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ffu.org.ua/ukr/ffu/about/6941/> (23.11.2010)
5. Олейнік М. Із досліджень над хрема-tonімією. Зауваження щодо назв польських та українських футбольних команд / М. Олейнік // Типологія та функції мовних одиниць : науковий журнал [редкол. Н.М. Костусяк (гол. ред. та ін.)]. – Луцьк : Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки, 2014. – № 2. – С. 198–207.
6. Процик І. Р. “Авангард”, “Локомотив”, “Колгоспник”: вплив тоталітаризму на вибір назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст. / І. Р. Процик // Східнослов’янська філологія : Вип. 29. Мовознавство. – Горлівка–Артемівськ–Бахмут : ГПМ ДВНЗ “ДДПУ”, 2016. – С. 62–68.
7. Процик І. Р. С.Т. “Україна”, У.С.К. “Тризуб”, У.С.К. “Сокил”, або які назви мали українські футбольні команди Галичини в першій половині ХХ століття / І. Р. Процик // Лінгвістичні дослідження. – Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2016. – Вип. 43. – С. 122–129.
8. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 550 с.
9. Вікіпедія [Електр. ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.wikipedia.org>.
10. Футбольна Україна: Запорізька область [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://football24.ua/futbolna_ukrayina_zaporizka_oblast_n271173.

REFERENCES

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Укл. В. Бусел. Київ, 2001.
2. Григоруk, Наталія. “Власні назви польських футбольних команд: семантика, словотвір і функціонування”. В Польська мова в українській освіті – перспективи в аспекті європейської інтеграції. Збірник наукових праць, під ред. Н. Торчинської та І. Сашко, Кельце – Хмельницький, 1(2014): 28–40.
3. Григоруk, Наталія. “Власні назви футбольних команд Білорусі, Росії, України”. Лінгвістичні дослідження. 36(2013): 8-12.
4. Малишев, Юрій, та Ігор Павленко. Козацькому роду нема переводу. Листопад 23, 2010. <http://www.ffu.org.ua/ukr/ffu/about/6941/> ()
5. Олейнік, Марек. “Із досліджень над хрема-tonімією. Зауваження щодо назв польських та українських футбольних команд”. Типологія та функції мовних одиниць: науковий журнал. 2(2014): 198–207.
6. Процик, Ірина. «“Авангард”, “Локомотив”, “Колгоспник”: вплив тоталітаризму на вибір назв українських футбольних команд у 20–80-х рр. ХХ ст.». Східнослов’янська філологія. Мовознавство. Горлівка–Артемівськ–Бахмут, 29(2016): 62–68.
7. Процик, Ірина. “С.Т. “Україна”, У.С.К. “Тризуб”, У.С.К. “Сокил”, або які назви мали українські футбольні команди Галичини в першій половині ХХ століття”. Лінгвістичні дослідження. Харків, Вип. 43(2016): 122–129.
8. Торчинський, Михайло. Структура онімного простору української мови. Хмельницький: Авіст, 2008.
9. Вікіпедія: <https://uk.wikipedia.org>.
10. Футбольна Україна: Запорізька область. https://football24.ua/futbolna_ukrayina_zaporizka_oblast_n271173.

ДИФЕРЕНЦІЙНІ ТА КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ МОВНОЇ КЛІШОВАНОЇ ОДИНИЦІ

Романюк Н. М., аспірант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна*

nataliia_romaniuk@i.ua

Дослідження спрямоване на вивчення явища мовного кліше як визначної ознаки всіх рівнів мови, що постійно виникають на зламі різних підходів і наук. У статті зроблений аналіз мовних клішованих одиниць з метою виділення їхніх основних диференційних і класифікаційних ознак. До головних особливостей МКО належать лінгвокультурологічне, емотивне та оцінне значення, здатність до відтворюваності, системність, номінативність, стереотипність і ситуативна зумовленість. Саме вони виокремлюють МКО як самостійне явище в системі лінгвістичних понять сучасного мовознавства.

Ключові слова: кліше, мовна клішована одиниця, системність, номінативність, стереотипність

ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНЫЕ И КЛАССИФИКАЦИОННЫЕ ПРИЗНАКИ ЯЗЫКОВОЙ КЛИШИРОВАННОЙ ЕДИНИЦЫ

Романюк Н. М.

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, Запорожье, Украина*

Исследование направлено на изучение явления языкового клише как определяющего признака всех уровней языка, которое постоянно возникает на стыке различных подходов и наук. В статье осуществлен анализ языковых клишированных единиц с целью выделения их главных дифференциальных и классификационных признаков. Главными особенностями ЯКЕ являются лингвокультурологическое, эмотивное и оценочное значения, возможность к воспроизводимости, системность, номинативность, стереотипность и ситуативная обусловленность. Именно они выделяют ЯКЕ как самостоятельное явление в системе лингвистических понятий современного языкознания.

Ключевые слова: клише, языковая клишированная единица, системность, номинативность, стереотипность

DIFFERENTIAL AND RANGING FEATURES OF LINGUISTIC CLICHÉD UNIT

Romaniuk N.M.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporozhye, Ukraine*

The research studied the fact of language clichés as an outstanding feature of all levels of language. This phenomenon constantly arises at the crossroads of different approaches and sciences. That is why the aim of this study is to analyze linguistic cliché in order to define its main differential and ranging features. To accomplish the task, a method of generalization and description was used, implementing to study the theoretical basis. The main characteristics of the cliché are linguistic, cultural and emotive meaning, the ability to reproducibility, systemacy, stereotypical and situational conditionality. Linguistic clichés possess functional features, performing the role of language standard and saving efforts in the process of communication. Moreover, a high level of standardization, belonging to several levels of the language system describes cliché. In addition there is a possibility of recognition of a cliché among the speakers of different languages or different variants of one language. The ability to unite with clichéd or other language units in the context, unambiguity and concretization (which is shown in stylistic neutrality), conciseness (the focus on the saving of speech efforts through the accuracy and style of expressing oneself shortness) are the main features of the cliché. All these characteristics allow to separate the linguistic cliché from similar concepts and distinguish it as an independent phenomenon in the system of linguistic notions of modern linguistics. So the definition of the linguistic clichéd unit is considered as an independent multifunctional language phenomenon, with the help of which the process of formation, nomination, reproduction and perception of language concepts is possible.

Key words: cliché, linguistic clichéd unit, systemacy, nominality, stereotype

Явище стереотипних надслівних найменувань, що є ознакою повсякденного спілкування, стає все більше актуальним у теорії мови. Мовне кліше як домінуюча риса всіх рівнів мови

належить до кола явищ, що постійно виникають на зламі різних підходів і наук, а тому перебуває в центрі уваги вчених. Аналіз кліше в наукових розробках сягає початку ХХ ст., проте до сьогодні цей феномен зберіг важливість і викликає інтерес у дослідників у межах різних напрямів, залишаючись невизначеним і перехідним явищем у лінгвістичному середовищі та соціумі, чю роль важко оцінити. Мовні клішовані одиниці (МКО) розглядають як повноцінне самостійне явище через низку лінгвістичних особливостей, які виділяються на основі різних поглядів фахівців на питання дефініції терміна “кліше”. Більшість праць, які присвячені мовним кліше, ґрунтуються на питаннях становлення термінологічної бази стійких комплексів окремо взятої мови (Tony Veale, В Телія, М. Кронгауз, С. Шевчук, І. Скворонська, Т. Ніколаєва, І. Сєдакова, І. Серебрянська, Ю. Прохватило, Alain Polguere, В. Гвоздєв, Н. Скрипичнікова, В. Виноградов, О. Кунін, О. Райхштейн, Л. Скрипник, Г. Удовиченко, В. Ужченко, Т. Дрідзе, В. Красних, О. Кубрякова, Ю. Прохоров), що не є достатньою підставою для виокремлення сутнісних характеристик кліше. Саме цим зумовлена актуальність обраної теми. Завданням дослідження є визначення головних диференційних та класифікаційних ознак МКО, які виділяють це явище з-поміж інших понять у системі сучасного мовознавства. Для виконання поставленого завдання використано метод узагальнення й опису, який був імплементований до аналізу теоретичної бази, зокрема при дослідженні праць науковців, чії здобутки висвітлюють засади порівняльно-історичного й типологічного мовознавства, а також клішовані мовні явища.

Так, поняття “кліше” об’єднує у своїй назві аспекти номінативного й комунікативного характеру, відображає специфічні ознаки клішованих фраз, як-от стійкість, ситуативну зумовленість (стійка закріпленість за стереотипними ситуаціями) [1, с. 90]. Частина мовних кліше характеризується **емотивним і оцінним значеннями**, певним переосмисленням компонентів, що може бути підтверджене низкою досліджень, у яких приклади відфразеологічних клішованих одиниць подаються з точки зору фразеології (В. Бурунський, А. Кунін, М. Шанський, Н. Амосова, Б. Ларін, А. Смирницький, С. Ожегов). Дослідники зосереджують увагу на особливостях перемінних словосполучень (за Ш. Балі), фразеологічних єдностей (за В. Виноградовим) та єдиних висловлювань (за Ф. Фортунатовим) і описують функціонування лексико-фразеологічних одиниць *Correspondence course / Заочне навчання; Unrestrained habitual drunkenness / Безпросинне пияцтво; To sting to the quick / Зачіпати за живе*. Наведені приклади мають додаткове оцінне значення, що доповнює семантику кожного зі слів-складників. Окрім цього, звертаємо увагу й на те, що відомі складні утворення (*By all means / Звичайно ж, To be at home in / Почувати себе впевнено*), які трапляються в процесі спілкування, за своєю будовою схожі на словосполучення (*A note of interrogation / Знак запитання*), однак відрізняються від них тим, що не створюються в процесі мовлення, а відтворюються в готовому вигляді, отже, сприймаються як клішовані одиниці. До цієї ж групи відфразеологічних одиниць з емотивним значенням належать і приказки та прислів’я (*All that glitters is not gold / Не все те золото, що блищить; As ugly as sin / Жахливий як гріх; Better late than never / Краще пізно, ніж ніколи; Easier said than done / Легше сказати, ніж зробити*). Зауважимо, що такі різноманітні висловлювання, які щоразу відтворюються як цілісні, є одиницями мови, оскільки використовуються як засіб для висловлення думки в процесі спілкування [2, с. 16].

МКО вивчається як елемент мовлення й належить до інтегрованої частини культури, яка характеризує наш спосіб життя соціально успадкованою сукупністю практичних навичок та ідей. Говорячи про відтворення готових лексико-фразеологічних одиниць носіями тієї чи іншої мови, вказуємо на тісний взаємозв’язок культури із мовою, яка є структурованою системою змодельованої поведінки та колективної пам’яті, а також ланкою передачі людських здібностей від однієї людини до іншої. З огляду на це, не викликає сумніву прагнення до глибокого вивчення соціальної зумовленості мови, до її ролі в житті суспільства, до проблем, пов’язаних із формуванням мовної особистості й національного менталітету. Визначаємо МКО як готові необхідні одиниці номінації, що містяться у внутрішньому “Я” або пам’яті індивіда. **Лінгвокультурологічна особливість** є однією з

важливих ознак цього явища, основою якої є виділення взаємозв'язку мови й культури, прикладами клішованих одиниць на підтвердження цього є ті, що увійшли в ужиток із творів літератури або з традицій того чи іншого народу: *Barmecide feast* / *Бармецидів бенкет* (видимість щедрості та привітності); *Belgian blocks* / *Брукована дорога* (назва пішла від спеціального бельгійського каменю); *To be in possession of the House* / *Виступати з промовою* (у структурі кліше є назва Білого дому – американської спадщини культури, осередку політичних дій); *Vox and Cox* / *Один за одним* (імена героїв комедії Мортон, які по черзі жили в одній квартирі, один удень, а інший уночі); а також мови й суспільства, що проявляється у відображенні рис народу вербально: *Bless the mark!* / *З дозволу сказати!* (англійське слово “bless” притаманне носіям англійської мови); *British phlegm* / *Спокій і врівноваженість* (словосполучення англійською мовою дослівно перекладається як “британська холонокровність”, що прямо характеризує жителів Великої Британії); *Uncle Sam* / *Дядечко Сем* (прізвисько в США, яким називають людину, котра відноситься до Америки або до її парламенту); *Dutch courage* / *П'яний дебош* (сміливість голландців розуміють як таку, що виникає після випитого спиртного) (А. Вежбицька, Р. Кізінг, В. Маслова, Е. Партрідж).

Досліджуючи мову з точки зору її суспільного характеру, Ю. Жлуктенко, Ю. Зацний, Т. Пахомова, В. Виноградов, В. Жирмунський, Р. Шор, Є. Поливанова, Е. Сепір, Т. Фрінгс, Н. Гудима, С. Єнікєєва, О. Клименко стверджують, що мова – явище соціальне, однією з особливостей розвитку є її мінливість, а суспільство виступає середовищем для розвитку та детермінантом для змін [3]. Лексика є галуззю мови, де відбуваються зміни, що мають місце в суспільному житті, оскільки в соціально-економічному та культурному аспектах вони викликають необхідність постійного поповнення словникового складу новими словами. Постійна зміна словника мови зумовлюється невпинним його поповненням новими (*Be right back* / *Скоро повернуся*; *Home page* / *Домашня сторінка*; *To chat* / *Спілкуватися в чаті по камері*; *Laugh out loud* / *Сміх уголос*), втратою застарілих (*Dark Continent* / *Чорний континент*; *Bafeer's dozen* / *Тринадцять*; *Cross the Styx* / *Померти*; *Aught I know* / *На скільки мені відомо*; *Happy despatch* / *Мумтєва смерть*; *Rolling wave* / *Море*; *Sorry jest* / *Безглуздий жарт*) та заміною старих на нові МКО (*Truth to tell – To tell the truth* / *Правду кажучи*; *Vu tu fay/hood* – *Vu tu fay/faith* / *Слово честі*).

Головними характеристиками МКО є **відтворюваність** і **системність**, що стосуються понятійного змісту, словесного вираження та відповідності між змістом і формою. Така особливість клішованих одиниць закладена в більшості запропонованих визначень, де фігурує використання слів “готовий” і “відомий”. Відтворюваність виявляється у впізнаваності, смисловій стандартності або шаблонності, синтаксичній єдності або у виконанні єдиної синтаксичної функції, а також у формальній стандартності або в сталості структури, проте з можливим варіюванням форми [1, с. 90]. МКО зручні, засвоюються як готові формули і прискорюють побудову мови; ці засоби членування ситуації та її опису таким чином наскрізь пронизують звичайну мову набагато глибше, ніж усвідомлює кожний із комунікантів: *Am I disturbing you?* / *Я вам не заважаю?*; *As far as I can judge* / *Наскільки я можу судити*; *As the saying is* / *Як кажуть*; *At this point I'd like to ...* / *Тут я би хотів...* Такі традиційні стереотипні словосполучення часто повторюються: *(To) take an exam* / *Скласти екзамен*; *How are you* / *Як справи*; *What's the time* / *Котра година*; *Thank you very much* / *Дуже вам дякую*; *I beg your pardon* / *Прошу мене вибачити*. Вони відтворюються як готові висловлювання та складаються із частин, які семантично чітко виділяються, що проявляється в прозорості внутрішньої форми [4, с. 35].

Стереотипність і **ситуативна зумовленість** є не менш важливими характеристиками клішованих одиниць у мові. Існують певні формули спілкування, які щоразу, залежно від конкретної ситуації, наповнюються відповідним змістом, а також лексично усталені речення-сполучення, такі, як: *Bless you* / *Доброго здоров'я*; *Good night* / *Доброї ночі*; *Have a safe trip* / *Щасливої дороги*; *Before Heaven!* / *Слово честі!*; *Be a good sort!* / *Будь другом* [4, с. 34]. Оскільки кліше називаються готовими реченнями, фразами, номінативними структурами і широко трактуються, то “готовими” вважаються не лише усталені синтаксичні

формування, але й регулярні мовні моделі неідіоматичного характеру, зокрема: *That's good / Це підходить*; *I know that / Я це знаю*. Такі моделі описуються на рівні їхніх структурних і функціонально-семантичних ознак і визначаються як стереотипні за ступенем рекурентності [4, с. 35]. Отже, мовлення спричиняє появу цілих шаблонних фраз, прикріплених до певних побутових ситуацій, серед яких виділяють типові комунікативні ситуації, котрим властива впорядкована система мовних знаків: “Відрядження”, “Влаштування на роботу”, “Розмова по телефону”, “Проведення ділових переговорів”, “Обговорення й підписання контракту”, “У готелі”, і шаблонних тем розмови [5, с. 18].

Ще однією особливістю клішованих одиниць є їхня **номінативність**, яка впливає з того факту, що до МКО належать не лише фрази комунікативного характеру, але й словосполучення номінативного спрямування. Кількаслівні кліше на кшталт *On the whole / Загалом*, *Oh well / Що ж*, *To say more / До того ж*, *You don't say / Та невже* тощо є прикладом непропозиційного (несентенційного) типу мови, який відображає механізми “малого синтаксису”, включаючи до свого складу вставні конструкції.

Фактично номінативна властивість пов'язана з пізнавальною функцією. Уся та система понять, якою володіє сучасна людина, базується на системі назв, притаманній мові загалом. Відтворювані мовні знаки лінгвісти поділяють, незалежно від їхнього формально-граматичного статусу (слово, клішоване словосполучення), на лексичні мовні номінанти (слова) і мовні синтаксичні номінанти (словосполучення) [6, с. 15]. За іншого підходу синтаксичні номінанти розглядаються окремо від мовних синтаксичних надслівних клішованих мовних знаків, які діляться на власне мовні аналітичні номінанти (фразеологізми і клішовані словосполучення, тобто кліше): *Teddy bear / Плюшевий ведмедик*; *Sure thing / Правильна справа*; *Sports club / Спортивний клуб*; *Remote controller / Пульт дистанційного керування*, і мовні предикативні знаки (паремії, афоризми, крилаті вислови, відтворювані клішовані необразні пропозиції) [7, с. 30].

На сьогодні проблема динаміки номінативного процесу й діахронічних відношень між синхронно функціонуючими номінантами-синонімами є відкритою. До таких номінантів-синонімів належать фразеологізми та кліше, оскільки межа між двома поняттями є нечіткою і перехід від розряду одного позначення до іншого залежить від частоти використання тих чи інших одиниць. Доцільно тут назвати приклади МКО-номінантів, які в процесі використання втратили необхідність переосмислення та використовуються не для того, щоб висловити ставлення журналіста до фактів, які він описує, а для того, щоб уникнути повторення слів і кліше: *Black gold / Чорне золото* замість *Naphtha / Нафта*; *Cast-iron discipline / Залізна дисципліна* замість *Exact discipline / Жорстка дисципліна*; *Proprietor of White House / Хазяїн Білого Дому* замість *Government executive / Президент США* [7, с. 35].

Функціональні особливості кліше потребують певної переорієнтації аналізу мовних одиниць на інтегрованість концептуального, лінгвістичного й комунікативного аспектів функції. Ця властивість проявляється у спроможності МКО виконувати функції різного характеру та існувати як повноцінне мовне явище. Клішовані одиниці виконують роль стандарту, а також забезпечують найповнішою інформацією й економлять мовлення. Вони переважно є сталими словосполученнями, які активно вживаються на сучасному синхронному зрізі: *Humanitarian act / Гуманний акт*; *Extraordinary situation / Екстремальна ситуація*; *To find a market / Користуватися понитом*; *Crime fighting / Боротьба зі злочинністю*; *Protection of ethnic minorities / Захист національних меншин*; *Maintain diplomatic relations / Підтримувати дипломатичні відносини*. Такі мовні звороти внаслідок крайньої необхідності та їх важливості для комунікації починають вживатися у функції готових формул [8, с. 167].

Наступною важливою особливістю мовних кліше є **сталість структури** з можливими формозмінами. Що стосується стійкості структури та структурних особливостей МКО, то склад мовних кліше в англійській та українській мовах варіюється та досліджується на базі різних мов і рівнів мови (В. Бурунський, В. Карнюшина, С. Лешак, Р. Делевська, Л. Завгородня). Структурні типи кліше номінативного характеру відповідають моделям

стійких словосполучень нефразеологічного характеру. Кліше є різнорідними за семантичними ознаками, що залежать від структурних елементів клішованої одиниці, яка підлягає аналізу. Серед англійських мовних кліше переважають сполучення зі структурою простого речення (*Take my advice / Прислухайся до моєї поради; That does not concern me / Це мене не стосується; There was nothing you could do about it / Нічого не можна було зробити; This is my treat / Я пригощаю*), що зумовлено функціональним призначенням кліше, які у стислій, лаконічній формі описують певну подію чи ситуацію.

Конструкції на кшталт: *There is no denying the truth / Що правда, то правда; Better luck next time / Наступного разу пощастить; As far as I know / На скільки я знаю; As you say / Як скажеш; No questions about it / Ніяких питань стосовно цього*, – є готовими схемами, у яких не змінюються граматичні форми слів, їх розташування, ці моделі заповнюються під час мови конкретним лексичним матеріалом, що переплітається з ознакою **валентності** (або сполучуваності в контексті).

Питання валентності, якому присвятили свої праці В. Адмоні, Й. Андерш, І. Вихованець, К. Городенська, А. Загнітко, Г. Золотова, Н. Іваницька, В. Русанівський, М. Степаненко, М. Степанова, є одним із центральних у сучасних лінгвістичних дослідженнях. За словами Л. Галії, О. Селіванової, Я. Руферової, валентність є потенціалом семантико-синтаксичної сполучуваності лексичних одиниць (усіх компонентів МКО) та виявом системно-мовної синтагматики. Під валентністю МКО розуміємо спроможність вступати у взаємні зв'язки і на рівні лексем (*Could you allow me... та Could you please allow me / Не могли б ви мені дозволити = Чи не могли б ви мені, будь ласка, дозволити; I am certain that... = I am one hundred percent certain that... / Я впевнений, що... = Я на сто відсотків впевнений, що...; I would be grateful + could you let me know when = I would be grateful if you could let me know when... / Я був би вдячний + могли б ви повідомити мене, коли = Я був би вдячний, якби ви могли повідомити мене, коли...; To batten down = To batten down the hatches / Вживати заходів = Вживати жорсткі заходи*), і на рівні сем (*This is it! = This isn't it! / Це те, що треба! = Це не годиться!; Logged data / Реєстровані дані = Logging data / Каротажні дані*) [9].

Отже, МКО розглядається як самостійний елемент у системі лінгвістичних термінів через набір визначних характеристик. До головних особливостей клішованих одиниць належать: сполучуваність у контексті і наявність дефініції (тлумачення, яке базується на видовій та смисловій специфіці), однозначність і конкретизація (що проявляється у стилістичній нейтральності), стислість (направленість на економію мовленнєвих зусиль через точність і чіткість способу вираження). До прикладної бази мовних кліше належать відфразеологічні одиниці, які характеризуються певним переосмисленням компонентів, однак не повним переносним значенням. Будучи частиною позамовної дійсності, МКО слугує відображенням національного менталітету, що проявляється через лінгвокультурологічну особливість. Із нею пов'язана ще одна важлива характеристика клішованого явища вже в мовному середовищі – відтворюваність, яка проявляється у вербалізації уявлень. Ці уявлення поділяються на формули спілкування та конкретні номінативні структури. Незалежно від форми, у якій відтворюється МКО, вона володіє функціональними особливостями, виконуючи роль стандарту та економлячи зусилля в мовленні. Ці два типи ментальних уявлень характеризуються ситуативною зумовленістю та сталістю структури. Отже, МКО належить до різних рівнів мови та функціонує як самостійне явище, виділяючись серед інших на основі згаданих вище конститутивних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА

1. Сосунова, Галина. “Функционирование и семантическая характеристика языковых клише во французском языке: (на материале таможенного дискурса).” *Язык и культура*. (2) 2014: 89-99.
2. Смирницкий, Александр. *Лексикология английского языка*. Тула: Омен, 1998.

3. Чумак, Людмила. “Нові” слова як особливість розвитку сучасної англійської мови.” *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 26 (2007): 229-231. eprints.zu.edu.ua/2274/1/06chlmam.pdf
4. Вишневецька, Наталія. “Кліше як мовна одиниця: проблеми кліше в мовознавстві.” *Філологічні науки. Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Кн.3* (2013): 33-36.
5. Якубинский, Лев. Избранные работы: Язык и его функционирование. Отв. ред. А. Леонтьев. Москва: Наука, 1986.
6. Торопцев, Иван. Язык и речь. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985.
7. Лещак, Светлана. Языковое клише: прагматика, семантика и структура аналитических номинативных неидиоматических знаков в современном русском языке. Kielce: Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, 2007.
8. Серебрянская, Ирина. “Стилистичні особливості та культура ділової усної комунікації.” *Вісник СумДУ. Серія “Філологія”*. (1) 2007: 166-172.
9. Степанова, Мария. “О “внешней” и “внутренней” валентности.” *Иностранные языки в школе*. (3) 1967: 13-19.

REFERENCES

1. Sosunova, Galina. “Funktsionirovanie i semanticheskaya harakteristika yazykovyih klishe vo frantsuzskom yazyke: (na materiale tamozhennogo diskursa).” *Yazyk i kultura* (2) 2014: 89-99.
2. Smirnitkiy, Aleksandr. Leksikologiya angliyskogo yazyka. Tula: Omen, 1998.
3. Chumak, Liudmyla. “Novi” slova yak osoblyvist rozvytku suchasnoi anhliiskoi movy.” *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka* 26 (2007): 229-231. eprints.zu.edu.ua/2274/1/06chlmam.pdf
4. Vyshnevskaya, Nataliia. “Klishe yak movna odynytisia: problemy klishe v movoznavstvi.” *Filolohichni nauky. Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholia*. Кн.3 (2013): 33-36.1. Yakubinskiy, Lev. Izbrannyye raboty: Yazyk i ego funktsionirovanie. Otv.red. A. Leontev. Moskva: Nauka, 1986.
5. Yakubinskij, Lev. Izbrannyye raboty: YAzyk i ego funkcionirovanie. Otv. red. A. Leont'ev. Moskva: Nauka, 1986.
6. Toroptsev, Ivan. Yazyk i rech. Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1985.
7. Leschak, Svetlana. Yazykovoe klishe: pragmatika, semantika i struktura analiticheskikh nominativnyih neidiomaticheskikh znakov v sovremennom russkom yazyike. Kielce: Wyd. Akademii Świętokrzyskiej, 2007.
8. Serebrianska, Iryna. “Stylistychni osoblyvosti ta kultura dilovoi usnoi komunikatsii.” *Visnyk SumDU. Seriiia “Filolohiia”*. (1) 2007: 166-172.
9. Stepanova, Mariya. “O “vneshney i “vnutrenney” valentnosti”. Inostrannyye yazyki v shkole. (3) 1967: 13-19.

УДК 81’367

ПРОБЛЕМА ВИБОРУ БАЗОВИХ ОДИНИЦЬ ДЛЯ ОПИСУ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ

Рудоман О. А., к. філол. н., доцент

*Хмельницький національний університет
вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, Україна*

oarudoman@gmail.com

У статті розглянуто проблему відбору тих емоційних процесів, які безпосередньо пов’язані з механізмом створення мовлення. Складено психологічну й структурну парадигму, основна вимога яких діагностувати або прогнозувати емоційний стан і мовну специфіку відповідно. З’ясовано, що психологічний класифікаційний ряд повинен охоплювати емоційну сферу загалом й ураховувати функціональні характеристики емоцій. Тому основою для побудови психологічної парадигми (власне лінгвістичної предикативної парадигми) обрано стани афекту, які можуть спонукати до активних дій або пасивного стану, а отже, впливати на мовленнєво-мисленнєві процеси та вираження оцінки.

Ключові слова: афект, емоційний стан, психологічні стани, мовленнєво-мисленнєва діяльність.

ПРОБЛЕМА ВЫБОРА БАЗОВЫХ ЕДИНИЦ ДЛЯ ОПИСАНИЯ ЭМОЦИОНАЛЬНОЙ СФЕРЫ

Рудоман О. А.

*Хмельницький національний університет
ул. Інститутська, 11, г. Хмельницький, Україна*

В статье проанализирована проблема выбора тех эмоциональных процессов, которые непосредственно связаны с механизмом речепорождения. Составлены психологическая и структурная парадигмы, главное требование которых диагностировать и прогнозировать эмоциональные состояния и языковые особенности соответственно. Выяснено, что психологический классификационный ряд должен охватывать эмоциональную среду в целом и учитывать функциональные характеристики эмоций. Поэтому основой для построения психологической парадигмы (собственно лингвистической предикативной парадигмы) избраны состояния аффекта, которые могут побуждать к активным действиям или пассивному состоянию, следовательно, влиять на речемыслительные процессы и выражения оценки.

Ключевые слова: аффект, эмоциональное состояние, психологические состояния, речемыслительная деятельность.

THE PROBLEM OF CHOSING BASIC UNITS TO DESCRIBE AFFECTIONS

Rudoman O. A.

*Khmelnytskyi Nationanal University
Instytutska str., 11, Khmelnytskyi, Ukraine*

When studying the sublanguage used in emotional state the first task is to choose such outpouring of emotions which can affect speaker's language characteristics and define emotional estimate. It's difficult for linguists to find out correlation relations between psychological status and peculiarities of his speech. That's why the problem of those emotional processes selection, directly connected with the mechanism of language production is considered to be actual. Such copulation can be established when having precise terms for emotions.

The object of the research is phenomena of affection. The subject of the research is main psychological states in making linguistic and predicative paradigm. The aim of the article is to establish function copulation correlating between the elements of predicative group and main types of psychological state which influence the verbal and cogitative activities. Affection in many linguistic researches happens to be non-differential, either infelicitous classifications are used or the range of emotional meaning reduces.

Psychological classification range must comprise all the affection and take into account functional characteristics of emotions. Besides the peculiarities of their influence on the language cogitative processes, including emotional states, must meet the following requirements: it must be a range of quantitatively similar and qualitatively dissimilar for their characteristics emotions which are similar for length and intensity but correlate by different poles; emotional outpouring must be distinctly expressed and easily determined; they must give idea about various effects of affections; manifestation of emotions must be interconnected with the mechanisms of the verbal and cogitative activities of a human.

Emotional state – the state of affect, distinguished almost by all researchers, meets all these requirements. Thus, affect is an emotional state characterized by stormy and relatively short-time passing (fury, anger, horror etc.) or very strong short-time feeling. An interesting attempt to describe affective human responses has been made by O. M. Luk. He distinguishes eight types of affects: felicity, admiration, wonder, despair, fury, anger, horror, disgust. This classification has an important advantage as it takes into account not only dynamic characteristics of affective human reactions (duration, intensity of passing) but also qualitative characteristics as well as their pole (positive or negative). Thus, they refer felicity and admiration to positive affects, and despair, fury, horror, anger and disgust – to negative. So affects, on the one hand are qualitatively similar components and on the other hand are the brightest types of emotions.

Affect isn't a specific way of expressing negative emotions. It's the highest according to the intensity passing both positive and negative emotions.

Thus, there has been chosen the states of affects as the basis for making psychological paradigm (proper linguistic predicative paradigm). The affects state can mingle or force the function of higher psychic processes (memory, cognitive processes, logical operations etc.) and influence the verbal and cogitative processes and evaluation expressing.

Key words: affection, emotional state, psychological states, verbal and cogitative activities.

При вивченні субмови, яку вживають в емоційному стані, першочергове завдання полягає у виборі таких проявів емоційної сфери, які можуть впливати на мовні характеристики мовця й визначають характер емоційної оцінки.

Зауважимо, що при вивченні характеристик емоційного мовлення не можна обійти питання специфіки якісних і кількісних характеристик емоційних проявів у різних народів. Існування гарно розвиненої прамови людських емоцій у тваринному світі, досить універсальний характер пантоміміки, а також індивідуальний принцип оцінки будь-якого явища дійсності з погляду “добре–погано” та багато інших факторів, здавалося б, указують на те, що емоції виступають універсальним багатокультурним явищем. Деякі дослідники виходять із повного універсалізму емоційних проявів усіх народів, відносячи їх до надкультурних людських ознак. Водночас численні факти вказують на необхідність диференційованого підходу до вивчення емоційної сфери в різних народів. З’являється все більша кількість міжмовних досліджень, що доводять існування емоційних понять, фундаментальних для однієї мовної спільноти й відсутніх або з іншим змістом в іншій. Спроби розглядати емоційну сферу як якийсь універсальний міжкультурний феномен піддають справедливій критиці.

Вирішення цієї проблеми не з простих. Насамперед емоційна сфера – це складне гетерогенне явище. У Короткому психологічному словнику визначено такі форми прояву емоцій, як відчуття, афекти, почуття, пристрасті, настрої. У Філософському словнику виокремлено такі види емоцій: настрої, афект, пристрасть. О. М. Леонт’єв підрозділяє всі емоційні явища на емоції й почуття з одного боку, і афекти – з іншого [8]. О. М. Лук говорить про чотири основні форми емоційних станів: почуття, афекти, пристрасті та настрої [9]. Ті або інші типи емоцій є зовнішніми проявами та засобами вираження емоційних станів: інтенсивність і тривалість, націленість (на суб’єкт або на об’єкт), об’єктивні показники (фізіологічні та фізичні), залежність від впливу ситуації та багато інших факторів. Крім того, емоції поділяють на вищі й нижчі, базисні й похідні, позитивні й негативні, сприятливі для активізації індивіда або, навпаки, що характеризують його пасивний стан.

Отже, лінгвістам важко виявити кореляційні зв’язки між психологічним станом мовця й особливостями його мовлення. Тому проблему відбору тих емоційних процесів, які безпосередньо пов’язані з механізмом створення мовлення, вважаємо **актуальною**. Такий зв’язок можна установити лише у випадку термінологічної визначеності при позначенні емоційних проявів.

Об’єктом дослідження є явища емоційної сфери.

Предметом дослідження виступають основні психологічні стани в побудові лінгвістичної предикативної парадигми.

Мета статті полягає в установленні функціональних зв’язків, що корелюють, між членами предикативного ряду й основними типами психологічного стану, що впливають на мовленнєво-мисленнєву діяльність.

У багатьох лінгвістичних дослідженнях емоційна сфера або не диференційована, або використовуються неточні з психологічної точки зору класифікації, або ж звужується коло досліджуваних емоційних значень.

Деякі дослідники свідомо ігнорують різноманітність емоційної сфери й використовують терміни “емоційне мовлення”, “афективне мовлення”, “емотивні висловлювання”, “емоційні конструкції”, “емотивний текст” тощо. І лише в деяких конкретних випадках надають перевагу тим чи іншим мовним одиницям для вираження певних емоцій. Деякі автори в одному ряду розглядають такі різні за своїми кількісними, якісними і функціональними характеристиками емоційні прояви, як задоволення, біль, схвалення, несхвалення, жаль, занепокоєння; невдоволення, роздратування, наснага, обурення, горе, розпач, злість, смуток [13]; здивування, захоплення, невдоволення, докір, жаль, побоювання, згода, радість, бажання [17].

Деякі дослідники навмисно звужують коло емоційних проявів, відображених у мовленні. Робота Т. С. Гриневич присвячена вивченню системних відношень у лексико-граматичному полі англійських слів, які передають гнів [3]. Т. Є. Змеєва на матеріалі французької мови

досліджує функціонально-комунікативні особливості висловлювань, що виражають захоплення [6]. В. Ф. Денисов аналізує інтонаційні й лексико-граматичні особливості висловлювань, що передають значення комплексу емоцій від невдоволення до злості в англійському розмовному мовленні [4]. Т. В. Адамчук розглядає способи лематизації таких емоційних проявів, як радість, роздратування й несподіванка [1].

Водночас, з'являється все більше робіт, автори яких, з одного боку, прагнуть досліджувати досить широке коло емоційних проявів, а, з іншого, указують на необхідність диференційованого підходу при вивченні емоційної сфери.

О. М. Юдіна, наприклад, виокремлює керовані та некеровані емоції [16]. Варте уваги у цій класифікації розмежування емоційного стану як форми внутрішнього переживання й емоційного значення як комунікативного типу висловлювання. Хоча терміни – керовані та некеровані емоції – не зовсім вдалі, оскільки будь-яка емоція – це реакція на подразник, спрямована на нього (випадки “безпричинного” хвилювання, тривоги, заклопотаності завжди мають свої об'єктивні причини).

О. Г. Поспелова пропонує розмежовувати “емотивні висловлювання” й “директивні висловлювання”. При цьому зауважено, що в директивних висловлюваннях – проханнях, погрозах, – навіть при поєднанні спонукання співрозмовника до дії й вираження емоцій, все-таки спонукання до дії для мовця, ймовірно, важливіше [11]. Отже, О. Г. Поспелова практично виключає вивчення емоційних значень у “директивних висловлюваннях”, або волевиявленнях, що складають, як відомо, невід'ємну частину емоційної сфери [11].

К. М. Денисов підрозділяє всі емоційні значення, які відображаються в мовленні, на 1) значення з позитивною модальністю; 2) значення з негативною модальністю; 3) значення з амбівалентною модальністю [4]. На жаль, ця класифікація не має чітких критеріїв розмежування емоційних проявів. Так, наприклад, важко погодитися з тим, що впевненість і зверхність – це протилежні за знаком емоційні значення. Крім того, автор не розмежовує наскільки різні характеристики психологічної сфери, як власне емоції (обурення, здивування), волевиявлення (умовляння, погроза) і риси характеру (добррозичливість, дружелюбність).

Ю. М. Малинович вважає, що всі синтаксично-семантичні класи й типи емоційно-експресивних речень можна впорядкувати в рамках парадигматичних рядів за характером основних емоційно-експресивних значень і за ступенем емоційної насиченості [10].

Крім того, в останні роки з'являються роботи, автори яких при створенні класифікації явищ емоційної сфери приділяють особливу увагу впливу емоцій на пов'язані з ними мовленнєві відтворення. Так, В. В. Жура й В. І. Шаховський започаткували поняття емоційного дейксиса – вихідної емоційної позиції суб'єкта мовлення, який утворюється в результаті взаємодії таких параметрів емоційної сфери, як емотивна інтенція суб'єкта мовлення, модальність, тональність і спрямованість емоцій [5].

Особливий інтерес у плані параметричного опису емоційних станів і виявлення їхніх лінгвістичних корелятивів представляє вивчення основних закономірностей роботи механізму породження мовлення при змінах функціонального стану людини.

Отже, у роботах останніх років спостерігаємо прагнення не тільки описати мовні елементи емоційного мовлення і співставити їх з певними проявами емоційної сфери, але й створити парадигматичну класифікацію, що включає ряди ознак, що корелюють. Для вирішення цього завдання потрібно побудувати структурну й психологічну парадигму та встановити кореляцію між ними. Основна вимога до названих парадигм – це їхня потенційна можливість діагностувати або прогнозувати емоційний стан (і, відповідно, особливості вираженої семантики) і мовну специфіку відповідно. Вибір психологічного класифікаційного ряду, як бачимо, – це досить складне завдання, від успішного вирішення якого багато в чому

залежить можливість установлення кореляційних зв'язків між предикативним значенням висловлювання й структурними особливостями мовлення.

Виходячи з того, що психологічний класифікаційний ряд повинен охоплювати емоційну сферу загалом й урахувати функціональні характеристики емоцій. Крім того, характер їхнього впливу на мовленнєво-мисленнєві процеси, що включають емоційні стани, повинні відповідати таким вимогам:

- 1) це повинен бути ряд кількісно однорідних і якісно різнорідних за своїми характеристиками емоцій, що приблизно однакові за тривалістю й інтенсивністю, але співвіднесені за різними полюсами (з позитивним або з негативним);
- 2) емоційні прояви повинні бути досить чітко виражені й легко обумовлені;
- 3) вони повинні надавати уявлення про найрізноманітніші прояви емоційної сфери;
- 4) реалізація емоційних проявів повинна бути пов'язана безпосередньо з механізмами мовленнєвої діяльності людини.

Усім цим вимогам відповідає виокремлюваний практично всіма дослідниками емоційний стан – стан афекту. Так, афект – це емоційний стан, якому притаманний бурхливий і відносно короткочасний перебіг (лють, гнів, жах тощо.) [8], або дуже сильне короткочасне почуття [9]. У стані афекту людина захоплена тим, що викликало переживання (“звуження свідомості”), у результаті чого порушено перебіг інтелектуальних процесів і послаблено контроль над своєю поведінкою. Відзначають, що основне в афекті – це раптове, випробувальне потрясіння, що позначається на всій життєдіяльності людини в цей момент. При афекті спостерігається падіння активності вищих рівнів психіки, різко знижується, гальмується здатність до активної розумової діяльності, проявляється дефектність сприйняття, що виражається в так званому звуженні свідомості: свідомість фокусується лише на тому, що стало причиною афекту, а все інше стає неважливим.

Названі характеристики афекту відповідають двом попередньо виокремленим умовам: кількісної однорідності й домінуючій ролі досліджуваних проявів емоційної сфери. Однак при розгляді наведених визначень створюється враження, що афект відіграє негативну роль у життєдіяльності людини й створює лише негативний вплив на інтелектуальні процеси.

Цікава спроба опису афективних реакцій людини зроблена О. М. Луком. Він виокремлює вісім видів афекту: блаженство, захоплення, здивування, розпач, лють, злість, жах, огида. Ця класифікація має суттєву перевагу, оскільки вона враховує не тільки динамічні характеристики афективних реакцій людини (тривалість, інтенсивність перебіг та ін.), але й характеристики якісні, у тому числі їхній знак (позитивний або негативний). Так, до позитивних афектів відносять блаженство й захоплення, а до негативних – розпач, лють, жах, злість, огида. Особливе місце з-поміж них займає здивування, знак якого залежить від того, сприятливою чи несприятливою, вигідною чи не вигідною виявляється для людини різка зміна ситуації.

Перш ніж перейти до питання про місце афектів у життєдіяльності людини і їхнього впливу на мовленнєву діяльність, варто визначити, чи розглянуті емоційні прояви є універсальними психофізіологічними процесами.

Англійськомовні психологічні словники, у тому числі словник Дж. Древера [18], дозволяють виокремити сім станів афекту: 1) *aversion* – disagreeable feeling, together with impulse to withdraw or avoid [18, с. 26]; 2) *despair* – an intensely unpleasant emotional state, associated with the abandoning of hope or a successful issue of one's efforts to attain an end or satisfy a desire [18, с. 64]; 3) *frenzy* – violent and disorganized emotional excitement [18, с. 103]; 4) *furor* – acute emotional excitement involving violent behaviour [18, с. 104]; 5) *hate* – a sentiment or emotional attitude involving<...>the whole gamut of primary emotions, but with anger, and often fear,

predominating [18, с. 116]; *terror* – extreme degree of fear [18, с. 296]; 6) *wonder* – an emotion excited by strange, novel, or impressive objects or occurrences [18, с. 303].

За визначеннями О. М. Лука і Дж. Древера стає зрозумілим, що *wonder* – здивування, *aversion* – огида, *despair* – розпач, *terror* – жах – це ідентичні стани. А те, що Дж. Древер називає *hate*, дуже близьке до злості за О. М. Луком.

Крім того, Дж. Древер не вказує на позитивний або негативний характер перебігу такого афекту, як *frenzy*. В Оксфордському словнику [20] подано такі визначення слова: “agitation or disorder of the mind likened to madness; a state of delirious fury, rage, enthusiasm, or the like; also wild, folly, distraction, craziness” [20, IV, с. 533]. Із цього випливає, що поняття *frenzy* позначає як позитивні, так і негативні афекти.

Аналіз матеріалу показав, однак, що сучасні англійські й американські драматурги в ремарках щодо емоційного стану своїх героїв використовують це слово винятково у значенні *rage*, *fury*, тобто як еквівалент афекту лють. Вимагає уточнення також процес, названий Дж. Древером *furor*. Як і у випадку з *frenzy*, ми не знаходимо в ньому вказівки на перебіг процесу. В Оксфордському словнику подано декілька значень слова, у тому числі “*fury, rage, madness, anger, mania*”, “*great enthusiasm or excitement*”, “*rage*”, or “*craze which takes everyone by storm*” [20, IV, с. 616]. Наведені визначення не допомагають уточнити перебіг цього процесу. Важко припустити, однак, щоб у довіднику, де представлено всі види негативних афектів і афект *wonder*, не було представлено величезної сфери позитивних афективних станів. Якщо Дж. Древер мав на увазі позитивний знак цього процесу, то *furor* поєднує блаженство й замилювання за класифікацією О. М. Лука. Водночас, це слово жодного разу не трапилося при характеристиці позитивного афективного стану героя. Автори використовують слова *delight, rapture, enthusiasm*, які визначено в Оксфордському словнику відповідно як “*pleasure, joy <...> felt in high degree*” [20, VIII, р. 162]; “*now esp. Ecstatic delight or joy*” [20, VIII, с. 153]; “*rapturous intensity of feeling in favour of a person, principle, cause, etc.*” [20, III, с. 216] і, таким чином, синонімічні поняттю “*furor*” у Дж. Древера.

Як бачимо, сфера афективних проявів загалом універсальна, і понятійні системи англійської та української мов збігаються.

Отже, афекти, з одного боку, є кількісно однорідними компонентами емоційної сфери, а з іншого боку – є найбільш яскравою, концентрованою формою прояву всіх емоційних реакцій, від власне емоцій (у вузькому значенні) до волевиявлень.

Афект не є специфічною формою прояву негативних емоційних станів. Це найвищий за інтенсивністю ступінь перебігу як позитивних, так і негативних емоцій.

Варто відзначити також, що стан афекту пов’язаний з яскраво вираженими фізіологічними й пантомімічними проявами. Таким станам характерна зміна ритму дихання (людина задихається, важко й переривчасто дихає) і серцевої діяльності (серце завмирає або посилено б’ється), порушення кровопостачання окремих частин організму (людина блідне або червоніє), зміна функціонування секреторних залоз (сльози, пересихання в роті або рясне слиновиділення, піт); периферичні зміни поширюються на м’язеву систему обличчя й усього тіла (міміка, жестикуляція). Виокремлюють вісім типів невербальних індикаторів емоційного стану: міміку, пантоміміку, голос, колір обличчя, особливості дихання, серцевої діяльності, функціонування секреторних залоз і температури тіла. Отже, добре відомі фахівцям нейрофізіологічні характеристики афекту проявляються у формах, доступних для спостереження без спеціальних апаратів. Ця особливість афектів дозволяє як розширити сферу вивчення власне мовленнєвих засобів позначення емоцій, так і використати більший список індикаторів (“ключів”) при відборі фактичного матеріалу.

Оскільки зовнішні прояви в міміці, пантоміміці, особливостях звучання голосу та ін. – це невід’ємні атрибути афектів, ремарки типу *Serafina’s chest is heaving violently; slamming door*

violently behind him; on the verge of attacking; in a terrible shrieking voice можуть виступати надійними критеріями відбору адекватного матеріалу.

Отже, при відборі фактичного матеріалу можна опиратися на такі індикатори стану мовця: 1) безпосередня вказівка на вид афекту: *despair, frenzy, rage, fury, terror, horror, fright, hate, hatred, spite, aversion, abhorrence, disgust, wonder, amazement, consternation, delight, rapture, ecstasy, enthusiasm*; 2) вказівка на найвищий ступінь перебігу відповідного афекту емоції: *anger overcoming him, flash of anger, genuine surprise, real fear; exasperated, overjoyed, overcome by joy, bursting with indignation*; 3) вказівка на загальний емоційний стан мовця: *excited, maddened, overwhelmed, passionate, struck, stunned; heatedly, savagely; withrising agitation*; 4) опис зовнішності мовця, що вказує на його емоційний стан: *on the verge of tears, with ecstasies mile on her face, a look of terror comes into her eyes, her face is drawn in an expression of intense suffering by memory; wide-eyed*; 5) опис особливостей міміки, пантоміміки мовця, його дій, що вказують на його емоційний стан: *frantically, mechanically, shrinking from him, shaking with intensity, smashes him across the face, shaking her fiercely*; 6) вказівка на особливості звучання голосу: *screeching, screaming, stammeringly, toneless voice, whimpering, shouting, explodingat, shriekvoice, shrilly voice, roaring, high unnatural voice, shaken voice, sobbing stifled torn sounds, crying wildly (violently, vehemently)*.

Отже, афект – це найбільш адекватний об’єкт лінгвістичних досліджень. Водночас відкритим залишається питання, як афективні стани впливають на мовленнєво-мисленнєві процеси. Крім того, стан може проявлятися по-різному. Знак перебігу афекту (позитивний або негативний) безпосередньо не пов’язаний зі змінами в роботі свідомості. Так, стан захоплення або блаженства можуть створити деформувальний вплив на процеси відтворення, викликати звуження свідомості й сприяти виникненню ступору. А сильний гнів або лють можуть зробити стимулювальний вплив на роботу свідомості. Із психофізіологічної точки зору негативні емоції можуть бути джерелом сили для кори більших півкуль головного мозку, будучи необхідним стимулом для активного життя людей. Однак, якщо негативна емоція приймає затяжний хронічний характер, порушення починає циркулювати між корою й підкорою, створюючи так зване коло, “пастку”, де підвищується й закріплюється чутливість мозку до травмувальних роздратувань [2, с. 339–342].

Не випадково в останні роки об’єктом психологічних досліджень усе частіше стають не прояви конкретних емоцій або афектів, а їхні функціональні ознаки, що характеризують поведінку людини [12]. Результати проведених досліджень дозволяють зробити висновок про те, що основним фактором, релевантним при дослідженні впливу емоційної сфери на мовлення, є вплив (деструктивний або конструктивний) афективного стану на мовленнєво-розумові процеси.

Аналіз психологічного словника Дж. Древера дозволив виокремити стани, в описі яких вказано на функціональну зміну свідомості людини:

choc – uncoordinated response elicited by a sudden stimulus for which the individual has not been prepared by immediately proceeding experience [18, с. 38];

hysteria – mental disorder characterized by dissociation, high susceptibility to auto-suggestion [18, с. 126];

shock – sudden depression of the nervous exhaustion, produced by violent emotion [18, с. 269];

stupor – a relatively unconscious and non-responsive state [18, с. 281];

trance – la condition of dissociation, characterized by< ...>automatisms in act and thought [18, с. 302].

Ці психічні стани представляють безсумнівний інтерес. По перше, виходячи з визначень Дж. Древера й визначень Оксфордського словника, можна зробити висновок про те, що вони

перекривають усі види афектів і є більш узагальненими проявами афективної сфери. З іншого боку, ці стани вказують на характер перебігу емоційного процесу – активний (hysteria, choc) або пасивний (shock, stupor, trance), безпосередньо впливаючи на механізм створення мовлення.

Аналіз авторських ремарок показав, що слово shock і його похідні використовують у двох випадках: при узагальненому позначенні крайнього порушення (1) і в більш вузькому значенні крайнього здивування (2):

Якщо слова hysteria, choc, shock і їхні похідні досить часто використовують в авторських ремарках для характеристики стану мовця, то слова stupor й trance практично не трапляються. Ці слова замінюють або термінологічними еквівалентами (apoplectic, collapsed), або характерними для розмовного мовлення невузької термінологічної специфіки визначеннями (broken, overwhelmed, stunned), або відповідним описом зовнішнього вигляду й дій героїв (her eyes shut and palm tree leaf drops from her fingers):

Розглянуті авторські ремарки, поряд з перерахованими вище, також можна включити в список індикаторів афективного стану мовця.

Отже, основою для побудови психологічної парадигми (власне лінгвістичної предикативної парадигми) обрано стани афекту, які можуть або заважати, або сприяти функціонуванню вищих психічних процесів (пам'яті, пізнавальних процесів, логічних операцій та ін.), спонукати до активних дії або пасивного стану (крайнє збудження або гальмування) і, отже, впливати на мовленнєво-мисленнєві процеси та вираження оцінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адамчук Т. В. Тематизация эмоций в тексте : (на материале современного английского языка) : дис. ... канд. филол. наук / Т. В. Адамчук. – Саранск, 1996. – 189 с.
2. Анохин П. К. Эмоции // Большая медицинская энциклопедия. 2-е изд. / П. К. Анохин – Т. 35. М. : Советская энциклопедия, 1964. – С. 339–342.
3. Гриневич Т. С. Системные отношения внутри развернутого лексико-семантического поля: (на основе анализа английских слов, выражающих гнев) / Т. С. Гриневич // Вопросы романо-германской и славянской филологии. – Минск, 1975. – С. 62–74.
4. Денисов В. Ф. Интонационная структура фраз, передающая комплекс эмоций от недовольства до ярости в английской речи: (Экспериментально фонетическое исследование) : дис. ... канд. филол. наук / В. Ф. Денисов. – М., 1973. – 185 с.
5. Жура В. В. Эмоциональный дейксис в вербальном поведении английской языковой личности: (на материале англоязычной художественной литературы) : дис. ... канд. филол. наук / В. В. Жура. – Волгоград, 2000. – 200 с.
6. Змеева Т. Е. ИмPLICITное выражение эмоций в функционально-коммуникативном аспекте: (на материале современного французского языка) : дис... канд. филол. наук / Т. Е. Змеева. – М., 1989. – 210с .
7. Краткий психологический словарь / Под. общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – М. : Изд-во полит. лит., 1985. – 431 с.
8. Леонтьев А. Н. Аффект // А. Н. Леонтьев. Большая советская энциклопедия. 3-е изд. / – 1972. – Т.2. – 456 с.
9. Лук А. Н. Эмоции и чувства / А. Н. Лук. – М. : Знание, 1972. – 78 с.
10. Малинович Ю. М. Эмоционально-экспрессивные элементы синтаксиса современного немецкого языка : дис. ... докт. филол. наук / Ю. М. Малинович. – Иркутск, 1990. – 429 с.

11. Поспелова А. Г. Возможные подходы к решению проблемы экспрессивности и эмоциональности слова и предложения А. Г. Поспелова. // Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии : Межвуз. Сб. / ЛГУ им. А. А. Жданова /– Л., 1985. – Вып. 5 : Слово и предложение в структурно-семантическом аспекте. – С. 83–90.
12. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1976.– 416с.
13. Рыбакова М. В. Эмоциональность в системе коммуникативных типов предложения : (на материале английского языка) : дис ... канд. филол. наук / М. В. Рыбакова. – М., 1985. – 167 с.
14. Сулова М. М. Синтаксические конструкции аффекта в современном английском языке: дис....канд. филол. наук / М. М. Сулова. – М., 1998. – 162 с.
15. Шаховский В.И., Жура В. В. Дейксис в сфере эмоциональной речевой деятельности // Вопросы языкознания. / В. И. Шаховский. – 2002. — №5 . – С.38–56.
16. Юдина Н. Е. К вопросу об эмоциональных конструкциях в составе диалогических единств : дис. канд. филол. наук / Н. Е. Юдина – М., 1973. – 162 с.
17. Янелюнайте С. С. Грамматические средства выражения эмотивности в тексте (современный немецкий язык) : дис.... канд. филол. наук / С. С. Янелюнайте. – М., 1985. – 174 с.
18. Drever J. A Dictionary of Psychology. – Penguin Books, 1977. — 310 p.
19. Kryk-Kastovsky B. Surprise. Surprise : The Iconicity-conventionality Scale of Emotions in The Language of Emotions: Conceptualization, Expression and Theoretical Foundation / Ed. By S.Niemer, R. Dirven, – Amsterdametc., 1997. – P. 155–169.
20. The Oxford English Dictionary on Historical Principles / Ed. by J. A. Murray. – Oxf. : Clarendon Press, 1933. – XII vol.

REFERENCES

1. Адамчук, Татьяна. “Тематизация эмоций в тексте : (на материале современного английского языка)”. Дис. канд. филол. наук, Саранск, 1996.
2. Анохин, Петр. *Эмоции*. Т 35, Большая медицинская энциклопедия. Москва: Советская энциклопедия. 1964.
3. Гриневич, Татьяна. “Системные отношения внутри развернутого лексико-семантического поля: (на основе анализа английских слов, выражающих гнев)”. *Вопросы романо-германской и славянской филологии* 1975: 62–74.
4. Денисов, Владимир. “Интонационная структура фраз, передающая комплекс эмоций от недовольства до ярости в английской речи: (Экспериментально фонетическое исследование)”. Дис. канд. филол. наук. Москва, 1973.
5. Жура, Виктория. “Эмоциональный дейксис в вербальном поведении английской языковой личности: (на материале англоязычной художественной литературы)”. Дис. канд. филол. наук. Волгоград, 2000.
6. Змеева, Татьяна. “ИмPLICITное выражение эмоций в функционально-коммуникативном аспекте: (на материале современного французского языка)”. Дис... канд. филол. наук. Москва, 1989.
7. Петровский, Артур, Михаил Ярошевский. *Краткий психологический словарь*. Москва: Изд-во полит. лит., 1985.
8. Леонтьев, Алексей. “*Большая советская энциклопедия*”. Т. 2. *Аффект*. Москва: Советская энциклопедия, 1972.
9. Лук, Александр. *Эмоции и чувства*. Москва: Знание, 1972.

10. Малинович, Юрий. “Эмоционально-экспрессивные элементы синтаксиса современного немецкого языка”. Дис. докт. филол. наук. Иркутск, 1990.
11. Пospelова, Александра. Возможные подходы к решению проблемы экспрессивности и эмоциональности слова и предложения. *Вопросы структуры английского языка в синхронии и диахронии* 5 (1985): 83–90.
12. Рубинштейн, Сергей. *Основы общей психологии*. Москва: Педагогика, 1976.
13. Рыбакова, Марина. “Эмоциональность в системе коммуникативных типов предложения: (на материале английского языка)”. Дис. канд. филол. наук. Москва, 1985.
14. Суcлова, Марина. “Синтаксические конструкции аффекта в современном английском языке”. Дис. канд. филол. наук. Москва, 1998.
15. Шаховский, Виктор, Виктория Жура. Дейксис в сфере эмоциональной речевой деятельности. *Вопросы языкознания* 5 (2002): 38–56.
16. Юдина, Наталья. “К вопросу об эмоциональных конструкциях в составе диалогических единств”. Дис. канд. филол. наук. Москва, 1973.
17. Янелюнайте, Сигита. “Грамматические средства выражения эмотивности в тексте (современный немецкий язык)”. Дис. канд. филол. наук. Москва, 1985.
18. Dreyer, J. *A Dictionary of Psychology*. New York: Penguin Books, 1977.
19. Крык-Kastovsky, B. *Suprise. Surprise : The Iconicity-conventionality Scale of Emotions in The Language of Emotions: Conceptualization, Expression and Theoretical Foundation*. Edited by S.Niemer, R. Dirven. Amsterdam etc., 1997.
20. Muray, J. *The Oxford English Dictionary on Historical Principles*. Oxford: Clarendon Press, 1933.

УДК 070-057.87:004.738.5

МОВНА ЕКСПЛІКАЦІЯ ПОНЯТЬ “ВИКЛАДАЧ” І “СТУДЕНТ” У ТЕКСТАХ СТУДЕНТСЬКОГО ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛУ

Серебрянская І. М.

*Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара
просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, Україна*

serebryanska@ukr.net

Стаття присвячена питанню трактування понять “викладач” і “студент” в українському суспільстві та їх мовної репрезентації в текстах студентського інтернет-журналу. Визначено актуальні синтаксичні моделі створення мовного образу викладача, виокремлено сучасні асоціації, пов’язані з поняттям “студент”. З’ясовано синтагматичні зв’язки вказаних номінацій.

Ключові слова: викладач, студент, мовний образ, слово, конотативне значення.

ЯЗЫКОВАЯ ЭКСПЛИКАЦИЯ ПОНЯТИЙ “ПРЕПОДАВАТЕЛЬ” И “СТУДЕНТ” В ТЕКСТАХ СТУДЕНЧЕСКОГО ИНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛА

Серебрянская И. Н.

*Днепропетровский национальный университет им. О. Гончара
просп. Гагарина, 72, г. Днепр, Украина*

Статья посвящена вопросу толкования понятий “преподаватель” и “студент” в украинском обществе и их языковой репрезентации в текстах студенческого интернет-журнала. Определены актуальные синтаксические модели создания языкового образа преподавателя, выделены современные ассоциации, связанные с понятием “студент”. Установлены синтагматические связи указанных номинаций.

Ключевые слова: преподаватель, студент, языковой образ, слово, коннотативное значение.

LANGUAGE EXPLICATION OF THE CONCEPTS “TEACHER” AND “STUDENT” IN THE TEXTS OF STUDENT INTERNET-JOURNAL

Serebrianska I. M.

*Oles Honchar Dnipropetrovsk National University
Gagarin avenue, 72, Dnipro, Ukraine*

The article deals with the interpretation of the concepts “teacher” and “student” in Ukrainian society and their linguistic realization in the texts of student press.

The aim of the study is to explore the features of the representation of the concepts “teacher” and “student” in modern language consciousness of students. The material for analysis is students’ texts of online magazine “Education and ...”.

Students in their texts model the image of an ideal teacher using a number of words of different parts of speech, among which adjectives and verbs are the most frequent. Nouns are used less frequently. The most spread characteristics of teacher is the word *ideal*, expressing students’ dreams, and the word *fair*. Such adjectives as *modern*, *wise*, *intelligent*, *demanding*, *humane*, *rigorous* are also actively used for the description of teacher. Generally, all the adjectives are positively marked.

Among the verbal characteristics of the image of teacher the most represented are: *he loves his job*, *loves and understands children and is able to interest them*. They prove that students first of all appreciate the indifferent attitude to them.

According to language assessment of teacher, his (her) comprehensive description is the following: this is a person with positive traits who works by vocation, strives to constantly improve his or her professional and human qualities, which are relevant in today’s information society.

The semantics of the word *student* in the texts of the magazine is represented by several major associations: “student is modern”, “student and work”, “student and learning”, “student and science”, “student and business”, “student and finance.”

Analyzing the language we have got the image of a modern student – on the one hand, a confident, self-sufficient individual who is able to combine study with work in order to be independent financially and to gain practical experience; on the other hand – a passive person, who is not interested in learning and can not defend himself.

Thus, studying the semantic features of the words *teacher* and *student* the conclusions are the following: modern teacher must be perfect, follow ancestral human values; while modern student, according to the view of students, is primarily to be able to adapt to life and meet the demands of society. Unfortunately, there is not the idea about the importance of human values as a part of the concept “student” in the analyzed texts.

Key words: teacher, student, language image, word, connotation.

Здавна в українській освіті ключовими фігурами навчального процесу виступають викладач і студент. За “Словником української мови”, викладач – “той, хто читає лекції, веде уроки в учбових закладах” [1, с. 407]; студент – “той, хто навчається у вищому або середньому спеціальному навчальному закладі” [2, с. 799].

Згідно з іншими джерелами, викладач – “фахівець із необхідною вищою фаховою і псих.-пед. підготовкою, який здійснює пед., навч.-виховну та організаційно-метод. роботу у профес.-технічних навч. закладах, ВНЗ різних рівнів акредитації. В. – штатна посада у профес.-технічних навч. закладах та ВНЗ” [3, с. 84]. Студент – “учень освітньої установи вищої профес. освіти” [3, с. 879]; “особа, яка залучена до формальної освітньої програми вищої освіти” [4, с. 61].

Значення аналізованих понять та їх номінацій, представлені в лексикографічних та енциклопедичних джерелах, не є вичерпними, вони доповнюються конотативними характеристиками, у тому числі й оцінними. Причому оцінка залежить від часових умов та індивідуальних рис мовця, який може виступати й учасником навчального процесу.

Проблеми сфери освіти сьогодні активно розглядаються соціологами, філософами, педагогами, психологами та іншими фахівцями. Для мовознавців цей предмет дослідження є новим. Аналіз сфери освіти через призму мовної картини світу українського народу до цього не здійснювався, чим і зумовлена актуальність нашого дослідження. Окремі спроби вивчення лексики сфери освіти здійснено у працях А. Беляєвої [5], Л. Вергун [6], О. Савчук [7].

Мета нашої наукової розвідки – з'ясувати особливості репрезентації понять “викладач” і “студент” у сучасній мовній свідомості представників студентства. Матеріалом для аналізу стали тексти студентського інтернет-журналу “Освіта та...”.

В аналізованих текстах знаходимо цілий синонімічний ряд слів на позначення людини, яка веде заняття в навчальному закладі: *учитель, викладач, педагог, наставник*. Розглядаючи семантику цих слів через їх синтагматичні зв'язки, розуміємо, що молодь хвилює не стільки питання, яким сьогодні є викладач, скільки те, яким він має бути. Студенти у своїх текстах моделюють образ ідеального педагога, застосовуючи для цього цілу низку слів різних частин мови, серед яких найчастотнішими є прикметники та дієслова. Рідше використовуються іменники. При цьому найбільш поширеними є речення, побудовані за такими синтаксичними моделями:

підмет викладач (вчитель, педагог, наставник) + дієслово-присудок має бути / має стати + іменник орудного відмінка (часто у сполученні із залежним прикметником або у складі фразеологізму, наприклад, *майстер своєї справи*) – *справжньою людиною, хорошою людиною, ерудованою людиною, неординарною особистістю, хорошим психологом, авторитетом, гуманістом, другом: ...“Ідеальний” викладач, передовсім, має бути справжньою людиною, щоб вчити людяності своїх учнів на власному прикладі, бути беззаперечним авторитетом, бути майстром своєї справи* (27.12.2012); *...Вчитель у першу чергу має бути хорошим психологом, гуманістом і просто хорошою людиною. Він має стати другом для тих, хто навчається* (31.03.2013); *Але це ще має бути неординарна особистість, ерудована людина, щоб на лекціях було й справді цікаво, щоб вирізнявся розумом і культурою* (09.06.2012);

підмет викладач (вчитель, педагог, наставник) + дієслово-присудок має бути + прикметник у формі родового відмінка – *готовим, здатним* (щось робити), *дружнім, простим, доступним, людяним, доброзичливим, самокритичним, спокійним, розумним, хитрим, терплячим, толерантним*: *Сучасний педагог має бути готовим до змін, що відбуваються в системі освіти, здатним сміливо приймати педагогічні рішення, виявляти ініціативу, творчість* (25.03.201); *Викладач має бути дружнім, простим і доступним* (20.08.2012); *Перш за все він [викладач] має бути людяним, а потім доброзичливим, самокритичним, з почуттям гумору та власної гідності, спокійним, розумним, хитрим, терплячим, толерантним, вмілим керівником* (20.08.2012);

підмет викладач (вчитель, педагог, наставник) + дієслово-присудок має + інфінітив (*працювати, любити, віддаватися, бути компетентним*): *...Викладач має працювати не заради заробітку, не для виживання чи прожитку, а для виконання своєї місії. Тому ідеальний викладач – це такий, для якого викладання – сенс життя* (09.06.2012); *Він [викладач] має максимально любити свою роботу, віддаватися на всі 100%, бути компетентним у своїй галузі* (09.06.2012);

підмет викладач (учитель, педагог, наставник) + дієслово-присудок має бути + прикметник у формі орудного відмінка та **інфінітив**: *...Наставник має бути сучасним, вміти користуватися новітніми технологіями, як на роботі, так і в повсякденному житті. Власне, учні будуть краще розуміти такого вчителя* (13.01.2012);

підмет викладач (вчитель, педагог, наставник) + дієслово-присудок повинен бути + прикметник у формі орудного відмінка – *креативним, інноваційно забезпеченим*: *...Ідеальний вчитель XXI століття повинен бути креативним, таким, який творчо підходить до навчання своєї дисципліни. Звичайно, він повинен бути інноваційно забезпеченим, щоб учні його слухали, цікавилися його предметом. Адже, не маючи таких якостей, вчителю ніколи не добитися хоч якихось результатів від своїх учнів. Такого педагога з легкістю замінить комп'ютер та глобальна мережа інтернет* (03.05.2012);

підмет викладач (вчитель, педагог, наставник) + дієслово-присудок повинен + інфінітив (іноді – у складі стійких сполучень слів, наприклад, *відповідати вимогам; іти в ногу з часом; любити; розуміти; вміти слухати; вміти аналізувати* та ін.): ...*Вчитель XXI ст. повинен відповідати вимогам дітей XXI ст., йти в ногу з часом і перш за все любити свою роботу, любити і розуміти дітей, а не тільки мріяти про великі зарплати і нарікати на те недосконале суспільство, яке ж ми самі створили* (02.08.2012); *Ідеальний вчитель, як на мене, повинен вміти подати інформацію цікаво, доступно, яскраво. Викладач повинен вміти слухати вихованців, аналізувати їх стани і стан колективу, в якому він працює* (17.08.2012); ...*Вчитель XXI століття повинен володіти і традиційними для наставників будь-яких епох якостями: любов до своєї роботи, дітей, вміння викладати / навчати, працювати в колективі тощо. Будь-який педагог зараз повинен уміти користуватися інтернетом* (13.01.2012).

Здійснений аналіз синтагматичних зв'язків слів на позначення викладача, представлених у студентських текстах, дає можливість стверджувати, що сучасний образ педагога в основному створюється за допомогою прикметників і дієслів. Найбільш частотною серед них є характеристика *ідеальний*, що висловлює мрії студентів, та *справедливий*. Активно вербалізуються також такі риси викладача: *сучасний, мудрий, розумний, вимогливий, людяний, строгий*. Зазвичай усі прикметники є позитивно конотованими, за винятком останнього, а також слів *вимогливий, хитрий*, які в контексті мисляться студентами як позитивні: ...*Більшість викладачів – це сумлінні, мудрі, вимогливі, справедливі, добрі люди* (16.03.2012); *Перш за все він [викладач] має бути людяним, а потім доброзичливим, самокритичним, з почуттям гумору та власної гідності, спокійним, розумним, хитрим, терплячим, толерантним, вмілим керівником* (20.08.2012). Крім того, для студентів важливими є якості викладача, представлені низкою інших прикметників: *адекватний, чудовий, сумлінний, добрий, доброзичливий, обізнаний у багатьох сферах життєдіяльності, готовий до змін, креативний, інноваційно забезпечений, дружній, простий, доступний, самокритичний, спокійний, терплячий, толерантний, націлений на кінцевий результат, зацікавлений у результаті, вимогливий, небайдужий до студентів, компетентний у своїй галузі*.

Серед дієслівних характеристик образу викладача найбільш представленими є такі: *любить свою роботу / справу, любить і розуміє дітей, уміє зацікавити*, – які переконують у тому, що студенти цінують передусім небайдуже ставлення до себе. Серед інших можна виділити слова, що означають:

індивідуальні риси характеру викладача: *постійно розвивається, вирізняється розумом і культурою, вміє жартувати, іде в ногу з часом;*

ступінь володіння новітніми технологіями: *вміє користуватися інтернетом, вміє користуватися новітніми технологіями;*

комунікаційні вміння викладача: *уникає шаблонів у спілкуванні, вміє слухати вихованців, вміє бачити себе збоку, викликає на діалог, проявляє розуміння до студентів, йде на компроміс;*

рівень професійних знань, умінь та навичок викладача: *уміє зацікавити; досконало володіє інформацією; уміє найнудніший предмет перетворити на цікавий; уміє подати інформацію цікаво, доступно, яскраво; прагне, щоб студенти були гарними людьми й чудовими спеціалістами; постійно оновлюється, працює над собою, вдосконалює себе; навчає жити й любити свою Батьківщину; навчає думати, вказує на помилки;*

здатність адаптуватися до потреб студентів нового покоління: *відповідає вимогам дітей XXI століття; підтримує у вихованців гідність, прагнення до самоствердження та самореалізації; лає за промахи; хвалить за успіхи; змушує учитись; наводить приклади з життя.*

Мовна оцінка викладача очима студентів передбачає всебічну характеристику: передусім це людина з позитивними рисами характеру, яка працює за покликанням, прагне постійно удосконалювати свої професійні та людські якості, необхідні в сучасному інформаційному суспільстві. Такий педагог завжди буде користуватися повагою своїх вихованців.

Семантика слова *студент* у текстах молодіжного інтернет-журналу представлена кількома основними асоціативними парами, які дають змогу створити уявлення сучасних студентів про сучасного студента. Особливої виразності цей образ набуває завдяки опозиції “студент колишній – студент нинішній”, тобто часовим мовним характеристикам, наприклад: **Колишній студент** – романтик у довгому шарфі без гроша в кишені. **Нинішній студент** – юний маклер з палаючим поглядом підростаючого менеджера середньої ланки (17.12.2011).

Асоціативне значення “студент – сучасний” репрезентовано лексичними засобами, які дають характеристику різних представників сучасної молоді, створюючи таким чином узагальнений образ сучасного студента, що поєднує в собі і результати самоідентифікації, і суспільну оцінку: *універсальний студент, беззахисна людина, морально zdegradований студент, студент – не людина*, наприклад: *У нашому випадку можна завжди все встигнути. Працюючи та навчаючись, це й знаходити вільний час для друзів, особистого життя та просто для відпочинку – це так звана нова категорія “універсальний студент”. Він може все, і, поєднуючи, отримувати максимальний ефект* (12.05.2012); *...Студент на сьогоднішній день – це юна беззахисна людина, яка має адаптуватися в нашому світі...* (31.10.2011); *Моральну деградацію, тобто крадіжки, хабарництво, здирництво ми навчилися виправдовувати маленькою зарплатою і вже спокійно пишемо про студентів-повій* (20.11.2011); *Куди поділися студенти, що мріяли, з азартом навчалися, з ентузіазмом поринали в науку і творили її?* (05.06.2012); *П’ять років в університеті я вважаю втраченими, адже ці 5 років тебе навіть людиною не рахують, ти студент* (20.09.2011).

Наступні приклади формують групу асоціацій “студент – праця” й доводять важливість для нинішнього студента матеріальної складової життя: *Останнім часом студенти стали активно працювати* (23.08.2012); *Життя працюючого студента більш зважене і відповідальне, тому і до навчання ставишся, як до роботи, яку потрібно виконати бездоганно, щоб потім знання викладачем були оцінені на відмінно* (07.10.2012); *Адже в Україні більше половини студентів працює, навчаючись. Деякі з них працюють, щоб оплатити своє навчання; інші – щоб отримати стаж роботи або заради задоволення. А дехто навчається, щоб працювати* (10.12.2011); *Щоб досягти в житті успіху, більшість студентів вирішують вести “подвійне життя”, у якому є робота і навчання* (24.10.2011). Важливість прагматичної складової поняття “студент” доводять і статистичні дані, отримані під час нашого дослідження: тематична група асоціацій “студент – праця” за кількістю зафіксованих випадків слововживання (27 %) випереджає групу “студент – навчання” (22 %).

Дібрані приклади реалізації асоціативних зв’язків “студент – навчання” демонструють нечітку мотивацію сучасного студента до навчання, а часто, на жаль, – узагалі її відсутність, наприклад: *Сьогодні студенти поділяються на тих, хто навчається для викладачів, батьків, роботи, коханого хлопця, “корочки” (диплома), задля чого завгодно, тільки не заради себе і для себе* (30.03.2013); *Студенти вступають до університету, навіть не замислюючись – навіщо* (12.07.2012); *...Часто студенти навчаються не за покликом душі, а де спроможні. Студент, який не любить свою професію, найчастіше за нею не працює* (24.03.2013); *У працюючого студента немає бажання навчатись* (15.04.2012).

Крім того, у студентських текстах представлені поодинокі приклади використання асоціацій **студент – наука**: *Жоден студент не повинен бути поза науковим життям* (20.12.2012); **студент – бізнес**: *Кожен студент повинен займатися бізнесом* (18.01.2013); **студент – фінанси**: *Коли студент відчуває фінансову незалежність, він починає забувати про те, що він все ще студент* (01.11.2012). Асоціативні зв’язки слова *студент* із працею, бізнесом та фінансами разом надають цілісної прагматичної характеристики сучасної молоді людини,

яка, за нашими лінгвістичними показниками, превалює, залишаючи позаду семантичні ознаки “навчання” й “наука”, які завжди вважалися сенсом вищої освіти. Отже, сьогодні в українському суспільстві відбувається зміна цінностей, підміна понять, зумовлена зміною пріоритетів у людських стосунках.

У процесі аналізу мовної самохарактеристики, представленої в текстах студентського інтернет-журналу, отримуємо образ сучасного студента: з одного боку, – упевненої, самодостатньої особистості, яка здатна поєднувати навчання з працею, щоб самостійно забезпечувати себе матеріально та здобувати практичний досвід; з іншого – людини пасивної, не зацікавленої навчанням, яка не може відстояти себе.

Отже, у результаті аналізу семантичних ознак слів *викладач* і *студент* доходимо таких висновків: якщо сучасний викладач має бути ідеальним, дотримуватися споконвічних людських цінностей, то сучасний студент, на думку самих студентів, має передусім вміти пристосовуватися до життя та відповідати вимогам суспільства. Про важливість людських цінностей як складової поняття “студент” в аналізованих текстах, на жаль, не йдеться.

Перспективою дослідження вважаємо вивчення семантичної структури інших слів на позначення освітніх понять у текстах українських ЗМІ.

ЛІТЕРАТУРА

1. Словник української мови : в 11 томах / [редкол. : І. К. Білодід та ін.] ; Акад. наук УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1970–1978.
2. Енциклопедія освіти / [головний ред. В. Г. Кремень] ; Акад. пед. наук України. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
3. Національний освітній глосарій : вища освіта. – 2-е вид., перероб. і доп. – [авт.-уклад. : В. М. Захарченко та ін. ; ред. В. Г. Кремень]. – К. : ТОВ «Видавничий дім “Плеяди”», 2014. – 100 с.
4. Беляєва А. В. Концепт освіта в англійській, французькій, українській та російській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.17 / Анастасія Вікторівна Беляєва. – Донецьк : Б. в., 2012. – 200 с.
5. Вергун Л. І. Перекладна взаємовідповідність англійської та української освітньої лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.16 “Перекладознавство” / Л. І. Вергун. – К., 2004. – 20 с.
6. Савчук О. Концепт освіти на шпальтах часопису «Український Голос» (Вінніпег, Канада) [Електронний ресурс] / О. Савчук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2013. – Вип. 2. – С. 170–174. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2013_2_31.
7. Студенський інтернет-журнал “Освіта та...” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.osvitata.com/>

REFERENCES

1. Slovnyk ukrainskoi movy : v 11 tomakh, 1970–1978.
2. Entsiklopediia osvity / Akad. ped. nauk Ukrainy ; holovnyi red. V. H. Kremen. – K. : Yurinkom Inter, 2008. – 1040 p.
3. Natsionalnyi osvitnyi hlosarii : vyshcha osvita / 2-e vyd., pererob. i dop. / avt.-uklad. : V. M. Zakharchenko, S. A. Kalashnikova, V. I. Luhovyi, A. V. Stavytskyi, Yu. M. Rashkevych, Zh. V. Talanova / Za red. V. H. Kremenia. – K. : TOV «Vydavnychi dim “Pleiady”», 2014. – 100 p.
4. Byelyayeva A. V. Konzept osvita v anglijskij, francuzkij, ukrajinskij ta rosijskij movah : dys. ... kand. filol. nauk : 10.02.17 / A. V. Byelyayeva. – Donetsk : B. v., 2012. – 200 p.

5. Vergun L. I. Perekladna vzayemovidpovidnist anglijskoyi ta ukrayinskoyi osvithnoyi leksyky : avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. filol. nauk : specz. 10.02.16 "Perekladoznavstvo" / L. I. Vergun. – K., 2004. – 20 p.
6. Savchuk O. Koncept osvity na shpaltah chasopysu «Ukrayinskyj Golos» (Vinnipeg, Kanada) [Electronic resource] / O. Savchuk // Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo universytetu. Seriya : Filologiya. Socialni komunikatsiyi. – 2013. – Vyp. 2. – P. 170–174. – Access : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuufilol_2013_2_31.
7. Studenstkyi internet-zhurnal "Osvita ta..." [Electronic resource]. Access : <http://www.osvitata.com/>

УДК 811.112

МОВНІ КОНТРАСТИ ЯК ЗАСОБИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В МОВНО-ХУДОЖНІЙ СИСТЕМІ В. А. ЧАБАНЕНКА

Сірик С. В., к. філол. н., доцент

*Медичний коледж Запорізького державного медичного університету
вул. Космічна, 2в, м. Запоріжжя, Україна*

siryk_svitlana@i.ua

У статті зроблено спробу проаналізувати характерні для мовотворчості Віктора Антоновича Чабаненка експресивні засоби, побудовані на контрастуванні мовних одиниць. Досліджується експресивність на ґрунті контрастування різностильових, різносистемних мовних одиниць, експресивність як результат контрастування логічно й семантично різнопланових мовних елементів, фразеологізмів. Аналізується специфіка введення мовних контрастів до семантичного контексту.

Ключові слова: мовний контраст, експресивність, ідіостиль.

ЯЗЫКОВЫЕ КОНТРАСТЫ КАК СПОСОБЫ ЭКСПРЕССИВНОСТИ В ЯЗЫКОВО-ХУДОЖЕСТВЕННОЙ СИСТЕМЕ В. А. ЧАБАНЕНКО

Сирьк С. В.

*Медицинский колледж Запорожского государственного медицинского университета
ул. Космическая, 2в, г. Запорожье, Украина*

В статье рассматриваются результаты исследования экспрессивных средств, созданных на контрасте языковых единиц. Исследуется экспрессивность на основе контраста разностилевых языковых единиц, разносистемных языковых единиц, экспрессивность как результат контраста логично и семантических разноплановых языковых элементов, фразеологизмов. Анализируется специфика ввода языковых контрастов в семантический контекст.

Ключевые слова: языковой контраст, экспрессивность, идиостиль.

LANGUAGE CONTRAST AS A MEANS EXPRESSIVITY IN LINGUISTICALLY-ART SYSTEM V. A. CHABANENKA

Siryk S. V, Candidate of Philology, Associate Professor

*Medical College Zaporizhzhya State Medical University
Kosmichna str., 2v, Zaporizhzhya, Ukraine*

In article is made attempt to analyse characteristic for linguistic creativity Viktor Antonovich Chabanenko expressive means, are constructed on contrasting language units. Objective of article is identify and analysis of features poetic individual style known linguist and writer V. A. Chabanenko, in particular researches of use in language work of the artist emotionally-expressive lexicon, constructed on the contrast of different styles, different system language units, logically and semantically diverse linguistic elements, phraseological units, finding-out its expressive potential.

The analysis of poems of poetic collections of V. A. Chabanenka "Orataniya", "the Cathedral of my soul", "In an eternal duel", "On a visit at your youth" allows speaking about wide use by the author expressive on the basis of contrast different styles of language units. The given contrast is shown in opposition, comparison and collision

different styles and logically, semantically and structurally diverse linguistic elements, the combining different styles elements in structure of one offer creates expression powerful force.

By the author are used as continuous and are dismembered different styles contrasts.

A different style contrast stylistically and structurally connects the text, expands its emotional palette, sates with its lexico-semantic shades.

The analysis of poetic works of V. A. Chabanenka has shown, that the artist, according to the creative plan actively enters into a fabric of the poetic text contrast different system elements: elements of the Ukrainian literary language with elements of other systems: with elements Ukrainian territorial, social dialects, with elements of foreign languages.

Expressive-stylistic effects, created by such collisions, comparisons or oppositions are extremely varied and picturesque.

The researcher and the expert on language Victor Antonovich actively uses in poetic works contrasting logically and semantically diverse linguistic elements. And this, unexpected for the reader of collision of words, word-combinations, that belonging to different logical planes, makes the poetry original, stylistically expressive and emotionally strained. Such contrasts the author creates philosophical and pathos, festive, humorous, sarcastically satirical shades.

One of the favorite methods of contrast V. A. Chabanenka is collision specific with abstract, which makes an especially strong impression upon the reader.

Expression, engendering logically and semantically diverse collisions the known explorer of stylistics often strengthens amplification or gradation of contrasting elements.

Often she amplifies at the author rhyme.

For linguistic creativity V. A. Chabanenka is often used are expressive contrasts, that are based on a complex interlacing and clashes logically diverse logically diverse semantic and stylistic shades.

For idiostyle famous collector and explorer living national language is characteristic active introduction in poetic works of phraseological units which in themselves is a source of expressive potential.

Linguistic contrasts of poetic works of V. A. Chabanenka - product of his linguistic creativity, stylistically strong and defined a high intellectual level.

The real master of an art word V. A. Chabanenko in his works addresses to the thoughtful reader-patriot.

Key words: linguistic contrast, expressiveness, idiostyle.

Стаття продовжує цикл публікацій, присвячених поетичній мовотворчості вченого і письменника В. А. Чабаненка, його новаторству в пошуку незвичних форм, образів, вмінню експериментувати з поетичною мовою, розширенню словесної палітри за рахунок виражально-зображальних, експресивних засобів української мови.

Метою статті є виявлення та аналіз особливостей поетичного ідіостилію відомого мовознавця та поета В. А. Чабаненка, зокрема дослідження використання в мовотворчості митця емоційно-експресивної лексики, експресивності, побудованої на контрастуванні різностильових, різносистемних мовних одиниць, логічно й семантично різнопланових мовних елементів, фразеологізмів, з'ясування експресивного потенціалу цих одиниць.

Започаткована працями видатного мовознавця О. О. Потебні, порівняно молода галузь українського мовознавства – лінгвостилістика привертала увагу багатьох учених. Вагомий внесок у її розбудову зробили Л. А. Булаховський, В. С. Ващенко, С. Я. Єрмоленко, М. А. Жовтобрюх, А. П. Коваль, В. М. Русанівський, І. Г. Чередниченко, В. А. Чабаненко та інші науковці.

Виразність є можливою завдяки структурній організації української мови. Експресивність “знаходить собі опору в контрастуванні, варіюванні та нормалізації мовних одиниць” [1, с. 13]. Наявність у мові контрастних елементів спричинена історичним розвитком мови, системністю мовних явищ, є водночас формою взаємозв'язку мовних елементів. Існуючи об'єктивно в мові, мовні контрасти використовуються мовцями суб'єктивно. Проблема мовних контрастів цікавила багатьох дослідників. Мовні контрасти і мовленнєва експресія докладно розглянуті професором В. А. Чабаненком у науковій праці “Стилістика експресивних засобів української мови”. Видатний учений не лише здійснив аналіз виражально-зображальних, експресивних засобів української мови у зв'язку з тими основами, на яких вони виникають у мовленнєвій практиці людини, але як митець сам надзвичайно віртуозно володів “одним із могутніших способів поетичного малювання” [1, с. 15].

Дослідження віршів поетичних збірок В. А. Чабаненка “Оратанія”, “Собор душі моєї”, “У вічному двобої”, “В гостях у юності твоєї” дає змогу говорити про широке використання автором протиставлення, зіставлення та зіткнення різностильових і логічно, семантично та структурно різнопланових лексичних одиниць з метою створення експресії потужної сили.

Поєднання різностильових елементів у складі одного речення створює експресію потужної сили. Характерною ознакою мовотворчості В. А. Чабаненка є зіставлення чи протиставлення поетичних і розмовно-просторічних елементів: *Дядьку Сонце, дайте злата: Женихатися охота!* [2, с. 59]¹; конфесійної та розмовно-просторічної лексики: *Я до Божої никну стопи: Серце вдячності повне по вінця За широкий Дніпро, за роздольні степи, За судьбу орія-українця* [2, с. 7]; термінологічних та розмовно-просторічних елементів: *Побуваю у всіх я світах, Всі орбіти космічні спізнаю – Заячу-застогну, мов поранений птах, Але ні, серед зір не сконаю!* [2, с. 7]; офіційно-ділових та розмовно-просторічних елементів: *Називають нас бюрократами Ми – флюгери іржаві, Підмога державі. Зримо ми рай згори. Дери! Бери!..* [3, с. 47]²; публіцистичних та розмовно-просторічних елементів: *Мені ж усе здається, Що кров то, кров то лється З великої руїни, Із серця України В помийницю прогресу. (Прогресу?!)* [3, с. 52]; поетичних елементів із термінологічними: *Вирує степ наш яворовий – Вкраїни вічний космодром* [2, с. 8]; *Розгін космічної доби – І велич тихо-соборова!* [2, с. 17]; термінологічних, поетичних та розмовно-просторічних елементів: *Нейтронний Космос пильно загляда У наші збасаврючені обличчя* [2, с. 39]; термінологічної та конфесійної лексики: *Прийде час – я здіймусь, полечу У безмір'я високо-високо, Та тебе, як маяк, як вівтарну свічу, Пильнуватиме скрізь моє око* [2, с. 7].

Такі поєднання використовуються автором, звісно, не випадково, а з метою змалювання багатогранності буття, нашої відповідальності за все, що відбувається. Поетом використовуються як суцільні, так і розчленовані різностильові контрасти. Різностильовий контраст стилістично і структурно з'єднує текст, розширює його емоційну палітру, насичує його лексико-семантичними відтінками.

Аналіз поетичних творів В. А. Чабаненка показав, що митець, відповідно до творчого задуму, активно вводить у тканину віршованого тексту контрастування різносистемних елементів: елементів української літературної мови з елементами інших систем. З елементами українських територіальних діалектів: *Стріла Галя тітку Пріську: – Не забудьте ж про підписку!.. – Що ти! Що ти!.. Не забуду!.. Бо яким же бісом буду Загортать харчі Хведоту, Як ітиме на роботу?!* [3, с. 53]. З елементами соціальних діалектів: *На здивоване сонце плюють І на діву страмотнії похвалки гонять* [2, с. 11]. З елементами іноземних мов та оказіоналізмами: *У Брехію намітили турне І ждуть, що деспот їм хоч кісточку обгризти З помийниці межі очі штурне* [3, с. 50]. Експресивно-стилістичні ефекти, створювані такими зіткненнями, зіставленнями чи протиставленнями надзвичайно різноманітні і колоритні.

Дослідник і знавець мови Віктор Антонович активно використовує у віршованих творах контрастування логічно і семантично різнопланових мовних елементів. І це, несподіване для читача зіткнення слів, словосполучень, що належать до різних логічних площин, робить поезію оригінальною, стилістично виразною та емоційно напруженою. Такими контрастами автор створює філософсько-пафосні, урочисті відтінки: *У Всесвіті – розгойданій Часом колиці – Лежить Тримільярднорічна пестунка Сонця – Голубоока Земля* [3, с. 36]. Гумористичні відтінки: *Ми славим Моцарта й Монюшка, Співаєм “Мішку” та “Андрюшку”* [3, с. 46]. Саркастично-сатиричні відтінки: *Не на Голготу, не для страти, А для всесвітньої хули Царями скоплені кастрати В гарем московський повели Пояничарену Вкраїну* [3, с. 36].

¹ Цитовано за виданням: Віктор Чабаненко. Оратанія. Поезії. – Запоріжжя, 2004. – 70 с.

² Цитовано за виданням: Чабаненко В. Собор душі моєї: Поезії, поетичні переклади. - Запоріжжя, 1998. – 96 с.

Одним із улюблених прийомів контрастування у В. А. Чабаненка є зіткнення конкретного з абстрактним, що справляє особливо сильне враження на читача. *Пропащий син, що в серці не зберіг Отця свого напутнє добре слово, Що зайдою ступа дурноголово На зчовганий чужий йому поріг* [3, с. 17]. Експресію, породжувану логічно і семантично різноплановим зіткненням, відомий дослідник стилістики часто підсилює ампліфікацією або градацією контрастуючих елементів. Часто вона підсилюється в автора супровідною антонімізацією, римою. *Палаці зводимо, світлиці, Суди, казарми і в'язниці* [3, с. 45]. *Там – келих щастя повен вищерт, А тут – нещастя, мука, смерть* [2, с. 52].

Інколи при передачі неочікуваного, на який, здавалося б, ніхто не сподівався, результату, у вислові із семантично різноплановими складниками митець використовує три крапки, які передують нелогічному елементові, що змушує читача звернути на нього особливу увагу. *Я їхав до Львова і думав: побачу Тут стан українства, фортецю з фортець... Приїхав – побачив... кошару добрячу Й отару покірних, незрячих овець* [4, с. 48]³.

Завдяки своєму неперевершеному відчуттю мови, В. А. Чабаненко надзвичайно скрупульозно та влучно добирає лексику. У логічно різнопланові відношення у його поетичних творах вступають не лише слова-загальні назви, а й власні, зокрема топоніми та антропоніми. При цьому амплітуда стилістичних відтінків коливається від урочистості, романтичності, піднесеності до іронії, гумору, пародійності, сатири. Для поезій досліджуваних збірок характерне зіставлення, протиставлення топонімів (ойконімів, гідронімів, оронімів). Ці назви у ліриці набувають символічного звучання. Серед них як сучасні назви, так і стародавні найменування: *Ой Оратаніє, Ти над Росавою Сіяла славою, Коли за Ічнею Була ще ніч* [2, с. 6]; *Тієї осені помер Великий Луг, Пішла на дно сплюндрована Гілея...* [2, с. 27]. Визнаний митець слова В. А. Чабаненко часто вдається до зіставлення топонімів та теонімів: *Під ясным ликом Світовіда, Що все горить – і не згора, Цілує волю Припонтида Вустами сивого Дніпра* [2, с. 8]. Для ідіостилю В. А. Чабаненка властивим є активне зіставлення топонімів та антропонімів, що мають для України символічне значення: *Стоять на Хортиці дуби, Неначе вої Святослава* [2, с. 16].

Відомий мовознавець досить активно залучає зіставлення, протиставлення власних назв відомих історичних, культурних діячів із назвами загальними. Причому таке протиставлення антропонімів, різних у хронологічно-історичному плані, які символізують шляхетність, боротьбу за незалежність, прогрес, звитягу, лексемам-загальним назвам, що є символами зла, підлості, нищості. Автор навмисне не називає їхніх імен, бо вони на це не заслуговують: *Вже мужів пізнаю, що попереду нього ступають: Кий, Гатило, а то Святослав, Морозенко, Богун і Хмельницький, Кальницьевський Петро і Шевченко Тарас, А за ними – ще сотні лицарства!* [2, с. 11]. *Наближається набрід якийсь навісний, І ведуть його хижі потвори* [2, с. 11].

Мовотворчості В. А. Чабаненка властиве подання розгорнутих антонімічних полотен, для яких притаманне протиставлення урочисто забарвлених лексем символічного значення лексемам зниженого плану: *Дивиться діва на захід, туди, Звідки рушення йде многолюдне, врочисте... Зі сходу вже інший похід Наближається набрід якийсь навісний* [2, с. 10]. У контрастному протиставленні змальовано і закінчення проходження: *З даліни прибули – і пішли в даліну, – Тільки спомин та мрія в тумані* [2, с. 11]; *Дикий натовп пройшов і пощез, – Тільки вовк десь завив сумовито...* [2, с. 12].

Оригінально використовуються автором у поезії зіставлення власних назв відомих історичних постатей, біблійних власних назв та загальних найменувань: *На ньому тризуб золотий І серп, і плуг, і срібні чаши. Ні гот, ні Мешех, ні Батий Не владні взять клейноди наші!* [2, с. 9].

³ Цитовано за виданням: Чабаненко В. У вічному двобої: Поезії, поетичні переклади. – Запоріжжя, 2000. – 100 с.

Для змалювання трагічності всесвітньої історії автором використано протиставлення антропонімів з різним символіко-семантичним наповненням: *Німує атомом заглушений Бетховен. Хрестами судними покрили Землю Лінчі. ... Каліки дьогтем підквацьовують да Вінчі. По торгах Юди совість рознесли. Ейнштейна мозок знюхали осли, Лакузи брехнями споганили Тараса...* [3, с. 27].

Часто використовуються в поезії топоніми-символи трагічних подій всесвітньої історії, які автор, для надання їм узагальненого значення 'місця страти борців зі злом', вживає у множинній формі: *Якби нараз воскресли всі пророки, Оті, що їх потоплено у Тібрах, Оті, що їх замучено в Сибірах, Оті, що їх спалили в Орлеанах, Оті, що їх убили в Колізеях, Оті, що їх струїли в Бухенвальдах!* [4, с. 10].

Змальовуючи нашу величну і трагічну історію, підкреслюючи непереможність нашого народу, В. А. Чабаненко уводить у канву віршованого твору гідроніми, які є символами різних частин України, окрім того, використовує старовинну назву Чорного моря: *Аж поки Дніпр з Десною не обнявся Й не злився з Бугом, Доном і Дунаєм. І покотились грізно морем Руським Могутні хвилі помсти і розплати* [4, с. 13].

Для змалювання і донесення до читача власної громадянської позиції митець практикує зіставлення біблійних топонімів та історичних антропонімів: *Щодень мене ти зводиш на Голготу, У жертву кидаєш Пилатові-одчаю* [3, с. 24]

Надзвичайно цікавими є розлогі конструкції зіставлень топонімів, що символізують трагічні сторінки історії України. Ці лексеми подаються автором у словосполученні із дієсловами-синонімами, що надає вислову потужної експресії: *Тужу у Кодні, плачу в Берестечку, Квилю у Крутах, млію у Полтаві, Кроплю сльозами Канів і Батурин. В Чорнобилі й на Тузлі проклинаю Запроданців... Болять мені Пороги й Луг Великий, Затоплені-замулені болотом, І Хортиця болить мені стражденна, Поранена, обснована дротами* [2, с. 19].

Для мовотворчості В. А. Чабаненка притаманне активне вживання експресивних контрастів, що ґрунтуються на складному переплетенні і зіткненні логічно різнопланових семантико-стилістичних відтінків. У межах окремого слова такі контрасти зумовлені нелогічним зіткненням семантики негативного емоційного плану з пестливістю, що забезпечується відповідними суфіксами. Таке, здавалося б, протиприродне поєднання створює потужний стилістичний ефект. Ці внутрішні контрастні утворення притаманні для української народної творчості, а отже, віршовані рядки поезій автора сприймаються як фольклорні: *Ой моренько, ой горенько! Ой, кароньки з-за хмароньки! За мученьку-розпученьку* [2, с. 22]; *Поламанії рученьки Від горенька-розпученьки* [5, с. 18]⁴.

Для ідіостилію відомого збирача і дослідника живої народної мови притаманне активне введення до віршованих творів фразеологізмів, які самі по собі є джерелом експресивного потенціалу. В. А. Чабаненко досить часто використовує зміну форми та експресивно-стилістичних якостей відомого фразеологізму, яка здійснюється шляхом розширення його за рахунок нових лексичних компонентів, що зумовлюються логіко-структурними умовами контексту: *Мені не соромно дивитись У мамині очі...* [3, с. 18]; *Не ятри, батьку, мої старі рани* [2, с. 14]; *А ти мерцій утяв Поему, Приклавши сіль до свіжих ран* [3, с. 38]; *Сміятись будем ще й на кутні* [3, с. 46]; *У Сірка очей ми позичили; Деримо горла й хижі ротуки, Наїдаємо все животики* [3, с. 47].

З метою посилення виразності мовлення автор вдається до свідомого відхилення від нормативної форми фразеологізму. Найчастіше замість одних, узвичаєних, складників фразеологізму підставляє інші, нові, незвичні: *З усіх уміючи дери, Не вішай, брате, вуха!* [3, с. 48]; *Питаєш: "Совість?" ...За нею біс нехай зітха, – Продай за три копійки!* [3, с. 48]; *Заплющ на все очиці* [3, с. 48].

⁴ Цитовано за виданням: Чабаненко В. В гостях у юності твоєї: Поезії, поетичні переклади. – Запоріжжя, 1999. – 42 с.

У поетичній мовотворчості В. А. Чабаненка фразеологізми використовуються з різними стилістичними настановами. Вони є потужним контрастним джерелом у віршованому творі, посилюють образність, похваляють виклад, створюють відповідний колорит, служать засобом стилізації під усну розповідь, мовної характеристики героїв. Нерідко вони є виразним композиційним компонентом твору: починають твір або окремі частини його, чітко формулюють основну думку, ідею твору; закінчуючи твір, містять висновки.

Отже, контрасти, створені В. А. Чабаненком у віршах збірок поезій “Оратанія”, “Собор душі моєї”, “У вічному двобої”, “В гостях у юності твоєї”, ґрунтуються на протиставленні, зіставленні різностильових різносистемних і логічно, семантично та структурно-різнопланових одиниць. Важливу роль у поетичній мовотворчості митця відіграють комбіновані контрасти, що контрастують водночас за кількома ознаками. Лінгвостилістичний контраст не лише виступає джерелом експресії, а є фактором, що сприяє структурній монолітності та чіткості речення, впливає на структурну й естетичну функцію мовлення. Контрасти розраховані на творче мислення того, хто сприймає поетичні твори. Використані автором з лінгвостилістичною метою, створені за допомогою контрастування різностильових слів контрасти мають експресивність надзвичайної потужної сили. За допомогою контрастів автор створює експресію урочистості, іронії, сарказму. Лінгвостилістичні контрасти поетичних творів В. А. Чабаненка – продукт його мовотворчості, стилістично вагомі та визначаються високим інтелектуальним рівнем. Справжній майстер художнього слова В. А. Чабаненко у своїх творах звертається до вдумливого читача-патріота. Лінгвостилістика контрастів залежить від майстерності автора, відбиває тонкі і складні нюанси авторського стилю, його художньої манери. Показово, що експресивний контраст здатний наснажити художній текст, зцементувати не лише уривок, а й увесь художній твір. Лінгвостилістичні контрасти роблять мовну систему мобільною, спричиняють її розвиток. Вони є тими факторами, що впливають на розвиток і збагачення експресивних засобів сучасної української загальнонародної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чабаненко В. А. Стилістика експресивних засобів української мови : [монографія] / Чабаненко Віктор Антонович. - Запоріжжя : Запорізький державний університет, 2002. – 351 с.
2. Чабаненко В. Оратанія : [поезії] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя : Стат і К°, 2004. – 70 с.
3. Чабаненко В. Собор душі моєї : [поезії, поетичні переклади] / Чабаненко Віктор Антонович. - Запоріжжя : ТОВ Альтернатива, 1998. – 96 с.
4. Чабаненко В. У вічному двобої : [поезії, поетичні переклади] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя : Стат і К°, 2000. – 100 с.
5. Чабаненко В. В гостях у юності твоєї : [поезії, поетичні переклади] / Чабаненко Віктор Антонович. – Запоріжжя : Стат і К°, 1999. – 42 с.

REFERENCES

1. Чабаненко, Віктор. Стилістика експресивних засобів української мови. Запоріжжя: ЗДУ, 2002.
2. Чабаненко, Віктор. Оратанія: Поезії. Запоріжжя: Стат і К°, 2004.
3. Чабаненко, Віктор. Собор душі моєї: Поезії. Поетичні переклади. Запоріжжя: ТОВ Альтернатива, 1998.
4. Чабаненко, Віктор. У вічному двобої: Поезії. Поетичні переклади. Запоріжжя: Стат і К°, 2000.
5. Чабаненко, Віктор. В гостях у юності твоєї: Поезії. Поетичні переклади. Запоріжжя: Стат і К°, 1999.

АБСТРАКТНІ ІМЕННИКИ НА -ЬВА, -ОВА У СЛОВОТВІРНІЙ СИСТЕМІ ПРАСЛОВ'ЯНСЬКОЇ МОВИ

Сіроштан Т. В., к. філол. н., докторант

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

tanyasiroshtan@ukr.net

У статті досліджується словотвірна структура абстрактних іменників із суфіксами **-ьва, -ова** на матеріалі праслов'янської мови, з'ясовуються особливості їхньої мотивації та визначається продуктивність лексико-словотвірних типів. Аналізовані деривати найчастіше утворюються від дієслівних (із загальним значенням 'опредметнена дія'), рідше – від прикметникових основ ('узагальнена ознака, якість'). Вивчення специфіки словотворення абстрактів дописемного періоду дає важливий матеріал для розуміння будови й функціонування таких слів у дериваційній системі української мови.

Ключові слова: абстракт, дериват, словотвірний формант, суфікс, мотивувальна основа, лексико-словотвірний тип.

АБСТРАКТНЫЕ ИМЕНА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ НА -ЬВА, -ОВА В СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СИСТЕМЕ ПРАСЛАВЯНСКОГО ЯЗЫКА

Сероштан Т. В., к. філол. н., докторант

*Запорожский национальный университет
ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина*

В статье исследуется словообразовательная структура абстрактных имен существительных с суффиксами **-ьва, -ова** на материале праславянского языка, выясняются особенности их мотивации и определяется продуктивность лексико-словообразовательных типов. Анализируемые дериваты наиболее часто образуются от глагольных основ (с общим значением 'отвлеченное действие'), реже – от имен прилагательных ('отвлеченный признак, качество'). Изучение специфики словообразования абстрактов дописьменного периода дает важный материал для понимания строения и функционирования таких слов в деривационной системе украинского языка.

Ключевые слова: абстракт, дериват, словообразовательный формант, суффикс, мотивирующая основа, лексико-словообразовательный тип.

THE ABSTRACT NOUNS WITH SUFFIXES -ЬВА, -ОВА IN THE WORD-BUILDING SYSTEM OF THE OLD SLAVONIC LANGUAGE

Siroshtan T. V.

*Zaporizhzhya National University
Zhukovsky str., 66, Zaporozhye, Ukraine*

The article studies abstract nouns denoting mental categories, posture, mind, define various generic concepts, generalize generalized concepts, indicate quality and acts, processes and conditions, properties, characteristics, temporal and spatial realities etc. They may express different degrees of intensity of the abstract and approach to specific nouns by its meaning. These names point also the appropriate grammatical categories of abstraction due to usage of only specific word-forming suffixes and absence of the plural category.

The relevance of this research is based on the fact that the Old Slavonic language throughout its history created its own vocabulary of abstract terms, so the study of the word-building structure of the abstracts provides important material for understanding such words' structure and functioning in the derivative system of the Ukrainian language. Suffixes **-ьва, -ова** were formed as a result of integration of Indo-European origin formant **-ba** and bases of primary abstracts with thematic suffixes **-a-** or **-o-**.

Verbal derivatives have main meaning "substantive action" and have structures that occupy an intermediate position between the verb and noun. They combine several word-forming types with more specific semantics: the nominations of people's deeds (**bornьba, *darьba, *dělityьba, *kradьba, *strělьba*), the names of generalized acts performed by a person, animal or elemental forces of nature (**godyьba, *kuryьba, *kviьba, *ličьba, *nagodyьba*), the nominations of thought processes and their speech implementation (**božьba, *ganьba, *grozьba, *lajьba, *žaloba*), the names of agricultural operations, industrial processes (**berьba, *gordьba, *kosityьba, *krasьba, *oryьba*), the nominations of the internal condition, mood, feeling person (**l'utyьba, *nadьba, *něžьba*), the names of actions that

occur between people and indicate their relationship (**družьba*, **galyba*, **mirьba*), time concepts (**berьba*, **gostьba*, **linьba*), the names of movements (**ходьба*, **лазьба*), of workflow (**мытьба*, **носьба*).

Adjective abstracts include the presence of an object's properties, called by denotative word, or the state, pointed by denotative adjective. In the Old Slavonic language they represented a small number of different word-forming meanings: the names of feelings, moods, internal human condition (**гьrdoba*, **lěnoba*, **zьloba*), the nominations of the physical condition of human, his appearance (**xudoba*, **lьgoba*, **mьdьloba*), the names of generalized signs in color (**běloba*, **blědoba*, **črnoba*).

Substantive derivatives in the Old Slavonic language do not form a distinct wordbuilding types (**gnusoba*, **lěkoba*).

In the Old Slavonic language formants **-ьба**, **-оба** showed activity in the creation of abstract names from verb and less often from adjective bases. Studying the history of abstracts' word-forming types of the next stages of development of the Ukrainian language is the prospect of further investigation, so as it will display the features of formation of Ukrainian noun's word-building system and of the ordering of its elements.

Key words: abstract, derivative, word-building formant, suffix, denotative base, word-forming type.

У сучасному мовознавстві абстрактними вважають іменники, які позначають розумові категорії, стан, психіку, називають різні родові поняття, узагальнюють уже узагальнені поняття, вказують на якості та дії, процеси й стани, на властивості, ознаки, часові й просторові реалії тощо. Вони можуть виражати різний ступінь інтенсивності абстрактного і своїм значенням наближатися до конкретних іменників [2, с. 31–32]. Ці найменування “засвідчують і відповідне граматичне вираження категорії абстрактності, за допомогою властивих лише їм словотворчих суфіксів і відсутності категорії множини” [4, с. 29].

Абстрактна лексика неодноразово привертала увагу вітчизняних і зарубіжних науковців, зокрема Н. Медведовської, О. Микитюк, В. Німчука, Л. Полюги, Л. Попової, В. Сташайтене, Н. Томи, І. Чепіги та ін. Особливості словотворення абстрактів окремих тематичних груп різних етапів розвитку слов'янських мов висвітлені у працях С. Бевзенка, П. Білоусенка, М. Войтили-Свержовської, Л. Гумецької, В. Ірещука, однак особливості дериваційної структури абстрактних назв дописемного періоду з суфіксами **-ьба**, **-оба** не були предметом спеціального дослідження. Це зумовлює актуальність розвідки, адже “праслов'янська мова протягом своєї історії створила власний словник абстрактних термінів” [1, с. 528] і вивчення словотвірної структури абстрактів дає важливий матеріал для розуміння будови й функціонування таких слів у дериваційній системі української мови.

Суфікси **-ьба**, **-оба**, на думку дослідників, виникли в результаті нашарування праїноєвропейського за походженням форманта **-ба** на основи первинних абстрактів на **-ь-** або **-о-** [5, с. 62]. У словотвірній системі праслов'янської мови зафіксовано переважно віддієслівні, рідше – відприкметникові похідні на **-ьба**, **-оба** з абстрактною семантикою.

1. Для творення численних **девербативів** використовується переважно формант **-ьба**. Такі похідні мають основне значення ‘опредметнена дія’ та є структурами, які посідають проміжне місце між дієсловом і номеном [6, с. 25]. Вони об'єднуються в кілька лексико-словотвірних типів із більш конкретною семантикою.

1.1. Назви вчинків людей у суспільстві й побуті становлять значну частину абстрактів праслов'янської мови: **bornьba* (ЭССЯ 2 209, Sławski I 327) ‘захист, оборона’ мотивується дієсловом **borniti*; **borьba* (ЭССЯ 2 218, Sławski I 337) ‘боротьба; битва; бій’ від **borti*; **darьba* (ЭССЯ 4 192) ‘дар, подарунок; талант; дарування’ від дієслова **dariti*; **dělitiьba* (ЭССЯ 4 234, Sławski III 138) ‘розподіл (майна); ділення на частини’ (**děliti*); **dělьba* (ЭССЯ 5 210, Sławski III 146, ЕСУМ II 90) ‘розподіл (спадку, добичі); ділення, розкладання на частини’ (**děliti*); **ědьba* (ЭССЯ 6 48) ‘споживання їжі’ (**ěsti*); **godьba* (192) ‘угода; вдалий випадок’ (**goditi* ‘домовлятися, погоджуватися’); **gostьba* (ЭССЯ 7 68, Sławski I 61) ‘пригощання, перебування у гостях, гостювання’ (**gostiti*); **kolьba* (ЭССЯ 10 166) ‘сварка, сутичка’ (**koliti*, **kolti* ‘колоти’); **kradьba* (12 85) ‘крадіжка, злочинство’ від **krasti*, **krado*, пор. також **kradjьba* (84) з аналогічним значенням; **ložьba* (16 128) ‘парі; заклад’ мотивується дієсловом **ložiti* ‘класти; закладатися’; **lьstьba* (17 99) ‘лестоші, обман, хитрість’ від **lьstiti* (*se*) ‘лестити’; **mudьba* (20 169) ‘зволікання, затримка’ (**muditi* ‘зволікати, затримуватися’); **načьba* (21 230) ‘пригощання’ (**načiti* ‘пригощати’); **narędьba*

(22 245) ‘наказ, розпорядження’ (**naręditi* ‘розпорядитися; довести до ладу’); **obdarьba* (26 147) первинно – назва дії з подальшою конкретизацією значення ‘весільні подарунки’ від **obdariti* ‘обдарувати’; **obžеньba* (31 239) ‘одруження’ (**obženiti* ‘одружити’); **služьba* (Sławski I 61, ЕСУМ V 309) ‘служіння’ (**služiti* ‘служити’); **strělьba* (Sławski I 62, ЕСУМ V 444) ‘стріляння’ мотивується дієсловом **strěliti* ‘стріляти’; **dlžьba* (Sławski III 241) ‘борг, заборгованість’ від **dlžiti*.

1.2. Іменники на позначення узагальненої дії, яку виконує людина, тварина або стихійні сили природи: **cělьba* (ЭССЯ 3 181) ‘зцілення’ (**cěliti*); **gōdьba* (ЭССЯ 7 81, ЕСУМ I 613) ‘гудіння, гул; музика’ мотивується дієсловом **gōdēti*, **gōditi* ‘гудіти’, пор. більш конкретизоване значення у Ф. Славського **gōdьba* (Sławski I 61) ‘грання на музичному інструменті’ від **gōdō*, **gōsti* ‘грати на інструменті’; **kurьba* (ЭССЯ 13 133) ‘куріння, хурделиця’ (**kuriti* ‘пилити, порошокити, диміти’); **kvilьba* (167) ‘плач, крик, писк’ (**kviliti* ‘жалісно плакати, скиглити’); **lyžьba* (14 167) ‘лежання’ (**ležati*); **ličьba* (15 83) ‘краса, миловидність’ (**ličiti* ‘личити, підходити’); **ličьba* (83) ‘знамення, ознака, оголошення, оповіщення’ (**ličiti* ‘оголошувати, повідомляти’); **litьba* (159) ‘вилив; багатоденний сильний дощ; злива’ (**liti*); **lōčьba* (ЭССЯ 16 134, ЕСУМ III 315) ‘розкол; розділення, розкладання’ від **lōčiti* ‘гнути, згинати, вигинати’; **nagodьba* (ЭССЯ 22 42, ЕСУМ IV 20) ‘подія, випадок’ мотивується дієсловом **nagoditi* ‘статися, трапитися, вчасно з’явитися’; **orzporędьba* (ЭССЯ 34 142) ‘розпорядок; розташування, порядок’ (**orzporęditi* ‘вказати; розташувати’).

До цього ж лексико-словотвірного типу варто віднести іменник **očьba* (32 17) ‘людина висока на зріст’ з первинним значенням дії від дієслова **očiti* – ‘те, на що дивляться; те, чому дивуються’.

1.3. Найменування розумових процесів та їх мовленнєвого виявлення, тобто абстракти з вторинним значенням ‘слова, вислови, пов’язані з певними діями’: **božьba* (ЭССЯ 2 228, Sławski I 344, ЕСУМ I 219) ‘присягання іменем бога’ від **božiti se*; **ganьba* (ЭССЯ 6 100, ЕСУМ I 467) ‘сором; несхвалення’ (**ganiti* ‘сварити, ображати’); **grozьba* (ЭССЯ 7 143, ЕСУМ I 600) ‘погроза, залякування’ (**groziti*); **xvalьba* (ЭССЯ 8 120, ЕСУМ VI 162) ‘хвальба, вихваляння’ (**xvaliti*); **karьba* (ЭССЯ 9 154) ‘сварка, розбрат’ (**kariti* ‘засмучувати; дорікати’); **korьba* (11 128) ‘докір; сварка’ (**koriti* ‘докоряти, дорікати’); **kudьba* (13 84) ‘наклеп, засудження’ (**kuditi* ‘засуджувати, дорікати’); **lajьba* (14 21) ‘лайка’ мотивується дієсловом **lajati*; **modlьba* (ЭССЯ 19 94, ЕСУМ III 501) ‘прохання, мольба; молитва’ від **modliti* ‘благати’; **obsōdьba* (ЭССЯ 30 22) ‘обговорення’ (**obsōditi*); **obtōžьba* (ЭССЯ 30 199) ‘звинувачення’ (**obtōžiti* ‘подати скаргу’); **orzsōdьba* (34 293) ‘міркування, розмірковування’ (**orzsōditi* ‘розмірковувати, вирішити’); **žaloba* (Sławski I 61, ЕСУМ II 186) ‘нарікання, жаль, скарга’ від **žaliti(se)* ‘жалітися, скаржитися’.

1.4. Назви сільськогосподарських дій, виробничих процесів, різних дій у тваринництві: **berьba* (ЭССЯ 1 200, Sławski I 215) ‘збір, прибирання (плодів)’ (**berati*); **gordьba* (ЭССЯ 7 38, ЕСУМ I 571) ‘будування’ (**gorditi* ‘городити, загороджувати’); **kositьba* (ЭССЯ 11 143) ‘косіння’ (**kositi*); **kosьba* (181) ‘косіння’ (**kositi*); **krasьba* (12 106) ‘фарбування, прикрашання’ (**krasiti*); **lōčitьba* (16 134) ‘відділення, вилучення овець зі стада’ мотивується дієсловом **lōčiti* ‘розлучати’; **lučьba* (164) ‘нічне виловлювання риби за допомогою вогню (луча)’ (**lučiti* ‘цілитися’); **melitьba* (18 83) ‘молотіння на млині’ мотивується дієсловом **melti*; **moltьba* (19 200) ‘молотьба, молотіння’ (**moltiti*); **mytьba* (21 85) ‘розчищення лісу під пашню; вирубка лісу’ від дієслова **mytiti* ‘розчищати під пашню; вирубати’; **orьba* (ЭССЯ 32 230, ЕСУМ IV 207) ‘орання, оранка’ (**orati* ‘орати’); **rezьba* (Sławski I 61, ЕСУМ V 92) ‘вирізання, різьблення, різьба’ (**rezati* ‘різати’); **derьba* (Sławski III 62) ‘дертя, дряпання, очищення шляхом обдирання’ від **drati*.

1.5. Узагальнені найменування внутрішнього стану, настрою, почуттів людини: **l’utьba* (ЭССЯ 15 237) ‘гнів, лютість; злоба, злість’ (**l’utiti* ‘злити, дратувати’); **ludьba* (16 169) ‘безумство; спокуса, спокушання; обман’ (**luditi* ‘обманювати; вабити’); **nadьba* (22 21)

‘надія’ твориться, як зазначають учені, формально від дієслова **naditi* ‘приваблювати; приєднувати, збільшувати’, а семантично – від **nadě(ja)ti* ‘сподіватися, надіятися’; **něžьba* (25 106) ‘ніжність’ (**něžiti (sę)* ‘ніжити, ніжитися’); **olčьba* (32 52) ‘пост; голод, відчуття голоду’ від дієслова **olčiti* ‘відчувати голод’.

1.6. Іменники на позначення дій, що відбуваються між людьми, вказують на їх стосунки: **družьba* (ЕССЯ 5 135, Sławski I 61, ЕСУМ II 133) ‘дружба, приятелювання’ (**družiti* ‘дружити, приятелювати’); **galьba* (ЕССЯ 6 97) ‘ласка; пустоці; жарти’ (**galiti* ‘пестити’); **mirьba* (19 57) ‘мир, домовленість, примирення’ (**miriti*); **orzdružьba* (33 59) ‘сварка, розрив дружби’ мотивується дієсловом **orzdružiti* ‘припинити, розірвати дружбу’.

1.7. Часові поняття, пов’язані з певними діями, процесами, мабуть, виникли в результаті розширення первинного значення опредметненої дії і мають менший ступінь інтенсивності абстрактності [2, с. 32]: **berьba* (ЕССЯ 1 200, Sławski I 215) ‘час прибирання (плодів)’ (**bьrati*); **gostьba* (ЕССЯ 7 68, ЕСУМ I 517) ‘час сільських свят’ (**gostiti*); **linьba* (ЕССЯ 15 113) ‘час линяння’ (**liniti, *lin'ati*); **moltьba* (19 200) ‘час молотьби’ (**moltiti*).

1.8. Назви узагальнених дій, що характеризують пересування у просторі, називають певні рухи: **čarьba* (4 27) ‘мазня’ мотивується дієсловом **čariti* ‘креслити, проводити лінію’; **gonьba* (7 27) ‘переслідування; полювання’ від **goniti*, пор. **gonoba* (Sławski I 61, ЕСУМ I 560) ‘гоніння, гноблення, спустошення’ від **gonobiti* ‘тиснути, давити’; **xodьba* (ЕССЯ 8 52, ЕСУМ VI 192) ‘ходіння’ (**xoditi*); **lazьba* (ЕССЯ 14 77) первинно – назва дії з подальшою конкретизацією значень від **laziti* ‘лазити, повзати’.

1.9. Найменування трудових процесів: **xornьba* (8 79) ‘зберігання’ (**xorniti* ‘зберігати; годувати, насичувати’); **kladьba* (9 180) від **klasti, *kladq*; **kryтьba* (13 72) ‘покриття, укривання’ (**kryti*); **menьba* (ЕССЯ 18 178, ЕСУМ III 479) ‘обмін, розмін’ (**mьniti, *mьnjati*); **myтьba* (ЕССЯ 21 85) ‘миття’ мотивується дієсловом **myti* ‘мити’; **nosьba* (25 220) ‘носіння’ (**nositi*).

1.10. Назви магічних дій представлені іменниками **čarьba* (4 27) ‘чаклунство, чари’ мотивується дієсловом **čariti*; **nahudьba* (22 90) ‘вчинок, яким завдається шкода комусь (шляхом чаклування), хвороба, нещастя як наслідок такого впливу’ від **nahuditi* ‘зашкодити’.

2. **Відприкметникові** найменування узагальненої ознаки передбачають наявність у предмета в широкому розумінні якості, властивості, названої мотивувальним словом, або його стан, на який вказує мотивувальний прикметник [3, с. 113]. Абстракти на **-oba** у праслов’янські мові, за нашими даними, представлені невеликою кількістю похідних із різними лексико-словотвірними значеннями.

2.1. Назви почуттів, настрою, внутрішнього стану людини за певними ознаками: **gьrdoba* (ЕССЯ 7 205) ‘гордість, упертість’ від **gьrdь* ‘гордий’; **xudoba* (ЕССЯ 8 110, ЕСУМ VI 219) ‘злість’ (**xudь* ‘поганий, худий’); **lěnoba* (ЕССЯ 14 207) ‘лінощі’ мотивується прикметником **lěнь*; **miloba* (19 36) ‘скорбота, туга; блаженство’ (**milь* ‘такий, що викликає співчуття; милий, люб’язний, прийнятний’); **zьloba* (Sławski I 61, ЕСУМ II 266) ‘зло, злість’ (**zьль* ‘злий, недобрий, поганий’), пор. також префіксальне утворення **nezьloba* (ЕССЯ 25 92) ‘беззлобність’.

2.2. Фізичний стан людини, її зовнішній вигляд, на нашу думку, характеризують такі абстракти: **xudoba* (ЕССЯ 8 110, Sławski I 61) ‘хворобливість’ від **xudь* ‘худий, малий, бідний’; **xvoroba* (ЕССЯ 8 128, ЕСУМ VI 168) ‘хвороба, неміч’ (**xvorь* ‘хворий, слабкий’), пор. **ch(v)oroba* (Sławski I 61); **lьgoba* (ЕССЯ 17 65) ‘полегшення (від хвороби, болю)’ від прикметника **lьгь(ь)* ‘м’який, легкий’, хоча не виключається і віддієслівне походження від **lьgnqti* ‘відчути полегшення’; **mьдьloba* (20 209) ‘слабкість, безсилля, запаморочення’ (**mьдль(ь)* ‘слабкий, в’ялий’).

2.3. Назви узагальненої ознаки за кольором засвідчують такі іменники: **bělōba* (ЭССЯ 2 68, Sławski I 233, ЕСУМ I 195) ‘білизна, білий колір’ від **bělъ* ‘білий’; **blědōba* (ЭССЯ 2 111) ‘блідість’ (**blědъ* ‘блідий’); **črnōba* (Sławski II 234) ‘чорнота’ (**črnъ* ‘чорний’).

3. **Відіменникові** похідні представлені у праслов’янській мові поодинокими найменуваннями, що мотивуються назвами предметів, об’єктів, речовин, з якими безпосередньо пов’язані, й не утворюють виразних лексико-словотвірних типів: **gnusoba* (ЭССЯ 6 182) ‘забрудненість; огидність’ від **gnusъ* ‘бруд, огида’; **lěkoba* (14 198) ‘лікування’ (**lěka*, **lěкъ* ‘ліки’), пор. також **lěčьba* (177) від **lěka*, **lěкъ*, проте мотивувальним словом, на наш погляд, у цьому випадку ймовірніше є дієслово **lěčiti(sę)*; **orlbba* (32 179) ‘оранка’ від **orlbъ*, **orlbъ* ‘оранка’ (**orti* + *lb*); **tatьba* (Sławski I 62, ЕСУМ V 528) ‘крадіжка, грабунок’ твориться від іменника **tatъ* ‘зłodий’.

Отже, хоча в сучасній українській мові суфікс **-ьба** вважають малопродуктивним [3, с. 72], а **-оба** – непродуктивним [Там само, с. 116], у праслов’янській мові ці форманти виявляли активність у творенні абстрактних найменувань від дієслівних, рідше – від прикметникових основ. Узагальнене значення опредметненої дії девербативів конкретизується в лексико-словотвірних типах назв вчинків людей у суспільстві та побуті; найменувань розумових процесів і їх мовленнєвого вияву; назв трудових процесів, внутрішнього стану, настрою людини тощо. Декад’ективи зі значенням узагальненої якості, властивості утворюють лексико-словотвірні типи назв почуттів, настрою, найменувань фізичного стану людини, а також окремі назви за ознакою кольору. Поодинокі десубстантиви розгляданого періоду не оформлюють виразних лексико-словотвірних типів.

Вивчення історії лексико-словотвірних типів абстрактів на **-ьба**, **-оба** наступних етапів розвитку української мови становить перспективу подальших досліджень, оскільки дозволить висвітлити особливості формування словотвірної системи українського іменника та впорядкування її елементів.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ НАЗВ ДЖЕРЕЛ

ЕСУМ	Етимологічний словник української мови : в 7 т. / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1982–2012. – Т. 1–6.
ЭССЯ	Этимологический словарь славянских языков : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–39. – М. : Наука, 1974–2014.
Sławski	Sławski F. Słownik prasłowian’ski / F. Sławski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdan’sk. – Т. 1–3. – 1974–1979.

ЛІТЕРАТУРА

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов’янських мов / за ред. О. С. Мельничука. – К. : Наукова думка, 1966. – 596 с.
2. Полюга Л. М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л. М. Полюга. – К. : Наукова думка, 1991. – 240 с.
3. Словотвір сучасної української літературної мови. – К. : Наук. думка, 1979. – 408 с.
4. Тома Н. М. Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Наталія Михайлівна Тома. – К., 2011. – 227 с.
5. Sławski F. Zarys słowotworstwa prasłowian’skiego / F. Sławski // Słownik prasłowian’ski. – Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdan’sk. – Т. 1. – 1974. – S. 43–141.
6. Wojtyła-Świerzowska M. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka / Formacje tematyczne. – PAN. Prace Sławistyczne. 30 – Wrocław – Warszawa, 1992. – 185 s.

REFERENCES

1. Вступ до порівняльно-історичного вивчення слов'янських мов. За ред. О. Мельничука. Київ: Наукова думка, 1966.
2. Полюга, Лев. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. Київ: Наукова думка, 1991.
3. Словотвір сучасної української літературної мови. Київ: Наукова думка, 1979.
4. Тома, Наталія. “Семантико-стилістичні параметри функціонування абстрактної лексики у творах Петра Могили”. Дис. канд. філол. наук, Національний університет “Києво-Могилянська академія”, 2011.
5. Sławski, Franciszk. Zarys słowotworstwa prasłowian'skiego. In Sławski, Franciszk. Słownik prasłowian'ski, T. 1, 43–141. Wrocław. Warszawa. Krakow. Gdańsk, 1974.
6. Wojtyła-Świerzowska, Maria. Prasłowiańskie abstractum. Słowotwórstwo. Semantyka / Formacje tematyczne, PAN. Prace Sławistyczne. 30. Wrocław – Warszawa, 1992.

УДК 811.161.2:81

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ТЕМПОРАЛЬНИХ СИНТАКСЕМ У СТРУКТУРІ ДІАЛЕКТНОГО ТЕКСТУ-ОПОВІДІ

Юсікова О. В., науковий співробітник

*Інститут української мови НАН України
м. Київ, вул. Грушевського, 4, Україна*

korespondentcom@gmail.com

Стаття присвячена аналізу деяких особливостей функціонування темпоральних синтаксем як одиниць семантико-синтаксичного рівня мови. Матеріал досліджено в межах синтаксичної структури гуцульської говірки. Проаналізовано деякі синтаксеми неозначеної одночасності, послідовності. Увага зосереджена на явищі протиставлення часових вимірів у тексті, повторів синтаксем. Цікавою особливістю є представлення відношень темпоральної одночасності в тексті через контраст між двома точками на осі часу. Основним засобом вираження темпоральності є адвербіативи.

Ключові слова: семантико-синтаксичний рівень мови, темпоральна синтаксема, текст-оповідь, гуцульська говірка, таксис.

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТЕМПОРАЛЬНЫХ СИНТАКСЕМ В СТРУКТУРЕ ДИАЛЕКТНОГО ТЕКСТА-ПОВЕСТВОВАНИЯ

Юсікова О.В., научный сотрудник

*Інститут українського мови НАН України
г. Киев, ул. Грушевского, 4, Украина*

Статья посвящена анализу некоторых особенностей функционирования темпоральных синтаксем как единиц семантико-синтаксического уровня языка. Материал исследован в рамках синтаксической структуры гуцульского говора. Проанализированы некоторые синтаксеми неопределенной одновременности, последовательности. Внимание сосредоточено на явлении противопоставления временных измерений в тексте, повторов синтаксем.

Анализ выявляет наиболее распространенные модели временных синтаксем в пределах категории одновременности. Интересной особенностью является представление временных отношений в тексте через контраст между двумя точками на оси времени. Основным средством выражения темпоральности являются адвербиативы.

Ключевые слова: семантико-синтаксический уровень языка, темпоральная синтаксема, текст-повествование, гуцульский говор, таксис.

SOME FEATURES OF THE FUNCTIONING OF THE UNITS OF TIME IN THE STRUCTURE OF THE DIALECT NARRATIVE TEXTS

Yusikova O. V.

*Institute of the Ukrainian Language of NASU
st. Grushevskogo, 4, Ukraine, Kyiv, 01001*

Abstract. This article analyzes the syntactic units of time both units of semantic-syntactic language level within the text. The main means of expression of the category of time are adverbs. We used the dialect texts from the dialect of the village Bohdan, Rakhiv district, Transcarpathian region recorded by us during the 2010–2011 years.

Purpose. The aim of our study is to describe some of the functioning syntactic units of time in the structure of the dialect narration, by analyzing the text of a particular dialect. The syntactic units of time structure expressed by the analytical morphological adverbs in the dialect narration text. The article is including specific research tasks of the syntactic units of time indefinite simultaneity and sequence. In dialect narration the formal level grammatical functions of the structure of the syntactic units of time are performing analytical morphological adverbs. Material investigated within the syntactic structure of the Hutsul dialect.

Methods. The descriptive method is the main method in our study.

Results. Syntactic units of time considered as the main means of expressing the category of time within the text. An interesting feature is the presentation of the category of time in the text by the contrast between two points on the time axis. Investigated dialect material shows the role of the opposition time on which to built-dialect text describing characteristics of groups of situations, particularly traced in the text of clauses operation-time situation, which changes depending on the intentions of the speaker and temporal qualitative determination. The text of the category of time is represented as being subordinate to the human person as the creator of discourse. Analyz of the syntactic units of time indefinite simultaneity, sequence. Attention is focused on the phenomenon of the opposition time measurements in the text repeats syntactic units of time, structure of semantic and syntactic design is the result of coagulation semantically complex sentences with time ratios between its parts. We can distinguish three types of the units of time: units of time denominated derivatives time subordinate clauses state in the position of the main determinants of the sentence that the formal grammatical levels are adverbiatyvamy to describe a certain point on the time axis, a period of time; Two of the units of time based on the taxis relations: 1) derivatives that function as parts of a complex sentence contractors; 2) that act as spokesmen time relationships between semantically equal sentences. Differentiation minimum number of the units of time based on the defining contrast: simultaneity – previous time phenomena under which category of time values embodied in three units: simultaneity, time previous and time continuity. Within the duration of the semantic features inherent time attitude, opposed values and definitions indefinite simultaneity.

Originality: The analysis identifies the most common model of the syntactic units of time within the category of time. An interesting feature is the presentation of the syntactic units of time within the text through the contrast between two points on the time axis. An interesting factor is the repetition of the syntactic units, repetition of the semantically-elementary situations, synonymous of the markers of time and more.

Conclusion: Our analysis shows that the main means of expression of relations of time in the text are the syntactic units of time. The syntactic units of time in dialect text descriptions are important for described events and phenomena. An interesting factor is the repetition of the syntactic units of time in the the designs of the complex sentences. Text descriptions are important rather long period of time described events and phenomena. Within the semantic and syntactic relations in taxis researched texts describing prevailing attitude time sequences represented in the designs. An interesting factor is the repetition of the units of time. The analysis of temporal functioning of the syntactic units opens perspectives for further study not only the syntactic category of time but the syntactic features of the Ukrainian dialect language in general.

Key words: semantic and syntactic level of language, the units of time, text- narration, Hutsul dialect, taxis.

Питання функціонування одиниць синтаксичного рівня діалектної мови нині залишається одним з актуальних в українській діалектології. Категорія темпоральності, темпоральні синтаксичні відношення глибоко і системно вивчалися в українському мовознавстві на ґрунті української літературної мови у працях таких мовознавців, як А. П. Грищенко [1], А. П. Загнітко [2], І. Р. Вихованець [3, 4], К. Г. Городенська [5, 6], М. В. Мірченко [7], З. І. Іваненко [8], О. В. Кульбабська [9], О. І. Бондар [10].

Поглибленню інтересу до діалектного синтаксису, формуванню системного підходу до вивчення діалектних синтаксичних явищ, не лише на рівні окремих словоформ, а і на рівні речення, як виразника закінченої думки, сприяли праці Й. О. Дзензелівського [11], С. П. Бевзенка [12], В. І. Добоша [13] та інших. Певним новим етапом у вивченні синтаксичного рівня діалектної мови стало дослідження М. Г. Железняка [14], присвячене функціонуванню різних типів синтаксем у структурі говірок, взаємодії між їх формально-

граматичним вираженням та семантичним наповненням. Опис темпоральних синтаксем на ґрунті Східнослов'янських говірок здійснила Т. І. Сердюкова [15].

На сучасному етапі актуальною є проблема дослідження функціонування темпоральних синтаксем у межах окремої діалектної системи. Як висловлення, породжене діалектоносієм, так і контекстуальне значення часу формується через інтенцію мовця. Тому, на нашу думку, лише шляхом аналізу діалектного тексту можна розкрити природу темпоральних відношень. Темпоральна синтаксема у структурі семантико-синтаксичної реченнєвої конструкції є результатом згортання семантично складного речення з темпоральними відношеннями між його частинами. Можемо виділити 3 типи синтаксем: синтаксеми у позиції детермінантів речення, що на формально-граматичному рівні представлені адвербіативами на позначення певного моменту на часовій осі, певного проміжку часу; два типи синтаксем на базі таксисних відношень: 1) відношень підрядності; 2) відношень сурядності. Диференціація мінімальних одиниць темпорального ряду ґрунтується на визначальному протиставленні: одночасність – різночасність явищ з моментом відліку часу, відповідно до якої категорія темпоральності втілена у трьох значеннях одиниць: одночасності, часової попередності й часової наступності. У межах семантичної ознаки тривалості, притаманної часовим відношенням, протиставлені значення неозначеної і означеної одночасності.

Метою нашого дослідження є опис деяких особливостей функціонування темпоральних синтаксем у структурі діалектного тексту-оповіді шляхом аналізу текстів з окремої говірки. У статті, зокрема, поставлені завдання дослідження окремих синтаксем неозначеної одночасності і послідовності. На формально-граматичному рівні функції темпоральних синтаксем у структурі діалектного тексту-оповіді виконують аналітичні і морфологізовані адвербіативи.

Творець діалектного тексту-оповіді, діалектоносіє, через текст представляє точку відліку, проміжок часу описаних ним подій і явищ.

Серед засобів вираження одночасності в діалектному тексті-описі найбільшу групу становлять синтаксеми неозначеної одночасності, які вказують на перебіг подій і явищ без чіткого окреслення часових меж. У цих позиціях функціонують адвербіативи першого типу, що в діалектному тексті-описі позначають переважно частини доби, дні тижня, місяця, пори року, роки. Точка відліку часу може співпадати або не співпадати з моментом мовлення. Досліджуваний діалектний текст показує, що такі синтаксеми у переважній кількості випадків пов'язані з описом минулих подій і представлені у структурі речень формами: прийменник *у* (*ў*) + місцевий відмінок компонента з темпоральним значенням: *'голод буў у 'сорок 'с'ем'ім го 'ду; ци 'церква шче у восьми'де" 'с'етому го 'ду у'же покла'дена, то с'е туй л'у'дей не 'було*; формами: прийменник *під ч'ас* (*п'и'д час*) + родовий відмінок компонента з темпоральним значенням: *п'ид ч'ас з'і'ми голоду'вали; п'и'д час 'сорок п'й'атого та йа у'же мобіл'ізу'ваўс'а*; прислівниками з темпоральним значенням, наприклад: *а 'л'ітом сплаў'л'али у'же да'раби*.

Саме завдяки лексичній семантиці темпоральної синтаксеми актуалізованою є та чи інша інтенція мовця, що визначає характер опису подій і явищ. У текстах-описах синтаксеми неозначеної одночасності, що семантично співпадають з моментом мовлення, як правило, мають значення досить тривалого проміжку часу в сучасності, наприклад: *'зараз в'и'н ки'н'чайе п'й'етий курс; а там во'ни пок'лали со'б'і'но'ву 'хату, а 'зара во'ни шче не жи'йут*. Теперішній час досить часто представлений мовцем у протиставленні до минулого часу, наприклад: *йа ка'жу йа даў'но 'д'иўка 'була, та вна б'лиз'ко 'була, тай 'зараз йе у зем'ле (померла); при'йїхали с'у'да тай 'зараз 'робл'ат*. Синтаксеми одночасності можуть бути зорієнтовані і на момент часу в найближчому майбутньому, хоча на формально-граматичному рівні репрезентовані прислівниками *'зараз* (*'зарас, 'зараз'*), *ти'пер*, наприклад: *а те" пер два'нац'атого не з'найу, шо попа'даїе у в'іў'торок чи 'середу 'зараз у'же Пет'ра*. У досліджуваних тестах-описах часова одночасність, поєднану з часовою

послідовністю, підкреслюють дублетні форми темпоральних синтаксем *ти^е пер по том*. Таке поєднання допомагає наблизити до слухача події минулого і показати їх у динаміці, наприклад: *це йа у же те^н пер по том два нац'ат кол'о ро^ах од ну к'в'ітку на с'к'інц'і к'лала* (вишивала килим на стіну).

Для вираження неозначеної одночасності регулярної повторюваної дії функціонують синтаксеми з кількісно-часовим значенням, наприклад: *н'е в'іхо'дило рас на тижден'*; *ун'ійі спов'і даємс'а раз у г'ид*; *позби райут пос:и найут рас на тижден'*; *два рази на тижден' да раби везли* (сплавляли плоти).

У досліджуваних текстах-описах нами виділено два типи синтаксем, сформованих у межах таксисних відношень. Точка відліку у таких семантико-синтаксичних відношеннях не є окресленою мовцем точкою на часовій осі, а формується на базі семантико-синтаксичних відношень темпоральності між частинами семантично складного речення. Неозначену одночасність у досліджуваних діалектних текстах репрезентують синтаксеми, що виражені прийменниково-відмінковими формами *при* + місцевий відмінок іменника, наприклад: *при со'в'ец'к'і ў'лас'т'і с'тали жит' луч':е*; *за* + родовий відмінок іменника: *йа на нейі за Гал'ки не'б'іжски, йа за ни'ійі із'була і ко'рови*. До складу таких синтаксем у багатьох випадках входять назви осіб, про яких ішлося у тексті-оповіді.

Для досліджуваних текстів характерними є синтаксеми одночасності – назви релігійних свят, важливих періодів у житті носіїв говірки. Такі синтаксеми надають подіям якісних характеристик. Вони виражені прийменниково-відмінковими формами *на* + знахідний відмінок іменника – назви свята, наприклад: *ну на пр'і мер на Р'ізд'во кола'ч'і з'маком*; *ну а так на Р'ізд'во у же не'чемо коло'ч'і у же, хто шчо; не'ма, не було в'ітки та'кого на Ве'ликден'*, *те'пер то же нас'ки не'чемо; на Пасху у нас ст'рави йа'к'і, ў нас паска паска с'е не'че / во'на сте в'і робл'уйе ф'айно то'то, йак на Ве'ликден'*, *та'к'і лис'точки, а у кап'ронов'і но'сок, то'ти кол'готи, нак'ласти йей'це*. Атрибутивно-темпоральні синтаксеми *на Пасху, на Ве'ликден', на Р'ізд'во* конкретизують змальовані мовцем ситуації, надають образності діалектному тексту.

У досліджуваних текстах-описах поширеними є також складні речення на позначення часової послідовності подій. Найпоширенішими є висловлення, у яких функцію темпоральної синтаксеми часової послідовності відіграє сполучне слово *в'і'т:ак*, наприклад: *сади'мо тот'дуже за'ран':е, а в'і'т:ак тикаймо* (про висаджування розсади у ґрунті); *на Г'вана Богос'лова, но та в'і'т:ак Ми'хайла, Пи'липа, о'так цілий р'ук; а в'і'т:ак Г'вана Крес'тител'а те'пер було Рождест'во, но а зараз'буде, у поне'д'ілок Пет'ра та й Паў'ло*. Послідовність може бути передана у досліджуваних діалектних текстах-описах темпоральними синтаксемами *'пот'ім* (*'поті'м, 'пот'у'м*), *по'том*, *'дал'ше*, які повторюються, наприклад: *у пл'і'ну, бо там чо'тири м'іс'ац'і 'пот'ім там йак'раз зайш'ла арм'ійа чехосло'вац'ка; і так йа там про'буў, а в'і'т:у в'і'т:ам 'поті'м п'у'д час'сорок п'йатого ... те'пер йа демобілі'зу'ваўс'а, приї'шоў у же з'арм'ійі; освобо'диўс'а і 'дал'ше посту'пиў ро'бі'ти на л'іс'осп'лав'і; спус'кали л'іс' 'поті'м зи'мойу ко'ли 'падаў сн'іг би'л'ш штабел'у'вали; про'ц'ід'е 'пот'у'м сипле ту'да кл'ек* (про приготування сиру); *шо йа на 'пенз'ійі у же'була, но 'пот'ім йа 'пенз'ійу т'рачу пот'ер'ех'т'ійу, а шо йа по'лучу*. Синонімічною є часова ситуація, за якої вжито у функції темпоральної синтаксеми часової послідовності сполучне слово *то'д'і*, наприклад: *то'д'і закри'вайесе це, і то'д'і теп'ло 'держиц':е у же на'доўго та'ко*.

Отже, проведений нами аналіз показує, що основними засобами вираження темпоральних відношень у тексті є темпоральні синтаксеми. Синтаксеми неозначеної одночасності в діалектних текстах-описах мають значення досить тривалого проміжку часу, що окреслює описувані події і явища. У межах семантико-синтаксичних таксисних відношень у досліджуваних текстах-описах переважають відношення часової послідовності, представлені у структурі складносурядних реченневих конструкцій. Цікавим фактором є повтор

темпоральних синтаксем. Вивчення функціонування темпоральних синтаксем відкриває подальші перспективи для дослідження не лише синтаксичної категорії темпоральності, а і синтаксичних особливостей української діалектної мови загалом.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грищенко, Арнольд. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. Київ: Наукова думка, 1969.
2. Загнітко, Анатолій. Теоретична граматики української мови. Морфологія. Донецьк: Донецький нац. ун-т, 1996.
3. Вихованець, Іван. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ: Наукова думка, 1992.
4. Вихованець, Іван. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. Київ: Наукова думка, 1988.
5. Городенська, Катерина. Дери́вація синтаксичних одиниць. Київ: Наукова думка, 1991.
6. Городенська, Катерина. Сполучники в українській літературній мові. Київ: ВД Дмитра Бураго, 2010.
7. Мірченко, Микола. Семантико-синтаксична надкатегорія темпоральності та її графемне вираження. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, Київ: Вид-во Київ. нац. ун-ту, (2003): 62–65.
8. Іваненко, Зоя. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ; Одеса: Вища школа, 1981.
9. Кульбабська, Олена. Вторинна предикація у простому реченні. Чернівці: Вид-во Чернів. нац. ун-ту, 2011.
10. Бондар, Олександр. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові. Одеса: Астро-принт, 1996.
11. Дзензелівський, Йосип. Спостереження над синтаксисом українських говірок Нижнього Подністров'я. *Діалектологічний бюлетень*, Київ: Вид-во АН УРСР, 5 (1955): 59–78.
12. Бевзенко, Степан. До характеристики синтаксичних особливостей українських діалектів. Із лекцій з української діалектології. *Наукові записки Ужгородського ун-ту*. Ужгород: Вид-во Ужгород. нац. ун-ту, 14(1955): 205–219.
13. Добош, Василь. Синтаксис українських південнокарпатських говорів (прийменникові конструкції). Ч. 2, Ужгород: Вид-во Ужгород. нац. ун-ту, 1977.
14. Железняк, Николай. “Предложные конструкции в украинских восточнополесских говорах”. Дис. канд. філол. наук, Київ, 1989.
15. Сердюкова, Тетяна. “Локативні та темпоральні синтаксеми в українських східнословобожанських говірках”. Дис. канд. філол. наук, Запоріжжя, 2002.

REFERENCES

1. Hryshchenko, Arnold. Skladnosuriadne rechennia v suchasni ukrainkii literaturnii movi. Kyiv: Naukova dumka, 1969.
2. Zahnitko, Anatolii. Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Morfolohiia. Donetsk: Donetskyi nats. un-t, 1996.
3. Vykhoanets, Ivan. Narysy z funktsionalnogo syntaksysu ukrainskoi movy. Kyiv: Naukova dumka, 1992.
4. Vykhoanets, Ivan. Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti. Kyiv: Naukova dumka, 1988.
5. Horodenska, Kateryna. Deryvatsiia syntaksychnykh odynyts. Kyiv: Naukova dumka, 1991.

6. Horodenska, Kateryna. Spoluchnyky v ukrainskii literaturnii movi. Kyiv: VD Dmytra Buraho, 2010.
7. Mirchenko, Mykola. Semantyko-syntaksychna nadkatehoriia temporalnosti ta yii hramemne vyrazhennia. Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka, Kyiv: Vyd-vo Kyiv. nats. un-tu, 2003: 62–65.
8. Ivanenko, Zoia. Systema prymennykovykh konstrukt sii adverbialnogo znachennia. Kyiv; Odesa: Vyscha shkola, 1981.
9. Kulbabska, Olena. Vtorynna predykatsiia u prostomu rechenni . Chernivtsi: Vyd-vo Cherniv. nats. un-tu, 2011.
10. Bondar, Oleksandr. Temporalni vidnoshennia v suchasni ukrainskii literaturnii movi. Odesa: Astro-prynt, 1996.
11. Dzenzelivskiy, Yosyp. Sposterezhennia nad syntaksysom ukrainskykh hovirok Nyzhnogo Podnistrovia. Dialektolohichni biuleten, Kyiv: Vyd-vo AN URSSR, 5 (1955): 59–78.
12. Bevenko, Stepan. Do kharakterystyky syntaksychnykh osoblyvostei ukrainskykh dialektiv. Iz leksii z ukrainskoi dialektolohii. Naukovi zapysky Uzhhorodskoho un-tu. Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorod. nats. un-tu, 14(1955): 205–219.
13. Dobosh, Vasyl. Syntaksys ukrainskykh pivdenokarpatskykh hovoriv (prymennykovi konstrukt sii). Ch. 2, Uzhhorod: Vyd-vo Uzhhorod. nats. un-tu, 1977.
14. Zheleznyak, Nikolay. “Predlozhnyie konstrukt sii v ukrainskikh vostochnopoleskikh govorah”. Dis. kand. filol. nauk, KiYiv, 1989.
15. Serdiukova, Tetiana. “Lokatyvni ta temporalni syntaksemy v ukrainskykh skhidnoslobozhanskykh hovirkakh”. Dys. kand. filol. nauk, Zaporizhzhia, 2002.

РЕЦЕНЗІЇ

БАГАТОАСПЕКТНА ПРАЦЯ З ІСТОРІЇ АРХАЇЧНОЇ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ» (РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ ЗОРЯНИ ОЛЕГІВНИ КУПЧИНСЬКОЇ «СТРАТИГРАФІЯ АРХАЇЧНОЇ ОЙКОНІМІЇ УКРАЇНИ») (ЛЬВІВ, 2016. – 1278 С.; 56 КАРТОСХЕМ.)

Білоусенко П. І., доктор філологічних наук, професор

Найменування населених пунктів України здавна привертало увагу мовознавців. На сьогодні в лінгвістиці, як справедливо зауважено в монографії, «використовують часову й просторову характеристику мовних явищ, що особливо простежується в ономастиці, зокрема ойконіміці» [с.3], «оскільки ойконім–результат тривалого процесу формування на відповідній території та за відповідних суспільно-політичних і природних умов, тому ойконіміка зобов'язана послуговуватися методами дослідження, що характерні не тільки для мовознавства, а й для історії та географії» [Там само]. З цією метою авторка використовує термін «ойконімна стратиграфія», що передбачає дослідження одночасно в трьох аспектах: ареальному, хронологічному та статистичному. Предметом вивчення вона обрала архаїчні назви з суфіксами **-ьskь*, **-ьнь*, **-itji*, **-any/*-jany*, **-j(ь)*, **-inь*, **-ovь/*-evь* та ін., які належать до загальнослов'янських типів ойконімів та є одними із найдавніших у слов'янському світі. При цьому вона запланувала відновити мотиваційну базу ойконімікону, оскільки семантично реконструйовані твірні основи онімів інформують про етнокультуру не тільки України, а й всієї Славії, що виводить дослідника на концептуальні принципи організації архаїчних типів онімів.

При вивченні архаїчної ойконімії дослідниця поєднала основоцентричний [с. 4] і формантоцентричний [с.8] підходи. Подальший текст рецензованого твору показав перспективність такого поєднання: дисертантка виявила низку закономірностей, які стосуються твірних основ ойконімів, ойконімічних типів, походження суфіксів тощо.

Теоретичний розділ монографії розпочато із термінового корпусу. Тут обґрунтовано використання терміна *стратиграфія*, *стратиграфічна шкала*, *стратифікація*, які в мовознавстві вживаються порівняно недавно. Виходячи з того, що в ономастиці стратиграфію трактують як науку, яка вивчає послідовність часових нашарувань і просторового взаємовідношення онімних комплексів (ареалів), авторка скористалася терміном стратиграфічний метод. Цей метод уже набув популярності в ойконіміці й виступає основою просторового осмислення архаїчної ойконімії. Зауважимо попутно, що специфіка об'єкта дослідження зумовила авторку скористатися різними методами: порівняльно-історичним, методом реконструкції, емпіричним, описовим та ін., що, як свідчить подальший текст рецензованої праці, це забезпечило успіх рецензованого твору. Звертає на себе увагу надійна джерельна база (більше 250 позицій), із яких Зоряна Олегівна дібрала надійний фактичний матеріал, який є не лише основою її власної розвідки, він також слугуватиме важливим довідниковим матеріалом для істориків мови, ономастів.

У теоретичних студіях дослідниці вагомим є підрозділ про сутність ойконімною стратиграфії. Спираючись на праці попередників, Зоряна Олегівна докладно проаналізувала три виміри її вивчення: хронологічний, статистичний та територіальний. Особливою докладністю відзначається матеріал, поданий у підзаголовку «Географія-картосхема-ареал», у якому авторка, врахувавши надбання вітчизняних і зарубіжних мовознавців, вибудувала власну

процедуру наукового пошуку, в основі якого покладено створення картосхем, які охоплюють всі періоди функціонування української мови. Прикметним є те, що в рецензованій праці теоретичні міркування ілюструються прикладами з писемних джерел з дотриманням правил першої фіксації.

Авторка монографії виявила, що архаїчна ойконімія України засвідчує значний пласт давніх прикметників усіх розрядів. Генетично всі прикметники – відносні й, зрозуміло, семантично споріднені з назвою предмета. Тому в рецензованій праці приділено пильну увагу твірним основам давніх типів географічних назв. Найперше проаналізовано ойконіми, співвідносні з відносними прикметниками, що мають топосуфікси **-ьsk-* та **-ьn-*. У роботі простежено реалізацію цих формантів у різних періодах функціонування української мови. Тут же доречно представлено дані про ізоморфність згаданих суфіксів та про їхні загальнослов'янські паралелі. Спочатку тут розглянуто твірні основи прикметників з топосуфіксами **-ьsk-* та **-ьn-*, які репрезентовані на слов'янському рівні (близько 60 лексем), потім ті, які зреалізовано в ойконімії України, а відповідників з інших слов'янських територій установити не вдалося. Характерним у цьому плані є підрозділ про ойконіми на **-ьskъ*, які належать до одного із найархаїчніших і найпродуктивніших типів власних назв на слов'янській території. Зоряна Олегівна підрахувала, що в українській ойконімії системі ці назви представлені 7211 одиницями.

Насичений цікавими спостереженнями є підрозділ про назви-плюративи на **-ane/*-jane* й на **-itji*. Зокрема, дослідниця підтримує думку про те, що за формантом **-itji* закріпилася з прадавнього часу патронімно-родова функція, а за *-ane (-'ane)/-аны/(-'аны)* – творення етнічних найменувань за територіальною ознакою. Нам видається, що в праслов'янській мові іменники *pluralia tantum* на **-ane/*-jane*, ще не були остаточно сформовані. Покликання дослідниці на Ф.Славського є не зовсім коректним, оскільки там ідеться про комплекс суфіксів *-ĕn+inъ*, *-jan+inъ*, а не про **-ane/*-jane*. У праслов'янській мові суфікс *-anъ* творив назви осіб: **bratran* «син брата», **županъ* «начальник жупи», **bĕganъ* «бігун», **gord'anъ* тощо. У множині ці іменники мали закінчення **-an-e/*-jan-e*. Згодом у низці іменників такого типу відбулася лексикалізація форми множини: вона почала позначати не граматичну множину, а нерозчленовану сукупність однорідних предметів, унаслідок чого маємо дефектний в числовому відношенні іменник, який не має паралельної граматичної форми однини. Унаслідок цього первинна форма однини перестає вживатися, а твориться словотворчими засобами, у цьому випадку додаванням сингулятивного суфікса *-inъ*. У давньоруськоукраїнських пам'ятках XI-XIII ст. спостерігається конкурування первинної і вторинної форм однини, наприклад, укладачі СДЯ нарахували в текстах XI-XIV ст. 82 вживання давньої форми *кръсти "нъ*, 22 *кръсти "на* й 400 – нової: *кръсти "нинь*.

Зауважимо при цьому, що після прийняття християнства в Україні та появи різних релігійних рухів, ересей всередині цього віросповідання появилось багато їх найменувань з суфіксом **-ane/*-jane* типу *авдиане* 'прибічники ересі, пов'язаної з ім'ям Авдія'; *адамане* 'прибічники ересі, пов'язаної з ім'ям Адама'; *апеліане* 'прибічники ересі, пов'язаної з ім'ям Апелеса' тощо. Але все це, думається, сталося пізніше.

У добротному ключі проаналізовано ойконіми на **-itji*. Тут розкрито походження суфікса, процес «вивітрювання» первинного патронімного значення, формування номінативно-семантичних типів: патронімного, посесивно-патронімного, катойконімно-патронімного.

До посесивних типів географічних назв Зоряна Олегівна віднесла утворення на **-j(ь)*, **-inъ*, **-ovъ/*-evъ* та деякі інші ойконіми, зокрема, на *-щина*, *-івка*, *-иха*, *-івці*, *-инці* *-иця*. Дослідниця віддала належне вивченню не лише семантичних зв'язків оніма з базовою лексемою, але й граматичних. Грунтовний аналіз посесивних географічних назв дав змогу авторці зробити вагомі висновки про те, що родовий належності спорадично витіснив типові для слов'янської ойконімії присвійні назви зі згаданими суфіксами, які з XVIII ст. втратили здатність формуватися за первинною семантикою схемою через стадію субстантивації; у цей

період вони вже творилися формально, за аналогією, причому це явище набуло загальнослов'янських рис.

Окрасою рецензованої розвідки є третій розділ, у якому описано часово-просторові координати архаїчних типів ойконімії України. Тут здійснено стратиграфічний аналіз ойконімів на **-ьskь*, **-ьn*, **-any/*-jany*, **-itji*, **-j(ь)*, **-ovь/*-evь*, **-inь*. Авторка цілком резонно стверджує, що ойконім, як назва географічного об'єкта, має, крім лінгвістичного та часового, також територіальний вимір, а значить топонімні дослідження неможливі без картографії. Оними охоплюють відповідну територію, формуючи ареали, установлення яких за формантним принципом уможлиблює ідентифікацію та реконструкцію не лише мовних, але й історичних явищ. Дібрані ойконіми локалізовано й нанесено на картосхеми, у яких враховано найрізноманітніші параметри: указано на топонімоформанти, пояснено походження твірної основи ойконімів, семантику коренів твірних основ тощо.

На початку розділу авторка монографії виробила єдину схему аналізу цих ойконімів, що включає їхню просторову локалізацію, кількісну характеристику, хронологію досліджених географічних назв за століттями від XIV по XXI ст. До кожного підрозділу додано Картосхеми і Перелік ойконімів відповідного типу. Такий характер презентації дослідження носить абсолютно новаторський характер. За вихідну систему обрано ойконіми, засвідчені до XIV ст., тут же подано статистику – кількість новозафіксованих ойконімів порівняно з попереднім періодом та кількість тих, які занепали. Ці дані супроводжуються докладною інформацією про конфігурацію їх поширення на різних теренах України.

Хронологію та географію ойконімів дослідниця починає з утворень на **-skь*, засвідчених до XIV ст. Тут описано осередки відповідних ойконімів, подано їхню характеристику. Авторка прагне не лише констатувати факти, а й показати зміни ареалу розглянутих ойконімів, визначити протоосередки та їхню подальшу долю, тобто виявити тенденції, які відбуваються в розгляданій царині. Все це говорить про те, що рецензована праця відзначається творчим підходом до виконання завдань, глибоким проникненням в проблему. У такому ж ключі виконано аналіз назв на **-ьn*, **-any/*-jany*, **-itji*, *-j(ь)*, **-ovь/*-evь* та **-inь*.

Рецензована праця належить до унікальних: в українському мовознавстві донині не було таких фундаментальних розвідок, у яких так вдало поєднана діахронна фіксація ойконімікону, картографування мовних фактів, статистика і виявлення тенденцій розвитку ойконімних типів на різних теренах України. Проаналізований у книзі матеріал розширив перспективу досліджень глото- та етногенезу слов'ян та історичної географії. Здобуті результати без сумніву будуть використані дослідниками для зіставних досліджень про принципи і способи номінації поселень в усій Славії. Методика картографування, теоретичні засади дослідження стануть в пригоді при укладанні Загальнослов'янського ономастичного атласу і, зрозуміло, Атласу географічних назв України. Результатами цієї роботи можуть скористатися історики української мови, лексикографи і, що особливо важливо, ономасти всієї Славії.

Ця оригінальна, багатоаспектна, многотрудна праця, здійснена з урахуванням досягнень сучасної вітчизняної і зарубіжної лінгвістики, по праву займе почесне місце в низці найкращих досліджень, які торують шлях до всеохопного вивчення ономастичної системи української мови.

УДК.....

**ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ
У «ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ»
ЗА ФАХОМ «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ»**

Іваненко В.К., д. філол. н., професор

*Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна*

ivanenko@ukr.net

До друку приймаються **статті** українською, російською та англійською мовами, що відповідають тематиці серії видання й містять нові наукові результати, не опубліковані раніше.

Подана до розгляду редколегії стаття повинна мати такі обов'язкові складники:

- шифр УДК;
- назва статті;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
- повна назва навчального закладу або установи, де працює автор;
- електронна адреса автора;
- анотація та ключові слова українською мовою;
- назва статті, прізвище автора, повна назва навчального закладу або установи, де працює автор, анотація та ключові слова російською мовою;
- назва статті, прізвище автора, повна назва навчального закладу або установи, де працює автор, анотація (розширена) та ключові слова англійською мовою;
- текст статті;
- список літератури, оформлений відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”;
- список літератури (References), укладений згідно з міжнародним стандартом “Chicago style: notes and bibliography”.

За структурою стаття має відповідати вимогам, затвердженим Постановою президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1 «Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліків ВАК України» і містити такі елементи:

постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими або практичними завданнями;

аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано порушення певної проблеми і на які спирається автор;

виокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

формулювання мети статті (постановка завдання);

виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

висновки за проведеним дослідженням і перспективи розвідок у цьому напрямку.

Статті публікуються мовою оригіналу.

Електронний варіант статті подається на електронних носіях і/або надсилається електронною поштою. На диску має бути два файли, назви яких повинні містити транслітероване прізвище першого автора. Перший файл – із текстом статті, анотаціями та ключовими словами (наприклад: Ivanov_stattia.doc); другий – із відомостями про авторів (наприклад: Ivanov_avtor.doc).

МАКЕТ СТОРІНКИ

1. Для оригінал-макету використовується формат А 4 з полями з усіх боків – 2 см.

Абзац виділяється збільшеним інтервалом між абзацами і не виділяється відступом або порожнім рядком.

Інтервал між абзацами – 6 пт, міжрядковий інтервал – одинарний.

Шрифт набору – Times New Roman.

У разі необхідності для шрифтових виділень у таблицях і рисунках дозволяється застосовувати шрифт Courier New. Для стилістичного виділення фрагментів тексту використовуються опції: курсив, напівжирний, напівжирний курсив зі збереженням гарнітури, розміру шрифту та інтервалу абзацу.

Для виділення окремих елементів статті застосовуються такі гарнітури, розміри шрифтів та опції:

для УДК: Times New Roman – 14 пт, усі літери великі;

для заголовку статті: Times New Roman – 14 пт, напівжирний, усі літери великі;

для підзаголовків: Times New Roman – 12 пт, напівжирний, усі літери великі;

для прізвищ, ініціалів авторів, адреси електронної пошти: Times New Roman – 12 пт, усі малі;

для назв організацій: Times New Roman – 12 пт, курсив, усі малі;

для анотацій, посилань, підписів до рисунків та написів до таблиць: Times New Roman – 10 пт;

для ключових слів: Times New Roman – 10 пт, курсив;

для основного тексту: Times New Roman – 14 пт, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. Використання лапок. Для власних назв та цитат слід використовувати подвійні лапки – “” (ВАТ “Перетворювач”), для наведення значення слова – одинарні “ (Дніпро ‘назва річки’). У тексті не є припустимими кутові лапки «».

3. Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

4. Використання нерозривного пробілу є обов’язковим при оформленні ініціалів імені або імені та по батькові й прізвища як у тексті, так і в списку літератури: а) ініціал імені-нерозривний пробіл-прізвище (І. Петренко); б) ініціали імені та по батькові-нерозривний пробіл-прізвище (І.П. Петренко).

5. Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (ст., напр. і т.ін.), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК вказується в першому рядку сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядку і вирівнюється по центру. У третьому рядку з

вирівнюванням по центру зазначаються прізвища, ініціали авторів. У наступному рядку міститься інформація про назву організації, де працює (навчається) автор, яка також вирівнюється по центру. П'ятий рядок містить адресу електронної пошти авторів, розташовану по центру. Далі – анотація (3-5 речень) і ключові слова (3-8 слів) мовою оригіналу та анотація українською і російською мовами. З наступного абзацу послідовно набираються і вирівнюються по центру заголовки статті англійською мовою, транслітеровані прізвища, ініціали авторів, назви організацій, які повинні бути подані англійською мовою, із зазначенням міста і країни. На наступному рядку – розширена (орієнтовний обсяг – 250-500 слів) анотація з ключовими словами англійською мовою. Після анотацій з абзацу викладається основний текст статті.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РОЗШИРЕНОЇ АНГЛІЙСЬКОМОВНОЇ АНОТАЦІЇ

- Анотація повинна викладати суттєві факти роботи, не містити матеріал, який відсутній в основній частині публікації. Схвалюється структура анотації, що повторює структуру статті, і включає вступ, мету й завдання, методи, результати, висновок. Але предмет, тема, мета статті вказуються в тому випадку, якщо вони незрозумілі з назви статті; методи проведення дослідження доцільно описувати, якщо вони вирізняються новизною.
- Результати статті описують максимально точно й інформативно. Наводять основні теоретичні та експериментальні результати, фактичні дані, визначені закономірності. При цьому надають перевагу новим результатам і даним довгострокового значення, важливим відкриттям, висновкам, які, на думку автора, мають практичне значення.
- Висновки можуть супроводжуватися рекомендаціями, оцінками, пропозиціями, гіпотезами, описаними в статті.
- Відомості, що містяться в заголовку статті, не повинні повторюватися в тексті анотації.
- Слід уникати зайвих вступних фраз (наприклад, “автор статті розглядає ...”, “у цій статті наведено...”). Історичні довідки, якщо вони не становлять основний зміст документа, опис раніше опублікованих досліджень і загальновідомі положення в анотації не наводяться.
- У тексті анотацій слід уживати синтаксичні конструкції, властиві мові наукових і технічних документів, уникати складних граматичних конструкцій, які не використовуються в науковій англійській мові.
- Текст анотації повинен бути лаконічний і чіткий, вільний від другорядної інформації, зайвих вступних слів, загальних і несуттєвих формулювань.
- Необхідно використовувати активний, а не пасивний стан, тобто “The study tested”, а не “It was tested in this study”, що є поширеною помилкою в англійськомовних анотаціях.
- Бажано уникати в тексті анотації застосування транслітерованих термінів, слів.
- В англійськомовному тексті слід застосовувати термінологію, властиву іноземним спеціальним текстам, і уникати слів із місцевого сленгу, які не набули інтернаціонального поширення. Скорочення та умовні позначення, крім загальноживаних (у тому числі в англійськомовних спеціальних текстах), застосовують у виняткових випадках або дають їх роз'яснення при першому вживанні.

Заголовки наукових статей повинні бути інформативними й містити тільки загальноприйняті скорочення. У перекладі заголовків статей англійською мовою не повинно бути жодних транслітерацій, окрім неперекладних назв власних імен, приладів та інших об'єктів, що мають власні назви; також не можна використовувати неперекладний сленг. Це стосується і ключових слів.

Покликання на літературні джерела послідовно нумеруються арабськими цифрами в порядку появи в тексті статті або за абеткою й зазначаються у квадратних дужках, де вказуються порядковий номер джерела та через кому конкретна сторінка [8, с. 16]. Перелік літературних джерел мовою оригіналу подається в порядку їх нумерації після основного

тексту статті з підзаголовком “ЛІТЕРАТУРА”, який вирівнюється по центру. Список літератури оформлюється відповідно до ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”.

ДЛЯ ОПУБЛІКУВАННЯ СТАТТІ АВТОРОВІ НЕОБХІДНО ПОДАТИ:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами.
 2. Відомості про автора(-ів) (прізвище, ім'я та по батькові, науковий ступінь, посада, місце роботи, точна поштова адреса, на яку редакція надсилатиме авторський примірник).
 3. Витяг із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку.
 4. Зовнішню рецензію.
 5. Диск із текстом статті, анотаціями, ключовими словами та відомостями про авторів.
- Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66
Довідки за телефонами: (061) 289-12-88; (061) 228-75-21

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОФОРМЛЕННЯ ПРИСТАТЕЙНОЇ БІБЛІОГРАФІЇ (REFERENCES)

Пристатейний список літератури (References) має бути укладений відповідно до міжнародного стандарту “Chicago style: notes and bibliography” /сфера застосування – гуманітарні науки: мистецтво, література, філософія, релігія тощо/, методичні поради до застосування якого вміщені у виданні: Міжнародні правила цитування та посилання в наукових роботах : методичні рекомендації / автори-укладачі: О. Боженко, Ю. Корян, М. Федорець ; редколегія: В.С. Пашкова, О.В. Воскобойнікова-Гузева, Я.Є. Сошинська, О.М. Бруй; Науково-технічна бібліотека ім. Г.І. Денисенка Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського”; Українська бібліотечна асоціація. – Київ : УБА, 2016. – Електрон. вид. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM). – 117 с. – С. 102-115.

Докладніше – за покликанням: <http://ula.org.ua/en/2014-07-02-09-15-42/issues/3610-mizhнародni-styli-tsytuvannia-ta-posylannia-v-naukovykh-robotakh>

Приклади оформлення різних видів джерел:

Книга: 1 і більше авторів:

Прізвище1, Ім'я1, Ім'я2, Прізвище2, Ім'я3 Прізвище3, та Ім'я4 Прізвище4. *Назва книги: Підназва.* Місце видання: Видавництво, Рік.

Приклад:

Тимошик, Микола. *Видавнича справа та редагування.* Київ: Ін Юре, 2004.

Ломницька, Ярослава, та Надія Чабан. *Хімічні методи аналізу в екологічних дослідженнях.* Львів: ЛНУ, 2009.

Шульгін, Василь, Микола Слободяник та Вадим Павленко. *Хімія.* Харків: Фоліо, 2014.

Pollan, Michael. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals.* New York: Penguin, 2006.

Ward, Geoffrey, and Ken Burns. *The War: An Intimate History, 1941–1945.* New York: Knopf, 2007.

Schellinger, Paul, Chris Hadson, and Marijk Rijsberman. *Encyclopedia of the novel.* Chicago: Fitzroy, 1998.

Книга: автор+/ред./пер./укл.

Прізвище, Ім'я. *Назва книги: Підназва.* Відомості про редактора, або перекладача, або укладача. Місце видання: Видавництво, Рік.

Приклад:

Сосюр, Фердінан де. *Курс загальної лінгвістики.* Пер. з фр. А. Корнійчука, К. Тищенко. Київ: Основи, 1998.

García Márquez, Gabriel. *Love in the Time of Cholera.* Translated by Edith Grossman. London: Cope, 1988.

Частина книги

Прізвище автора частини книги, Ім'я. *Назва частини книги: Підназва.* У Назва книги: Підназва, відомості про редактора книги, Номери сторінок. Місце видання: Видавництво, Рік.

Приклад:

Балашова, Єва. Стратегічні дослідження. У *Пріоритети інвестиційного забезпечення*, під ред. Андрія Сухорукова, 5-9. Київ: Наукова думка, 2014.

Kelly, John. "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War." In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago : University of Chicago Press, 2010.

Багатотомні видання

Прізвище, Ім'я. *Назва багатотомної праці: Підназва*. Відомості про редактора*. Кількість томів. Місце видання: Видавництво, Рік.

*за потреби

Приклад:

Олійник, Борис. *Вибрані твори*. 2 т. Київ : Українська енциклопедія, 2006.

Henry, James. *The Complete Tales of Henry James*. Edited by Leon Edel. 12 vols. London: Rupert Hart-Davis, 1962–64.

Багатотомне видання (окремий том)

Прізвище, Ім'я. *Назва багатотомної праці: Підназва*. Номер тому, "Назва тому", відомості про редактора тому.* Місце видання: Видавництво, Рік.

*за потреби

Приклад:

Олійник, Борис. *Вибрані твори*. Т. 2, "Переклади. Публіцистика." Київ: Українська енциклопедія, 2006.

Barrows, Herbert. *An Introduction to Literature*. Vol. 1, "Reading the Short Story", edited by Gordon N. Ray. Boston: Houghton Mifflin, 1959.

Електронна книга

Прізвище, Ім'я. *Назва книги: Підназва*. Місце видання: Видавництво, Рік. URL.

Приклад:

Дахно, Іван. *Право інтелектуальної власності*. Київ: ЦУЛ, 2014. http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelect-vlasn_dahnopdf.html.

Kurland, Philip. *The Founders' Constitution*. Chicago: University of Chicago Press, 1987. <http://press-pubs.uchicago.edu/founders/>

Стаття з журналу (друк)

Прізвище, Ім'я. "Назва статті: Підназва." *Назва журналу*. Номер журналу (Рік): Діапазон сторінок всієї статті.

Приклад:

Роїк, Максим. "Сучасний стан реєстрації представників роду Salix." *Біоенергетика* 1(2014): 2-6.

Weinstein, Joshua I. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104 (2009): 439–58.

Стаття з журналу (онлайн)

Прізвище, Ім'я. "Назва статті: Підназва." *Назва журналу*. Номер журналу (Рік): Діапазон сторінок всієї статті. Дата звернення*. DOI або URL.

*за потреби

Приклад:

Роїк, Максим. "Сучасний стан реєстрації представників роду Salix." *Біоенергетика* 1(2014):21-23. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Bioen_2015_1_7.

Kossinets, Gueorgi. "Origins of Homophily in an Evolving Social Network." *American Journal of Sociology* 115 (2009): 405–50. Accessed February 28, 2010. doi:10.1086/599247.

Стаття з газети (друк)

Прізвище, Ім'я. "Назва статті: Підназва." *Назва газети*, Дата випуску.

Приклад:

Лиховид, Інна. “Медичний прорив.” *День*, Січень 15, 2016.

Mendelsohn, Daniel. “But Enough about Me.” *New Yorker*, January 25, 2010.

Стаття з газети (онлайн)

Прізвище, Ім'я. “Назва статті: Підназва.” *Назва газети*, Дата випуску. Дата звернення*. URL.
*за потреби

Приклад:

Лиховид, Інна. “Медичний прорив.” *День*, Січень 15, 2016.
<http://www.day.kiev.ua/ru/article/den-ukrainy/medicinskiy-proryv>.

Stolberg, Sheryl. “Wary Centrists Posing Challenge.” *New York Times*, February 27, 2010.
Accessed February 28, 2010. <http://www.nytimes.com/us/politics/28health.html>.

Автореферат або дисертація

Прізвище, Ім'я. “Назва роботи.” Тип роботи з вказівкою наук. ступеня автора, Назва установи, в якій захищено дисертацію, Рік.

Приклад:

Саленко, Олександр. “Наукові основи високоефективного гідро різання.” Дис. канд. техн. наук, НТУУ “КПІ”, 2001.

Choi, Mihwa. “Contesting Imaginaires in Death Rituals during the Northern Song Dynasty.” PhD diss., University of Chicago, 2008.

Матеріали конференцій

Прізвище, Ім'я. “Назва виступу.” Відомості про конференцію, Місце проведення конференції, Дата конференції.

Приклад:

Поліщук, Олег. “Інженерія програмного забезпечення.” Матеріали конференції молодих учених, Київ, Червень 25-29, 2008.

Adelman, Rachel. “Such Stuff as Dreams Are Made.” Paper presented at the annual meeting for the Society of Biblical Literature, New Orleans, Louisiana, November 21–24, 2009.

Вебсайт

Назва сайту. “Назва статті.” Дата публікації або звернення або останньої зміни. URL.

Приклад:

Google. “Політика конфіденційності Google.” Дата звернення Березень 11, 2009.
<http://www.google.com/intl/en/privacypolicy.html#text>

McDonald's Corporation. “McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts.” Accessed July 19, 2008. <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

Веб-сторінка

Прізвище, Ім'я. “Назва статті.” Назва сайту. Дата публікації або звернення або останньої зміни. URL.

Приклад:

Дахно, І. “Право інтелектуальної власності.” *Culonline.com*. Жовтень 28, 2015.
http://culonline.com.ua/full/959-pravo-intelect-vlasn_dahnopdf.html.

Satalkar, Bhakti. “Water Aerobics.” *Buzzle.com*. July 15, 2010. www.buzzle.com.

ДЛЯ ПОТАТОК

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Філологічні науки

№ 1, 2017

Технічний редактор *Л. А. Браженко*

Верстка, дизайн–проробка, оригінал–макет і друк виконані у видавництві
Запорізького національного університету
тел. (061) 289-12-98

Підписано до друку 14.11.2017. Формат 60 × 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.–друк. арк. 20,3

Замовлення № 148. Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП–41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 5229 від 11.10.2016 р.